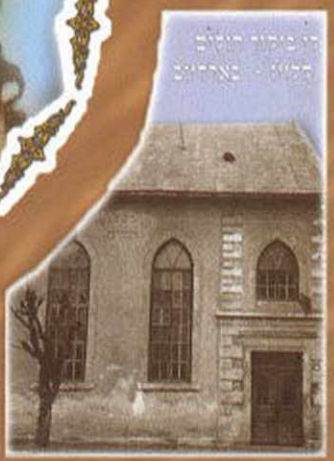
ספר

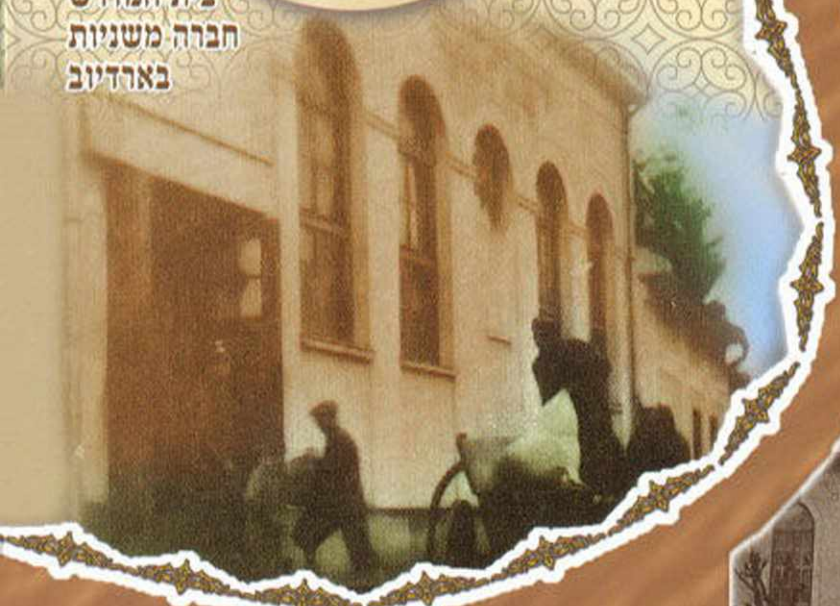
מבית אבותי ורבותי

די אלטע שוהל
אין בארדיוב

די אידישע חומש
גאס אין בארדיוב

די בית עלמין

בית המדרש
חברה משניות
בארדיוב

אינטערעסאנטע ענינים און סיפורים
פון דער אלטער היים

בס"ד

ספר

מבית אבותי ורבותי

אריגינעלע אינטערעסאנטע ענינים
און סיפורים פון דער אלטער היים

געשריבען דורך
הרהגה"ח המפורסם מו"ה
ר' ישרא-ל דוב (ר' בערל) הלברשטאם ז"ל מאנטוווערפען
בן הרה"ח המפורסם מו"ה ר' ברוך אברהם ז"ל
מבארדיוב - וויליאמסבורג יצ"ו

ארויסגעגעבן און א נייע אויפלאגע
לכבוד די שמחה און די משפחה
כסלו תשס"ח לפ"ק

מהדורא שניה קיץ תשס"ח לפ"ק

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

להשיג הספר, להערות והארות נא לפנות להמו"ל

ש. ה.

1237 51st St.

Brooklyn N.Y. 11219

718.851.9702

להשיג הספר

באירופא

אנטווערפן **03.231.6205**

לונדון **208.809.1544**

208-809-9275

© כל הזכויות שמורות להמו"ל

אין להעתיק, לצלם, לתרגם בכל דרך וצורה או אמצעי, ספר זה או חלק ממנו הן ליחיד והן לרבים בלי רשות בכתב מהמו"ל

© COPYRIGHT '07

Mibeis Avosei Verabosei

No part of this publication may be translated, reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, for public or personal use without prior written permission from the author

מהדורא ראשונה, כסליו תשס"ח לפ"ק

מהדורא שניה, קיץ תשס"ח לפ"ק

ספר

מבית אבותי ורבותי

אויף אידיש

די ערשטע דריי חלקים
פון

פינף חלקים

ארויסגעגעבן צום ערשטן מאל אין שנת תשנ"ט לפ"ק דורכ'ן מחבר ז"ל,
און יעצט און א נייע אויפלאגע,
שנת תשס"ח לפ"ק

מהדורא שניה קיץ תשס"ח לפ"ק

אינהאלט

חלק א [אותיות א - מה] טו - קיא

חלק ב גלות טשערנאוויץ [אותיות מז - פו] קטו - רמט

חלק ג גלות טעמעשוואר וגלות עסטרייך [אותיות פז - קי] רנג - שכח

הוספות על חלק א שכט

הוספות על חלק ב שלג

מעשה מהרה"ק ר' משה מבארדיוב זי"ע שלו

מפתח השמות שלט

אגרת יוחסין בסוף הספר

פאראוואָרט

מיט גרויס פרייד טוען מיר דא איבערדרוקען דאס ספר מבית אבותי ורבותי לכבוד די שמחה אין די משפחה, וועלכן אונזער ברודער הרה"ג ר' יהושע העשיל שליט"א איז זוכה צו פירען אונטער די חופה זיין עלטסטע טאכטער מיט החתן בנש"ק הרב משה יצחק לייזער שליט"א בן הרה"ג ר' נפתלי אלימלך שליט"א בן כ"ק אדמו"ר מפשעווארסק שליט"א.

דאס ספר מבית אבותי ורבותי האט דער טאטע ז"ל הרה"ג ר' ישראל דוב בן הרה"ח המפורסם ר' ברוך אברהם ז"ל אליינס געשריבן און ארויסגעגעבן בשעתו לכבוד א שמחה אין די משפחה וואו ער האט דאס געטיילט פאר די משפחה און די געסט. דער טאטע ז"ל האט דאס געשריבן אויף זייער אן אריגינעלן אופן ווייל דאס איז לכתחלה געשריבן געווארן נאר פאר די משפחה, אבער עס האט זיך ארויסגעוויזען אז דאס איז נישט א באשרייבונג וואס איז נאר אינטערעסאנט פאר משפחה מיטגלידער, נאר דאס איז העכסט אינטערעסאנט פאר יעדן איינעם. וועלכע עס האט דאס געזעהן האט געוואלדיג הנאה געהאט פון די הערליכע ענינים און פון די שיינע טיפע רעיונות וואס ווערט דא איבערגעגעבן פון דער אלטער היים מיט א געוואלדיגען אריגינעלקייט.

דער טאטע ז"ל האט געהאט בדעה צו שרייבן און ארויסגעבן פינף חלקים, אבער ליידער האבן מיר נישט זוכה געווען נאר צו די צוויי חלקים וואס ער האט נאך אליינס ארויסגעגעבן, און דאס דריטע חלק וואס מיר דרוקן דא וואס דאס האט ער נאך אויך אליינס געשריבן, אבער ער האט עס נאכנישט געהאט ארויסגעגעבן און עס איז ליידער געבליבן אינדערמיט. מיר דרוקן דאס דא אזוי ווי מיר האבן עס געטראפען וואס ער האט פאר זיך פארגעשריבן, אבער מיר זענען זיכער אז וועלן ער וואלט דאס וועלן אליינס ארויסגעגעבן וואלט ער עס אסאך פארבעסערט, אזוי ווי אלע זאכן וואס

פארוואָרט

ער האט ארויסגעגעבן האט ער קודם מנפה געווען בי"ג נפה. אבער מיר האבן געטראכט אז אזוי ווי עס איז, איז עס אויך ווערט פאר זיך געדרוקט צו ווערן.

ווי געזאגט האט דער טאטע ז"ל געהאט בדעה ארויסצוגעבן פינף חלקים, אבער אסאך ענינים וואס ער פלעגט דערציילען און ער האט דאס נאך געוואלט שרייבן האבן מיר ליידער נישט זוכה געווען דערצו, אבער פונדעסטוועגן האבן מיר נאך פארשידענע ענינים וואס דער טאטע האט איבער געלאזט וואס דאס האפן מיר אי"ה צו דרוקן אין כרך ב'. אויך וועלן מיר אי"ה דארטן מרחיב זיין מיט פארשידענע ענינים און מקורות וואס דער טאטע פלעגט דערציילן בנוגע דעם יחוס בריוו וואס ער האט צוזאמגעשטעלט (זעה קאפי סוף פונעם ספר).

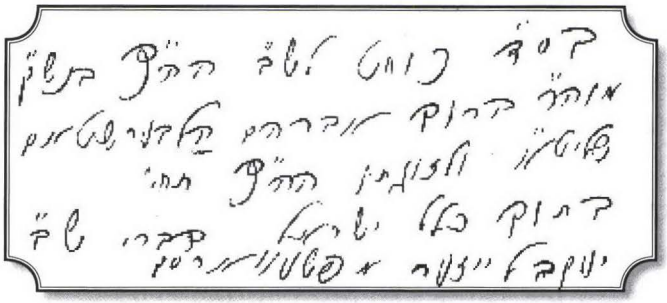
ובאמת וואלט זיך פארלאנגט אז ווען מען דרוקט דאס ספר מבית אבותי ורבותי זאלן מיר אויך באשרייבן אביסל אונזער טאטען ז"ל, אבער אזוי ווי דאס איז נישט פון די לייכטע זאכן ווייל עס איז דא אסך צו שרייבן, יעדן טאג וואס מיר האבן געהאט די זכי' צו לעבן מיט אונזער טאטען ז"ל איז דאס געווען פאר אונז אן עקסטערע מוסר ספר, צו איז דאס געווען בין אדם לחבירו וויאזוי אויפצונעמען א יוד און ארויסהעלפן, צו איז דאס געווען בדברים שבין אדם למקום, וויאזוי זיך נישט אוועקצורירן פון מסורת האבות קיין זיז כל שהוא אפילו אונטער די שווערסטע אומשטענדן וכו' וכו', און בכלל זיין געוואלדיגע חכמה און פארשטאנד און יעדע זאך ובפרט זיין געוואלדיגע אש קודש ווען עס איז געקומען לוחם צו זיין מלחמת ה' בדבר הלכה ווי ער האט נישט דערלאזט אז מען זאל פארדרייען די הלכה און מסורה וואס מיר האבן מקבל געווען פון אונזערע אבות און רבי'ס.

אבער זעלבסט פארשטענדליך אז דאס נעמט א לאנגע צייט, און מיר האבן געגעבן א דין קדימה צו באארבעטן און ארויסצוגעבן די חידושי תורה וואס דער טאטע ז"ל האט איבערגעלאזט, וואס דאס איז ממש א וועלט פאר זיך (מיר האפען אז טאקע גאר בקרוב וועט שוין אנפאנגען ארויסצוקומען די ערשטע חלקים אויף עטליכע באקאנטע מקצועות). וממילא וואלט זיך פארצויגן דאס דרוקן פון דעם ספר מבית אבותי ורבותי, ע"כ האבן מיר געטראכט אז מיר וועלן עס יעצט אזוי ארויסגעבן, אין דאס איבעריגע וועלן

פארוואלט

מיר אי"ה דרוקען אין כרך ב' ביי די נעקסטע געלעגנהייט אי"ה.

אבער אזוי ווי מיר דרוקען דאס יעצט ווי אויבען דערמאנט צו די שמחה אין די משפחה ווי אונזער ברודער הרה"ג ר' יהושע העשיל שליט"א מאכט חתונה מיט נכד כ"ק אדמו"ר מפשעווארסק

ברכת השנה וואס דער רבי זצ"ל האט געשריבען צום זיידן ר' ברוך אברהם ז"ל

שליט"א וואס זענען אונזערע קרובים אויך, און אונזער טאטע ז"ל איז געווען זייער אדוק און מקושר צו רבותינו לבית פשעווארסק, סיי צום עלטער פעטער דער רבי ר' איציקעל זי"ע און סיי צום רבי'ן זי"ע ווי אויך צו כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א, וועלן מיר דא צוברענגען א פאר געציילטע ענינים וואס דער טאטע ז"ל האט געהאט מיט'ן רבי'ן זי"ע.

אבער קודם וועלן מיר דא צוברענגען דאס וואס דער טאטע ז"ל שרייבט ווייטער אנפאנג פון חלק ב' וואס פון דעם קען מען אביסל זען ווי ווייט ער איז געווען מקושר בכל נימי נפשו צום רבי'ן זצ"ל, וז"ל:

"והנה אינמיטן שרייבן איז געשעהן א זאך וואס מיר האבן אייביג געבעטן אז עס זאל נישט געשעהן און אייביג געהאפט אז עס וועט נישט געשעהן. עס איז נסתלק געווארן מרן הגה"ק רבינו יעקב בן הרה"ח מו"ה ר' דוד יצחק ז"ל האדמו"ר מפשעווארסק זי"ע. עס איז ממש אומגלויבלעך אז "ר' יענקעלע" - ווי די גאנצע וועלט האט אים גערופן מיט ליבשאפט - איז שוין נישט. עס איז ממש אומגלויבלעך אז מען וועט שוין מער נישט קענען אריינגיין צו "ר' יענקעלע'ן" זיך מזכיר זיין, אדער פשוט צו כאפן אויף אים א בליק.

פארוואָרט

מיר איז זיין פטירה א ספעציעלע פארלוסט, ווייל איך האב די זכי׳ געהאט להסתופף בצל קדשו פון די ערשטע מינוט וואס ער איז געווארן רבי ביז צו די לעצטע מינוט וועז ער האט אויסגעהויכט זיין הייליגע נשמה. איך האב אפגעשריבן א קוויטל, און איך האב מיך ביי אים מזכיר געווען נאך אויפ׳ן פעלד באלד נאכ׳ן סתימת הגולל פון זיין שווער הגה״ק מרן ר׳ איציקל זצ״ל, וואס איז פארגעקומען ממחרת יוהכ״פ תשל״ז. און איך האב אנגעשריבן א קוויטל און איך האב מיך ביי אים מזכיר געווען אין שפיטאל בליל כ״ז מרחשון א שעה פאר זיין פטירה, און חוץ מזה האב איך צו אים עפעס געפילט א נאנטע קירבות, וכמים פנים אל פנים, מיין איך אז ער האט צו מיר אויך אזוי געפילט.

איך געדענק דעם ערשטן ערב יום כיפור, דאס הייסט כמעט א יאהר נאכדעם ווי ער איז געווארן רבי, האט ער זיך אין בית המדרש נאך מנחה אראפגעבויגן אויף דער ערד און געבעטן מען זאל אים שלאגען מלקות, אזוי ווי ער איז געווען געווואוינט צו טוהן יעדעס יאהר. אבער דאס מאהל האט קיינער נישט געווואלט אים שלאגען מלקות ווייל ווער וועט גיין שלאגען א רבי׳ן מלקות. האט ער זיך צו מיר אויסגעדרייט און געזאגט, ״בערל, דו שלאג מיך, דו ביזט מיין קרוב און דו וועסט מיך שלאגען מיט רחמנות״.

בקיצור איך פיהל מיט זיין פטירה א ספעציעלן פארלוסט.

ביז ער האט נאך געדאוועט מיט׳ן עולם אין בית המדרש, האב איך דארט געדאוועט יעדן שבת און יעדן יו״ט און יעדן טאג פון יאהר, יאהר נאך יאהר, און די גאנצע צייט ביז ער איז נישט געזונט געווארן האב איך כמעט נישט פארפעהלט א פרייטאג-צו-נאכט-טיש אדער א מלוה-מלכה. זומער פלעגט זיך ציען די מלוה מלכה ביז עס האט שוין געטאגט, און מען האט נישט געפיהלט אז עס איז שוין אזוי שפעט, ווייל עס האט פשוט געצויגען צו אים איך ווייס נישט וואס.

פארוואלט

אמנם זאת נחמתינו, מיר טרייסטן זיך מיט דעם וואס ער האט איבערגעלאזט זיין זוהן ממלא מקומו, וואס מען קען זאגן אויף אים ברא כרעיה דאבוה במלוא מובן המלה, ה"ה כ"ק אדמו"ר מפשעווארסק שליט"א, השם יאריך ימיו ושנותיו עד ביאת גואל צדק במהרה בימינו".

דער טאטע ז"ל שרייבט דארט ווייטער וז"ל:

"והנה, איך האף אי"ה שפעטער צו שרייבן א באזונדערן קאפיטל וועגן כ"ק אדמו"ר זי"ע פון וואס איך האב אליין געהערט און געזעהן ביי אים. עכ"ל".

אבער ליידער בעווה"ר האבן מיר נישט זוכה געווען צו דעם.

מיר וועלן דא אראפברענגן א מעשה וואס איז טאקע געווען ביים היינטיגען מחותן אונזער ברודער הרב ר' יהושע העשיל שליט"א איידער ער איז א חתן געווארן.

ווי געזאגט איז דער טאטע ז"ל געווען שטארק דבוק אין רבי'ן ר' יענקעלע זי"ע, ער האט נישט געטוהן קיין דבר גדול אדער דבר קטן אן זיך שואל עצה זיין אדער בעטן א ברכה פונ'ם רבי'ן זי"ע, און אפילו אין די שווערע צייטן ווען מ'האט געמיינט אז דער רבי זי"ע פארשטייט נישט אזוי גוט די שאלה האט דער טאטע אלעמאל געהאט אן ענטפער פון די ווערטער פון רבי'ן און געווואוסט וואס מען דארף צוטוען. און טאקען ביי אונזער ברודער הרב ר' יהושע העשיל שליט"א דער יעצטיגער מחותן, פאר ער איז א חתן געווארן נישט היינט געדאכט, האט דער טאטע ז"ל געהאט אן אינטרעסאנטע מעשה מיט'ן רבי'ן זצ"ל.

פאר אונזער ברודער ר' יהושע העשיל שליט"א איז א חתן געווארן (נישט היינט געדאכט) עב"ג די מחותענעסטע תחי' בת הרב ר' חיים פינטער שליט"א, האט מען געהאט גערעדט פאר'ן טאטע'ן ז"ל אן אנדערע זאך פון אויסלאנד, און איידער די מאמע זאל זיין געזונט האט געזאלט גיין פארען, איז פארשטייט זיך דער טאטע ז"ל אריין צום רבי'ן און פארגעליגט אז מען רעדט אים א שידוך פאר זיין זון יענעם אין יענעם'ס טאכטער, און וואס דער

פארוואָרט

רבי האלט דערוועגן. און דער רבי פאנגט אן צו זאגען אז וועז מען גייט נעמען א בחור דארף מען נעמען אזיין בחור וואס קען אליין'ס ארויסטראגען דעם גלאז נאכדעם וואס ער טרינקט א קאווע וכו', דער טאטע האט זיך אביסל געוואונדערט וויל ער האלט דאך יעצט ביים גיין נעמען א מיידל נישט א בחור, האט דער טאטע ז"ל נאכאמאל איבער געחזר'ט פארן רבי'ן, אז ער האט יעצט א בחור און ער ויל גיין נעמען יענעמ'ס טאכטער אין וואס דער רבי זאגט דערצו, און דער רבי האט נאכאמאל איבער געחזר'ט אז וועז מ'גייט נעמען א בחור וכו'.

אזוי ווי דער טאטע האט דאס געהערט האט ער באלד פארשטאנען אז די זאך איז נישט פשוט, און איז אהיימגעקומען צו די מאמע זאל זיין געזונט אין געזאגט כ'האב מורא אז דו האסט נישט וואס צו פארן. אבער אזוי ווי די מאמע האט שוין אינצווישען צייט געהאט באשטעלט א טיקעט און דער שדכן האט פארפירט מעשים איז די מאמע יא געפארען, אבער אינטערוועגענס האט שוין דער שדכן געלאזט וויסען אז דע אנדערע זייט האבען זיך בארעכענט און זענען נישט גרייט יעצט, און עס איז פון דעם שידוך גארנישט געווארען.

א קורצע צייט שפעטער האט מען גערעדט דעם ריכטיגען שידוך -די היינטיגע מחותנת'טע תחי'- איז דער טאטע נאכאמאל אריין צום רבי'ן, און פארגעלייגט אז מען רעדט אים ר' חיים פינטער'ס טאכטער און אייניקעל פון ר' שמעלקא, דעמאלץ האט שוין דער רבי תיכף פארשטאנען וואס מען רעדט, און האט זיך אנגערופען בענוות קדשו, אזוי אן אייניקעל פון ר' שמעלקא, ער איז דאך אסאך מער ווי מיר, האט דער טאטע ז"ל געזאגט וואס הייסט דער רבי איז דאך רבי וכו' וכו', האט דער רבי געענטפערט אבער ר' שמעלקא איז א עוסק בצרכי ציבור און איז עוסק אין חינוך פון יודישע קינדער. און נאכדעם האט דער רבי זייער שיין אנגעוואונטשען, און דער טאטע האט שוין פארשטאנען אז דאס איז דער ריכטיגער שידוך, און עס האט טאקען נישט געזומען לאנג, און עס איז געווארן דער שידוך למזל טוב. און היינט האלט מען שוין ב"ה ביי די תולדות פון יענעם שידוך, און ווי עס שטייט אין די ספרים הק' אז א ברכה פון א צדיק איז פרה ורבה.

און אז מען רעדט וועגן דעם ענין פון שידוכים ביים רבי'ן ז"ע, איז

פארוואָרט

אינטערעסאנט צו ברענגן די מעשה וואס איז געווען ביי אונזער עלטסטע ברודער הרה"ח ר' אהרן שליט"א.

געווען איז דאס עטליכע יאר פריער אין אנפאנג שנת תדש"ם, ווען אונזער ברודער ר' אהרן איז געווען קוים אכצען יאר, אין א געוויסען אויפדערנאכט האט א שדכן אנגערופען אין אנגעטראגן פאר'ן טאטען ז"ל דעם שידוך פון בת הרה"ח ר' פסח גאלדבערג שליט"א ר"מ בעיר מאנשעסטער יצ"ו. דער טאטע האט געזאגט פאר'ן שדכן, ער הערט, אבער מיין זוהן איז דאך נאך גאנץ יונג און ער וועט אריינטראכטען צו ער האלט שוין ביים טוהן א שידוך. צומארגענס איז דער טאטע געגאנגען דאוועננען אין (רבי'נס) ביהמ"ד ווי אלע טעג, און אריינקומענדיג אין ביהמ"ד איז דער רבי זצ"ל פונקט געשטאנען ביי דעם ר' מאיר בעל הנס פושקע וואס איז נעבן די טיר ווי מ'קומט אריין, און דער רבי גיעט זיך א רוף אן צום טאטע'ן, "אַה דו קומסט דאך אודאי וועגן א שידוך פאר אהרע'לע", וועז דער טאטע האט דאס געהערט איז ער געבליבן שטיין ממש פארגליווערט, ער האט דאך נאך גארנישט געהאט גערעדט צום רבי'ן וועגען דעם שידוך, און ער האט נאך נישט געהאט גערעדט בכלל וועגן שידוכים מיט'ן רבי'ן וויבאלד ער איז דאך נאך געווען קוים אכצען יאר, און דא פונקט נאכדעם וואס מען האט אים נעכטן ביינאכט גערעדט דעם שידוך זאגט אים דער רבי אזעלכע דיבורים, דאס איז דאך ממש אן אפענע רוח הקודש. און דער טאטע זאגט פאר'ן רבי'ן פונקט נעכטן האט מען מיר אנגעטראגן א שידוך. האט זיך דער רבי אנגערופן, "אַה דו וועסט נאך אודאי זאגן אז עס איז רוח הקודש, כ'האב פשוט געטראכט אז ער איז שוין אכצען יאר און מסתמא האלסטו שוין ביים הערן שידוכים". אבער דער טאטע ז"ל האט שוין פארשטאנען אז דאס איז דער זיווג און האט שוין מער נישט געדארפט אריינטראכטען. און ווען דער שדכן האט צוריקגערופען האט ער באלד באקומען דעם ענטפער וואס ער האט געוואלט הערן און ביז א קורצע צייט איז דער שידוך געווארן למזל טוב.

נאך אן אינטערעסאנטע מעשה וואס דער טאטע ז"ל האט געהאט ביים רבי'ן אין עניני שידוכין איז געווען ביי אונזער ברודער ר' שלו', דאס איז ווייטער שוין געווען אין שנת תשנ"ב, דעמאלץ איז שוין נישט געווען אזוי לייכט צו צוקומען צום רבי'ן, אבער נאכדעם וואס אונזער ברודער איז שוין

פארוואלט

געווען איבער אכצען יאר האט דער טאטע ז"ל כסדר מזכיר געווען ביים רבי'ן לזווג הגון, און ווען מען האט גערעדט א שידוך האט דער טאטע ז"ל געשיקט מזכיר זיין דורך איינע פון די גבאים, אבער דער רבי האט נישט רעאגירט, און פארשטייט זיך אז פון די אלע שידוכים איז גארנישט געווארען. ווען מען האט אנגעפאנגען צורעדן דעם שידוך פון בת הרב ר' חיים הלברשטאם שליט"א, האט דער טאטע אנגעווארט אכטע אינדערפרי דעם גבאי'ן הרב ר' גבריאל טונק שליט"א אויפן וועג גייענדיג משמש זיין דעם רבי'ן און האט אים געבעטן אז היות מ'רעדט אים יעצט א פרישען שידוך וויל ער אז ער זאל מזכיר זיין ביים רבי'ן. ר' גבריאל האט אים געענטפערט אז ער גלייבט נישט אז ער וועט קענען עפעס הערן פון רבי'ן וויל נעכטען איז געווען זייער א שווערער טאג און ער גלייבט נישט אז היינט וועט זיין צופיל אנדערש.

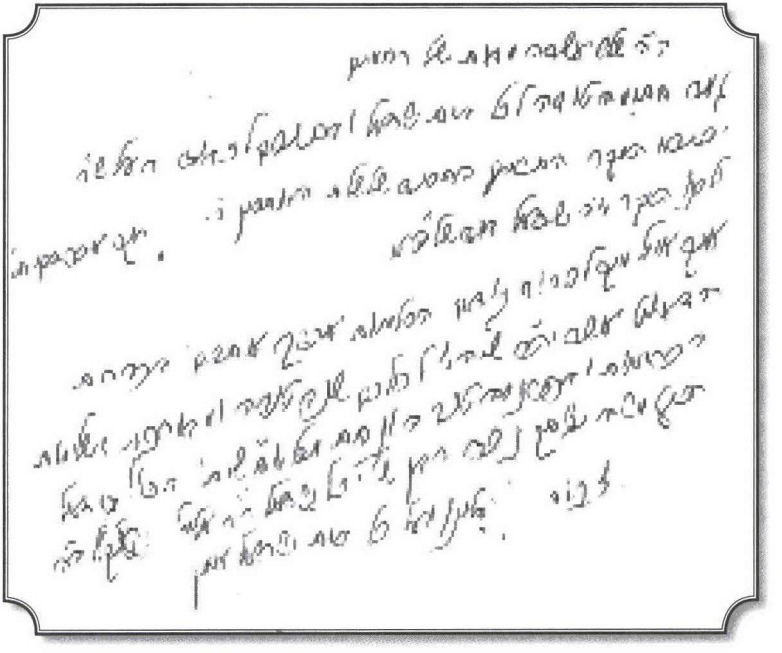
אבער דער טאטע ז"ל האט אים געזאגט דו טוה דיינס און זיי מזכיר. און פלא והפלא, ר' גבריאל האט מזכיר געווען, און דער רבי האט זיך תיכף אנגערופען און אנגעוואונטשען. און ר' גבריאל האט צוריקגערופען דעם טאטען ז"ל און פארוואונדערטערהייט אים איבערגעגעבן די דברים כהוויתן, אזוי ווי דער טאטע האט דאס געהערט האט דער טאטע באלד פארשטאנען אז דאס איז דער ריכטיגער זווג, און כך הווה דער שידוך איז געווארן אין גאר א קורצע צייט.

דער אמת איז אז עס איז נאך דא אסאך צושרייבן אין פארשידענע ענינים וואס דער טאטע ז"ל האט געהאט מיט'ן רבי'ן זצ"ל, און נאך מיט הרה"ק ר' איציקעל זי"ע וואס ווי געזאגט חוץ מזה וואס ער איז געווען רבי און דער טאטע איז געווען א חסיד איז ער נאך געווען אן עלטער פעטער אויך, אזוי אז דאס קירבות און דאס התקשרות איז געווען אויף גאר א שטארקען אופן, אבער ווי געזאגט פארלאנגט זיך דערצו אסאך צייט ואי"ה עוד חזון למועד.

מיר וועלן דא נאר ברענגען איין זאך וואס דער טאטע ז"ל האט אמאל געהאט ביים רבי'ן ר' איציקעל זצ"ל. געווען איז דאס איינמאל ערב יום קדוש אין דער טאטע האט געוואלט אריינגיין מיט א קוויטעל, אבער דער רבי האט שוין נישט אויפגענומען, און דער רבי האט געזען אז דער טאטע וויל אים געבן א קוויטעל, האט ער זיך אנגערופען צום טאטען "די ביזט דאך אליין א

פארוואָרט

רבי'ש אייניקעל, דו קענסט אליין ליינען א קוויטעל".

א בריוו וואס דער עלטער פעטער דער רבי ר' איציקעל זצ"ל שרייבט צו זיין נעפיו דער זיידע ר' ברוך אברהם ז"ל, און דערמאנט אויך דעם טאטען ז"ל בל"ק: ולבנו היקר מו"ה ישראל דוב שליט"א

און מיר וועלן דא צו ענדיגן מיט א וואָרט וואס דער טאטע ז"ל פלעגט נאכזאגן פון זיין רבי'ן ר' מיכאל בער וויסמאנדל ז"ל.

עס שטייט און פר' וארא, וארא אל אברהם ואל יצחק ואל יעקב ושמי ה' וכו', זאגט רש"י "וארא, אל האבות". פרעגט די וועלט אז די רש"י איז דאך נישט צו פארשטיין, ווייל די תורה רעכנט דאך אליינס אוים וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב, נו וואס וויל דא רש"י זאגן מיט אל האבות. וואס איז דא רש"י מוסיף עס שטייט דאך אין פסוק אל אברהם וכו'.

האט דער טאטע ז"ל נאכגעזאגט בשם זיין רבי'ן ר' מיכאל בער זצ"ל, צו פארענטפערן מיט א משל, אז מען זאגט אמאל עמיצען מוסר קוק ווי גרויס דער בעש"ט איז געווען אדער קוק ווי גרויס דער גר"א איז געווען, און וויאזוי

פארוואָרט

קוקסטו אויס. וועט יענער גלייך ענטפערן, איך האב עפעס מיט'ן בעש"ט, דער בעש"ט איז טאקע געווען הייליג אבער איך בין נישט דער בעש"ט, וכו'.

אבער אז מען זאגט איינעם קוק ווי דיין טאטע האט אויסגעזען אדער קוק ווי דיין רבי האט אויסגעזען, און ווי אזוי קוקסטו אויס ווי ווייט ביזטו פון זיי, אויף דעם קען מען שוין נישט ענטפערן אז איך האב נישט מיט אים, ווייל עס איז דאך דיין טאטע עס איז דאך דיין זיידע, עס איז דאך דיין רבי.

האט ר' מיכאל בער זצ"ל געזאגט אז דאס וויל אונז רש"י דא זאגען, דער אייבערשטער האט דא מוסר געזאגט פאר משה רבינו וארא אל אברהם ואל יצחק וכו', קען זיך דאך טראכטען נו וואס האט דאס מיט מיר, זיי זענען טאקע געווען אויסגעארבעט אבער איך מוז דען זיין אזוי ווי זיי, אויף דעם זאגט רש"י וארא אל האבות, דאס זענען דאך דיינע אבות אודאי האט דאס מיט דיר, אז דיין טאטע האט זיך אזוי געפירט איז דאס דיך מחייב דו זאלסט דיך אויך אזוי פירען.

און דאס איז טאקע געווען דער טאטע ז"ל, א גאנץ לעבן איז אים געשטאנען פאר די אויגען ווי אזוי דער טאטע און דער זיידע און די רבי'ס האבן זיך געפירט, ווי אזוי וואלטן זיי זיך געפירט אין אזיין מצב. און דאס איז טאקע אויך דאס ספר "מבית אבותי ורבותי" וואס דער טאטע האט אפגעשריבן מען זאל זעהן וויאזוי זיי האבען זיך געפירט און וואספארא נסיונות זיי זענען אלץ אדורכגעגאנגען און זיך נישט אוועקגעירט א קוצו של יוד פון דעם דרך וואס זיי האבען מקבל געווען פון זייער עלטערן און פון זייערע רבי'ס, און דאס איז אונז מחייב ווייל עס איז דאך "מבית אבותי ורבותי".

זאל טאקע דער רבוש"ע העלפען אז אין דעם זכות וואס מיר וועלן זיך האלטען אין די וועגן פון אונזערע עלטערן, און זיך נישט בייגען צו די פארשידענע ווינטן וואס בלאזן היינט ארום, זאלן מיר שוין זוכה זיין צו ביאת משיח צדקינו בב"א.

כה דברי המביאים לבית הדפוס, **בני המחבר** ז"ל

הקדמה

אזוי ווי איך האב געהאט די זכי׳ איבער צו לעבן דעם שרעקליכן חורבן פון די צווייטע וועלט מלחמה צוזאם מיט מיינע עלטערן ע״ה, וועלכע האבן כמעט זייער האלב לעבן נאך געלעבט פאר די צווייטע וועלט מלחמה און האבן נאך אסאך געוואוסט און אסאך געדענקט פון אונזער משפחה ובכלל פון דער אלטער היים פון פאר די מלחמה. ווי אויך האב איך נאך געהאט די זכי׳ צו קענען און צו הערן אסאך זאכן פון מיין זיידע הרה״צ ר׳ **אברהם יהושע העשל הכהן גלאנץ זצ״ל** און פון די באבע ע״ה, וועלכע האבן אויך איבער געלעבט די מורא׳דיגע צווייטע וועלט מלחמה, און זיי האבן גאר אסאך געוואוסט און אסאך געדענקט נאך אפילו פון פאר די ערשטע וועלט מלחמה (דער זיידע איז געבוירן שנת תרמ״ו אזוי אז ביי דעם אויסברוך פון די ערשטע וועלט מלחמה שנת תרע״ד איז ער שוין געווען א יונגערמאן פון 28 יאהר און האט שוין געהאט 2 קינדערלאך). ווי אויך האב איך אסאך זאכן געהערט פון דודי (אחי אבי) ר׳ **חיים יוסף** ע״ה און להבדיל ביחל״ח פון מיינע אנדערע פעטערס שליט״א מצד אבי ע״ה ומצד אמי ע״ה, ועוד ועוד מכמה זקנים ממשפחתינו ומיוצאי מדינתינו ווי למשל דער בארדיובער רב מו״ה **רבי זלמן לייב הלברשטאם** זצ״ל און דער בריגלער רבי מו״ה **רבי נפתלי טייטלבוים** זצ״ל וואס האבן אויך איבערגעלעבט די שרעקליכע מלחמה יארן פון ת״ש-תש״ה און נאך די מלחמה האבן זיי געוואוינט אין אמעריקא אין ווילליאמסבורג (דער בריגלער רבי איז געקומען קיין אמעריקא קורץ פאר די מלחמה) און זיי האבן געדאוונט אין בארדיובער ביהמ״ד וואו איך האב געדאוועט, און

פון די אלע האט מען געקענט אסאך הערן פון אונזער משפחה בפרט און פון פאר די מלחמה בכלל.

דערנאך בין איך געקומען קיין אנטווערפן און געהאט די זכי׳ להסתופף בצלו של כ״ק הרה״ק ר׳ **איציקל מפשעווארסק** זצ״ל מיין עלטער פעטער, ולהבדיל ביחל״ח בצל כ״ק חתנו הרה״ק ר׳ **יענקל׳ע (שליט״א)** [זצ״ל], פון וועלכן איך האב גאר אסאך געהערט פון אונזער משפחה בפרט און פון פאר די מלחמה בכלל. ווי אויך האב איך די זכי׳ געהאט צו וואוינען אין איין הויז מיט הרה״צ **המפורסם מבאניע** זצ״ל וואס איז געווען א ידען נפלא און א מספר נפלא, און די אלע צדיקים האב איך געקענט און געווען נאנט צו זיי, וממילא האב איך פון זיי אסאך געהערט. און כאטש איך האב שוין אסאך פארגעסן, איז מיר אבער דאך נאך געבליבן זאכן וואס איך האב מיר פארצייכענט אויף פאפיר און אויפ׳ן געדאנק, און אזוי ווי אסאך פון זיי זענען זעהר חשוב׳ע זאכן פאר די משפחה, פיהל איך מיך מחוייב זיי צוזאם צו נעמען און זיי ווייטער איבער געבן פאר די קומענדיגע דורות.

והנה מעיקרא האב איך געקלערט צו שרייבן אין לשון קודש וואס איז שענער און מער בקיצור, אבער דאן האב איך באשלאסן צו שרייבן אין אידיש וועגן צוויי טעמים, ערשטנס ווייל איך האב די אלע זאכן געהערט אויף אידיש ממילא קען איך עס פונקטליכער איבער געבן אין אידיש, און צווייטנס כדי די ווייבער און די קינדער וואס קענען נישט לשון קודש זאלן עס אויך פארשטיין.

חלק א

א) **אבי מורי ר׳ ברוך אברהם ע״ה** איז געבוירן געווארן אין בארדיוב שבמדינת טשעכאסלאוואקיי, ט״ז אייר שנת תרס״ז [לאביו הרה״צ **מו״ה ר׳ נפתלי צבי זצ״ל הי״ד** ולאמו **הרבנית הצדיקת מרת שרה** ז״ל וואס איז געווען א טאכטער פון **בארדיובער רב הרהגה״צ ר׳ משה הלברשטאם זצ״ל**], און איז נפטר געווארן אכציג יאהר שפעטער כ׳ סיון שנת תשמ״ז אין ניו יארק שבארה״ב. עס זאגט זיך אזוי לייכט אכציג יאהר אבער פאקטיש זענען די אכציג יאהר צווישן זיין געבורט און צווישן זיין פטירה נישט געווען אזוי לייכט, די אכציג יאהר זענען געווען זעהר שווערע גלות יארן און אפשר די שווערסטע גלות יארן פון וועלט דער גלות באשטייט, און דער טאטע און די מאמע ע״ה האבן אלעס מיטגעהאלטן מיט אלע פרטים, זיי זענען געווען א ביישפיל פון גלות אידן. וועל מען גיט נאר א קוק אויף די ראשי פרקים דהיינו אויף די הויפט פונקטן פון די אכציג יאהר פארשטייט מען שוין וואס גלות מיינט, מען דארף נישט מער נאר דאס וואס אין די אכציג יאהר איז געווען די צווייטע וועלט מלחמה איז שוין גענוג, ווייל וואס די צווייטע וועלט מלחמה האט געמיינט פאר די אידן ווייסט דאך יעדער איינער, כאטש פארשטיין קען דאס נישט נאר דער וואס האט דאס אליין מיטגעמאכט.

ודרך אגב, איך מיין אז דער וואס האט מיטגעמאכט די צווייטע וועלט מלחמה אין די קאנצענטראציע לאגערן אדער אין די געטאס, אדער איז פארשיקט געווארן קיין סיביר, אדער אפילו פשוט ערגעץ באהאלטן אין א בונקער אדער א בוידעם, <u>אפילו ער איז געבליבן לעבן</u> הייסט ער שוין אויך א קדוש אויב ער איז געבליבן א שומר תורה ומצוות, ווייל די ליידן און די יסורים וואס די לעבן געבליבענע אידן האבן מיטגעמאכט איז טיילמאהל געווען נאך שווערער ווי דאס שטארבן, און אויב יעדער פארשטייט אז

איינער וועם די נאציס האבן געכאפט און אים באלד געהרג׳עט און פארברענט הייסט ער א קדוש, דארף מען דאך אודאי פארשטיין אז איינער וועם די נאציס האבן געכאפט און געפיניגט א שטיק צייט מיט כל מיני פיניגונגען שבעולם הייסט ער אודאי א קדוש אפילו ער איז צום סוף געבליבן לעבן. ובאמת געפינען מיר שוין דאס ביי יצחק אבינו וואס איז סוף כל סוף נישט געשחט׳ן געווארן און מען האט אים אפילו נישט אנגערירט ווי עס שטייט ״ואל תעש לו מאומה״, נאר וויבאלד ער איז שוין געווען אויף דעם מזבח גרייט געשחט׳ן צו ווערן, אפילו ער איז למעשה לעבן געבליבן האט ער שוין געהייסן אן עולה תמימה. איז דאך אודאי און אודאי אז די אידן וואס זענען שוין געווען אויף דעם מזבח אין אוישוויץ און אין די געטאס גרייט אומצוקומען על קידוש השם, און מען האט זיי יא אנגערירט (פיזיש) מיט כל מיני עינויים שבעולם, זיי זענען אודאי און אודאי שוין קדושים אפילו זיי זענען למעשה לעבן געבליבן. דער מזבח האט זיי שוין מקדש געווען.

איך זאג אייביג פאר מיינע קינדער וועלכע זענען גרויסע בנן של קדושים׳ס אז זיי זאלן זיך נישט גרויס האלטן איבער קיין שום איד פון היינטיגען דור, ווייל כמעט אלע אידן פון היינטיגען דור זענען בנן של קדושים׳ס, ווייל אדער זייער טאטע אדער זייער מאמע אדער זייער זיידע אדער זייער באבע זענען געהרג׳עט געווארן דורך די דייטשן וואס דורך דעם זענען זיי דאך זיכער געווארן קדושים וממילא זענען זייערע קינדער בנן של קדושים. און ווי געזאגט אפילו די וואס זענען געבליבן לעבן נאר זיי זענען געפיניגט געווארן דורך די דייטשן, זענען זיכער אויך קדושים ווייל א פאהר טעג אין אוישוויץ וכדומה איז געווען ערגער ווי 100 מיתות. קענען מיר דען אפילו האבן א השגה וואס עס האט געמיינט צו שטיין אויף איין פלאץ יעדן פארטאג א פאהר שעה אויפ׳ן אפעל אין די היץ און אין די קעלט הונגעריג און דורשטיג, און דערנאך נאך ארויסגיין מיט האלצערנע שיך צו די עבודת הפרך וואס איז געווען באגלייט מיט מכות אכזריות און דערנאך צוריק קומען - אויב מען איז צוריק געקומען - צו די פינסטערע באראקן, קען מען דען זאגן אז זיי זענען נישט קדושים וויייל זיי זענען צום סוף געבליבן לעבן, דאס קען מען דאך אפילו נישט טראכטן! עס איז פשוט אז זיי זענען אויך הונדערט פראצענט קדושים

בלי שום ספק, און נישט נאר די וואס זענען געווען אין אוישוויץ זענען קדושים, נאר אפילו די וואס זענען געווען אין געטא און געהונגערט און געכאפט מכות רצח און געציטערט יעדע מינוט פאר די נעקסטע מינוט, און אפילו די וואס זענען פארטריבן געווארן קיין סיביר און געליטען הונגער און קעלט זיי זענען זיכער אויך קדושים און זייערע קינדער זענען בנש"ק.

ווען מיר האבן מיט צען יאהר צוריק געשטעלט די מצבה אויפ'ן קבר פון טאטען ע"ה איז פונקט געגאנגען די סדרה פון בחוקותי, און איך האב דעמאלסט געזאגט א פאהר ווערטער. איך האב מיך געשטעלט אויף דעם ענין וואס די תורה האט געשטעלט די פרשה פון ערכין נאך די תוכחה.

האב איך געזאגט אז עס קען זיין אז די תורה האט געוואלט מרמז זיין אז נאכדעם וואס מען איז דורכגעגאנגען א תוכחה איז שוין יעדער גלייך. ווייל ערכין ווייזט אויף גלייכקייט, ווי מיר זעהן אז ווען איינער איז מנדב די ווערט פון משה רבינו און איז מנדב די ווערט פון א פשוט'ן איד דארף ער געבן פאר די ווערט פון דעם פשוט'ן איד פונקט אזוי פיהל ווי פאר די ווערט פון א משה רבינו, דהיינו 50 שקלים אויב ער איז איבער 20 יאהר, און 30 שקלים אויב ער איז איבער 60 יאהר. דאס האט די תורה געוואלט מרמז זיין מיט'ן שטעלן די פרשה פון גלייכקייט נאך די תוכחה, די תורה האט געוואלט ווייזן אז נאך די תוכחה איז שוין יעדער גלייך, נאך א תוכחה איז שוין א פשוט'ער איד אזויפיהל ווערט ווי א משה רבינו, ווייל נאך א תוכחה זענען אפגעווישט געווארן אלע עבירות. ממילא האב איך אויסגעפירט, אז אזוי ווי דער טאטע ע"ה האט דאך מיטגעמאכט די תוכחה אין די געטאס און אין די בונקערס און געכאפט פון זיי מכות, איז ער זיכער אויסגעלייטערט געווארן און ער איז אזויפיהל ווערט געווארן ווי דער גרעסטער איד.

ב) אין באמת האט דער טאטע און די מאמע נאך פאר די מלחמה און אויך נאך די מלחמה אסאך מיטגעמאכט. זיי האבן זיך געוואלגערט פון איין גלות צום צווייטן "גולה אחר גולה", דער טאטע ע"ה איז א חתן געווארן מיט די מאמע'ן ע"ה בערך סוף שנת תרצ"ו אין בארדיוב ווי ביידע האבן געוואוינט, אבער די חתונה איז געווען צוויי יאהר

שפעטער (ט״ו באב שנת תרצ״ח), טויזענטער קילאמעטער אוועק פון בארדיוב אין א פרעמדע מדינה אין א פרעמדע שטאט וואס האט געהייסן ״טשערנאוויטץ״ פון וועלכע זיי האבן פארדעם קיינמאהל נישט געחלומ׳ט (ווייל אין צווישן האט דער זיידע הרה״צ ר׳ **אברהם יהושע העשל זצ״ל** מיט די גאנצע משפחה [אריינגערעכנט די מאמע ע״ה] געמוזט אוועק פארן פון בארדיוב, ווייל דער זיידע איז געווען א פולישער בירגער נישט א טשעכאסלאוואקישער, און אלע אידישע פוילישע בירגער האט טשעכאסלאווקיי אויסגעוויזן). מיר, זייערע קינדער, זענען געבוירן יעדער אין אן אנדערע שטאט און אין אן אנדערע מדינה, הונדערטער און טויזענטער קילאמעטער ווייט איינס פון אנדערן, ווייל דער טאטע און די מאמע האבן נעבעך געוואנדערט פון איין גלות צום צווייטן, ווי מיר האבן פריער געזאגט ״גולה אחר גולה״.

איך אין מיין ברודער **הרב משה שליט״א** זענען צופעליג יא געבוירן אין איין שטאט, אבער עס איז געווען אונטער צוויי הערשאפטן, ווען איך בין געבוירן איז עס נאך געווען אונטער די נארמאלע הערשאפט, און ווען מיין ברודער איז געבוירן האבן שוין די דייטשן געהערשט אויף אלעם, מיין ברודער איז שוין געבוירן אין געטא צייט (דאס געטא האט זיך געעפנט שמיני עצרת תש״ב און מיין ברודער איז געבוירן פינף חדשים שפעטער כ״א אדר תש״ב), איין שוועסטער איז געבוירן אין ״טעמעשוואר״ שבמדינת רומעניען, איינע אין ״לינץ״ שבמדינת עסטרייך, און איינע אין ״ניו יארק״ שבאמעריקא, און אין יעדן גלות האבן זיי עקסטרע אסאך מיטגעמאכט. מיט דעם אלעם איז דער טאטע אייביג געווען בשמחה (און נאך משמח געווען אנדערע אויך כידוע) און נישט מתרעם געווען. אויך די מאמע ע״ה האט נישט מתרעם געווען, נאר אלעס מקבל געווען און געשוויגען, און געבעטן ביי השי״ת מיט הייסע טרערן ביי איהרע תפלות רחמנות אויף ווייטער. וועלן מיר קינדער קוקן צוריק צו זייערע איבערלעבענישען קענען מיר נישט פארשטיין ווי זיי האבן דאס געקענט דורך האלטן, מיר קענען זייער גבורה נישט פארשטיין שוין אפגערעדט וואס זיי האבן נאר מיטגעמאכט אין די צווייטע וועלט

מלחמה אליין[א], מיר וועלן שפעטער ברענגען עטליכע פרטים פון זייערע איבערלעבענישן אין די מלחמה יארן). מיר שרייבן דאס אלעס אראפ אזוי אז טאמער וועט חלילה אונז אמאהל עפעס טרעפן זאלן מיר קענען נעמען א ביישפיל פון אונזערע עלטערן און נישט מתרעם זיין, נאר אלעס מקבל זיין און שווייגען און בעטן ביי השי"ת רחמנות אויף ווייטער.

ג) והנה ווי געזאגט איז דער טאטע געבוירן אין בארדיוב, ביים ברית האט מען דעם טאטען געגעבן דעם נאמען **ברוך אברהם**. "ברוך" נאכ'ן **גארליצער ציידען** זצ"ל וואס איז נסתלק געווארן א יאהר פריער שנת תרס"ו ב' דר"ח אדר, און "אברהם" נאכ'ן **שענדישובער ציידען** זצ"ל וואס איז נסתלק געווארן צוויי יאר פריער ל' שבט שנת תרס"ה. זיינע קינדערישע יארן האט ער פארברענגט אין בארדיוב. ער האט געהאט זעהר א גוטען קאפ און אייביג געווען פון די בעסטע תלמידים ביי זיין מלמד. א שטיק צייט האט ער געלערנט ביי אונזער זיידען הרה"צ ר' **אברהם יהושע העשל הכהן גלאנץ** זצ"ל ביי וועם ער איז טאקע יארן שפעטער געווארן אן איידעם.

אסאך מעשיות פון זיינע קינדערישע יאהרן ווייס איך נישט ווייל עס איז נישט געווען אסאך מעשיות אלעס איז געווען נארמאל. נאר איין מעשה פון זיינע יונגע יארן פלעגט ער אייביג צו דערציילן, און די מעשה

א) דער טאטע ע"ה האט באמת נאך מיטגעמאכט די ערשטע וועלט מלחמה אויך, אבער לגבי די צווייטע איז די ערשטע וועלט מלחמה געווען ממש גארנישט. דער עולם איז טאקע אין די ערשטע וועלט מלחמה אנטלאפן קיין עסטרייך און קיין אונגארן אין די גרויסע שטעט אריין, ובתוכם אויך דער זיידע ר' נפתלי הערש זצ"ל וועלכער איז מיט זיין גאנצע משפחה אנטלאפן קיין פעסט. פעסט איז דעמאלסט געווען איבערפילט מיט פליטים, און זיי האבן טאקע געליטען פון הונגער און פון קעלט, אבער הריגות און רדיפות ספעציעל אויף אידן איז נישט געווען, און חוץ מזה איז דער טאטע ע"ה נאך דעמאלסט געווען א קליין קינד פון 7 יאהר אזוי אז ער האט נאך נישט אסאך פארשטאנען, וחוץ מזה האט ער אין בארדיוב אויך נישט געלעקט האניג, ווייל זיי זענען געווען זעהר ארים און קוים געהאט א שטיקל ברויט. אזוי אז דאס זיין אין פעסט האט אים נישט קיין סאך באריט.

איז געווען בערך שנת תרע"ח - נאך די ערשטע וועלט מלחמה ווען די אלע אידן וואס זענען בשעת די מלחמה אנטלאפן פון זייערע היימען זענען צוריק געקומען צו זייערע שטעט, און דער **בעלזער רב הגה"ק ר' ישכר דוב זי"ע** איז אויך דעמאלסט צוריק געקומען פון אונגארן קיין גאליציע. דעם ערשטן סטאפף האט ער געמאכט אין די שטאט "האלשיץ", דאס הייסט אז דעם ערשטן שבת פון זיין צוריק קומען קיין גאליציע האט ער געפראווען אין האלשיץ, און אויף דעם שבת איז געקומען א געוואלדיגער עולם צום בעלזער רב זי"ע עס איז געווען ממש אן ערד ציטערניש. די שמחה איז געווען זעהר גרויס אז דער בעלזער רב איז צוריק געקומען קיין גאליציע, און דער עולם האט געשטראמט קיין האלשיץ אים מקבל פנים צו זיין. מען איז געקומען מארבע כנפות, און דער זיידע ר' **נפתלי הערש ע"ה** איז אויך געפארן אויף דעם שבת קיין האלשיץ צום בעלזער רב זי"ע און ער האט מיטגענומען דעם טאטען ע"ה וואס איז דעמאלסט אלט געווען 10 אדער 11 יאהר.

פרייטאג צו נאכט איז דער טאטע מיטגעגאנגען מיט'ן זיידען צום דאוונען און דערנאך צום טיש, און איידער דער בעלזער רב איז אריינגעקומען צום טיש זענען אריין געקומען די יושבים און געמאכט א וועג צווישן געדעכטן עולם כדי דער בעלזער רב זאל קענען אדורך גיין צום טיש פירן. זיי פלעגן צו שטופן דעם עולם צו די זייטן אויף רעכטס און אויף לינקס כדי דער בעלזער רב זאל קענען אדורכגיין אינמיטן. זיי האבן געשטופט מיט זייערע עלענבויגענס, און זיי האבן דאס נישט געפונען שטופן נאר "שיבען" - זיי האבן געשיבט דעם עולם אין די זייט. מיין טאטע ע"ה האט געכאפט א "שיב" פון איינע פון די עלענבויגענס וואס האט אים שטארק וויי געטוהן, אזוי אז ער איז באלד אהיים געגאנגען צו זיין אכסניא, און שבת אינדערפרי צו שחרית איז ער מער נישט מיטגעגאנגען דאוונען מיט'ן זיידען אין דעם בית המדרש וואו דער בעלזער רב האט געדאוונט, נאר ער איז זיך אליין געגאנגען דאוונען אין איינע פון די אנדערע בתי מדרשים פון האלשיץ. דאס זעלבע איז געווען ביי מנחה. דער זיידע איז געגאנגען דאוונען צום בעלזער רב און דער טאטע איז געגאנגען אין איינע פון די בתי מדרשים.

פאר מנחה איז צוגעגאנגען דער בעלזער רב צום זיידען און אים געפרעגט בזה"ל, "איהר האט דאך דא געהאט עפעס א יונגעלע, וואו איז דאס יונגעלע?" וועז דער זיידע האט געהערט וואס דער בעלזער רב האט געפרעגט איז ער געווארן אביסל צומישט, ער האט זיך גארנישט געראכטן אויף אזיין שאלה, ווייל עס איז דעמאלסט געווען אויף שבת אפשר טויזענט אידן און ער האט נישט געקענט פארשטיין ווי דער בעלזער רב האט בכלל באמערקט אז ער האט געהאט מיטגעברענגט א יונגעלע. נאך מער וואונדער איז געווען וואס דער בעלזער רב האט באמערקט אז ער פעלט, אבער דער בעלזער רב האט דאך אלעס באמערקט און געפרעגט דעם זיידען וואו דאס יונגעלע איז. האט דער זיידע אים געענטפערט אז ער איז נאך א קינד, און נעכטן האט ער געכאפט עפעס א קלאפ האט ער שוין מורא צו קומען. האט דער בעלזער רב אים געזאגט מיט א האלבן שמייכל בזה הלשון, "**א חסיד דארף זיך נישט דערשרעקן פאר א קלאפ**". דאס ווארט האט דער טאטע געהאלטן פאר א הדרכה פון בעלזער רב אויף זיין גאנץ לעבן, ער האט דאך נעבעך באקומען אסאך קלעפ אין זיין לעבן, און אייביג האט ער זיך דערמאנט וואס דער בעלזער רב האט אים געזאגט (דורכ'ן זיידען) אז, "א חסיד דארף זיך נישט דערשרעקן פאר א קלאפ".

ד) דער טאטע ע"ה האט דערציילט נאך א זאך פון דעם שבת אין האלשיץ ביים בעלזער רב זי"ע, א זאך וואס דער זיידע ר' נפתלי הערש זי"ע האט עס געהאלטן פאר א גרויסן מופת. אין בעלז איז דער טיש וואס דער רב ז"ל האט געפירט געווען אויסגעשטעלט אזוי אז עס איז געווען איין לאנגער בריייטער טיש, און אויבן אהן איז געזעסן נאר דער בעלזער רב און מער קיינעם נישט, די רבנים און דער עולם זענען געזעסן אויף די צוויי לאנגע זייטן פון טיש מימין ומשמאל. דעם שבת וואס דער זיידע זצ"ל איז געווען, איז ווי געזאגט געווען א גרויסער עולם און אסאך חשוב'ע רבנים, ובתוכם איז געווען א באוואוסטער רב א בעלזער חסיד (ער מיינט אז עס איז געווען דער טארנאפאלער רב ז"ל). אט דעם חשוב'ן רב האט מען פרייטאג צו נאכט ביים טיש געזעצט דעם ערשטן אויף די רעכטע זייט און דערנאך דעם צווייטן האט מען געזעצט דעם זיידען ר' נפתלי הערש זצ"ל, און ווען דער בעלזער רב האט אנגעהויבן צו זאגן

תורה האט זיך דער עולם צוגעשטופט צום טיש כדי צו הערן די תורה. עס פארשטייט זיך אז וועז מען האט זיך צוגעשטופט צום טיש האט מען זיך אנגעלייגט אויף די רוקענס פון די רבנים וואס זענען געזעסן ביים טיש (עס זעהט אויס אז אין האלשיץ זענען די בענק נישט געווען מיט אן אנלאהן וואס זאל שיצן די רבנים וואס זענען געזעסן ביים טיש).

בקיצור דער עולם האט זיך געשטופט און זיך אנגעלייגט אויף די רוקענס פון די רבנים וואס זענען געזעסן ביים טיש, און עס זעהט אויס אז דער חשוב׳ער רב וואס איז געזעסן דער ערשטער איז געווען א שוואכער, איז געקומען זיין גבאי וואס איז נישט געווען קיין מפיל קינד, און ער האט זיך געשטעלט אונטער דעם רוקען פון יענעם חשוב׳ן רב אים צו שיצן. ער האט ארויפגעלייגט זיין לינקע האנט אויף דעם עק פון טיש און די רעכטע האנט האט ער ארויפגעלייגט אויף דעם זיידנ׳ס לינקע פלייצע און אזוי האט ער מיט זיין גוף געשיצט דעם חשוב׳ן רב, און וועז דער עולם האט זיך צוגעשטופט און עס איז פאר דעם גבאי אויך געווארן ענג האט ער זיך אנגעכאפט אין דעם עק טיש און אין די פלייצע פון זיידען און ער האט זיך אויסגעשטרעקט אויף צוריק, און אזוי האט ער מיט זיין גוף צוריק געשטופט דעם עולם. אבער נאך א מינוט צוויי האט זיך דער עולם ווייטער צוגעשטופט, האט ער זיך ווייטער אויסגעשטרעקט אויף דעם אופן און אזוי איז עס געגאנגען אהין און צוריק. עס פארשטייט זיך אז יעדער אויסשטרעק אויף צוריק פון דעם גבאי איז געווען אויפ׳ן חשבון פון דעם זיידנ׳ס פלייצע, ווייל די פלייצע בשותפות מיט דעם עק פון טיש זענען דאך געווען די באזע אויף וואס דער גבאי האט זיך געשטיצט, און יעדעס מאהל וועז דער גבאי האט דאס געטוהן האט דער זיידע געמיינט אז עס איז אויס פלייצע. ביז דער זיידע האט געפילט אז אויב דער גבאי מאכט דאס נאך איינמאהל פאלט ער צוזאם, ער האט געפילט אז עס איז ממש סכנת נפשות (דער זיידע איז געווען אן איידעלער דארער שוואכער איד וואס אפילו א שטארקער בלאז האט אים געקענט אוועקבלאזן), און זאגן דעם גבאי ער זאל אויפהערן האט דער זיידע נישט געווואלט, ערשטנס ווייל ער וואלט ממילא גארנישט געפ׳ועל׳ט, און צווייטנס האט דאך דער בעלזער רב געהאלטן אינמיטן די תורה און ער האט מורא געהאט אז עס וועט ווערן א טומעל און עס וועט נאך חלילה מבלבל זיין דעם בעלזער רב

אינמיטן די תורה, האט ער געקלערט יעבור עלי מה זאל זיין וואס עס וועט זיין און ער וועט דעם גבאי גארנישט זאגן, ער האט זיך נאר געבעטן ביים אויבערשטן ער זאל עס אויסהאלטן.

פלוצים אינמיטן זארגן זיך צי ער וועט דאס קענען אויסהאלטן, האקט איבער דער בעלזער רב זיין תורה זאגן, און לאזט שנעל אויס מיט דעם נוסח וואס מען לאזט אויס אין בעלז דאס זאגן תורה, "מיר זאלן זוכה זיין וכו' וכו', און ער בלייבט שטיין אינמיטן דעם ענין און געענדיגט, ער בלייבט ביי די קשיות און ענטפערט נישט די תירוצים. בקיצור עס איז געענדיגט, און דער עולם רוקט זיך צוריק און דער גבאי פארשווינד און דער זיידע ווערט געראטעוועט. דער זיידע איז געווען זיכער אז דער בעלזער רב ברוח קדשו האט מרגיש געווען אז ער האלט עס מער נישט אויס, און וועגן אים האט דער בעלזער רב מפסיק געווען אינמיטן די תורה, זכותו יגן עלינו.

ווען איך בין געקומען קיין אנטווערפן האב איך דערציילט די מעשה פאר הרה"ח המפורסם ר' **שמואל דורענבוש** ז"ל פון פשעמישל, איינער פון די חשוב'סטע בעלזער חסידים וואס זענען געבליבן נאך די מלחמה. האט ער מיר געזאגט אז ער האט אמאהל געזעהן אנגעשריבן די תורה'ס וואס דער בעלזער רב האט געזאגט אין האלשיץ (דער בעלזער רב ז"ל איז געווען א שטיקל צייט אין האלשיץ ווייל זיין דירה אין בעלז איז אין די מלחמה געשעדיגט געווארן איז ער געבליבן אין האלשיץ ביז מען האט עס פארראכטן) און עס ליגט אים אין קאפ אז איין תורה איז טאקע געווען אנגעהאקט אינמיטן.

ה) דער טאטע אליין האט נישט געדענקט קיין סאך פון דעם שבת אין האלשיץ, נאר איין זאך האט ער געדענקט דעם בעלזער רב'ס צורה וואס האט זיך אים גוט איינגעקריצט אין זיין מוח און ער האט זי קיינמאהל נישט פארגעסן, ער האט אייביג געוועדט פון די צורה. ער האט אמאהל געזאגט פאר זיין שווער דעם זיידען ר' אברהם יהושע העשל ז"ל, אז ער מיינט אז אזוי האט אויסגעזעהן אמאהל א מלך בישראל. האט אים דער זיידע געזאגט אז דער בעלזער רב ר' ישכר דוב זי"ע איז טאקע געווען א מלך בישראל, ער איז געווען בדורו דער מלך פון כלל ישראל (ואגב ווען

דער זיידע ר׳ אברהם יהושע העשל ז״ל האט געוועדט פון בעלזער רב זי״ע איז אים געוינען טערען פון די אויגן).

אן ענליכע הגדרה אויף דעם בעלזער רב ר׳ ישכר דוב זי״ע האב איך געהערט פון הרה״ח ר׳ **שמואל קוואדראט ע״ה**, א חשוב׳ער באבובער חסיד פון אושפצין, בשם דעם **באבובער רב זי״ע הי״ד**. ער האט דערציילט, אז עס איז אמאהל געקומען א חשוב׳ער רב צום באבובער רב זי״ע, און ער האט אים געזאגט, ״באבובער רב, איך ווייס אז איהר האט פונקט אזוי פיינט די ציוניסטן ווי דער בעלזער רב ר׳ ישכר דוב, נו פארוואס קלאפט דער בעלזער רב שטענדיג אויף די ציוניסטן און פון אייך הערט מען נישט קלאפן אויף די ציוניסטן?״ האט אים דער באבובער רב זי״ע געענטפערט בחכמתו הנפלאה, אז ביי א צבור זענען דא 2 מענטשן וואס שטעלן זיך אויף אויף דעם באלעמער און קלאפן אין טיש אריין וועז זיי האבן עפעס צו זאגן, דאס איז דער ראש הקהל און דער שמש, און דער באבובער רב האט ממשיך געווען, ״אין היינטיגען דור איז דער בעלזער רב דער ראש הקהל, דער שמש ווייטער וויל איך נישט זיין״ ודפח״ח. אבער למעשה האט דער באבובער רב שטילערהייט שטארק געקעמפט קעגן די ציוניסטן און אפילו קעגן זייער עברית שפראכע ווי מיר זעהן אויך אין זיין ספר קדושת ציון*.

---

* עיי׳ בספר קדושת ציון ח״ב, על הפסוק יכרת ה׳ כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות (תהילים יב). אין עס איז אינטערעסאנט אראפצובערענגן א מעשה וואס הרה״צ מבאניע זצ״ל האט דערציילט א זאך וואס ער האט אליין בייגעוואוינט. געווען איז דאס וועז ער – הרה״צ מבאניע זצ״ל- איז אלט געווען בערך פופצען יאר און איז געווען אויף א שבת ביים קדושת ציון זצ״ל, נאך שבת איז ער זיך געגאנגען געזעגענען, און פאר אים איז אריינגעגאנגען א יונגערמאן וואס איז געווען א באבובער חסיד, אבער ער איז געווען אן איידעם ביי איינעם וואס איז נישט געווען קיין באבובער חסיד (און מסתמא בכלל נישט קיין חסיד), און זיי – די יונגעלייט- פלעגן גארנישט טוהן איידער מען האט נישט געפרעגט דעם רב.

דער יונגערמאן איז אריינגעגאנגען צום רב זצ״ל און די טיר איז געבליבן אביסל אפען, און אזוי ווי דער באניער רב איז געשטאנען אין די רייע אריין צוגיין נאכדעם יונגערמאן, האט ער געהערט וואס דער שמועס איז געווען אינעווייניג און רב׳ס צימער. האט ער

ו) נאך אן אינטערעסאנטע זאך האט דער טאטע ע״ה דערציילט וועגן **בעלזער רב ר׳ ישכר דוב זצ״ל**. ער האט דערציילט אז ארום די צייט פון די ערשטע וועלט מלחמה וועלט דער בעלזער רב האט געוואנדערט פון איין פלאץ צום אנדערן איז ער געווען א וואך אין בארדיוב אויך, און בארדיוב האט אים זעהר שטארק געפאלן. עס איז געווען זעהר א שיין אידיש שטעטל וואס עס האבן דארט געוואוינט אן ערך פון 300-400 חסידישע משפחות אלעס צאנזער חסידים, און ער האט חשק געהאט דארט צו בלייבן אויף א שטיקל צייט, אבער וועלן דער בירגערמייסטער פון בארדיוב - א גוי, איז דאס געוואויר געוואורן, האט ער עס בשום אופן נישט געוואלט צו-לאזן. ער האט געטענה׳ט אז בארדיוב איז א קורארט ווי עס קומען אסאך מענטשן פאר רפואות (בארדיוב איז געווען א קור-ארט וואס האט געהאט זעהר גוטע קוואלען און בעדער, אזוי ווי קרעניץ וואס איז געווען נישט ווייט. עס איז געווען א בארג, און פון איין זייט א פאהר קילאמעטער ווייטער איז געווען קרעניץ, און פון די אנדערע זייט א פאהר קילאמעטער ווייטער איז געווען בארדיוב), און אויב דער בעלזער רב וועט בלייבן אין בארדיוב וועט ווערן א גאנצער באלאגאן. עס וועלן קומען צו דעם ראבינער אסאך זשידן און עס וועט ווערן אן איבערקערעניש אזוי אז די גוים וועלן אויפהערן צוקומען זיך קורירן, און עס וועט ברענגען גרויס שאדן פאר בארדיוב. בקיצור דער בירגערמייסטער האט בשום אופן

געהערט ווי ער פרעגט צוויי זאכען, איינס, אז זיין שווער וויל ער זאל פארן ערגעץ אויף א געוויסען פלאץ אויף דאטשע, צו ער זאל פארען אדער נישט, האט דער רב זצ״ל געענטפערט ניין. נאכדעם האט דער יונגערמאן געזאגט, אז זיין שווער וויל אז ער זאל זיך אויסלערנען די העברעאישע שפראך, און ער האט געפרעגט דעם רב צו ער זאל דאס טוהן, האט אים דער רב זצ״ל געענטפערט, ניין. האט דער יונגערמאן געפרעגט פארוואס נישט עס איז דאך לשון קודש? האט דער רב געענטפערט אויף א העכערן און שארפערען טאן, **עס איז לשון טמא!**

דער באניער רב זצ״ל פלעגט כסדר דערציילען די מעשה און איינמאל אחרון של פסח ביינאכט איז הרה״ח ר׳ שאול הוטערער ז״ל ארויפגעגאנגען מיט א חבורה יונגעלייט פון באבובער שטיבעל צום באניער רב זצ״ל, און ר׳ שאול האט געבעטען פאר׳ן באניער רב זצ״ל ער זאל נאכאמאל דערציילען די מעשה און איבערגעבן די דיבורים וואס ער האט אליין געהערט פונעם רב זצ״ל. (המו״ל).

נישט געוואלט לאזן דעם בעלזער רב בלייבן אין בארדיוב. נאך א וואך אדער 10 טעג וואס דער בעלזער רב איז געווען אין בארדיוב, האט דער בירגערמייסטער געשיקט פאליציי און פארטריבן דעם בעלזער רב פון בארדיוב מיט געוואלד.

און איידער מיר גייען ווייטער מיט די מעשה, מוז מען אביסל מקדים זיין ווי אזוי בארדיוב האט אויסגעזעהן בגשמיות. בארדיוב איז געווען א שיין שטעטעלע וואו מען האט געמאכט בעדער ווייל זי האט געהאט זעהר גוטע קוואלן וואס האט קורירט מענטשן, און פון גאנץ טשעכן און אפילו פון גאליציע איז מען געקומען קיין בארדיוב זיך קורירן. דאס באד אליין איז געווען אויסער בארדיוב, פון בארדיוב צום באד איז געווען א שפאציר (צופיס) פון בערך א האלבע שעה. דער וועג פון בארדיוב צום באד איז געווען הערליך שיין, עס איז געווען פון ביידע זייטן וועג הערליכע פיכטען ביימער און אנדערע ביימער עס האט אויסגעזעהן ווי א פארק.

יעצט וועלן מיר גיין ווייטער. א פאהר שעה נאכדעם ווי דער בירגערמייסטער האט פארטריבן דעם בעלזער רב מיט פאליציי, איז פלוצים געווארן פארוואלקענט און עס איז אנגעקומען א שטארקער שטורם ווינט (אויף ענגליש הייסט עס א טארנעדא), און דער שטורם ווינט האט אומגעווארפן און אויסגעריסן כמעט אלע ביימער וואס איז געווען צווישן בארדיוב און דאס באד, אזוי אז דאס בארדיובער באד האט פארלוירן אויף א לאנגע צייט איהר גאנצע שיינקייט (ביז מען האט איינגעפלאנצט און עס איז אריסגעוואקסן פרישע ביימער). דער בירגערמייסטער מיט אלע גוים האבן מודה געווען אז דאס איז געווען אן עונש פאר דעם וואס מען האט פארטריבן דעם בעלזער (רב) ראבינער. מיין טאטע האט געזאגט אז ער האט געדענקט פון אלס קינד די יונגע קליינע ביימעלעך צווישן בארדיוב און דעם באד וואס מען האט געמוזט פריש איינפלאנצען נאך יענעם שטורם. (איך האב אמאהל דערציילט די מעשה פאר מיין שוואגער׳ס זיידע ר׳ חיים נטע כ״ץ ע״ה פון לאנדאן, האט ער מיר געזאגט אז ער געדענקט גוט די מעשה, און אז ער איז צופעליג דעמאלסט נאך אלס בחור מיט געווען מיט׳ן בעלזער רב זי״ע אין בארדיוב).

ז) מיין זוהן ר׳ יהושע העשל נ״י האט מיר דערציילט, אז ער האט אמאהל געהאלטן זיינ׳ס א קליין קינד אויף דער האנט און דאס קינד האט זיך געשפילט מיט זיין בארד. דאס קינד האט געצויגן און געריסן די בארד אזוי ווי דער דרך פון א קליין קינד איז, און די מאמע ע״ה וואס איז פונקט דעמאלסט געווען אין לונדון איז דארט געווען און זי האט דאס געזעהן, האט זי אים דערציילט אז זי האט געהערט, אז עס איז אמאהל געקומען צום **בעלזער רב** ר׳ **ישכר דוב זי״ע** א איד א גילוח, דאס הייסט איינער וואס שערט זיך אפ די בארד, און ער האט זיך באקלאגט אז עס איז שוין א פאהר יאהר נאך זיין חתונה און ער האט נאך נישט קיין קינדער. האט אים דער בעלזער רב זי״ע געזאגט אז דער טבע איז, אז קליינע קינדער האבן זיך ליב צו שפילן מיט א טאטנ׳ס בארד, און אזוי ווי דו האסט נישט קיין בארד קען זיין ווילן זיי נישט קומען צו דיר ווייל זיי וועלן נישט האבן מיט וואס זיך צו שפילן. גיי לאז דיר וואקסן די בארד וועלן זיי אפשר קומען צו דיר. איז דער איד געגאנגען און זיך געלאזט וואקסן די בארד, און באלד דערנאך איז ער טאקע געהאלפן געווארן און געהאט קינדער.

ח) און איידער איך ענדיג וויל איך דא דערציילן צוויי אינטערעסאנטע זאכן פון **בעלזער רב** ר׳ **ישכר דוב זי״ע**, וואס מיין ברודער **הרב משה שליט״א** האט געהערט פון **ש״ב כ״ק אדמו״ר מפשעווארסק (שליט״א)** [**זצ״ל**] בשם זיין שווער - אונזער פעטער **כ״ק אדמו״ר** ר׳ **איציקל מפשעווארסק זי״ע**, ער האט דערציילט אז דער בעלזער רב ר׳ ישכר דוב זי״ע איז געווען אמאהל אויף א שבע ברכות פון ר׳ **פלטיאל** ז״ל׳ס א זוהן וועלכער איז געווען א רבי׳ש אייניקל, האט דער בעלזער רב געזאגט אזוי, ״דרשה געשאנק האב איך שוין געשיקט (אדער געגעבן) צו די חתונה, נאר עס שטייט דאך אז כל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות און יעצט בין איך דאך א נהנה פון סעודת חתן, ע״כ וויל איך דעם חתן משמח זיין, און מיט וואס קען מען משמח זיין א חתן וואס איז א רבי׳ש אייניקל? מיט געלט! על כן וועל איך געבן פאר דעם חתן געלט״. און ער האט אים געגעבן געלט (ואגב קען מען פון די מעשה לערנען אז כל הנהנה מסעודת חתן גייט ארויף אויף שבע ברכות אויך).

נאך האט כ״ק אדמו״ר ר׳ איציקל מפשעווארסק זי״ע דערציילט אז

וועז דער בעלזער רב ר' **ישכר דוב זי"ע** איז געווען אמאהל אין לעמבערג, איז דארט געקומען צו אים א שינאווער אייניקל וואס האט געוואוינט אין לעמבערג. האט אים דער בעלזער רב געפרעגט, "נו וויאזוי האלט מען דיך דא? האט ער געענטפערט, "מען האלט פון מיר דא מער ווי מען האלט פון רבי'ן". האט אים דער בעלזער רב געפרעגט, "וואס מיינט איהר?" האט ער געענטפערט, "דעם רבי'ן האלט מען דא פאר א מלאך, אבער פאר א מענטש אויך, מען ווייסט אז דער רבי דארף עסן אויך, אבער מיך האלט מען דא נאר פאר א מלאך מען האלט אז איך דארף נישט עסן!" האט דער בעלזער רב שטארק הנאה געהאט פון דעם ווערטל, און ער האט באלד געהייסן פאר די בעלזער חסידים פון לעמבערג זיי זאלן אים שטיצן.

ח) און אז מען רעדט שוין פון בעלז וועל איך דא דערציילן א מעשה וואס איך האב געהערט פון מיין מאמע ע"ה, וואס זי האט אליין געזעהן ביי דעם שפעטערדיגער **בעלזער רב הרה"ק ר' אהרן זי"ע**. דער בעלזער רב ר' אהרן זי"ע איז אמאהל געווען אין בארדיוב (אויף וועלכן צווועק האט זי נישט געוואוסט), האט ער אנגעזאגט א באזוך ביים זיידען ר' אברהם יהושע העשל ז"ל וואס איז געווען מצד אמו א בעלזער אייניקל, און מצד אביו איז ער געווען נאך א נענטערער קרוב, ער איז געווען אן עכטער אייניקל פון זיידען ר' יוסף חיים זצ"ל וואס איז געווען א שוואגער מיט דעם שר שלום זי"ע, ווי מיר וועלן אי"ה שפעטער דערציילן. וועז מען האט געהערט ביים זיידען אין שטוב אז דער בעלזער רב גייט קומען, איז געווארן א גרויסע שמחה און מען האט אנגעהויבן צוגרייטן די שטוב צו די גרויסע געשעניש. וועז מען איז פערטיג געווארן מיט די הכנות און איידער דער בעלזער רב האט געדארפט קומען, זענען די נשים ארויסגעגאנגען פון שטוב, ווייל דעם זיידנ'ס שטוב איז געווען א קליינע שטוב און דער בעלזער רב וועט דאך מסתמא קומען מיט זיין גאנצע פמליא, און עס וואלט נישט געווען פלאץ אין שטוב. על כן זענען די נשים ארויסגעגאנגען. מיין מאמע ע"ה, וואס איז דעמאלסט געווען א מיידל פון 18 אדער 20 יאהר, האט אבער געוואלט זעהן דעם בעלזער רב, איז זי ארויס אויף דער גאס און זיך פארשטעקט אונטער די גרויסע טיר פון הויז וועלכע איז געווען פון ברעטער, און צווישן די ברעטער זענען

געווען שפאלטן און דורך די שפאלטן האט זי געטראכט וועט זי קענען זעהן דעם בעלזער רב.

וכך הוה. פלוצים האט זי געזעהן פונדערווייטנס ווי דער בעלזער רב קומט און אויף די זייטן זענען געגאנגען די גבאים, און אונטער אים א גאנצע פמליא. זי איז געבליבן ווי פארגליווערט פון דעם הערליכן בילד ווי דער בעלזער רב גייט שיין מיט זיין זילבערנעם שטעקעלע און מיט דעם קאלפיק און מיט די חסידים פון ביידע זייטן. געקוקט האט דער בעלזער רב די גאנצע צייט אויף אראפ ער האט נישט אויפגעהויבן די אויגן, בקיצור זי איז געבליבן אזוי שטיין און געקוקט ווי דער בעלזער רב קומט נענטער און נענטער צום טויער פון הויז און געווארט אז ער זאל שוין אריינגיין אין טויער. אבער צו איהר ענטוישונג ווען דער בעלזער רב איז שוין געווען אינגאנצן א פאהר מעטער פון דעם טויער, גיט ער זיך פלוצים א שטעהל אפ אויף א מינוט, און גיט זיך א דריי אויס און גייט צוריק נישט רעדנדיג א ווארט און נישט אויפהייבנדיג די אויגן.

ווען די מאמע ע"ה האט דאס געזעהן איז זי באלד אריינגעלאפן אין שטוב אריין און געזאגט פאר'ן זיידען אז דער בעלזער רב האט זיך צוריק געקערט. ווען דער זיידע האט דאס געהערט, איז ער באלד געלאפן זעהן וואס עס איז געשעהן, אבער דער בעלזער רב איז שוין געווען צוריק אין זיין שטוב אין זיין אכסניא און ער האט מער נישט געקענט צוקומען צום בעלזער רב אליין. האט ער דארט געפרעגט די גבאים פארוואס דער רב האט זיך צוריק געקערט שוין זייענדיג אזוי נאנט צום טויער, אבער זיי האבן נישט געוואוסט, זיי האבן אים געזאגט אז דער רב איז פלוצים שטיין געבליבן און זיך צוריק געקערט נישט רעדנדיג אפילו איין ווארט, נאר איינער פון די גבאים האט אים געפרעגט צי אין דעם טויער הענגט נישט צופעליג עפעס א צלם דהיינו א שתי וערב (אמאליגע טויערן האבן אויסגעזעהן ווי קליינע טונעלן אין פארנט פונ'ם בנין וואס דורך זיי איז מען אריינגעגאנגען אין הויף אריין וואס איז געווען ארומגערינגעלט מיט די דירות). זאגט אים דער זיידע, "יא, דאס הויז איז א גוי'ס הויז און עס הענגט אינמיטן דעם טויער (דהיינו אינמיטן דעם קליינעם טונעל) אויף א וואנט א שתי וערב". זאגט אים דער גבאי, אויב אזוי איז נישט קיין וואונדער וואס

דער רב האט נישט געוואלט אריינגיין אין דעם טויער ער האט זיכער נישט געוואלט זיין אונטער איין דאך מיט דעם שתי וערב.

וועז דער זיידע איז אהיימגעקומען און ער האט דאס דערציילט פאר די משפחה, האט זיך די מאמע ע"ה אנגערופן, "טאטע, איך בין אן עדות אז דער בעלזער רב האט דעם שתי וערב נישט געזעהן ווייל ער האט די גאנצע צייט נישט אויפגעהויבן די אויגן אפילו אויף א רגע, עס מוז נאר זיין אז די קדושה פון בעלזער רב האט דאס מרגיש געווען, און די קדושה האט נישט צוגעלאזט אז ער זאל אריינגיין אין דעם טויער, דאס האט מיר מיין מאמע ע"ה דערציילט וואס זי האט געזעהן מיט איהרע אייגענע אויגן.

וועז איך האב דאס דערציילט פאר דעם אויבנדערמאנטן ר' **שמואל דורענבוש ע"ה**, האט ער מיר דערציילט אן ענליכע מעשה פון בעלזער רב. ער האט מיר דערציילט אז דער בעלזער רב ז"ל איז אמאהל געגאנגען שפאצירן אינמיטן ווינטער, וועז אויף דער ערד איז געלעגן א שניי וואס איז געווען אויסגעטרעטן און דיק אפשר 10 צענטימעטער. פלוצים גיט זיך דער בעלזער רב א שטעל אפ און ער גייט נישט ווייטער, ער האט געוויזן מיט'ן שטעקן אויפ'ן ארט וואס איז געווען פאר זיינע פיס און נישט געוואלט ווייטער גיין. די גבאים האבן קודם נישט געווואוסט וואס עס איז געשעהן, אבער באלד האט איין גבאי פארשטאנען אז דער בעלזער רב מיינט מען זאל אויפגראבן דעם שניי פון דעם ארט. מען האט באלד אזוי געטוהן. מען האט אוועק געקראצט דעם שניי פון יענעם ארט, און מען האט געטראפן אז עס איז דארט אויף דער ערד אונטער דעם שניי געלעגן א 'שיימה', דהיינו עפעס א האלב בלעטל פון א חומש, און דער בעלזער רב האט דאס מרגיש געווען ברוב קדושתו. געזעהן האט ער עס דאך נישט, עס איז דאך געווען באדעקט מיט 10 צענטימעטער שניי, ער האט דאס נאר מרגיש געווען ברוב קדושתו און נישט געוואלט דערויף טרעטן, זכותו יגן עלינו.

ט) און אז מען רעדט פון ר' **שמואל דורענבוש ע"ה** מוז איך זאגן אז בלויז וועגן קענען צו לערנען אזיין איד, און נאך אפאהר אזיינע אידן ווי ער, ווי למשל אזא איד ווי ר' **נפתלי דים ע"ה**, אדער ר' יודל **מעלבער פון**

דובעצק ע"ה, אדער ר' חיים שלמה פריעדמאן ע"ה, אדער ר' אפרים צוויבל ע"ה, און ר' פינחס פריעדמאן ע"ה, און זיין ברודער ר' שלמה ע"ה וואס האט געוואוינט אין אר"י אבער ער פלעגט אסאך מאהל אהער קומען, און ר' גדליה רייכמאן ע"ה און ר' שמואל גרינפעלד ע"ה דער גבאי, בלויז וועגן קענען צו לערנען אזיינע אידן פון פריערדיגן דור האט זיך שוין געלוינט מיין קומען קיין אנטוווערפן. זיי זענען געווען עכטע חסידישע אידן בכלל און בעלזער חסידים בפרט, זיי האבן געהאט אין זיך עפעס א חסידישן חן און א חסידישן טעם וואס א גאליציאנער חסידישער איד פון אלטן דור האט געהאט. כמעט אלע זענען געווען אין דעם דיאמאנט מסחר, רוב פון זיי זענען געווען מעקלערס (בראוקערס) אבער פון די בערזע זענען זיי נישט געגאנגען אהיים נאר גראד געגאנגען אין שטיבל אריין, דאס שטיבל איז געווען זייער עיקר היים און רובם זענען געזעסן ביי די גמרא כמה שעות יעדן טאג, איינער איז געווען א גרעסערער תלמיד חכם און איינער איז געווען א קלענערער תלמיד חכם, אבער אלע זענען געווען אנגעהיטענע ערליכע אידן וואס עס האט זיי נישט אינטערעסירט די גאנצע וועלט און זיי האבן פון גארנישט געוואוסט נאר פון תורה און חסידות בכלל און פון בעלזער חסידות בפרט, זיי האבן זיך געלייגט מיט בעלז און אויפגעשטאנען מיט בעלז.

און איך וויל דא דערציילן נאך צוויי קליינע זאכן פון וועלכע איך האב פאר מיר געמאכט א שטיקל בילד ווי אזוי די אמאליגע בעלזער חסידים האבן אויסגעזעהן. איין מעשה האט זיך דא אין שטאט ארומגעדרייט פון איינעם פון די עלטערע בעלזער חסידים וואס איז צופעליג נישט געווען פון די גרויסע תלמידי חכמים, אבער ער איז געווען אן אמת'ער חסידישער איד וואס האט מדקדק געווען בקלה כבחמורה און האט איבערגעלאזט שיינע הערליכע דורות. אט דער בעלזער חסיד איז געווען א דיאמאנט סוחר וואס האט אסאך געהאנדלט מיט א גרויסן גוי'אישן דיאמאנט אפיס. דער בעל הבית פון דעם אפיס איז געווען אן עלטערער געלערנטער גוי וואס איז געווען א קאטאליק. איינמאהל פרעגט דער גוי דעם בעלזער חסיד, צי St. John's בוך אדער בייבל (St. John איז געווען א גלח וועמען זיי האבן געהאלטן פאר א נביא, און דער גלח האט מחבר געווען א בוך וואס

איז דוכט זיך א חלק פון זייער בייבל) איז פון די 24 ספרים פון נ"ך? האט אים דער בעלזער חסיד געענטפערט אז ער ווייסט נישט ווייל ער איז א בעלזער (חסיד), און אין בעלז האט מען נישט געלערנט קיין נ"ך!

די צווייטע זאך האב איך נאך געהערט אין אמעריקא אין שנת תשט"ז פון אן עלטערן בעלזער חסיד, ווען עס איז נישט היינט געדאכט אויסגעבראכן די מחלוקת צווישן די סאטמארער חסידים און די בעלזער חסידים, האט דער עלטערער בעלזער חסיד דעמאלסט געזאגט, "אז דאס וואס עס האט אויסגעבראכן א מחלוקת מיט די סאטמארער חסידים דאס שטערט מיך נישט, איך שרעק מיך נישט פאר א מחלוקת, נאר וואס שטערט מיר איז, דאס וואס עס איז אויסגעקומען אז די סאטמארער חסידים זענען די וואס האקן אויף די ציוניסטן און אונז בעלזער חסידים זענען די וואס מוזן זיך אנעמען פאר די ציוניסטן, זיי די סאטמארער חסידים קענען האקן אויף די ציוניסטן וויפיהל זיי ווילן, און מיר בעלזער חסידים ווען מיר הערן דאס מוזן מיר אויף זיי מלמד זכות זיין און זאגן, נו נו ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא, איך וואלט ליבער געהאט - האט דער בעלזער חסיד ממשיך געווען - אז עס וואלט אויסגעקומען פארקערט אז איך זאל קענען רעדן אויף די ציוניסטן ווי איך בין געווען געוואוינט ביז יעצט, און די סאטמארער חסידים זאלן דארפן אויף זיי מלמד זכות זיין, איך וואלט מיך מער געפילט אינדערהיים ווען עס וואלט פארקערט אויסגעפאלן". אט דאס זענען געווען אמאליגע בעלזער חסידים זיי זענען אייביג געווען די גרעסטע לוחמים קעגן אלע מיני מהרסים דאס איז זיי געלעגן אין בלוט, און פון די ערשטע מעשה זעהט מען ווי אנגעשיידט זיי זענען געווען פון די וועלט, זיי האבן נישט אנגעהויבן צו ווייסן ווער St. John איז געווען און וואס בייבל מיינט, זיי האבן נאר געוואוסט איין זאך אז אין בעלז האט מען נישט געלערנט נ"ך, זכותם יגן עלינו.

י) יעצט וועלן מיר צוריק גיין צום טאטען ע"ה. ביי די 12 אדער 13 יאהר האט אים דער זיידע ר' נפתלי הערש זצ"ל הי"ד שוין געשיקט לערנען קיין קראקא אין די בארימטע תלמוד תורה וואס קראקא האט געהאט (דער זיידע האט געשיקט זיינע קינדער לערנען קיין גאליציע יונגערהייט, דעם פעטער חיים יוסף ע"ה האט ער געשיקט לערנען קיין צאנז, און דעם פעטער

איציק הי"ד האט ער געשיקט לערנען קיין דאמבראווא, און דעם טאטען האט ער געשיקט קיין קראקא). דער טעם וואס דער זיידע ע"ה האט אים געשיקט ביז קיין קראקא איז געווען ווייל נעבן קראקא אין די שטאט וויעליטשקע האט געוואוינט די טאכטער נחמה הי"ד מיט איהר מאן ר' מרדכי גאלד הי"ד, א זוהן פון בארימטן קראקאווער דיין ז"ל, אזוי אז דער טאטע איז נישט געווען ווייט פון זיין שוועסטער און שוואגער, א זאך וואס האט אים אסאך געהאלפן.

און אז מען רעדט פון קראקא וויל איך דערציילן אן אינטערעסאנטע מעשה וואס דער טאטע האט געהאט זייענדיג אין קראקא. אבער איידער מיר גייען דערציילן די מעשה מוזן מיר מקדים זיין א זאך וואס יעדער ווייסט מסתמא, אז קראקא האט צוויי בית החיים'ס, אן אלטן בית החיים בתוך העיר וואו עס ליגן דער רמ"א און דער ב"ח און דער מגלה עמוקות און נאך אסאך גרויסע לייבן. און נאכדעם האט קראקא א ניי בית החיים מחוץ לעיר וואס מען האט אויפגעשטעלט אומגעפער פאר צוויי הונדערט יאהר צוריק ווען דאס אלטע בית החיים איז שוין געווען פול. יעצט וועלן מיר גיין צו די מעשה וואס איז פארגעקומען אין אן ערשטע נאכט פון ראש השנה אין א גרויס בית המדרש אין וועלכן עס האט געדאוונט א גרויסער עולם. נאכ'ן דאוונען האט זיך דער עולם געוואונטשן איינער דעם אנדערן, "לשנה טובה תכתב ותחתם לאלתר לחיים" ווי דער מנהג איז אין די גאנצע וועלט. האט זיך געמאכט אמאהל אז צווישן עולם איז געווען א איד וואס איז אריין געקומען אין שטאט אריין פון עפעס א דארף נעבן קראקא ספעציעל אויף ראש השנה.

דער איד ווי עס זעהט אויס איז געווען א גרויסער עם הארץ, און ווען ער האט געזעהן ווי דער עולם ווינטשט איינער דעם אנדערן "לשנה טובה תכתב ותחתם לאלתר לחיים" האט ער אויך געוואלט ווינטשן, ער האט אבער נישט געוואוסט וואס צו ווינטשן. האט ער גוט אויסגעהארכט וואס דער עולם ווינטשט ער זאל זיך עס אויסלערנען און אויך קענען ווינטשן, נאר אזוי ווי דער דרך העולם איז, אז נאר די ערשטע פאהר וועט ער <u>לשנה טובה</u> וכו' זאגט מען צושטאט פאמעלעך, אבער די לעצטע צוויי וועט ער <u>לאלתר לחיים</u> זאגט מען שוין אביסל שנעל, האט ער די לעצטע צוויי

ווערטער נישט אזוי גוט פארשטאנען, און אזוי ווי ער האט געוואוסט אז אין קראקא איז דא אן אלטע בית החיים, האט ער געמיינט אז מען זאגט, "לשנה טובה תכתב ותכתב אויפ'ן אלטן בית החיים!" ער האט זיך דאס שנעל איינגע'חזר'ט, און ווען ער איז פערטיג געווארן מיט'ן חזר'ן און געווען זיכער אז ער ווייסט שוין ווי אזוי מען ווינטשט. איז ער צוגעגאנגען צו אן עלטערן איד און אים אנגעוואונטשן אויפ'ן 'באקאנטן' נוסח, "לשנה טובה תכתב ותחתם אויפ'ן אלטן בית החיים"....

ווען דער עלטערער איד האט געהערט דעם ווינטש וואס ער האט באקומען די ערשטע נאכט ראש השנה, איז ער געווארן ווייס ווי די וואנט, ער האט זיך שטארק דערשראקן. ראש השנה ביינאכט צו באקומען אזא ווינטש איז נישט בא'טעמ'ט. ער איז ממש געווארן אויס מענטש. ווען דער טאטע ע"ה וואס איז געשטאנען דערביי האט געזעהן ווי דער עלטערער איד איז זיך מצער, איז ער צו אים צוגעגאנגען און אים געזאגט, "איהר דארפט נישט זיין באזארגט ווייל באמת האט אייך דער ווינטשער געגעבן א ברכה, ווייל אויפ'ן אלטן בית החיים איז דאך שוין נישטא קיין פלאץ, עס איז דאך שוין פון לאנג פול, און ממילא וועט איהר מוזן בלייבן לעבן ביז הונדערט און צוואנציג יאהר". ווען דער עלטערער איד האט דאס געהערט פון דעם יונגל, האט ער ממש אויפגעלעבט און איז געווארן א נייער מענטש (איך שטעהל מיר פאהר אז אזא מעשה איז אסאך מאהל פארגעקומען אין קראקא, אבער אז א יונגל זאל אזוי שיין ממתיק זיין איז ווייניג פארגעקומען).

זייט איך האב געהערט די מעשה פון מיין טאטען ע"ה, האב איך אייביג פרובירט דאס נאכצומאכן. דאס הייסט, אז ווען איך האב געהערט ווי איינער זאגט דעם אנדערן אזיין מין ווארט אין אזיין מין צייט, בין איך צוגעגאנגען צו דעם וואס האט באקומען די "ברכה" און עס פרובירט ממתיק צו זיין. איין מאהל טאקע ראש השנה ביינאכט ביי מעריב, איז געזעסן נישט ווייט פון מיר א איד און האט זיך שיין געדאוונט, אקעגן איבער אים איז געזעסן אן אנדערער איד א שטיקל נערוועזער, און ווען ער איז געקומען צו קריאת שמע האט ער געזאגט קריאת שמע אזוי ווי אלע נערוועזע זאגן קר"ש, א פאהר ווערטער שטיל און א פאהר ווערטער

הויך אהנע שום חשבון, און עס איז אים פונקט אויסגעקומען אז "ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה" האט ער געזאגט הויך, און נישט פשוט הויך, נאר ספעציעל הויך, עס זעהט אויס אז עס האט אים פונקט אנגעכאפט א שטערקערער נערוו ווי נארמאל. דער איד וואס איז געזעסן קעגן איבער דעם נערוועזן האט זיך אביסל דערשראקן. ראש השנה ביינאכט שרייט אים איינער אין פנים אריין ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה. בקיצור, איך האב באמערקט אז דאס האט אים זעהר צומישט, בין איך צו אים צוגעגאנגען און אים געזאגט אז ער דארף זיך נישט מאכן צו טוהן פון דעם, ווייל דער נערוועזער האט דאך נישט אינזינען געהאט וואס ער זאגט, אזוי אז עס איז נאר געווען ווערטער אליין אהנע כוונה, און אין ווערטער אהנע כוונה קען מען שוין אריינלייגן וואס פאר א כוונה מען ווייל, אזוי אז מען קען זאגן אז די ווערטער ואבדתם וגו' מיינט אז עטס ווען פארלירן <u>די עבירות</u>, "מהרה" שנעל, "מעל הארץ" פון די ערד, ווייל זיי ווען אלע אריין געווארפן ווערן אין וואסער אריין וואס איז נישט ערד, אזוי ווי עס שטייט אין פסוק ותשליך במצולות ים כל חטאתם. און איך האב אים מוסיף געווען, אז ביי עבודה זרה שטייט אויך אבד תאבדון, און די משנה זאגט דאך אז דאס מיינט מפרר וזורה לרוח <u>או מטיל לים</u>. ווען דער איד האט דאס געהערט, האט ער זיך אביסל בארואיגט און האט מיך שטארק באדאנקט. עס איז אינטערעסאנט, אז מיט א צייט שפעטער האב איך געטראפן אין ליקוטי מהרי"ח בסדר ברכת קר"ש שלפניה, אז דער "אמרי אש" פלעגט זאגן גאנץ קר"ש הויך, אבער די פסוקים פון ואבדתם מהרה האט ער געזאגט שטיל.

יעצט וועלן מיר צוריק גיין קיין קראקא - א שטאט וואס דער טאטע ע"ה האט קיינמאהל נישט פארגעסן. ער האט אייביג געריידט ווי שיין און ווי אידיש און ווי הייליג זי איז געווען, און נישט אומזיסט האט מען זי גערופן די ירושלים של גאליציע. אין קראקא האט זיך דער טאטע ע"ה באהאפטן צו א חבריא פון באבוב'ער בחורים וואס באבובער יונגעלייט האבן אנגעפירט. בערך א יאהר שפעטער איז ער מיט זיי מיטגעפארן קיין באבוב, און געבליבן דארט לערנען א שיינע פאהר יאהר. ער איז געווארן אדוק ומקושר אויף לעולם ועד צום **באבוב'ער רב זצ"ל** כ"ק מרן הגה"ק ר' **בן ציון זי"ע** והי"ד. ווען ער פלעגט צו רעדן פון באבוב'ער רב זצ"ל איז

ער אריין אין אן אנדערע וועלט. ער איז געווען א חסיד פון באבוב׳ער רב זצ״ל במלוא מובן המלה, און איז געבליבן א חסיד אויך פון בנו וממלא מקומו כ״ק מרן אדמו״ר מבאבוב (שליט״א) [זצ״ל] וועמען ער האט ליב געהאט אהבת נפש. איך געדענק וועו מיר זענען געקומען קיין אמעריקא שנת תשי״ב, זענען מיר אנגעקומען קיין וויליאמסבורג ווי דער זיידע הרה״צ ר׳ אי״ה הכהן גלאנץ זצ״ל האט דעמאלסט געוואוינט, און א טאג שפעטער האט מיך מיין טאטע ע״ה שוין געזומען, און איז געפארן זעהן דעם באבובער רבי (שליט״א) [זצ״ל] וואס האט דעמאלסט נאך געוואוינט אין די וועסט-סייד.

י״א) און איך וועל דא איבערגעבן א מעשה וואס דער טאטע ע״ה האט מיר דערציילט וואס ער האט אליין געהאט מיט׳ן באבובער רב זצ״ל הי״ד, א מעשה פון וועלכע מען קען זעהן ווי דער רב ז״ל האט זיך משתתף געווען מיט יעדנ׳ס צער און מיט יעדנ׳ס שמחה אזוי ווי עס וואלט ביי אים געשעהן, וואס דאס איז פון די העכסטע מדרגות פון די מדות וואס א איד דארף האבן. ווי אויך קען מען פון די מעשה זעהן ווי דער רב ז״ל האט זיך געערבנט מיט די געפילן פון יעדן איינעם, אפילו פון א יונגעלע פון 14 יאהר ווי מיין טאטע איז דעמאלסט אלט געווען.

די מעשה איז ווי פאלגענד:

וועו דער טאטע ע״ה איז געקומען דאס ערשטע מאהל קיין באבוב איז ער געווען א יונגל פון בערך פערצן יאהר. נאכדעם וואס ער איז דארט געווען א קליין שטיקל צייט האט ער באקומען א גרויס חשק און א גרויס השתוקקות אריינצוגיין צום רב ז״ל און כאפן מיט אים א פריוואטן שמועס, אבער ער האט נישט געהאט קיין געלעגנהייט, ווייל דער רב ז״ל פלעגט נישט סתם שמועסן מיט די בחורים פריוואט, נאר מיט א בחור וואס עס איז געווען מיט אים א פראבלעם וכדומה, און אזוי ווי מיט׳ן טאטען ע״ה איז נישט געווען קיין פראבלעמען איז אים נישט אויסגעקומען צו כאפן א פריוואטן שמועס מיט׳ן רב ז״ל. ער האט אבער דאך גרויס חשק געהאט דערצו, נו וואס טוט מען? האט זיך פונקט געמאכט אז זיין שוועסטער אין וויעליטשקע האט געבוירן א קינד, איז דעם טאטען ע״ה איינגעפאלן אז דא האט ער געטראפן א גוטע געלעגנהייט צו כאפן א שמועס מיט׳ן

רב ז״ל. ער וועט אריינגיין דערציילן דעם רב ז״ל אז עס קומט אים א מזל טוב, זיין שוועסטער האט געהאט א קינד, וועט דאך דער רב ז״ל זיכער פרעגן וואו זי וואוינט און ווער איהר מאן איז, און אזוי ווייטער, און עס וועט זיך פארציען א שמועס פון עטליכע שעה, אז עס וועט זיין א מחיה.

אומר ועושה, געזאגט און געטוהן, ער איז באלד אריבער צום רב׳ס דירה ער זאל קענען אריינגיין צום רב ז״ל, אבער פונקט איז געווען ביים רב אין שטוב עפעס א איד וואס איז געקומען צופארן פון ערגעץ, און דער איד איז דארט געזעסן א לענגערע צייט, און דער טאטע ע״ה האט געמוזט דארט ווארטן. אבער דאס האט ביי אים גארנישט אויסגעמאכט, ״ויהי בעיניו כרגעים אחדים״, אבי ער וועט באלד קענען כאפן א שמועס מיט׳ן רב, און אדרבה ער האט זיך נאך מער געפרייט פון דעם ווארטן, ווייל ער האט דאך געזען אז מען קען רעדן מיט׳ן רב א לענגערע צייט ווי דער איד האט געדעדט, וועט דאך דער רב מסתמא מיט אים אויך רעדן א לענגערע צייט. בקיצור דער טאטע ע״ה האט געווארט ביז דער איד איז ענדליך ארויס געגאנגען און ער האט געקענט אריינגיין. ער גייט תיכף אריין צום רב, און זאגט, ״רבי עס קומט מיר א מזל טוב, מיין שוועסטער האט געהאט א קינד״. דער רב ענטפערט אים מיט שנעלע ווערטער, ״מזל טוב מזל טוב״, און מער גארנישט. ער האט גארנישט געפרעגט, און גארנישט געדעדט, און דער טאטע ע״ה האט זיך באלד געפונען אינדרויסן א צובראכענער. ער איז נעבעך אדורך געפאלן מיט זיין פלאן. ער איז צוריק געגאנגען אין בית המדרש אן אנטוישטער און א דורכגעפאלענער.

עס האט אבער לאנג נישט גענומען, נאר בערך א פאהר שעה, און עס קומט צו צום טאטען א שליח אז דער רב רופט דיך. דער טאטע הייבט זיך אויף, און גייט תיכף ומיד מיט שנעלע טריט צום רב. ער קומט אריין צום רב, זאגט אים דער רב, ״איך וויל מיך פארענטפערן פאר דיר. דו ביזט דא פריער געווען און מיר דערציילט אז עס קומט דיר א מזל טוב, דיין שוועסטער האט געבוירן א קינד, און איך האב דיך נישט אויפגענומען כראוי. וויל איך דיר זאגן אז די סיבה דערפון איז געווען, ווייל פאר

דיר איז דא געווען א איד, און ער האט זיך אויסגעווײַנט פאר מיר און מיר דערציילט אז ער איז ל״ע אויף גרויסע צרות, ער האט א שטוב מיט קינדער, און זיין בני בית איז נעבעך שטארק קראנק, זי דארף א גרויסע רפואה און נאך און נאך, און דאס האט מיך זעהר צובראכן אז איך האב נישט געקענט קומען צו מיר א שטיק צייט, און פונקט אין די צייט ביזטו אריינגעקומען, ווען איך בין נאך נישט געווען ביי מיר, אזוי אז איך האב דיך נישט געהעריג אויפגענומען, אבער וויסן זאלסטו, אז איך פריי מיך מיט מיט דיין שמחה, און השי״ת זאל העלפן וכו׳ וכו׳ וכו׳ ״.

און כדי זיך נאך מער צו פארענטפערן און בעסער מסביר צו זיין דעם טאטען ע״ה די סיבה וואס ער האט אים נישט אויפגענומען בשמחה כראוי, האט דער רב ז״ל ארויסגענומען א גמרא ברכות און אויפגעמישט דף ו׳ ע״ב, און געוויזן דעם טאטען וואס די גמרא זאגט דארט, ״רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום, שנאמר ״כרום זלות לבני אדם״, מאי כרום כי אתא רב דימי אמר עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו וכיון שחמה זורחת עליו מתהפכת לכמה גוונין״ עכ״ל הגמרא. האט זיך דער רב ז״ל געשטעלט, ״פארוואס שטייט כיון שנצטרך אדם לבריות, עס וואלט דאך געדארפט צו שטיין כיון שצריך אדם לבריות, וואס דאס מיינט אויב א מענטש דארף חלילה צוקומען צו מענטשן פניו משתנות ככרום, נצטרך מיינט דאך לכאורה פונקט פארקערט נצטרך מיינט דאך אז א מענטש איז געדארפט צו די בריות, דהיינו די בריות דארפן אים, אבער נישט אז ער דארף די בריות?״

האט דער רב ז״ל געענטפערט, ״עס קען זיין אז די גמרא איז מרמז אויף א רב אדער א רבי וואס מענטשן דארפן אים האבן, דהיינו אז ער איז נצטרך לבריות, אזיין איינער איז פניו משתנות ככרום, ווייל צו א רב אדער א רבי קומט דאך יעדער איינער מיט זיינע שמחות און מיט זיינע צרות. עס שטעלט זיך א שורה מיט מענטשן ביי די טיהר פון דעם רב אדער רבי, און איינער קומט אריין און דערציילט דעם רבי׳ן א שמחה, פרייט זיך דאך דער רבי מיט אים מיט און באקומט א פרייליך פנים פון די שמחה וואס דער איד האט אים דערציילט. דערנאך קומט אריין דער צווייטער, און

דערציילט נעבעך דעם רבי'ן א צרה, גייט אוועק דאס פרייליך פנים פונ'ם רבי'ן און ער באקומט א צוגעלייגט פנים פון די צרה וואס דער צווייטער האט אים דערציילט. דערנאך קומט אריין דער דריטער, און דערציילט ווייטער דעם רבי'ן א שמחה, פרייט זיך דאך דער רבי מיט מיט די שמחה, גייט ווידער אוועק דאס טרויעריג פנים און ער באקומט צוריק א פרייליך פנים. און אזוי ווייטער און ווייטער, עס האלט זיך אין איין טוישן זיין פנים. דאס מיינט אפשר די גמרא, "כיון שנצטרך אדם לבריות", אז א מענטש ווערט א רב אדער רבי וואס מענטשן דארפן אים, "פניו משתנות ככרום", ווערט זיין פנים געטוישט ווי א כרום "שמתהפכת לכמה גוונין", וואס טוישט זיך צו מערערע פארבן" ודפח"ח. נאכדעם האט דער רב ז"ל טאקע אים געפרעגט וואו זיין שוועסטער וואוינט, און ווער איהר מאן איז, און עס האט זיך פארצויגען א לענגערער שמועס, וואס איז געווען פיהל מיט ליבשאפט געפלאכטן מיט מדות און יראת שמים.

נאך אזיין שמועס איז שוין נישט קיין חידוש וואס דער טאטע ע"ה איז געבליבן א באבוב'ער חסיד בלב ונפש כל ימי חייו, ער האט געזען ווי דער רב האט זיך געערכנט מיט די געפילן פון יעדן איינעם כגדול וכקטן, אפילו פון א יונג יונגעלע, ווייל סוף כל סוף איז דאך דער טאטע דעמאלסט נישט מער אלט געווען ווי פערצן יאהר, און דאך האט ער אכטונג געגעבן אים שיין אויפצונעמען. ווי אויך האט ער געזעהן ווי ווייט דער רב האט זיך משתתף געווען מיט יעדנ'ס צער און מיט יעדנ'ס שמחה בכל לבו ובכל נפשו אז עס איז ממש נשתנה געווארן צורתו. דאס אלעס איז אים אריין אין די ביינער, און עס איז אים געווען א לעקציע אויף זיין גאנץ לעבן. מיין טאטע ע"ה האט מיר געזאגט, אז וואס עלטער ער איז געווארן האט ער אלץ בעסער און בעסער פארשטאנען וויפיהל מדות און וויפיהל הדרכה עס האט געשטעקט אין יענעם שמועס. צו דעם אלעם איז ער נאך געווען גליקליך אז ער האט געהאט די זכי' צו הערן פון רב ז"ל אליין אזיין הייליג ווארט אויף די גמרא אין ברכות. דאס ווארט אליין איז ביי אים געווען א גרויסער אוצר.

י"ב) נאך א זאך האט דער טאטע ע"ה דערציילט פון **באבובער רב זי"ע הי"ד**. ער האט דערציילט אז ווען ער האט געלערנט אין באבוב, איז

אמאהל געקומען קיין באבוב אויף א פאהר טעג דער וועלט בארימטער חזן ר' **יאסעלע ראזענבלאט ע"ה**. עס פארשטייט זיך אז אזיין בארימטער מענטש האבן די בחורים באלד ארומגערינגלט און מען האט מיט אים אביסל פארברענגט. די בחורים האבן פאר אים געזונגען עטליכע באבובער שטיקלעך און ער האט פאר זיי געזונגען עטליכע פון זיינע שטיקלעך. אבער עס איז פונקט געווען אין די ניין טעג און מען האט נישט געקענט אסאך זינגען פאר אים, מען האט נאר געזונגען פאר אים צוויי שטיקלעך וואס דער באבוב'ער רב זצ"ל האט פארפאסט, "על נהרות בבל" און "קול בכי לאה", און די צוויי שטיקלעך האבן אים שטארק געפעלן. און בכלל האט אים שטארק געפעלן די ישיבה און די בחורים, אזוי אז ער איז געווארן א גוטער פריינד פאר באבוב. שפעטער מיט א פאהר יאהר ווען ער איז געפארן קיין אמעריקא פלעגט ער שיקן פון צייט צו צייט עפעס געלט קיין באבוב דורך ר' **מילך אלעזר ערענבערג ע"ה**.

איינמאהל האט ער געשיקט פון אמעריקא א גרויסן סכום געלט, עס דאכט זיך אז עס איז געווען א פאהר הונדערט דאלער. עס איז דעמאלסט געווען א סכום עצום וואס דער באבובער ישיבה האט געקענט פון דעם לעבן א פאהר חדשים, אזוי אז מען האט זיך מחיה געווען. אבער פלוצים קורץ נאכדעם וואס מען האט באקומען דאס געלט, האט דער באבובער רב זצ"ל באמערקט עפעס א התרשלות אין די ישיבה, מען האט עפעס נישט געדאווענט ווי געהעריג און עפעס נישט געלערנט ווי געהעריג. ער האט נישט געוואוסט וואס דאס איז, און ער האט אנגעהויבן חוקר ודורש צו זיין אויב עס איז נישט חלילה עפעס פארגעקומען אין די ישיבה. אבער ער האט גארנישט אויסגעפונען, אלעס איז געווען אין ארדענונג. דאך האט ער געזעהן א התרשלות אין די ישיבה, און נישט געוואוסט פון וואו עס נעמט זיך, ביז עס איז אים איינגעפאלן אז עס קען זיין אז דאס התרשלות נעמט זיך פון דעם געלט וואס ער האט באקומען פון אמעריקא, ווייל למעשה זייט ער האט באקומען דאס געלט פון אמעריקא האט ער אנגעהויבן צו באמערקן דאס התרשלות אין די ישיבה, איז געגאנגען דער באבובער רב און האט געשריבן צו ר' מילך אלעזר עהרענבערג ע"ה ער זאל זעהן אויסצוגעפינען פון וואו דאס געלט וואס יאסעלע ראזענבלאט האט אים געשיקט איז געקומען. האט ר' מילך אלעזר באלד אנגעהויבן

נאכצופארשן, און ער איז געוואויר געווארן אז דאס געלט האט זיך געגומען פון א קאנצערט וואס יאסעלע ראזענבלאט האט געמאכט ביי וועלכן מען איז געזעסן בתערובות מענער און פרויען (מסתמא שלא בהסכמתו, ווייל ער איז געווען אן ערליכער און ער האט זיך מסתמא געהאט אויסגענומען אז עס זאל נישט זיין תערובות, נאר די ארגאניזירערס האבן אים אויסגעפאפט און זיי האבן עס יא געמאכט בתערובות, און וועו ער איז געקומען אין זאל אריין איז שוין מסתמא געווען פארפאלן).

וועו דער באבובער רב האט דאס געהערט, האט ער שוין פארשטאנען פון וואו דאס התרשלות האט זיך געגומען און ער האט באלד אויפגעהערט צו נוצן דאס געלט פאר די ישיבה, און ער האט טאקע באלד געזעהן א שינוי לטובה אין די ישיבה. דערנאך האט ער דערציילט א מעשה פון **בעש"ט** הקדוש זי"ע. ער האט דערציילט אז בימי הבעש"ט איז געווען עפעס א שטעטל וואס האט געהאט נאר איין ספר תורה און שטענדיג כמעט יעדע וואך האט מען געטראפן עפעס א פסול אין דעם ספר תורה. אמאהל איז געווען דאס אות אפגעהאקט און אמאהל איז געווען יענע אות אפגעהאקט, און די בעלי בתים פון דעם שטעטל האבן נישט געווואוסט וואס צו טוהן. זיי האבן שוין אנגעהויבן חושד זיין אז איינער מאכט יעדע וואך בזדון א פסול אין דעם ספר תורה, אבער זיי האבן נישט געווואוסט ווער. זענען זיי אריינגעפארן צום בעש"ט און זיי האבן אים דערציילט די גאנצע מעשה, און זיי האבן מוסיף געווען אז זיי זענען חושד אז עמיצער מאכט דאס בכוונה, אבער זיי ווייסען נישט ווער.

האט זיי דער בעש"ט געזאגט אז קיינער מאכט נישט די פסולים בכוונה, נאר די מעשה פון די ספר תורה איז אזוי. עס איז געווען אמאהל א אידישער ארענדאר וואס האט געהאט אן ארענדע וואו אידן פלעגן אריין קומען אביסל זיך אהנרוען אדער עפעס איבערבייסן און גיין ווייטער. די ארענדע איז געווען זעהר א שיינע אנגענעמע ווארעמע ארענדע און מען האט נישט אזוי חשק געהאט צו גיין ווייטער, נאר מען איז געבליבן זיצן אין די פיינע ווארעמע ארענדע. אבער בלייבן זיצן און גארנישט טוהן האט מען נישט געקענט, האט מען זיך געגומען שפילן אין קארטן און די ארענדע איז געווארן א פלאץ וואו מען האט געשפילט קארטן. דעם בעל

הבית האט נישט געשמעקט אז זיין ארענדע איז פארוואנדלט געווארן אין א פלאץ וואס מען שפילט א גאנצן טאג קארטן, אבער ער האט זיי נישט געקענט ארויסווארפן, איז ער געגאנגען און ער האט אוועקגעשטעלט אויף דעם טיש וואס מען שפילט קארטן א גרויסע פושקע, און ער האט געמאכט א תקנה אז פון יעדן שפיל מוז מען אריינלייגן אין די פושקע א געוויסער פראצענט וואס וועט גיין פאר א גוטען צוועק. מיט דעם האט זיך דער ארענדאר אביסל באראיגט, ווייל יעצט וועט דאך ארויסקומען פון זיין ארענדע א גוטע זאך אויך.

ווען די פושקע איז פול געווארן, האט דער בעל הבית געזומען די פושקע מיט געלט און ער איז געגאנגען מקיים זיין וואס ער האט געזאגט, אז דאס געלט וועט גיין אויף א גוטען צוועק. ער איז געגאנגען צו א סופר און געלאזט שרייבן פאר דעם געלט א ספר תורה. דער בעש"ט האט אויסגעפירט, און געזאגט פאר די בעלי בתים פון יענע שטעטל, "אט די ספר תורה וואס עטס האטס, איז די ספר תורה וואס איז געשריבן געווארן פון דעם געלט פון די קארטן שפילן, און א ספר תורה וואס איז געשריבן פון געלטער פון קארטן שפילן, איז נישט קיין חידוש אז עס ווערט כסדר פסול". אויף די מעשה פון בעש"ט האט דער באבובער רב מוסיף געווען, אז אויף תורה וואס ווערט געלערנט פון געלטער פון א קאנצערט פון תערובות, איז אויך נישט קיין חידוש אז עס קומט אריין אין איהר התרשלות. (איך האב געהערט אז אין שנת תשמ"ח ווען דאס בי"ד פון ירושלים זענען געקומען קיין אמעריקא צו די אסיפה וואס מען האט געמאכט לכבוד דעם צענטען יאהרטאג פון דאס התיסדות פון "קרן הצלה", איז הגה"ק ר' **משה ארי' פריינד זי"ע**, וואס איז דעמאלסט געווען דער ראב"ד געווען ביי (להבחל"ח) **כ"ק אדמו"ר מבאבוב (שליט"א)** [זצ"ל] אים איינלאדענען צו די אסיפה, האט אים כ"ק אדמו"ר מבאבוב (שליט"א) [זצ"ל] דערציילט די מעשה פון בעש"ט זי"ע, און מיט דעם האט ער געוואלט מחזק זיין די "קרן הצלה").

י"ג) און איידער איך ענדיג, וויל איך דערציילן א מעשה וואס איך האב געהערט פון **הרהגה"צ המפורסם ר' אלחנן האלפרין שליט"א** פון לונדון, א מעשה וואס פון דעם האב איך באקומען א שטיקל בילד פון אמאליגע באבובער בחורים און יונגעלייט. ער האט דערציילט אז אין טארנא האט

באבוב געהאט א שיין קרעמל פון בחורים און יונגעלייט, און אויף א יו״ט זענען זיי געפארן קיין באבוב. אבער עס האט זיך אייביג געמאכט אז א חלק עולם איז געבליבן אינדערהיים מחמת כמה סיבות, זענען זיי זיך צוזאם געקומען יעדע נאכט ובפרט סוכות און פארברענגט אין תורה און אין חסידות, און ווען זיי זענען פערטיג געווארן פלעגן זיי אריבערגיין צו איינעם פון די גוטע אידן וואס האבן געוואוינט אין טארנא וואס איז געווען א גרויסע שטאט. איינמאהל ווען זיי זענען פערטיג געווארן זענען זיי אריבערגאנגען צום רב פון די שטאט - **הגאון האדיר ר׳ מאיר אריק** זצ״ל, און אזוי ווי עס איז געווען סוכות זענען זיי אריין געגאנגען אין די סוכה אריין וואו דער רב איז געזעסן מיט אן עולם פון תלמידי חכמים און חשוב׳ע בעלי בתים און פארברענגט אין תורה און אין חסידות.

אזוי ווי די באבוב׳ער חבריא זענען אריינגעקומען, האט דער עולם באלד אנגעהויבן צו זאגן אז זיי זאלן עפעס זינגען. זיי האבן געוואוסט אז באבוב׳ער חסידים קענען נאר זינגען. האבן די באבוב׳ער חבריא געזאגט, ״יא, מיר וועלן זינגען, אבער קודם ווילן מיר אביסל שמועסן אין לערנען מיט׳ן רב״. האט זיך דער רב ר׳ מאיר אריק זצ״ל אנגערופן, ״נו, אדרבה, איך בין גרייט״. האט זיך אנגעהויבן א שמועס אין לערנען, מען האט דורכגעווארפן צענדליגע גמרא׳ס מיט ראשונים און אחרונים, עס איז געווען צווישן די באבובער חבריא שיינע לומדים, הרהגה״צ ר׳ אלחנן שליט״א האט אפילו געוואוסט א פאהר נעמען פון די חבריא, און דער טארנער רב מיט די תלמידי חכמים זענען שטארק נתפעל געווארן פון דעם לומדות און בקיאות פון די באבובער חבריא. עס איז געווען אזיין שטארקער פלפול אז עס האט זיך געצויגען כמעט צוויי שעה, ביז עס האט זיך געענדיגט, און ווען עס האט זיך געענדיגט האבן די באבובער חבריא געזאגט, ״נו יעצט וועלן מיר זינגען״, און זיי האבן אנגעהויבן צו זינגען מיט אזיין שיינקייט און מיט אזיין מתיקות, אז מען האט געקענט מיינען אז מען איז אין ביהמ״ק ביי די שמחת בית השואבה. זכותם יגן עלינו און השם ינקום דמם, ווייל לויט ווי הרהגה״צ ר׳ אלחנן שליט״א דערציילט, זענען כמעט די גאנצע חבריא אומגעקומען עקה״ש ביי היטלער׳ן ימ״ש.

און איך וועל ענדיגען מיט א ווארט פון טאטען ע״ה, עס האט אים

אמאהל געפרעגט א פרעמדער חסיד, צי ער קען אים דערציילן עפעס מופתים פון באבובער רב? האט אים דער טאטע געענטפערט, "איך קען דיר דערציילן אסאך מופתים פון באבובער רב זצ"ל, נאר עס האט נישט קיין זין צו דערציילן ווייל דו וועסט זיי ממילא נישט גלייבן, על כן וועל איך דיר דערציילן א מופת וואס דו ווייסט אויך דערפון, און דאס איז וואס דער באבובער רב האט גערעטעוועט טויזענטער בחורים פון די נעגל פון די ציוניסטן און קאמוניסטן און בונדיסטן וואס האבן ל"ע פאר די מלחמה פארציקט די גאנצע יוגנט, און ע"פ דרך הטבע האט מען נעבעך גארנישט געקענט טוהן דערצו, דער איינציגער וועמען עס איז געלונגען עפעס צו טוהן דערצו אויפ'ן גרויסן פארנעם איז געווען דער באבובער רב. אים איז געלונגען צו ראטעווען טויזענטער בחורים פון זייערע הענט, און ער האט אויפגעשטעלט א חסידישע ארמיי וואס איז געווען פארשפרייט איבער גאנץ מערב גאליציע לשם ולתפארת און דאס איז געווען דאס גרעסטע מופת, זכותו יגן עלינו והי"ד.

י"ד) אין באבוב איז דער טאטע געבליבן א היפשע פאהר יאהר נאכאנאנד נישט אהיימקומענדיג קיין בארדיוב. ער האט זיך נאר געטראפן מיט זיינע עלטערן איינמאהל א יאהר אין צאנז ביי דער צאנזער יאהרצייט, ווייל דאן איז ער מיטגעפארן פון באבוב קיין צאנז מיט'ן רב ז"ל און מיט'ן גאנצן עולם, און זיין טאטע דער זיידע ר' **נפתלי צבי זצ"ל** איז יעדעס יאהר געקומען פון בארדיוב קיין צאנז צו דער צאנזער יאהרצייט. אויך די **באבע שרה ע"ה** איז יעדעס יאהר מיטגעפארן אויף די יאהרצייט קיין צאנז, ווייל זי האט געפילט א ספעציעלע נאנטקייט צום צאנזער זיידען, ווייל דער צאנזער זיידע האט איהר געגעבן דעם נאמען ווי איך וועל שפעטער דערציילן. זי איז געבוירן אין שנת תר"ל טאקע אין צאנז, און זי איז זעהר אסאך געווען אלס קליין קינד אין צאנזער זיידנ'ס הויז צוזאם מיט איהר מאמע **הרבנית הצדיקת רחל פיגא ע"ה** וואס איז געווען דעם קרייזער רב'ס טאכטער, און געבוירן און אויפגעצויגען געווארן אין צאנז.

וועז דער טאטע איז עלטער געווארן איז ער צוריק געקומען קיין בארדיוב, אבער ער איז אפט געפארן צום באבובער רב זצ"ל קיין גאליציע,

וחוץ מזה איז ער א פאהר מאהל געפארן קיין גאליציע פשוט אביסל צו האנדלען. ער פלעגט מיטנעמען באהאלטענערהייט זילבערנע כלים, און זייד אויף בעקיטשעס, זאכן וואס זענען געווען ביליג אין טשעכן און אביסל טייערער אין פולין אזוי אז מען האט געקענט עפעס פארדינען דערביי, און דער טאטע האט שטארק נויטיג געהאט עפעס צו פארדינען ווייל דאס עניות ביים זיידען אין הויז איז געווען ל״ע זייער גרויס, על כן האט דער טאטע פרובירט אביסל ארויסצוהעלפן די שטוב, אבער קיין סאך האט ער נישט פארדינט ביי דעם, און אויב ער האט שוין יא אמאהל עפעס פארדינט האט מען אים א צווייט מאהל געכאפט און ער האט אלעס צוריק פארלוירן.

ט״ו) מיט שידוכים איז אין יענע צייט געווען זייער שווער, ובפרט פאר א חסידי׳שן בחור וואס איז נאך רובא דרובא צייט געזעסן ביי די גמרא וואס מען פלעגט צו רופן א באנק קוועטשער, ווייל דאס עניות איז געווען מורא׳דיג, יעדער איד וואס האט געהאט א גערעטענע טאכטער האט טאקע געזוכט א בחור א תלמיד חכם, אבער טרעפן האט ער געוואלט א בחור א סוחר, כדי ער זאל קענען עפעס אנהייבן נאך די חתונה. איך האב געהערט פון א איד וואס האט געהייסן ר׳ וואלף בלויגרונד ע״ה, א גאליציאנער איד וואס איז אוועק פון גאליציע נאך אין יאהר 927׳, אז ער געדענקט מען פלעגט זאגן א ווערטל אז דריי זאכן זוכט מען און מען וויל נישט געפינען 1) א בלוטץ-טראפ אין אן איי 2) א ווארים אין א פלוים, און 3) א בחור א תלמיד חכם. די דריי זאכן זוכט מען אבער מען וויל נישט טרעפן ! בקיצור מען האט געזוכט א בחור א תלמיד חכם אבער מען האט נישט געוואלט טרעפן, טרעפן האט מען געוואלט א בחור א סוחר אדער א בחור וואס זיינע עלטערן האבן עפעס געהאט. דער זיידע אבער האט ל״ע גארנישט געהאט, און צו דעם אלעם זענען די רדיפות אויף די אידן געווארן יעדן טאג גרעסער און גרעסער, היטלער ימ״ש האט שוין געהאט פארסמ׳ט די גאנצע וועלט מיט שנאה און די גוים האבן שוין גארנישט געוואלט האנדלען מיט די אידן, אזוי אז אויב ביז דעמאלסט האט מען נאך יא געקענט עפעס טוהן האט מען שוין פון דעמאלסט גארנישט געקענט טוהן, און מיין טאטע ע״ה איז נאך דערצו געווען דער פערטער פון 6 ברודער, און געהאט פאר זיך א פאהר ברודער, אזוי אז ער

איז שוין געווען טיף אין די צוואנציגער ווען ער איז א חתן געווארן מיט די מאמע, אבער דאס איז געווען אין יענע צייט א נארמאלער עלטער א חתן צו ווערן.

דער שדכן איז געווען ר' **בעריש ריינמאן ע"ה** פון די שטאט נאראל וואס איז געווארן אן איידעם אין בארדיוב און האט געוואוינט אין בארדיוב, ר' בעריש ע"ה איז געווען א קלוגער חסידישער איד און א גרויסער ת"ח, און אז מען רעדט פון ר' בעריש ריינמאן ע"ה איז כדאי דא צו דערציילן א פאהר אינטערעסאנטע מעשיות פון אט דעם ר' בעריש ריינמאן ע"ה, כדי מיר זאלן האבן א שטיקל באגריף וואס אן אמאליגער ת"ח און חסידישער איד איז געווען.

ט"ז) עס האט זיך אמאהל געטראפן אין בארדיוב, אז אן עלטערער בחור פון א שיינע נגיד'ישע משפחה האט פארקויפט זיינע עבירות פאר אן אנדערן איד פון בארדיוב וואס האט געהאט א ווייב מיט קינדער און איז געווען א בלוטיגער ארימאן. ער האט נעבעך נישט געהאט א שטיקל ברויט פאר זיין ווייב און קינדער אזוי אז ער האט באשלאסן אפצוקויפן די עבירות פון דעם אלטן בחור. מען האט געמאכט א קנין און געשריבן א שטר און דער איד האט באקומען פאר דעם מקח א שיינע אפותיקי געלט. דער איד האט ענומען דאס געלט און איז באלד אהיימגעגאנגען און עס געגעבן פאר זיין ווייב אז זי זאל דערמיט קויפן וואס מען דארף. וען דאס ווייב האט געזעהן דעם אוצר מיט געלט האט זי אים געפרעגט פון ווען ער האט דאס געלט, האט ער איהר געענטפערט בתמימות אז ער האט אנגעקויפט די עבירות פון דעם אלטן בחור און דערפאר האט ער באקומען דעם אוצר מיט געלט. וען דאס ווייב האט דאס געהערט, האט זי זיך אויף אים אויפגערעגט און געזאגט אז זי דארף נישט די עבירות און זי דארף נישט דאס געלט, זי האט אים צוריקגעווארפן דאס געלט, און אים געזאגט אז ער זאל ארויסגיין מיט'ן געלט פון שטוב ווייל זי ווייל נישט אז אין איהר שטוב זאל זיין אזיין געלט אפילו איין מינוט, און ווער שמועסט נאך פון נהנה זיין פון דעם געלט איז דאך נישט געווען קיין פראגע.

ווען דער ארימער איד האט געזעהן דאס תמימות און דאס ערליכקייט

און דאס מסירת נפש פון זיין ווייב, האט ער זיך באלד געכאפט און איינגעזעהן אז ער האט נעבעך געמאכט א גרויסן פעלער מיט'ן אפקויפן יענעם'ס עבירות, און ער האט אויף דעם מקח וואס ער האט זיך איינגעקויפט שטארק חרטה געהאט. (און דא איז דאכט זיך דאס פלאץ נאכצוזאגן א ווארט וואס איך האב געהערט מיט דרייסיג יאהר צוריק פון ר' **בצלאל שטערן ע"ה** פון לונדון, אן אייניקל פונ'עם חת"ס, ביי די תנאים פון זיין אייניקל ר' **יוסף מרגליות** א זון פון זיין איידעם דעם באקאנטן רודף צדקה וחסד ר' **זלמן מרגליות ע"ה** פון לונדון. ר' בצלאל האט דערציילט אז ווען זיין מאמע איז געגאנגען חתונה האבן, איז זי זיך געגאנגען געזעגענען פון איהר באבע וואס איז געווען א טאכטער פון הייליגן חתם סופר, האט איהר די באבע נאכגעזאגט (איך מיין פון איהר גרויסן פאטער דער **חתם סופר**), אז עס שטייט אין פרשת בראשית אז דער אויבערשטער האט געזאגט פאר חוה, "ואל אישך תשוקתך <u>והוא ימשול בך</u>", האט זי געזאגט אז ימשל קען זיין פון לשון 'משל' דאס הייסט א ביישפיל, דער אויבערשטער האט געזאגט פאר חוה אז זי זאל זיין אזוי וואויל און ערליך אז אדם הראשון זאל זיך נעמען פון איר א ביישפיל, דאס הייסט אז אדם הראשון זאל זיך פון איר לערנען. דאס האט די טאכטער פון חתם סופר געזאגט צו איהר אייניקל, "דו זאלסט זיין אזוי וואויל און ערליך אז דיין מאן זאל זיך תמיד נעמען פון דיר א ביישפיל, דהיינו 'והוא ימשל בך', ער זאל זיך משל'ן אין דיר און זיך לערנען פון דיר", אזוי ווי עס איז דא געווען ביי דעם ארימאן ער האט גענומען א ביישפיל און זיך געלערנט פון זיין ווייב.

און דאס האב איך געזעהן ביים טאטען ע"ה אויך, ער פלעגט שטענדיג נעמען א ביישפיל פון די מאמע'ן, ער האט תמיד רעספעקטירט וואס די מאמע האט געזאגט און געהאלטן אז מיר זאלן זיך פון איהר לערנען. ווען מיר קינדער איבערהויפט די טעכטער האבן אים געפרעגט צי מען מעג גיין דארט און דארט אדער צו מען מעג קויפן דאס און דאס פלעגט ער זאגן, "גייט'ס פרעגט'ס די מאמע". ער האט געהאלטן אז זי ווייסט בעסער פון אים, און אויב די מאמע האט עפעס געזאגט אפילו ווען ער האט קודם געזאגט אנדערש, האט ער זיך אונטערגעגעבן און געזאגט, "עטס זאלט פאלגן די מאמע". ביי די מצבה שטעלן האב איך געזאגט

אז מיר קינדער האבן געקענט טייטשן, "שמע בני מוסר אביך" הער מיין קינד דאס מוסר פון טאטען, און וואס איז דאס מוסר פון טאטען? דאס מוסר פון טאטען איז אז דו זאלסט פאלגן די מאמע'ן דהיינו "ואל תטוש תורת אמך", דהיינו ער האט אונז אייביג געזאגט מוסר אז מען דארף פאלגן די מאמע, דער טאטע האט בכלל שטארק געהאלטן פון די מאמע איך האב אמאהל געהערט ווי דער טאטע האט געזאגט פאר די מאמע אינמיטן תהלים זאגן מיט א ווערטל (וואס איז אייביג געווען מלא טעם), "מלכה, דו ביזט דאך א צדיקת, דו זאגסט אזויפיהל תהלים און אזויפיהל תחינות אזוי אז דו וועסט זיכער זיין אין גן עדן, אבער זאג מיר ווי אזוי וועסטו דיך פילען אין גן עדן וויסנדיג אז דיין מאן איז אין גיהנם, וואס פאר א מנוחה וועסטו האבן אין גן עדן אז דו וועסט וויסן אז דיין מאן איז אין גיהנם?" (ער האט איהר געוואלט מרמז זיין זי זאל אים אויך אינזין האבן ביי איהר תהלים) ווען די מאמע האט דאס געהערט האט זי אים בתמימות געזאגט, "חלילה, רעד נישט אזוי, דו וועסט זיכער זיין אין גן עדן, נאר ווער ווייס וואו איך וועל זיין". און אזוי האבן זיי זיך אנגעהויבן צו קריגען דער טאטע האט געזאגט אז ער וועט זיין אין גיהנם און זי וועט זיין אין גן עדן, און די מאמע האט געזאגט פארקערט אז זי וועט זיין אין גיהנם און ער וועט זיין אין גן עדן, איך געדענק נישט ווי אזוי עס האט זיך געענדיגט, אבער אזויפיהל האב איך געזעהן ווי ווייט דער טאטע האט געהאלטן פון די מאמע).

און יעצט וועלן מיר צוריק גיין וואו מיר האבן געהאלטן, דער ארימאן האט באקומען גרויס חרטה אויף דעם מקח, און איז באלד געלאפן צו דעם אלטן בחור און אים צוריק געגעבן דאס גאנצע געלט און צוריק געבעטן דעם שטר ווייל ער ויל מבטל זיין דעם מקח. אבער דער אלטער בחור האט דאס געלט נישט געוואלט צוריק נעמען ער האט אים געזאגט אז נאַר בלייבט נאַר און מקח בלייבט מקח. זיי האבן זיך אנגעהויבן צו קריגן ביז דער אלטער בחור האט אים אנגעכאפט און ארויסגעווארפן און מער נישט געוואלט מיט אים טענה'ן. ער האט אים געזאגט נאכאמאהל אז נאַר בלייבט נאַר און מקח בלייבט מקח און געענדיגט.

דער ארימער איד איז נעבעך געווען פארלוירן, אהיים האט ער דאך

נישט געקענט גיין דאס ווייב האט דאך נישט געוואלט פון אים הערן, איז ער געגאנגען אין בית המדרש אריין אבל וחפוי ראש. וועז ער איז אריינגעקומען אין בית המדרש האט ר׳ בעריש ריינמאן ע״ה באלד באמערקט אז עפעס איז מיט דעם איד געשעהן ער איז עפעס שטארק צוקאכט, איז ער צוגעגאנגען צו דעם אריבאן און אים געפרעגט, ״וואס איז עפעס געשעהן מיט דיר, דו ביזט מיר עפעס זעהר צוקאכט?״ דער אריבאן האט זיך נישט געקענט איינהאלטן און אויסגעבראכן אין א געוויין. ער האט אים דערציילט די גאנצע מעשה אז ער האט נעבעך אומבארעכנט אנגעקויפט פון דעם אלטן בחור די עבירות, און זיין ווייב האט זיך דערויף שטארק אויפגערעגט און זי האט אים צוזאם מיט דעם געלט ארויסגעווארפן פון שטוב, און ער אליין האט שוין אויך שטארק חרטה אויף דעם מקח ער וויל מבטל זיין דעם מקח ער איז שוין וועגן דעם געווען ביים אלטן בחור, אבער דער אלטער בחור וויל בשום אופן נישט מבטל זיין דעם מקח.

ר׳ בעריש ריינמאן ע״ה האט זיך אויף א רגע פארטראכט און געזאגט פאר דעם אריבאן, ״הער אויס, קודם גיי צום בי״ד און רוף דעם אלטן בחור צו א דין תורה, און איך וועל מיט דיר מיטגיין צום בי״ד און זיין דיין טוען, און מיט השי״ת׳ס הילף וועסטו זיך ארויסדרייען פון דעם פלאנטער. אומר ועושה, געזאגט און געטוהן, דער איד איז באלד געלאפן צום בי״ד און געלאזט רופן דעם אלטן בחור צו א דין תורה. ביז א קורצע צייט האט זיך שוין די דין תורה אנגעהויבן, און דער אריבער איד האט אנגעהויבן צו טענה׳ן אז ער איז געווען אין א שווערן מצב ער איז געווען אן אונס ער האט נעבעך געדארפט געלט פשוט פאר א שטיקל ברויט, האט ער זיך נישט איבערגערעכנט און ער האט פון דעם אלטן בחור אפגעקויפט די עבירות, אבער יעצט וועז ער האט זיך שוין אביסל אויסגעניכטערט, זעהט ער אז ער האט געמאכט א גרויסן פעלער מיט׳ן אפקויפן יענעמ׳ס עבירות און ער האט שטארק חרטה דערויף און וויל צוריקגעבן דאס גאנצע געלט און מבטל זיין דעם מקח. דער אלטער בחור האט גע׳טענה׳ט אז אים גייט גארנישט אהן, נאַר בלייבט נאַר און מקח בלייבט מקח, און ער וויל בשום אופן נישט מוותר זיין אויף דעם מקח. בקיצור, דער אריבער איד האט געווייגט און געשריגען אז ער וויל מבטל

זיין דעם מקח און דער אלטער בחור האט געשריגען אז נאַר בלייבט נאַר און מקח בלייבט מקח.

און פלוצים גיט זיך ר׳ בעריש ריינמאן ע״ה א מיש אריין און זאגט פאר דעם אלטן בחור, ״הער אויס, לכאורה ביסטו געוועכט אז נאַר בלייבט נאַר און מקח בלייבט מקח, אבער וויסן זאלסטו אז אויב דער מקח בלייבט מקח ביסטו מחויב אויסצורעכענען און דערציילן פאר דעם קונה (דעם אריימאן) אלע דיינע עבירות כדי דער קונה (דער אריימאן) זאל קענען אויף זיי תשובה טוהן, ווייל אויב ער וועט נישט וויסן דיינע אלע עבירות קען ער דאך אויף זיי נישט תשובה טוהן, בקיצור דו מוזט אים זאגן וואס דו האסט אים פארקויפט״.

וועז דער אלטער בחור האט דאס געהערט, איז ער שטיל געבליבן אויף א ווייל. ער האט פון דעם קיינמאהל נישט געטראכט, דאס איז אים גארנישט איינגעפאלן. ער האט אבער איינגעזעהן אז ר׳ בעריש ריינמאן איז געוועכט, און ער האט זיך געזומען אריינטראכטן און זיך דערמאנען עבירות וואס ער האט געטוהן. נאך א ווייל פון טראכטן גיט ער זיך א רוף אן, ״איך וועל אים דערציילן אלע מיינע עבירות א חוץ 2 עבירות וועל איך אים נישט דערציילן פאר כל הון דעלמא״. אויב אזוי זאגט אים ר׳ בעריש ריינמאן איז דער מקח נישט קיין מקח, ״דער קונה מוז וויסן אלע דיינע עבירות און אויב דו ווילסט אים נישט דערציילן אלע דיינע עבירות וועט ער דיר צוריק געבן דאס געלט און דו וועסט אים מוזן צוריק געבן דעם שטר און דער מקח איז בטל״. ״גוט״, זאגט דער אלטער בחור, ״זאל דער מקח בטל ווערן, <u>אבער די 2 עבירות וועל איך קיינמאהל נישט פאר קיינעם דערציילן</u>״. דער מקח איז דאן טאקע בטל געווארן. דער אריימאן האט צוריקגעגעבן דעם אלטן בחור דאס געלט, דער אלטער בחור האט צוריקגעגעבן פאר׳ן אריימאן דעם שטר, און דער אריימאן איז אהיימגעגאנגען בשמחה ובטוב לב.

י״ז) עס איז כדאי צו דערציילן נאך איין אינטערעסאנטע און קלוגע זאך פון דעם ר׳ בעריש ריינמאן ע״ה (כאטש איך האב געהערט אז אזיין ענליכע מעשה איז שוין ערגעץ געדרוקט אבער אזוי ווי די מעשה איז געשעהן ביי אים אויך וועל איך עס דא דערציילן). אין בארדיוב איז

געווען א חשוב׳ער איד א נשוא פנים און א בנש״ק א רימנובער אייניקל, און דערצו איז ער נאך געווען א שטיקל נגיד אויך, און געגעבן שיינע נתינות פאר נצרכים, און אויך טיילמאהל אוועקגעבארגט פאר מענטשן גרויסע סכומים געלט. אמאהל איז צו אים אריינגעקומען א איד וואס האט אויך געוואוינט אין בארדיוב און געבעטן צו בארגן אויף א באשטימטן טערמין 500 קראנען, וואס איז דעמאלסט געווען א גרויסער סכום, און דער איד האט געברענגט אלס משכון א פאר דימאנטענע אויער-רינגלעך. דער חשוב׳ער נגיד האט זיך תחלת אביסל געקווענקלט אווען צו בארגן אזא גרויסן סכום געלט פאר דעם איד וואס איז נישט געווען פון די חשוב׳סטע בעלי בתים פון בארדיוב... אבער אזוי ווי דער איד האט געברענגט אזיין טייערן משכון ווי די דימאנטענע אויער-רינגלעך, האט ער אים יא געבארגט די 500 קראנען אויף א באשטימטע צייט.

די באשטימטע צייט (פון צוריקצאלן די הלואה) איז אנגעקומען, אבער דער לוה האט דאס געלט נישט צוריק געברענגט. עס איז אדורך געגאנגען נאך א וואך און נאך א וואך, און דער לוה מאכט זיך נישט וויסנדיג פון די הלואה. אזוי אז דער מלוה האט שוין אנגעהויבן אביסל נערוועז צו ווערן אבער ער האט זיך נאך באראיגט, דערמאנענדיג זיך פון דעם טייערן משכון וואס ער האט פון דעם לוה. אבער ווען עס איז אדורך געגאנגען נאך א שטיקל צייט און דער לוה האט זיך נאך אלץ נישט וויסנדיג געמאכט איז דער מלוה שוין געווארן ערנסט נערוועז וועגן דעם געלט, און ער האט באשלאסן אז קודם וועט ער אריבערגיין צו א מבין ער זאל אים שאצן וויפיל דער משכון, דהיינו די דימאנטענע אויער-רינגלעך, זענען ווערט, און דערנאך וועט ער זהן וואס ווייטער צו טוהן.

ער גייט אריבער צו א מבין און ווייזט אים די אויער-רינגלעך, און פרעגט אים וויפיהל די אויער-רינגלעך זענען ווערט. דער מבין קוקט אהן די אויער-רינגלעך, און זאגט פאר דעם חשוב׳ן איד אז די אויער-רינגלעך זענען גארנישט ווערט, זיי זענען נישט פון דיאמאנט זיי זענען פשוט פון גלאז און דו זאלסט נישט געבן פאר זיי אפילו א פרוטה אחת (דער מבין האט געמיינט אז דער איד וויל קויפן די אויער-רינגלעך). ווען דער חשוב׳ער איד האט דאס דערהערט, איז אים שווארץ געווארן פאר די אויגן, ער האט

געפיהלט ווי די 500 קראנען, וואס איז דעמאלסט געווען א פארמעגן, פליען ארויס פון זיין האנט און פליען אוועק מיט׳ן ווינט, און ער קען גארנישט טוהן. ער איז געווארן שטארק דערשלאגן, און נישט געקענט קומען צו זיך א לאנגע צייט. מענטשן האבן אנגעהויבן צו באמערקן אז עפעס איז מיט אים, ער איז עפעס צוגעלייגט און טרויעריג, און מען האט אים אנגעהויבן צו פרעגן וואס עס איז מיט אים, אבער ער האט געענטפערט ״עה, ס׳איז גארנישט״, און מער האט ער נישט געוועדט, ווייל קיינער קען אים ממילא נישט העלפן.

איינמאהל נאך א לענגערע צייט און ער איז נאך אלץ געווען צוגעלייגט, איז צו אים צוגעגאנגען ר׳ בעריש ריינמאן ע״ה, וואס איז געווען זיינ׳ס א ידיד, און אים געזאגט, ״איך וועל דיך נישט אפלאזן ביז דו וועסט מיר זאגן וואס מיט דיר איז״. דער איד האט נישט געהאט קיין ברירה, און ער האט דערציילט פאר ר׳ בעריש ריינמאן די גאנצע מעשה אז ער האט געבארגט דעם און דעם איד א גרויסע סומע געלט און באקומען דערויף א משכון א פאהר דימאנטענע אויער-רינגלעך, און דערווייל איז ער געוואויר געווארן אז זיי זענען גלאזערנע אויער-רינגלעך און זיי זענען גארנישט ווערט. ווידער דער לוה מאכט זיך גארנישט וויסנדיג פון די הלואה כאטש דער טערמין פון צוריק צאהלן די הלוואה איז שוין לאנג פאריבער, אזוי אז ער האט מורא אז דאס געלט איז יבש.

ר׳ בעריש ריינמאן האט זיך פארטראכט אויף א ווייל, און דערנאך האט ער געגעבן א זאג פאר דעם מלוה, ״הער אויס, איך האב אן עצה, און מיט׳ן אויבערשטנ׳ס הילף וועסטו ראטעווען דיין געלט. איך וועל בסוד ארויסלאזן א קול אז דו האסט פארלוירן דעם משכון, דאס הייסט די טייערע דימאנטענע אויער-רינגלעך, און וועגן דעם ביזטו אזוי טרויעריג ווייל דו האסט מורא אז ווען דער לוה וועט דיר צוריק ברענגען דאס געלט און צוריקבעטן דעם משכון, און דו וועסט אים דערציילן אז דו האסט פארלוירן דעם משכון וועט ער נאך בעטן פון דיר ווער ווייסט ויפיהל געלט, ער וועט דאך קענען זאגן אז די אויער-רינגלעך זענען ווערט געווען 2000 אדער 3000 קראנען, ויפיהל ער וויל. בקיצור מיר וועלן ארויסלאזן בסוד דאס קול, און מסתמא וועט דער לוה אויך געוואויר

ווערן פון דעם גרויסן סוד, און ווען דער לוה וועט פון דעם סוד געוואויר ווערן וועסטו האפענטליך צוריק באקומען דיין געלט״...

דער מלוה האט באלד געכאפט וואס ר׳ בעריש מיינט, און האט באלד מסכים געווען צו דעם פלאן. אומר ועושה, האט ר׳ בעריש באלד דערציילט בסוד גדול פאר עטליכע מענטשן אז דער מלוה האט פארלוירן די טייערע אויער-רינגלעך און די פאהר מענטשן האבן דאס דערציילט בסוד פאר אן אנדערע פאהר מענטשן, און חברך איז דאך חברא אית ליה, אזוי אז ביז א קורצע צייט איז דער לוה אויך געוואויר געווארן פונ׳ם גרויסן סוד, און עס איז אים לעכטיג געווארן פאר די אויגן ער וועט זיך שוין דא איינרייבן די ביינער..., ער האט זיך באלד גענומען צוזאם צו שטעלן די 500 קראנען (וואס האט שוין ביי אים אויסגעזען ווי קליין געלט לגבי די שווערע טויזענטער וואס ער וועט באקומען פאר זיינע פארלוירענע אויער-רינגלעך), כדי ער זאל זיי קענען צוריקגעבן פאר׳ן מלוה, און צוריקבעטן די טייערע אויער-רינגלעך, וועלכע ער וועט נישט קענען צוריק געבן ווייל ער האט זיי דאך שוין פון לאנג פארלוירן, און ער וועט מוזן פאר זיי באצאהלן שווערע טויזענטער...

אינצווישן איז דער לוה אריבערגעגאנגען צום מלוה, און אים מבשר געווען אז בקרוב וועט ער אים צוריק ברענגען די 500 קראנען און ער מעג שוין אנגרייטן דעם משכון. דער מלוה וואס איז נישט געווען קיין נאַר, האט אבער געזאגט פארׁ׳ן לוה אז ער מוז זיך נישט איילן, ער קען נאך האלטן די 500 קראנען, ווייל ער - דער מלוה - ״דארף זיי נישט אין טעפל אריין״, און נאך און נאך אזיינע ווערטער. ווען דער לוה האט דאס געהערט פונ׳ם מלוה, איז אים נתאמת געווארן און באשטעטיגט געווארן אז דער מלוה האט טאקע פארלוירן די אויער-רינגלעך, און ער האט זיך געמומען נאך מיט א גרעסערן אפעטיט און מיט א גרעסערן פלייסיקייט צוזאם צו קראצן די 500 קראנען. ער האט צוזאם געקראצט פון וואו ער האט נאר געקענט, ער האט צוזאם געמומען דאס גאנצע געלט וואס ער האט נאך געהאט, און נאך פארקויפט עטליכע ווערטפולע חפצים וואס ער האט געהאט, און זיך נאך אביסל צוגעבארגט, און ביז א קורצע צייט האט ער געהאט די פולע 500 קראנען.

אין די רגע וואס ער האט שוין געהאט די 500 קראנען אין טאש, איז ער באלד אריבערגעלאפן צום מלוה און אים געזאגט, "איך האב שוין די 500 קראנען, און זיי מוחל גיב מיר צוריק מיינע אויער-רינגלעך". וועז דער מלוה האט דאס געהערט, האט ער אים ווייטער געזאגט, "דו מעגסט זיי נאך האלטן, איך האב דיר דאך געזאגט אז איך דארף זיי נישט אין טעפל אריין". אבער מער האט זיך דער לוה נישט געלאזט, ער האט ארויסגענומען די 500 קראנען פון טאש, און ער האט זיי געגעבן א ווארף פאר דעם מלוה אויפ'ן טיש ארויף, און געזאגט פאר דעם מלוה שוין מיט א כעס, "דא האסטו דיינע 500 קראנען און גיב מיר שוין צוריק מיינע אויער רינגלעך..." דער מלוה האט שיין רואיג אויפגעהויבן דאס געלט פון טיש, און איז אריינגעגאנגען אין די אנדערע שטוב אריין און ארויסגעבערענגט פאר'ן לוה די אויער-רינגלעך, און אים געזאגט, "דא האסטו דיינע דימאנטענע אויער-רינגלעך און זיי מיר געזונט... בקיצור וואו עס איז דא תורה איז דא חכמה.

י"ח) אז מען רעדט שוין פון ר' בעריש ריינמאן ע"ה מוז איך דא איבערגעבן אן אינטערעסאנטע חקירה וואס ער האט אמאהל חוקר געווען און ער האט עס דערנאך פושט געווען, און מיט דעם האב איך מיט א צייט צוריק פותר געווען א שאלה וואס אסאך מענטשן פרעגן וואס דער חילוק איז צווישן די אמעריקאנער אגודיסטן און די אר"י אגודיסטן (מיר רעדן נישט חלילה פון רבי'ס אדער גדולים מיר רעדן נאר פון המון עם).

ר' בעריש ע"ה האט אמאהל, וועז עס איז געווען בדיחא דעתיה, חוקר געווען וואס דער חילוק איז צווישן א פשוט'ער משוגענער און צווישן א משוגענעם משוגענער? און עס איז אים אויסגעקומען אז א פשוט'ער משוגענער איז איינער וואס רעדט זיך איין למשל אז ער האט א גלאזערנע נאז, אבער ער גיט אויף איהר אכטונג זי זאל זיך חלילה נישט צוברעכן. וועז ער דארף זיך אויסבלאזן די נאז דריקט ער זי נישט צו שטארק ווייל ער האט מורא זי זאל זיך נישט צוברעכן, ער שטעלט זיך קיינמאהל נישט דאוועגען שמונה עשרה קעגן א וואגט ווייל ער האט מורא אז ער וועט זיך צו שטארק שאקלען און די נאז וועט נאך אריין אין די וואגט און זי וועט זיך נאך חלילה צוברעכן. וועז ער וואשט זיך דאס פנים וואשט ער דאס

גאנצע פנים מיט זייף וואסער אבער די נאז פוצט ער מיט ׳גלאז-וואקס׳. בקיצור ער איז א משוגענער, ער רעדט זיך איין אז ער האט א גלאזערנע נאז אבער ער גיט אכטונג אויף איהר און ער פלעגט זי, אט דאס איז א פשוט׳ער משוגענער.

עס איז אבער דא נאך א מין משוגענער. עס איז דא א משוגענער וואס רעדט זיך אויך איין אז ער האט א גלאזערנע נאז, אבער ער גיט גאר נישט אכטונג אויף איהר און ער פלעגט זי גארנישט. וועז ער בלאזט זיך אויס די נאז גיט ער נישט אכטונג זי נישט צו שטארק צו דריקן. ער שטעלט זיך דאוועגען שמו״ע קעגן א וואנט און האט נישט מורא אז ער וועט זיך צו שטארק שאקלען און זי וועט זיך נאך חלילה צוברעכן. ער פוצט זי נישט מיט ׳גלאז-וואקס׳ נאר ער וואשט איהר מיט פשוט׳ע זייף וואסער וכדומה. בקיצור ער רעדט זיך אויך איין אז ער האט א גלאזערנע נאז אבער ער גיט גארנישט אכטונג אויף איהר און ער פלעגט זי גארנישט. אט דאס איז שוין א משוגענער משוגענער, קודם איז ער א משוגענער ווייל ער רעדט זיך איין אז ער האט א גלאזערנע נאז, און דערנאך איז ער א משוגענער פארוואס ער גיט נישט אכטונג אויף איהר, ווייל אויב ער האט שוין יא א גלאזערנע נאז דארף ער דאך אויף איהר אכטונג געבן, און אז ער גיט נישט אכטונג אויף איהר איז ער דאך נאך אמאהל א משוגענער אזוי אז ער איז א משוגענער משוגענער.

דאס איז אויך לפי דעתי דער חילוק צווישן די ארץ ישראל׳דיגע אגודיסטן און צווישן די אמעריקאנער אגודיסטן. די ארץ ישראל׳דיגע אגודיסטן זענען פשוט׳ע משוגעים, זיי רעדן זיך איין אז די מדינה וואס די מופקרים הערצל און בן-גוריון שר״י האבן אויפגעשטעלט איז א ישועה פאר כלל ישראל, אבער זיי גיבן כאטש אכטונג אויף די מדינה, זיי קעמפן פאר איהר מיט בלוט און מיט שווייס פשוטו כמשמעו. זיי אקערן איהר און זייען איהר און שטעלן זיך איין זייער לעבן פאר איהר. זיי זענען זיך משתתף אין איהר צער און אין איהר שמחה, בקיצור זיי רעדן זיך איין אז זיי האבן א גלאזערנע נאז אבער זיי גיבן אויף איהר אכטונג און פלעגן איהר, אט דאס זענען פשוט׳ע משוגעים. ווידער די אמעריקאנער אגודיסטן רעדן זיך אויך איין אז די מדינה וואס די מופקרים הערצל און

בן-גוריון ודומיהם האבן אויפגעשטעלט איז א ישועה פאר כלל ישראל, זיי רעדן זיך אויך איין אז זיי האבן א גלאזערנע נאז, אבער זיי גיבן גאר נישט אכטונג אויף די גלאזערנע נאז - דאס הייסט אויף די מדינה. זיי זיצן אין אמעריקא על סיר הבשר, זיי אקערן נישט און זייען נישט די מדינה. זיי קעמפן נישט פאר איהר און זענען זיך נישט מוסר נפש פאר איהר, נאר אדרבה וועז עס ברעכט אויס עפעס א שטיקל מלחמה אין די מדינה און זיי זענען פונקט דארט, אנטלויפן זיי באלד צוריק קיין אמעריקא און זיי נעמען באלד אהיים זייערע קינדער פון דארט. בקיצור זיי רעדן זיך אויך איין אז זיי האבן א גלאזערנע נאז אבער זיי גיבן נישט אכטונג אויף איהר און זיי פלעגן זי נישט, אט דאס איז שוין א משוגענער משוגענער, קודם זענען זיי משוגעים מיט דעם וואס זיי רעדן זיך איין אז זיי האבן א גלאזערנע נאז, און דערנאך זענען זיי משוגעים וואס זיי גיבן נישט אכטונג אויף איהר, ווייל אויב דו האסט שוין יא א גלאזערנע נאז פארוואס גיבסטו נישט אכטונג אויף איהר.

י"ט) און איידער איך ענדיג איז כדאי צו דערמאנען א ווערטער אויסטויש צווישן ר' בעריש'ן און **דעם בארדיובער רב** [הרה"צ ר' **יחיאל נתן זצ"ל**]. ווי געזאגט איז ר' בעריש געווען א גרויסער תלמיד חכם און פלעגט אסאך מפלפל זיין אין לערנען איינמאהל האט ער זיך מפלפל געווען מיט דעם בארדיובער רב אין עפעס א גמרא, ר' בעריש האט געזאגט עפעס א פשט אין די גמרא, און דער בארדיובער רב האט געהאלטן אז עס איז א פאלשער פשט און ער האט געזאגט אן אנדערן פשט. אינמיטן היץ פון פלפול האט זיך דער בארדיובער רב צובייזערט און אים געזאגט, "בעריש, דו קענסט דאך זאגן אן אמת'ן פשט אויך, נו פארוואס זאגסטו אייביג פאלשע פשטים?" האט אים ר' בעריש צוריק געענטפערט מיט א ווערטל, און ער האט אים געזאגט, "הערט אויס רב לעבן, דער אמת'ער פשט איז נישטא נאר איינער, אבער פאלשע פשטים זענען דא אסאך, ווייל אויף יעדע זאך איז דא אסאך פאלשע פשטים און פאלשע טייטשן, ווי למשל דער אמת'דיקער טייטש פון "וידבר" איז "ער האט געזעדט", פאלשע טייטשן ווייטער זענען דאך דא אסאך, מען קען טייטשן וידבר "ער האט געזונגען", און מען קען טייטשן וידבר "ער האט געשפרונגען", און נאך און נאך עד אין סוף, בקיצור דער אמת'ער פשט

איז דא נאר איינער, אבער פאלשע פשטים זענען דא אסאך, נו יעצט פרעג איך אייך רב לעבן, פארוואס זאל איך נישט לערנען א פאלשער פשט, עס שטייט דאך אין די תורה אחרי רבים להטות?"

האט אים דער בארדיובער רב געזאגט, "דאס וואס דו האסט יעצט געזאגט איז אויך פאלש, ווייל אויב עס איז דא 1 אמת'דיקער פשט און 9 פאלשע פשטים מיינט עס נישט אז עס איז דא א מיעוט און א רוב, נאר עס מיינט אז עס איז דא 10 מיעוט'ן, ווייל יעדער איינציגער פון די 9 פאלשע פשטים איז דאך אויך נאר א מיעוט, ער האט דאך קענען זיך 9 אנדערע פשטים, און ממילא אויב דו וועסט טייטשן א פאלשן טייטש, ווי צום ביישפיל אויב דו וועסט טייטשן אז "וידבר" מיינט "ער האט געזונגען", האסטו דאך אויך געטייטשט נאר א מיעוט'דיגען טייטש, נו, אויב אזוי טייטש שוין דעם אמת'דיגען פשט!"

און מיט דעם האב איך אמאהל אפגעשלאגען א געלערנטן גוי א קאטאליק מיט וועם איך האב געהאנדלט אין דימאנטן, וואס האט מיך אייביג געמוטשעט מיט זייער באקאנטע קשיא, פארוואס מיר ווערן נישט קאטאליקן ח"ו, די קאטאליקן זענען דאך רוב, זיי זענען דאך אסאך מער אין צאהל ווי די אידן, און אין די אידישע תורה שטייט דאך אחרי רבים להטות? האב איך אים איינמאהל געענטפערט, אז די קאטאליקן פאר זיך זענען דאך אויך נישט א רוב, ווייל עס איז דאך דא נאך אנדערע רעליגיעס ווי די מוסלמענער, בודיסטען און הינדוס וואס האבן אלע הונדערטער מיליאנען אנהענגער, און עס איז דא נאך צענדליגער רעליגיעס, און דערנאך איז דאך נאך דא וואס גלויבן בכלל נישט ווי די קאמוניסטן וכדומה, בקיצור די וועלט האט בערך 6 ביליאן מענטשן, און דאכט זיך מיר אז קאטאליקן איז אינגאנצן דא בערך 4 אדער 5 הונדערט מיליאן, דאס הייסט קוים 10% פראצענט, און 90 פראצענט האלטן נישט פון די קאטוילישע אמונה, נו, פארוואס זאל מען ווערן א קאטאליק, די קאטאליקן זענען דאך אויך נאר א מיעוט, און אין אונזער תורה שטייט נאר אחרי רבים להטות, אבער נישט אחרי מיעוט להטות.

צופעליג איז דעמאלסט פונקט געווען וואלן אין בעלגיא, עס זענען געלאפן 5 פארטייען און קיין איין איינציגע פארטיי האט נישט געהאט

א רוב, נאר איינע האט געהאט 30% און איינע 25% און איינע 17% און אזוי ווייטער, אבער א רוב האט קיינער נישט געהאט, און ממילא האט קיינער נישט געקענט מאכן א רעגירונג, אפילו די גרעסטע פארטיי וואס האט געהאט 30% האט אויך נישט געקענט מאכן א רעגירונג כאטש זי איז גרעסער ווי די אנדערע פארטייען, ווייל סוף כל סוף א רוב איז זי נישט זי איז נאר א מיעוט, האב איך דעמאלסט געזאגט פאר דעם גוי, "זעהסט אז ביי ענק גייט מען אויך נישט נאר נאך א רוב, אבער נישט נאך א מיעוט, אפילו וועלן דער מיעוט איז א גרויסער מיעוט".

מען קען נאך אסאך דערציילן פון דעם ר' בעריש ריינמאן ע"ה אבער נישט דא איז דאס פלאץ אויף דעם, ער איז נפטר געווארן אין בארדיוב ב' אייר שנת תש"ב קורץ פאר די דעפארטירונג פון די בארדיובער אידן קיין אוישוויץ, יהי זכרו ברוך.

כ) יעצט וועלן מיר צוריק גיין צום שידוך. דעם שידוך האט ר' בעריש ריינמאן ע"ה אנגעטראגען פאר"ן זיידען ר' אברהם יהושע העשל זצ"ל בערך סוף שנת תרצ"ו (ולמספרם 936'), קורץ פאר דעם וואס דער זיידע האט געמוזט אוועקפארן פון בארדיוב ווייל דער זיידע ר' אברהם יהושע העשל זצ"ל איז געווען א פולישער בירגער, און סלאוואקאי האט דעמאלסט אלע פולישע אידן ארויסגעשיקט פון טשעכאסלאוואקאי, וועגן דעם האט דער זיידע געוואלט נאך פאר"ן אוועקפארן טוהן א שידוך מיט די מאמע'ן, ווייל ער איז דאך געפארן צו פרעמדע מדינות און ווער ווייסט צי ער וועט דארט טרעפן פאסיגע שידוכים פאר זיין געראטען קינד. בעפאר דעם האט דער זיידע קאלט אויפגענומען א שידוך, ווייל דער זיידע איז ל"ע געווען א גרויסע ארימאן און וועז מען האט אים געדעדט א שידוך האט ער פשוט נישט געקענט צו גיין דערצו ווייל ער האט נישט געהאט אפילו א פרוטה ביי די נשמה. זיין שוואגער הרה"צ **המפורסם ר' איציקל פשעווארסקער זצ"ל** האט אים אמאהל פארגעשלאגען אז ער ויל זיך מיט אים משדך זיין מיט איינעם פון זיינע קינדער האט אים דער זיידע געענטפערט איך וואלט מיך זעהר געוואלט מיט דיר משדך זיין אבער מיר זענען דאך ביידע אריבעלייט פון וואס וועלן מיר חתונה מאכן לאמיר ביידע זוכן עפעס גרעסערע עשירים פון אונז. בקיצור דער זיידע ר' אברהם יהושע העשל זצ"ל פלעגט זעהר קאלט אויפנעמען שידוכים,

אבער יעצט וועז ער האט געהאלטן פאר׳ן אוועקפארן האט ער דוקא יא געוואלט טוהן א שידוך, און וועז דער שדכן ר׳ בעריש ריינמאן ע״ה איז אריינגעקומען מיט א שידוך, ובפרט מיט אזיין הערליכען שידוך, איז ער געווען ווי א מלאך, און דער זיידע ר׳ יהושע העשל האט באלד מסכים געווען צו דעם שידוך.

דער שדכן איז באלד געגאנגען צום זיידען ר׳ **נפתלי הערש זצ״ל** אנצוטראגען דעם שידוך, און דער שידוך איז באלד אייגעגאנגען פאר אים אויך, נאר איין זאך האט אביסל געשטערט דעם זיידען ר׳ נפתלי הערש זצ״ל, דאס וואס ביידע דהיינו דער טאטע ע״ה און זיין צוקונפטיגען שווער האבן געהייסן איין נאמען דהיינו אברהם, דער טאטע האט געהייסן ברוך אברהם און זיין צוקונפטיגען שווער האט געהייסן אברהם יהושע העשל, אזוי אז ביידע האבן געהייסן אברהם, און כאטש ביידע האבן געהאט נאך א נאמען דער טאטע האט דאך געהייסן ברוך אויך, און דער זיידע ווייטער האט דאך געהייסן יהושע העשל אויך, פונדעסטוועגן איז דער זיידע ר׳ נפתלי הערש זצ״ל נישט געווען רואיג און ער האט באשלאסן צו שיקן א שליח קיין קאשוי צום **סטראפקובער רב רבי אברהם שלום זצ״ל** וואס האט דעמאלסט געוואוינט אין קאשוי אים צו פרעגן וואס ער זאגט בכלל צו דעם שידוך, און אויך וואס ער זאגט וועגן די נעמען (דער שליח וואס דער זיידע האט געשיקט איז געווען זיין זוהן ר׳ ישראל אהרן ז״ל וואס איז שפעטער געווען קאשוי׳ער דיין). דער סטראפקובער רב האט אלעס אויסגעהערט, און ער האט באלד געענטפערט על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, אויף די ערשטע שאלה וואס ער זאגט צום עצם שידוך האט ער געענטפערט, אז מען זאל למען השם טוהן דעם שידוך ווייל עס איז א שידוך פון ששת ימי בראשית! און אויף די שאלה פון די נעמען האט ער געזאגט אז מען זאל זיך נישט זארגן, זיי וועלן מאריך ימים זיין, ער האט נאר מוסיף געווען אז די מאמע זאל נישט רופן דעם טאטען מיט ביידע נעמען דהיינו ״ברוך אברהם״ נאר זי זאל אים רופן ״ברוך״ אליין, ווייל ״אברהם״ הייסט דאך איהר פאטער אויך. און כמובן אז אזוי ווי דער פעטער ר׳ ישראל אהרן ז״ל איז צוריק געקומען צום זיידען ע״ה מיט אזיין ענטפער פון סטראפקובער רב זצ״ל, האט מען באלד געבראכן א טעלער.

כ״א) יעצט הערטס וואס א כח עס האבן ווערטער פון א צדיק אמת, מיט 43 יאהר שפעטער שנת תש״מ איז דער טאטע ע״ה קראנק געווארן, דאס הארץ איז אים שוואך געווארן מען האט אים דעמאלסט געמוזט אריינלייגן א ״פּעיס-מעקער״, און די לונגען האבן אויך אנגעפאנגען צו מאכן פראבלעמען פון אסאך רייכערן וואס דער טאטע האט געריכערט אלע זיינע יארן, און נאך א פאהר אנדערע מיחושים האבן זיך אנגערופן, ווי די וועלט זאגט, ״אז עס איז דא א חתונה קומען צו גיין אלע מחותנים!״ אזוי אז דער טאטע ע״ה איז געווען ערנסט קראנק, און ערב שבועות האט די מאמע ע״ה טעלעפאנירט מיין ברודער ר׳ משה שליט״א און איך, דא אהער קיין אנטווערפן אז מיר זאלן באלד קומען צופארן. כמובן האבן מיר זיך שוין אויפגעהויבן ערב שבועות און געפארן קיין ניו יארק. מיר זענען אנגעקומען קיין ניו יארק בערך 2.30 נאכמיטאג, און מיר זענען גראד צוגעפארן פון קענעדי עירפארט צום בית ישראל שפיטאל וואו דער טאטע איז געלעגן. מיר זענען אריין אין שפיטאל, האט מען אונז געזאגט אז ער איז שוין אין אינטענסיוו-קעיר. זענען מיר באלד אהין געגאנגען און מען האט אונז אריינגעלאזט צו נעמען שלום, וועו מיר זענען אריינגעקומען האבן מיר זיך דערשראקן פון דעם מצב אין וועלכן מיר האבן אים געטראפן, ער איז געווען באהאפטן מיט דראטן און רערלעך צו פארשידענע מאשינען - אלעס האט געארבעט מיט מאשינען. ער האט אבער געדעדט און איז געווען ביי זיך 100 פראצענט, דעתו היתה צלולה, מיר האבן געפרעגט די נורסעס וואס דער מצב איז, האבן זיי געענטפערט אז מיר קענען אליין זעהן. איך בין שוין געבליבן אין שפיטאל אויף יו״ט און פרובירט צו פארשאפן עפעס אן אכסניא מיר זאלן זיך קענען אביסל אפרוען במשך דעם יו״ט (איך האב געטראפן טאקע אן אכסניא ביי הרב נייפאן ז״ל וואס האט געהאט א שוהל אין די 17 סטריט) און מיין ברודער ר׳ משה שליט״א איז נאך אריינגעפארן קיין ווילימסבורג זיך אפשערן און גיין אין מקוה אריין, און איז באלד צוריקגעקומען אין שפיטאל, דער זמן איז דעמאלסט געווען בערך 8 אזייגער.

שבועות ביינאכט האבן מיר געזאגט תיקון ליל שבועות אין שפיטאל, צום טאטען האט מען נאר אריין געלאזט יעדע שעה איין

מענטש אויף 5 מינוט אזוי אז מיר האבן זיך געטוישט איין שעה בין איך אריין און די אנדערע שעה איז מיין ברודער ר׳ משה שליט״א אריין, און דעמאלסט האט דער טאטע געזאגט פאר מיין ברודער ר׳ משה שליט״א אזוי ווי א שטיקל צוואה, ער האט אים געזאגט ווי אלט ער איז, ער האט אים געזאגט אז ער איז געבוירן 2 טעג נאך פסח שני שנת תרס״ז אזוי אז ער איז דעמאלסט געווען 73 יאהר, און נאכדעם האט ער ווייטער געזאגט אז א מענטש וויל ליגן אצל קברות אבותיו, אבער אין זיין פאל איז דאך דאס נישט מעגליך, ווייל זיין מאמע ע״ה ליגט דאך אין בארדיוב, און זיין טאטע הי״ד איז דאך פארברענט געווארן אין די אוישוויצער אויוועגס, על כן ווייל ער כאטש ליגן נעבן זיין עלטערן ברודער ר׳ חיים יוסף ע״ה, וועלכער איז נפטר געווארן מיט 14 יאהר פארדעם, און ליגט אין צעהלימער בית החיים און דאס וועט זיין אזוי ווי קברות אבותיו[ב].

[ב] דרך אגב וויל איך דא דערציילן א דבר פלא ווי אזוי די זאך איז אויסגעפאלן. מיט 7 יאהר שפעטער וועט מיין טאטע ע״ה איז נפטר געווארן, האב איך באלד נאך פון אנטווערפן טעלעפאנירט צו די צעלימער חברה קדישא, און איך האב זיי געזאגט אז דער טאטע האט געוואלט ליגן נעבן זיין עלטערן ברודער ר׳ חיים יוסף ע״ה, און איך האב זיי געפרעגט צי עס איז נאך דא א פלאץ נעבן זיין ברודער. האבן זיי מיר באלד געענטפערט אז ניין, אלע פלעצער ארום זיין ברודער זענען שוין פארנומען, זיי קענען נאר געבען א פלאץ צוויי אדער דריי שורות אונטער זיין ברודער. האב איך באלד טעלעפאנירט א מורה הוראה און איך האב אים דערציילט די גאנצע זאך און איך האב אים געפרעגט צי איך דארף אים לייגן צוויי אדער דריי שורות אונטער דעם ברודער, אדער אזוי ווי עס איז נישט דא פלאץ נעבן זיין ברודער קען איך אים שוין לייגן וואו איך וויל (איך האב חשק געהאט אים צו לייגן אין קרית יואל). דער מורה הוראה האט מיר געענטפערט אז איך זאל אים געבען א פערטל שעה צייט מעיין צו זיין אין די זאך. אינצווישן רופט מיך אן דער צעהלימער חברה קדישא גבאי, אז עס איז נאך דא איין אייניג פריי פלאץ ממש נעבן זיין ברודער, אבער דאס פלאץ האט פאר זיך געקויפט ר׳ יונה הערצאג דער בעל הבית פון קדם ווייַן, און אויב ר׳ יונה הערצאג וועט מסכים זיין צו פארקויפן זיין פלאץ וועל איך קענען לייגן מיין טאטען ממש נעבן זיין ברודער. בין איך געגאנגען און באלד טעלעפאנירט ר׳ יונה הערצאג׳ן, און אים דערציילט די גאנצע מעשה אז מיין טאטע האט געבעטן מען זאל אים לייגן נעבן זיין עלטערן ברודער, און ארום און ארום איז

איין שעה נאך דעם ווי מיין ברודער איז געווען ביים טאטען, בין איך אריין צום טאטען, און איך האב אים אנגעהויבן מחזק צו זיין, איך האב אים געזאגט, אז דער אויבערשטער וועט העלפן און דו וועסט נאך געזונט ווערן. און בתוך הדברים האב איך מיך דערמאנט אין די מעשה פון סטראפקובער רב זצ"ל וואס ער האט געזאגט אז מען זאל זיך נישט זארגן זיי וועלן מאריך ימים זיין, און איך האב דעם טאטען געזאגט אז וועז דער סטראפקובער רב האט געזאגט אז זיי וועלן מאריך ימים זיין האט ער זיכער געמיינט דעם זיידען ר' אברהם יהושע העשל אויך, ווייל ער איז דאך אויך געווען פארוויקלט אין די שאלה, און אזוי ווי דער זיידע ר' אי"ה ז"ל איז אלט געוואָרן איבער אכציג יאהר ממילא וועסטו אויך אלט ווערן איבער אכציג יאהר, ווייל אויב דער סטראפקובער רב האט געזאגט אז "זיי" וועלן מאריך ימים זיין מיינט עס אז אלע וועלן מאריך ימים זיין גלייך, נישט איינער נאר איבער זיבעציג און דער אנדערער איבער אכציג, נאר אלע גלייך, "און אז דער זיידע איז געוואָרן איבער אכציג וועסטו אויך אי"ה ווערן איבער אכציג".

און איך האב מוסיף געווען און געזאגט פאר'ן טאטען, אז וועז איך האב מיט א צייט צוריק דערציילט פאר מיינס א ידיד א ת"ח גדול די וועלט וואס דער סטראפקובער רב זצ"ל האט געזאגט אז, "זיי וועלן מאריך ימים זיין", האט ער מיר געזאגט אז אריכת ימים מיינט 80 יאהר. ער האט מיר דערציילט אז וועז דער חפץ חיים ז"ל איז אלט געוואָרן 80 יאהר, האט ער געמאכט א גרויסע סעודה און געזאגט, אז אזוי ווי ער האט זיין גאנץ לעבן געדרשנט אז אויב מען וועט נישט רעדן לשון הרע וועט מען מאריך ימים זיין, און אויב ער וואלט חלילה נסתלק געוואָרן אהן אריכת ימים וואלט עס געווען א סתירה צו דעם וואס ער האט כל ימיו געדרשנט, אבער אזוי ווי ער איז אלט געוואָרן 80 יאהר האט ער

מער נישטא קיין איין אינציג ליידיג פלאץ נאר דאס פלאץ, על כן וויל איך אים פרעגן צי ער איז מסכים צו פארקויפן זיין פלאץ און זיך קויפן אן אנדערן פלאץ, כדי איך זאל קענען מקיים זיין דעם רצון פון מיין טאטען. ברם זכור האיש הזה לטוב, ער האט באלד מסכים געווען און מיר פארקויפט דאס פלאץ, און איך האב געקענט לייגן דעם טאטען ממש נעבן זיין עלטערן ברודער אזוי ווי זיין רצון איז געווען.

שוין דערגרייכט אריכת ימים און עס קען שוין מער נישט ארויסקומען א סתירה צו דעם וואס ער האט זיין גאנץ לעבן געדרשנ׳ט, און דער חפץ חיים האט געברענגט דערויף א ירושלמי אז אריכת ימים הייסט 80 יאהר. און אזוי ווי דער סטראפקובער רב האט געזאגט אז זיי וועלן מאריך ימים זיין, מיינט עס אז אלע וועלן ווערן 80 יאהר, אזוי האב איך דעמאלסט שבועות ביינאכט געזאגט דעם טאטען. דער טאטע האט מיטגעשאקלט מיט׳ן קאפ, ער האט זיך טאקע דערמאנט פון די מעשה, און ער האט מיר דעמאלסט מוסיף געווען אז דער שליח צום סטראפקובער רב איז געווען דער פעטער ר׳ ישראל אהרן ז״ל, און איך בין ארויס פון שטוב.

שבועות אינדערפרי בערך 8.30 איז אריין געקומען דער דאקטאר צום טאטען אין אינטענסיוו-קעיר און ער האט אים אונטערזוכט, און ער גיט א זאג אז דעם טאטען איז במשך פון די נאכט אסאך בעסער געווארן, און באותו מעמד נעמט ער ארויס כמעט אלע רערלעך וואס האבן אים מחבר געווען צו די מאשינען, און זאגט פאר די נוירסעס אז מען קען אים אריבער פירן אין א נארמאלע שטוב, ער דארף מער נישט זיין אין אינטענסיוו-קעיר. ביז א שעה איז שוין דער טאטע געווען אין א נארמאלע שטוב און פלוצים גיט דער טאטע א שפרונג אויף און זאגט מיר, ״דו ווייסט וואס איך האב זיך דערמאנט, אז היינט א׳ דשבועות איז דעם סטראפקובער רב׳ס יאהרצייט!״ ויהי לפלא.

בקיצור, ביז א פאהר וואכן איז דער טאטע ארויס פון שפיטאל, און ער האט נאך געלעבט 7 יאהר ביז כ׳ סיון שנת תשמ״ז, ביז ער איז געווארן איבער 80 יאהר. עס איז אינטערעסאנט אז פון דעם שבועות אהן און ווייטער פלעגט דער טאטע ציילן די יארן וואס ער האט נאך צו לעבן אזוי ווי מען ציילט ספירה, וועז איך פלעג קומען קיין אמעריקא פלעגט ער מיך פרעגן, ״נו וויפיהל יאהר האב איך נאך ביז 80, פיר, פינף, זעקס?״ אזוי זיכער איז ער געווען אז דעם סטראפקובער רב׳ס וועריטער וועלן מקוים ווערן און ער וועט לעבן 80 יאהר[ג].

[ג] ודרך אגב איז אינטערעסאנט, אז מיט יארן פאר דעם האט דער טאטע אמאהל געזאגט פאר כ״ק רביה״ק מסאטמאר זי״ע בדרך בדיחותא (ער פלעגט יעדן שושן פורים משמח זיין דעם רבי׳ן זי״ע מיט בדחנות און דער רבי זי״ע האט געוואלדיג נהנה

און יעצט הערטס ווייטער, די מאמע ע״ה איז געווען יונגער פון טאטען מיט איבער 6 יאהר. די מאמע איז געבוירן כ״ג אב תרע״ג און זי האט איבערגעלעבט דעם טאטען. שושן פורים שנת תשנ״ב - וועו די מאמע איז אלט געווען 78 און א האלב יאהר - האט זי ל״ע באקומען א סטראוק, און מען איז מיט איהר באלד אריין אין שפיטאל וואו דער מצב איז געווארן זעהר ערנסט, אזוי אז מיין שוועסטער האט מיך טעלעפאנירט איך זאל שוין קומען קיין אמעריקא. איך האב איהר געזאגט אז איך קום, אבער איך האב איהר מוסיף געווען אז זי זאל זיך נישט זארגן די מאמע וועט זיכער זיך ארויסדרייען, ווייל זי איז נאך נישט אלט 80 יאהר, און זי וועט זיכער אלט ווערן 80 יאהר. ווייל איהר האט דאך דער סטראפקובער רב זי״ע זיכער אויך געמיינט ווען ער האט געזאגט אז זיי וועלן מאריך ימים זיין. כך הוה די מאמע ע״ה איז ארויס פון שפיטאל און געלעבט ביי מיין שוועסטער נאך א שטיק צייט. כ״ג אב ווען זי איז אלט געווארן 80 יאהר, האט מיין ברודער ר׳ משה שליט״א מיר געזאגט אז מיר דארפן זאגן אביסל תהלים ווייל זי ווערט היינט 80 יאהר און ווער ווייסט... מיר האבן געזאגט תהלים און עס איז אדורך בשלום. אבער 30 טעג שפעטער כ״ג אלול תשנ״ג אין מיטן שלאף 11.30 פארמיטאג האט זי געגעבן א קרעכץ און האט אויסגעהויכט איהר ריינע גרויסע נשמה, אזוי אז זי האט געלעבט 80 יאהר מיט 30 טעג. (עס קען זיין אז די 30 איבעריגע טעג איז ווייל די ערשטע 30 טעג פון א מענטש רעכנט זיך נישט ער איז נאך בגדר נפל ווי לענין פדיון הבן).

געווען פון אים), אז ער האט א הבטחה פון גארליצער זיידען אז ער ווערט לעבן 80 יאהר. האט אים דער רבי געפרעגט, ״ווי קען דאס זיין, דער גארליצער רב איז דאך נסתלק געווארן נאך איידער איהר זענט געבוירן געווארן, איהר הייסט דאך נאך דעם גארליצער רב?״ האט אים דער טאטע געענטפערט, ״דער גארליצער רב האט געזאגט אז ווען איינער נעכטיגט איין נאכט אין אונגארן איז ער 40 טעג א נאר, און איך האב געענעכטיגט 2 יאהר אין אונגארען מוז איך דאך זיין א נאר 40 מאהל אזויפיהל דאס הייסט אז איך מוז לעבן 80 יאהר״. עס זעהט אויס אז דער טאטע ע״ה האט זיך שוין דעמאלסט געהאט געמאכט דעם חשבון מיט׳ן סטראפקובער רב׳ס ווערטער, און ער האט עס מלבש געווען אין א ווערטל כדי משמח זיין דעם רבי׳ן זי״ע.

דער טאטע ווייטער האט געלעבט 80 יאהר מיט 33 טעג, ווייל ער איז געבוירן ט״ז אייר, און איז נפטר געווארן כ׳ סיון, דאס הייסט נאך 33 טעג (ווייל אייר איז דאך חסר), אזוי אז דער טאטע האט לכאורה געלעבט מיט 3 טעג מער ווי די מאמע, אבער כידוע איז 3 טעג נאך גערעכנט ווי א המשך פון דעם עיקר לגבי א יאהרצייט וכדומה, אדער קען זיין אז אזוי ווי ביים טאטען איז דאך געווען א ברית אויף וואס דער פסוק זאגט כי עליך הורגנו כל היום, און 3 טעג איז דאך דאס קינד אין א סכנה, אזוי אז עס קען זיין אז די 3 טעג וואס דאס קינד איז אין א סכנה הייסט נישט געלעבט און עס ווערט נישט גערעכנט. אזוי אז דער טאטע און די מאמע האבן ביידע געלעבט 80 יאהר מיט 30 טעג, אזוי ווי דער סטראפקובער רב האט געזאגט ״זיי וועלן מאריך ימים זיין״.

יהיה איך שיהיה, קען יעדער זעהן פון די מעשה וואס ווערטער פון א צדיק אמת זענען. עס איז אדורך געגאנגען א שווערע און ביטערע מלחמה פון וועלכע עס איז נעבעך נישט איבערגעבליבן נאר אחד מעיר ושנים ממשפחה, און זיי זענען געווען ביי די רשעים אין די הענט, און דער טאטע מיט׳ן זיידען האבן זיך נישט געירט די בערד און דאך האבן זיי עס דורכגעלעבט און מאריך ימים געווען אזוי ווי דער צדיק האט געזאגט, ווי אויך קען מען זיך פון דעם לערנען אז מען דארף אלעס איבערעדן מיט א צדיק, אפילו לייכטע זאכן, ווייל מען קען אמאהל דערווישן פון אים א ווארט וואס קען דעם מענטש ראטעווען, אזוי ווי דער זיידע ר׳ נפתלי הערש זצ״ל האט געטוהן, ער האט געפרעגט דעם סטראפקובער רב זצ״ל א לייכטע זאך, און ער האט ארויס דערווישט א ווארט וואס איז גוט צונוץ געקומען.

כ״ב) דער **סטראפקובער רב** זצ״ל איז געווען אן איש פלא, מען האט ביי אים געזעהן בעל שם׳ס מופתים, אבער א גרויס געפארעכץ האט ער נישט געהאט. מען זאגט אז ער האט אמאהל געזאגט א וועדטל, אז די וועלט זאגט אז דער טאטע דער **שינאווער רב** זצ״ל האט געהאט 4,000 חסידים וואס פלעגן פארן צו אים, דער אמת איז אבער אז ער האט נאר געהאט 2,000 חסידים וואס פלעגן פארן צו אים און דאס רעשט איז פשוט אויסגעטראכט, און ווען דער טאטע איז נסתלק געווארן האבן מיינע

צוויי ברודער ר׳ **משה׳לע שינאוער** און דער **צעשינובער רב** געירש׳נט די 2,000 עכטע חסידים, און איך און מיין ברודער ר׳ **ארי׳ ליבוש פון טארנא** האבן געירש׳נט די 2,000 אויסגעטראכטע חסידים וואס האבן קיינמאהל נישט עקזיסטירט. אבער דער אמת איז אז ער פלעגט צו פארטרייבן אסאך חסידים וואס זענען געקומען צו אים צו פארן, ער איז געווען א געוואלדיגער איש אמת און ער האט נישט געקענט סובל זיין דעם שקר, און די חסידים וואס האבן נאר געהאט א שטיקל פנויה יהיה איזה שיהיה האט ער באלד משלח געווען. ער פלעגט אסאך מאהל זאגן פאר חסידים וואס זענען געקומען צו אים אויף א שבת אדער א יו״ט אז ער האט נישט קיין רעסטאראנט און נישט א האטעל ! ער האט נאר אנגענומען די חסידים וואס האבן געמיינט ערנסט און נישט מיט פנויות ווי חנופה אדער כבוד עצמם וכדומה, און דאס איז וויניג געווען. בקיצור עס איז געווען זעהר שווער אהנגענומען צו ווערן ביים סטראפקובער רב אלס חסיד, און א דוגמא פון די שווריקייטן קען מען זעהן פון די מעשה וואס איך ויל בעיקר דערציילן ווייל עס איז א לימוד גדול אין די אמונה, נאר דרך אגב ווען מען דאס אויך זעהן.

כ״ג) די מעשה האב איך געהערט פון מיין רבי׳ן **דער נייטרער רב (שליט״א)** [**וצ״ל**]. ער האט דערציילט אז עס איז אמאהל געקומען צו פארן צום **סטראפקובער רב** וצ״ל אן אונגארישער איד און אים געזאגט אז ער ויל ווערן זיין חסיד. זאגט אים דער סטראפקובער רב זצ״ל, ״זעהר גוט, אבער קודם ויל איך דיך פרעגן צי דו ביסט א מאמין״. ענטפערט אים דער איד, ״אודאי בין איך א מאמין״. פרעגט אים דער סטראפקובער רב זצ״ל, ״דו גלייבסט אז אויב עס פאלט אראפ א נאגל פון א מענטש׳ס פינגער האט מען קודם אזוי באפוילן אין הימל?״ האט אים דער איד געענטפערט, ״אודאי גלייב איך, די גמרא זאגט דאך אזוי, אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א״כ מכריזין עליו מלמעלה״. פרעגט אים ווייטער דער סטראפקובער רב, ״און דאס גלייבסטו אויך אז יעדעס בלעטל וואס פאלט אראפ פון בוים האט מען קודם אזוי באפוילן אין הימל?״ דא איז דער איד שטיין געבליבן אויף א ווייל, און געזאגט, אז דאס איז אים אביסל שווער צו גלייבן, ממילא א מענטש איז דאך עפעס א וויכטיגע

זאך אבער א בוים איז אזוי ווייט פון א מענטש אז דאס איז שוין אביסל שווער צו גלייבן. זאגט אים דער סטראפקובער רב, "אויב אזוי ביזטו דאך קוים א איד און ווי אזוי ווילסטו נאך ווערן א חסיד? זיי מוחל, זוך דיר אן אנדערן אדרעס!" און ער האט דעם איד פארטריבן.

דער איד איז נעבעך ארויס פון סטראפקובער רב בפחי נפש און זיך געזומען גיין צו די באן אהיים צו פארן. ער איז געווען זעהר צובראכן, עס איז דאך נישט א קליניקייט צו הערן פון אזיין צדיק ווי דער סטראפקובער רב אז ער איז נישט קיין מאמין. אבער וואס זאל ער טוהן? עס איז אים דאך שווער צו גלייבן אז א בוים וואס איז אזוי ווייט פון א מענטש האט מען אין הימל אין זינען אזוי ווי א מענטש. דעם גאנצן וועג צו די באן - וואס איז געווען א היפש שטיקל מהלך - האט דער איד נישט אויפגעהערט ארייננצוטראכטן אין דעם ענין. פלוצים פאלט אים איין א געדאנק, און ער הייבט אהן צו שרייען, "איך גלייב שוין, איך גלייב שוין". ער דרייט זיך שוין אויס, און לויפט צוריק צום סטראפקובער רב. ער קומט אריין צום סטראפקובער רב און זאגט, "רבי איך גלייב שוין, איך גלייב שוין!" פרעגט אים דער סטראפקובער רב וואס איז עפעס געשעהן? ענטפערט אים דער איד, "רבי עס איז מיר איינגעפאלן עפעס א געדאנק און איך קען שוין גלייבן".

"עס איז מיר איינגעפאלן אז באמת איז נישט שייך צו זאגן אז א בוים איז אסאך ווייטער ווי א מענטש, ווייל ווייטער אדער נענטער איז נאר שייך צו זאגן ווען עס איז דא עפעס א נאנטקייט צו די נקודה פון וואו מען מעסט עס. למשל, לאמיר זאגן אז איך וואוין אין קאשוי אויף די ערשטע גאס און מיין ברודער וואוינט אין קאשוי אויף די צוואנציגסטע גאס, און מיין שוועסטער וואוינט אין קאשוי אויף די דרייסיגסטע גאס, דאן איז שייך צו זאגן אז מיין שוועסטער וואוינט ווייטער פון מיר ווי מיין ברודער, אבער אויב איך וואוין אין קאשוי, און מיין ברודער און שוועסטער וואוינען 10,000 מייל אוועק, לאמיר זאגן אין לאס אנדזשעלעס, און דער ברודער וואוינט אין לאס אנדזשעלעס אויף די צוואנציגסטע גאס און מיין שוועסטער וואוינט אין לאס אנדזשעלעס אויף די דרייסיגסטע גאס, איז נישט שייך פאר מיר דא אין קאשוי צו זאגן אז מיין שוועסטער וואוינט

ווייטער פון מיר ווי מיין ברודער, ווייל דער מרחק פון קאשוי ביז לאס אנדזשעלעס איז אזוי גרויס אז די 10 גאסן שפילן שוין נישט קיין ראלע. אזוי איז אויך מיט א מענטש און א בוים, דער מרחק פון אויבערשטן צו א מענטש איז אזוי גרויס, אז דאס וואס דער בוים איז אביסל ווייטער שפילט שוין נישט קיין ראלע, און אויב איך גלייב אז דער אויבערשטער האט אינזינען דעם מענטש בכל פרט ופרט, איז מיר שוין נישט שווער צו גלייבן אז ער האט אויך אינזינען דעם בוים בכל פרט ופרט, ווייל לויט די ווייטקייט פונ׳ם אויבערשטן צום מענטש, איז די ווייטקייט פון מענטש צום בוים כמעט גארנישט עס איז כמעט אייניג״. אזוי האט דער איד געזאגט פארן סטראפקובער רב, ווען דער סטראפקובער רב האט דאס געהערט, האט ער זיך צושמייכלט, און געזאגט צו דעם איד, ״אט דאס האב איך געמיינט״. ער האט דערנאך אויפגענומען דעם איד, און דער איד איז מיט די צייט געווארן איינער פון די שענסטע סטראפקובער חסידים.

כ״ד) דער **סטראפקובער רב זצ״ל** איז געווען שטארק נזהר פון גניבת דעת. ער פלעגט אייביג ארויסזאגן אלעס אפן כדי יענעם נישט גונב דעת זיין אפילו בדברים של מה בכך. מען דערציילט אז אמאהל איז צו אים געקומען א חסיד ערב שבת און ער האט אים געבערענגט א גרויסן פדיון, האט דער סטראפקובער רב געזומען דאס געלט פון דעם פדיון און ער האט עס ערגעץ אוועק געלייגט אין שטוב. צומארגענס, שבת אינדערפרי, ווען ער איז שוין געווען אין ביהמד״ר און געהאלטן אינמיטן פסוקי דזמרה, הייבט ער זיך אויף און נעמט א מנין אידן און גייט אהיים ענדיגען דאס דאוונען. נאכ׳ן דאוונען זענען געקומען די גבאים פון ביהמ״ד אים פרעגן פארוואס ער איז אהיימגעגאנגען אינמיטן פסוקי דזמרה. האט ער זיי געזאגט אפן און גראד, אז נעכטן ערש״ק האט מען אים געבערענגט א גרויסן סכום געלט און ער האט דאס געלט אוועק געלייגט פשוט אין שטוב, און שבת אינדערפרי ווען ער איז שוין געווען אין ביהמ״ד און ער האט שוין אנגעהויבן צו דאוונען, האט ער זיך פלוצים דערמאנט פון דעם געלט און ער האט מורא באקומען אז מען זאל עס נישט גנב׳ענען, און דאס האט אים שטארק מבלבל געווען אז ער האט נישט געקענט ווייטער דאוונען. האט ער זיך אויפגעהויבן און אהיים געגאנגען מיט א

מנין און ווייטער געדאוועט.

איך האב געהערט די מעשה אסאך מאהל פון אסאך חשוב׳ע אידן, און ווען זיי האבן דאס דערציילט האבן זיי דאס מפליא געווען אז א רב, און נאך דערצו א רבי פון חסידים זאל אפן זאגן אז געלט זאל אים אזוי ווייט מבלבל זיין אז ער זאל מוזן אהיים גיין אינמיטן דאוועגען, ובפרט אז ער האט דאך געקענט זאגן איין ווארט אז ער האט זיך נישט גוט געפילט, און ער וואלט נאך געקענט אויסארבעטן א היתר אז עס איז נישט קיין שקר, ווייל ער האט זיך דאך טאקע נישט גוט געפילט וועגן דעם געלט וואס האט אים געשטערט זיין מנוחה, אבער ער האט דאס נישט געטוהן, נאר ער האט געזאגט דעם אמת און נישט געקוקט צי עס פאסט אדער עס פאסט נישט, זי״ע.

כ״ה) און אז מען רעדט שוין פון **סטראפקובער רב זצ״ל**, וויל איך דא דערציילן א מעשה וואס איך האב געהערט פון מיינע עלטערן ע״ה, עס קען אפילו זיין אז די מעשה איז שוין באקאנט אבער אזוי ווי איך האב די מעשה געהערט פון מיין טאטע ע״ה און אויך פון מיין מאמע ע״ה, איז זי ביי מיר זעהר חשוב אזוי אז איך וועל זי דא דערציילן. די מעשה איז געשעהן אין זייער געגנט נישט ווייט פון בארדיוב און זי איז געווען מפורסם אין די גאנצע געגנט. עס איז געווען אין די געגנט א יונגערמאן וואס האט ל״ע נישט געהאט קינדער א היפשע פאהר יאהר נאך זיין חתונה, ער פלעגט שטענדיג פארן צום סטראפקובער רב זצ״ל און אים געמוטשעט ער זאל אים אנווינטשן א בן זכר, אבער דער סטראפקובער רב זצ״ל האט אים קיינמאהל נישט אנגעוואונטשן. איינמאהל שמחת תורה ביים ווארפן עפעלעך - וואס איז אן אלטער צאנזער מנהג, דער **הייליגער דברי חיים זי״ע** פלעגט שמחת תורה ווארפן עפעלעך און מען פלעגט זעהן ביי דעם וואונדער איבער וואונדער, ווער עס האט געכאפט אן עפעלע איז געהאלפן געווארן מיט וואס ער האט געדארפט געהאלפן צו ווערן.

איך האב געזעהן אין צאנזער הקפה׳לע וואס הרה״צ **המפורסם ר׳ אלחנן האלפערן שליט״א מראדאמישלא** לונדון האט געדרוקט, אז ווען דער קדושת **יו״ט** האט געדארפט געהאלפן ווערן מיט קינדער, פלעגט

ער זיך אויך שטופן שמחת תורה ביים דברי חיים צו כאפן אן עפעלע אבער עס איז אים קיינמאהל נישט געלונגען. איינמאהל האט ר' **משה'לע שינאווער** - וועלכער איז געשטאנען ביים וואַרפן די עפל נעבן זיין זיידען דער הייליגער דברי חיים - געכאפט 2 עפעלעך און עס געגעבן פאר דעם קדושת יו"ט און אים געזאגט, "נא'דיר צוויי שיינע פירות וואס איך האב געכאפט פאר דיר פון זיידען זאל לעבן". צום סוף האט טאקע דער קדושת יו"ט געהאט צוויי שיינע פירות וואס האבן באלויכטן די וועלט, און הרה"צ הנ"ל ברענגט, אז אויף דעם ארויף וואס **כ"ק רביה"ק מסאטמאר זי"ע** איז געווען א מופת קינד פונ'ם דברי חיים, האט אמאהל הרה"צ ר' **ישעיה'לע משחוב'ער זצ"ל** אן עכט קינד פון דברי חיים געזאגט צו כ"ק רביה"ק מסאטמאר זי"ע, "אז מיר זענען אזוי ווי ברודער".

אט דעם מנהג פונ'ם דברי חיים זי"ע צו וואַרפן עפעלעך שמחת תורה האט דער סטראפקובער רב ממשיך געווען, און מען האט ביי אים אויך געזעהן ביים וואַרפן עפעלעך וואונדער איבער וואונדער, אזוי ווי מיר וועלן אויך זעהן ביי די מעשה וואס מיר האלטן יעצט. אבער קודם וועלן מיר צוריק גיין וואו מיר האבן געהאלטן, דהיינו אז דער סטראפקובער רב זצ"ל האט דעם יונגערמאן געווארפן שמחת תורה אן עפעלע און אים געזאגט, "נעם דיר א פרי", און עס פארשטייט זיך אז דער יונגערמאן האט עס געכאפט מיט ביידע הענט, ער איז אבער געווען א שטיקל בטלן און ער האט עס נישט באלד אויפגעגעסן, נאר ער האט עס אהיים גענומען אז זיין ווייב זאל עס אויפעסן אין די פאסיגע צייט, און אויף דערווייל האט ער דאס עפעלע ארויף געלייגט אין דער הייעך אויף א שאנק אז מען זאל עס נישט טשעפן, ביז עס וועט קומען די פאסיגע צייט און זיין פרוי וועט אויפעסן דאס עפעלע.

דער יונגערמאן איז געווען א בעל-בתישער יונגערמאן, און א יעדן דאנערשטאג פלעגט אריינקומען אין שטוב א אידישע משרתת א פרוי פון ארום 60 יאהר אביסל אויפרוימען די דירה. זי פלעגט אמאהל וואשן און אמאהל פוצן און אמאהל אפווישן מיט א שמאטע דעם שטויב וואס האט זיך אנגעזאמלט אויף די לעמפ און אויף די שענק וכדומה ווי דער סדר איז. מאכט זיך אז דעם ערשטן אדער דעם צווייטן דאנערשטאג נאך

די ימים טובים איז פאר די פרוי איינגעפאלן אז זי גייט יעצט אפווישן די שטויב, ווייל זי האט שוין מער ווי 4 וואכן - זייט די ימים טובים האבן זיך אנגעפאנגען - נאך נישט אפגעווישט די שטויב. זי נעמט א בענקל און גייט פון איין לאמפ צום אנדערן און פון איין שאנק צום אנדערן, און שטעלט זיך אויפ׳ן בענקל און ווישט אפ די שטויב מיט א שמאטע. זי קומט צו צו די שאנק אויף וועלכע דאס עפעלע איז געלעגן און גיט א וויש מיט די שמאטע, און פלוצים פאלט אראפ אן עפעלע. זי איז פונקט געווען שטארק הונגעריג און דאס עפעלע איז געווען זעהר געשמאק, האט זי לאנג נישט געטראכט און געמאכט א בורא פרי העץ און אויפגעגעסן דאס עפעלע און געמאכט א שווייג.

א פאהר טעג שפעטער איז אנגעקומען די פאסיגע צייט אויף וועלכע דער יוגערמאן האט געווארט, איז ער צוגעגאנגען צו די שאנק אראפצונעמען דאס עפעלע און עס געבן פאר זיין ווייב אויפצועסן, אבער צו זיין אנטוישונג טרעפט ער נישט דאס עפעלע, דאס עפעלע איז נישטא. ער הייבט אהן צו זוכן און זוכן אבער ער געפינט עס נישט, ער לויפט אריבער צו די אידישע משרתת און ער פרעגט איהר צו ביים רוימען האט זי נישט געטראפן אן עפעלע אויף די אין די שאנק. זי האט אבער געלייקענט שטיין און ביין, זי האט געזאגט אז זי האט קיינמאהל נישט געזעהן אן עפעלע און קיינמאהל נישט געהערט פון אן עפעלע. דער יונגערמאן איז געווארן זעהר צובראכן און ער האט נישט אויפגעהערט צו זוכן דאס עפעלע. צוריקפארן צום סטראפקובער רב און אים דערציילן אז ער האט פארלוירן דאס עפעלע האט ער זיך נעבעך געשעמט, איז ער געבליבן אינדערהיים און געווארט אז דאס עפעלע זאל געפינען ווערן. ער איז געווען זיכער אז דעם סטראפקובער רב׳ס געבענטשטע עפעלע וועט נישט גיין לאיבוד עס וועט זיכער טוהן זיין פעולה.

און מיט דעם איז ער געווען 100 פראצענט געוויס אז דאס עפעלע איז טאקע נישט געגאנגען לאיבוד, עס האט געמאכט זיין פעולה. און אין חודש אלול פון דעם יאהר דהיינו 9 אדער 10 חדשים נאכדעם וואס דאס אידישע משרתת האט אויפגעגעסן דאס עפעלע, האט פלוצים געפלאצט א באמבע אין שטעטל און אין די גאנצע געגנט. וואס איז? עס איז דא

א גרויסער מזל טוב אין שטעטל! די אידישע משרתת וואס איז שוין דעמאלסט געווען איבער 60 יאהר אלט און שוין געהאט חתונה געמאכט איהר יונגסטע קינד האט געהאט א יונגעלע. דאס גאנצע שטעטל איז געגאנגען אויף רעדער, יעדער האט זיך געפריידט צו דעם קינד חוץ די משרתת מיט איהר מאן, ווייל זיי זענען שוין געווען אויף די עלטער, און זיי האבן שוין נישט געהאט כח און מוח צו א קליין קינד. זיי האבן שוין געהאט חתונה געמאכט זייער יונגסטן קינד, אבער וואס האבן זיי געקענט טוהן, עס האט פאר די משרתת אנגעשמעקט א פרי האט זי געהאט א פרי! דער יונגערמאן איז געווארן שאקירט ווען ער האט פון דעם געהערט, און ער האט זיך באלד אויפגעהויבן און איז אריינגעפארן צום סטראפקובער רב און אים דערציילט די גאנצע מעשה. ער האט זיך זעהר צעווייניט, און אים געבעטן ער זאל אים נאכאמאהל אנווינטשן ער זאל געהאלפן ווערן. מען זאגט אז צום סוף האט אים דער סטראפקובער רב זצ"ל אנגעוואונטשן, און ער איז אויך געהאלפן געווארן מיט א בן זכר[ד].

כ"ו) **דער סטראפקובער רב זצ"ל** איז געווען א גרויסער מתמיד. ער האט געלערנט אסאך גמרא תוספות און ער האט געהאט אסאך שיעורים פון אנדערע זאכן אויך. עס האט מיר דערציילט **הרהגה"צ המפורסם וכו' וכו' ר' שמעלקא פינטער זצ"ל פון לונדון**, אז דער סטראפקובער

[ד] ואגב, אני הקטן האב איינמאהל געהאט די זכי' צו זיין שמחת תורה ביים ווארפן די עפל ביי זיין זוהן דער סטראפקובער רב וואס האט געווואוינט נאך די מלחמה אין וויליאמסבורג, וועלכער איז אויך געווען א איש קדוש און א גרויסער בעל מופת (איך וועל אי"ה ווייטער וועגן אים דערציילן עטליכע זאכן). מען האט אריין געברענגט א שיסל מיט עפל און ער האט אריינגעלייגט זיינע הייליגע הענט אין די עפל, און ארויסגענומען צוויי עפלעך. ער האט שוין אבער נישט געהאט כח זיי צו ווארפן, ער האט נאר געעפנט די הענט און די עפלעך זענען אראפגעפאלן פון זיינע הענט, און דער עולם האט זיך זעהר שטארק געשטופט צו כאפן די 2 עפלעך. איך בין דעמאלסט געווען א יונג יונגעלע האב איך מיך מורא געהאט צו שטופן, מען האט מיך געקענט ח"ו צוקוועטשן, אזוי אז איך האב נישט געזעהן ווער עס האט געכאפט די עפעלעך אבער איך בין זיכער אז דער וואס האט זיי געכאפט איז געהאלפן געווארן מיט וואס ער האט נאר געדארפט.

רב זצ״ל איז אמאהל געקומען קיין וויען זיך קורירן אויף אן אויג, אויף איין אויג האט ער שוין ל״ע נישט געהאט געזעהן א לענגערע צייט, און פלוצים האט אים אנגעהויבן וויי צו טוהן דאס צווייטע אויג אויך. איז ער געגאנגען צו אן אויגן דאקטאר אין זיין געגנט, און דער אויגן דאקטאר האט אים געהייסן פארן קיין וויען צו א פראפעסאר, און אויף דערווייל האט ער אים פארבאטען אריינצוקוקן אין א ספר. איז ער געקומען קיין וויען צו דעם פראפעסאר און איז איינגעשטאנען ביי זיין פאטער **הרהגה״צ ר׳ חיים פינטער זצ״ל**, דער בוקאווסקער רב וואס האט געוואוינט אין וויען די לעצטע פאהר יאהר פאר די צווייטע וועלט מלחמה. אזוי ווי דער סטראפקובער רב האט נישט געטארט אריינקוקן אין קיין שום ספרים, האט מען אים געמוזט פארלייענען הויך די שיעורים וואס ער האט געהאט אין די ספרים, און ער האט צוגעהערט. אזוי ווי אין וויען האט ער נישט געהאט זיינע משמשים און זיינע בחורים, האבן אים ר׳ שמעלקא פינטער׳ס עלטערע ברידער (ר׳ שמעלקא אליין איז נאך דעמאלסט געווען זעהר יונג), פארגעלייענט זיינע שיעורים, און ממילא האבן זיי באקומען א שטיקל השגה פון זיינע שיעורים.

און זיי האבן דערציילט אז זיי האבן אים יעדן טאג פארגעלייענט אפשר 4-5 בלעטער גמרא תוספות וואס האט געזומען שעות מיט שעות און ער האט זיך צו זיי גוט צוגעהערט, און זיי אסאך מאהל איבערגעפרעגט און געהייסן נאכאמאהל איבערזאגן. חוץ מזה האט ער נאך געהאט אסאך שיעורים אין אנדערע זאכן, ר׳ שמעלקא פינטער זצ״ל האט דערציילט אז דער סטראפקובער רב זצ״ל איז דעמאלסט געווען ביי זיי אין וויען נישט מער ווי צוויי וואכן, און פונדעסטוועגן וועז ער איז אהיים געפארן זעהן זיינע ברודער געווען אויסגעלאשן און אויסגעמאטערט פון די לאנגע שעות און שעות וואס זיי האבן פארגעלייענט הויך די בלעטער און בלעטער גמרא תוספות.

און וועגן דעם גוף הענין אויף וואס דער סטראפקובער רב זצ״ל איז געקומען קיין וויען, דהיינו וועגן זיין אויג, האט ר׳ שמעלקא פינטער זצ״ל דערציילט זעהר א פלא׳דיגע זאך. ער האט דערציילט אז מען האט באלד ערלעדיגט א וויזיט ביי דעם פראפעסאר, וועלכער איז טאקע געווען

דער גרעסטער אויגן פראפעסאר פון וויען, און דער סטראפקובער רב איז צו אים אריבער געגאנגען. דער פראפעסאר האט גוט אונטערזוכט דעם סטראפקובער רב׳ס אויג, און ער האט אים געזאגט אז דאס אויג איז אין א גרויסע סכנה, מען מוז עס וואס שנעלער אפרירן. ער האט נאך מוסיף געווען, אז ער ווייס אפילו נישט און ער קען נישט גאראנטירן צי עס וועט נאך אפילו העלפן אן אפעראציע. וועז דער סטראפקובער רב האט דאס געהערט איז ער געבליבן אביסל דערשראקן, אבער ער האט אים באדאנקט און איז זיך צוריק געגאנגען צו זיין אכסניא צום בוקאווסקער רב.

וועז דער סטראפקובער רב איז צוריק געקומען אין שטוב אריין, האט ער אסאך נישט געוועדט, ער האט נאר געפרעגט צי עס איז נישט דא א ביכל וואו עס שטייען די נעמען און אדרעסן פון אלע דאקטוירים פון וויען. האט מען אים געזאגט אז יא עס איז דא אזיין ביכל, און מען האט אים באלד געברענגט אזיין ביכל. האט ער געהייסן מען זאל פון אנהייב ביכל אנציילן 18 דאקטוירים און דעם 18׳טען דאקטאר זאל מען אנרופן און אנזאגן ביי אים א וויזיט. האט מען אזוי געטוהן, מען האט אנגעציילט 18 דאקטוירים, און דער 18׳טער דאקטאר איז פונקט געווען אן אויגן דאקטאר, אבער נישט קיין פראפעסאר נאר א פשוט׳ער דאקטער, און מען האט ביי אים אנגעזאגט א וויזיט. דער סטראפקובער רב איז געגאנגען צו דעם דאקטאר, און דער דאקטאר האט דאס אויג גוט אונטערזוכט. וועז ער איז פערטיג געווארן האט ער געזאגט אז עס פעהלט גארנישט פאר דעם אויג, דאס אויג איז געזונט און שטארק עס איז נאר אביסל איבערגעשטרענגט, און ער דארף עס נאר לאזן אביסל אויסרוען. ער האט אים פארשריבן עפעס א זאלב אויך, און אים געזאגט אז ער קען רואיג אהיים פארן, און אזוי איז געווען ער איז אהיימגעפארן און דאס אויג איז געווען געזונט און שטארק.

כ״ז) זיין זוהן דער **סטראפקובער רב פון אמעריקא ר׳ מענדעלע זי״ע**, איז אויך געווען א מורא׳דיגער מענטש. ער איז געווען אן איש קדוש און אן איש מופת, וואס מען האט ביי אים געזעהן אפענע מופתים. מען דארף נישט מער ווי צו הערן א פאהר זאכן פון זיין ארויספארן פאר דעם סוף פון

די צווייטע וועלט מלחמה פון דעם דייטשן גיהנם קיין שווייץ מיט דעם אנגעקויפטן און אנגעשוחד׳טען דייטשן אפיציר מיט זיין מיליטערישען טראק (וואס איז ערמעגליכט געווארן דורך דעם השתדלות פון מו״ר **הגה״צ ר׳ מיכאל בער ווייסמאנדל זצ״ל**), ווייסט מען שוין וואס פארא גרויסער מענטש דער סטראפקובער רב איז געווען. אין דעם טראק זענען דאכט זיך געווען 16 מענטשן ובתוכם טאקע הגה״צ ר׳ מיכאל בער ווייסמאנדל זצ״ל, און **ר׳ יצחק זאב מאיער זצ״ל** בעהמ״ח ספר מהרש״א הארוך, און אויך ר׳ ליפא געליס ע״ה פון וועמען איך האב געהערט די מעשה וואס איך גיי דא דערציילן. דער טראק איז ארויסגעפארן פון פרעשבורג און ער איז געפארן צווישן 1 אדער 2 וואכן, די וועגן אויף וועלכן דער טראק איז געפארן זענען געווען די הויפט וועגן וועלכע זענען געווען פול מיט כל מיני דייטשע מיליטערישע אויטאס און מיט כל מיני כלי משחיתים וואס זענען געפארן אהין און צוריק, אזוי אז די דייטשן האבן זיי געקענט לייכט באמערקן. טאמער וואלטן די דייטשן זיי באמערקט וואלט נישט געבליבן ח״ו פון זיי א שריד ופליט, און דער אנגעקויפטער דייטשער אפיציר וואלט אויך געווען אין א סכנה, און וועגן דעם האט ער זיך פאראויס אויסגענומען אז ער וועט פאר קיינעם נישט בלייבן שטיין אינמיטן וועג, אפילו ווען מען דארף אויף די מענטשליכע באדערפענישן, חוץ פאר דעם סטראפקובער רב, וואס איז געווען דער עלטסטער האט ער מסכים געווען שטיין צו בלייבן. באמת האבן די אידן אליין אויך נישט געוואלט ער זאל שטיין בלייבן פאר יעדן איינעם ווייל עס איז געווען א גרויסע סכנה און זיי האבן זעהר מורא געהאט, נאר פאר׳ן סטראפקובער רב האט יעדער מסכים געווען מען זאל שטיין בלייבן.

אזוי איז טאקע געווען, דער אויטא איז פאר קיינעם נישט שטיין געבליבן נאר פאר דעם סטראפקובער רב. אבער דער סטראפקובער רב וואס איז געווען א גרויסער בעל מדות און א גרויסער בעל רחמנות, אויב ער האט באמערקט אז איינער דארף מען זאל אפשטעלן דעם אויטא, נאר עס איז נישט געווען בידו, האט דער סטראפקובער רב געהייסן אפשטעלן דעם אויטא פאר זיך כאטש ער האט נישט געדארפט, און ממילא האט שוין יענער עס אויך אויסגענוצט און איז נישט פארשעמט געווארן, און אזוי האט ער יענעם מחיה געווען.

בקיצור דער סטראפקובער רב פלעגט אפט אפשטעלן דעם טראק אינמיטן וועג, און הפלא ופלא, כאטש עס איז אסאך מאהל אויסגעקומען אז דער אויטא האט זיך אפגעשטעלט אינמיטן וועג אויף די זייט, און הונדערטער און אפשר טויזענטער דייטשע מיליטעריש כלי משחיתים זענען געפארן אויף דעם וועג אהין און צוריק, און פונדעסטוועגן האט קיינער נישט באמערקט אז אין די זייט שטייט א טראק, ווייל טאמער וואלט מען דעם טראק באמערקט וואלטן זיכער אסאך דייטשע אויטאס שטיין געבליבן, עכ״פ צו פרעגן צי דער טראק דארף נישט עפעס הילף, און זיי וואלטן אנטדעקט די גרויסע מציאה וואס דער טראק פיהרט און עס וואלט געווען נאך אלעם. אבער דאס איז נישט געשעהן, קיינער האט זיי נישט באמערקט, זיי זענען געווען ממש רואים ואינם נראים בזכותו ובכחו של אותו צדיק דער סטראפקובער רב זצ״ל.

איינמאהל וועז זיי האבן געדארפט אנקומען צו עפעס א הויז נאנט צו די גרענץ פון שווייץ, וואס מען האט פון פאראויס אנגעדונגען, פון וואו מען האט געדארפט ווארטן אויף דעם שעת הכושר אריבער צוגיין די גרענץ, און מען איז שוין געווען נישט מער ווי 5 אדער 10 מינוט פון דעם הויז, האט פלוצים דער סטראפקובער רב געהייסן דעם אויטא זיך אפשטעלן. דער דרייוער - דער דייטשער אפיציר האט געזאגט, אז מען איז שוין נאנט צו דעם הויז און עס לוינט נישט זיך אפצושטעלן. דער סטראפקובער רב האט זיך אבער איינגעשפארט אז מען מוז זיך שוין אפשטעלן, און דער דרייוער האט נישט געהאט קיין ברירה, ווייל מען האט זיך דאך מיט אים אויסגענומען אז פאר דעם סטראפקובער רב מוז ער זיך אפשטעלן. האט ער זיך געשטעלט אויף די זייט פון ראוד ווי געווענליך, און אויף דעם ראוד גופא זענען געפארן דייטשע מיליטערישע אויטאס און כל מיני כלי משחיתים אהין און צוריק אויך ווי געווענליך, און דער סטראפקובער רב איז ארויסגעגאנגען פון אויטא און איז אריין אין עפעס א וועלדל וואס איז געווען נעבן ראוד און ער האט זיך דארט פארזוימט. עס איז אדורך א שעה און דער סטראפקובער רב איז נאך נישט צוריק. עס איז אדורך נאך א שעה און דער סטראפקובער רב איז נאך אלץ נישטא. דער עולם איז שוין אויסגעגאנגען פאר פחד און שרעק, אבער זיי האבן געוואוסט אז דער סטראפקובער רב ווייסט וואס ער טוט און

מסתמא מוז דא עפעס זיין. בקיצור נאך 4 שעה איז דער סטראפקובער רב צוריק געקומען און געהייסן ווייטער פארן, מען איז ווייטער געפארן און וועז מען איז אנגעקומען צו דעם הויז קומט זיי אקעגן דער בעה"ב פון הויז - א גוי, און זאגט זיי, "עטס ווייסט נישט וואס פאר א גרויסן נס עטס האטס געהאט, די געסטאפא זענען פונקט דא געווען און זיי האבן 4 שעה בודק געווען דאס הויז, און זיי זענען ערשט מיט א פאהר מינוט צוריק אוועק געגאנגען, וועז עטס וואלט געקומען מיט 10 מינוט פריער וואלט עטס אלע מיט מיר צוזאמען געווען פארלוירן", זי"ע.

כ"ח) דער טאטע ע"ה איז געווען שטארק אדוק צום **סטראפקובער רב** ז"ל אין אמעריקא, און פון די ערשטע מינוט וואס מיר זענען געקומען קיין אמעריקא האט ער זיך קובע געווען צו דאווענען ביי אים אין ביהמד"ר אויף הופפער סטריט. כאטש מיר האבן דאס ערשטע יאהר געוואוינט אויף קאסקיאסקי סטריט, נעבן דעקאלב עווניו וואס איז צווישן וויליאמסבורג און קראון הייטס, און עס איז געווען אן ערך פון 20 גאסען ווייט פון הופפער סטריט, און עס האט גענומען בערך א האלבע שעה צו גיין ביז צום סטראפקובער רב קיין וויליאמסבורג, דאך איז ער יעדן שבת און יו"ט געגאנגען אהין דאווענען, און אין א שיינעם שבת אדער יו"ט איז ער נאך געגאנגען צום טיש אויך.

דער טאטע ע"ה האט ביי אים געזעהן אפענע זאכן ממש מעשה בעש"ט. איך וועל יעצט נאר דערציילן איין זאך, וועז נישט היינט געדאכט א קאר האט נעבעך איבערגעפארן אונזער ברודער'ל הילד הנחמד נפתלי צבי ז"ל ביום המר כ"ו אלול שנת תשי"ג, איז ער אלט געווען אינגאנצן דריי און א האלב יאהר. דער טאטע איז דערנאך אריין צום סטראפקובער רב מיט די גאנצע משפחה און ער האט שטארק געווויינט אויף די אבידה וואס ער האט נעבעך פארלוירן ביז דער סטראפקובער רב האט געגעבן א זאג, "דער אויבערשטער זאל ענק ממלא זיין דעם חסרון". אזוי ווי דער סטראפקובער רב האט דאס ארויסגעזאגט פון זיין הייליגן מויל, האט זיך דער טאטע באלד בארואיגט. וכך הוה, דערנאך איז טאקע געבוירן געווארן די יונגסטע שוועסטער תחי'. איין זאך איז מיר אבער געווען אינטערעסאנט, ווייל דאס קינד וואס דער טאטע האט ל"ע פארלוירן איז

דאך געווען א יונגל, און דאס קינד וואס האט ממלא געווען דעם חסרון איז געווען א מיידל.

כ״ט) אבער מיט יארן שפעטער איז מיר דאס פארענטפערט געווארן. עס איז מיר אמאהל אויסגעקומען צו שמועסן פון סטראפקובער רב זצ״ל מיט הרה״ג מו״ה ר׳ **מרדכי בעק שליט״א ר״מ דישיבת תפארת למשה** אין מאנסי, האט ער מיר דערציילט לפי תומו אז אין וואשינגטאן הייטס האט געווואוינט אן אייניקל פון חת״ם סופר (צופעליג האב איך אים געקענט ער איז געווען א גוטער פריינד פאר די נייטרא ישיבה און ער פלעגט אסאך מאהל קומען באזוכן די ישיבה), וואס האט לאנגע יארן נאך זיין חתונה נישט געהאט קיין קינדער. איינמאהל האט אים א גוטער פריינט מייעץ געווען ער זאל אריינגיין צום סטראפקובער רב ז״ל זיך מזכיר זיין. איז ער אריינגעגאנגען צום סטראפקובער רב ז״ל און ער האט זיך אויסגערעדט זיין ביטער הארץ אז עס איז שוין אדורך א היפשע פאהר יאהר נאך זיין חתונה און ער האט נאך נישט זוכה געווען צו קינדער. האט אים דער סטראפקובער רב געזאגט, ״הער אויס, מיין טאטע ז״ל האט געקענט אנוואונטשן יונגלעך אויך, איך קען נאר אנווינטשן מיידלעך. אויב דו ווילסט מיידלעך קען איך דיר אנווינטשן מיידלעך״. האט דער איד באלד מסכים געווען, און ביז א קורצע צייט האט דער איד געהאט א טאכטער, און באלד א יאהר דערנאך האט ער געהאט נאך א טאכטער, פון וועלכע עס איז ארויסגעקומען שיינע דורות, השם יאריך ימיהם ושנותיהם. נאכדעם וואס איך האב געהערט די מעשה פארשטייט זיך אז עס איז מיר שוין פארענטפערט געווארן מיין אויבנדערמאנטן אינטערעסאנטקייט.

ל) די צדיקי הדור האבן פאר אים געהאט א געוואלדיגע הערצה. ווען ער האט ל״ע באקומען א סטראוק, איז מען באלד געלאפן צו **כ״ק אדמו״ר מסאטמאר זצ״ל** אים מזכיר זיין, אין כ״ק אדמו״ר מסאטמאר זצ״ל איז באלד אריבערגעגאנגען צום סטראפקובער רב אין שטוב אריין, און דארט געזעדט מיט׳ן דאקטאר, און געזעהן צו ערלעדיגן א שפיטאל. ער איז נישט אהיים געגאנגען ביז דער אמבולאנס איז אוועק געפארן, ער האט אלעס געטוהן אזוי ווי עס וואלט געווען זיין טאטע אדער זיין זיידע. אזוי האט אויך געטוהן דער סקווערער רבי זצ״ל, ווען מען איז צו אים

געקומען מזכיר זיין דער סטראפקובער רב, איז ער אויך באלד אריבער געגאנגען צום אים אהיים.

ל״א) דער סטראפקובער רב זצ״ל איז נסתלק געווארן ו׳ אייר שנת תשי״ד אין ניו יארק. (עס איז דעמאלסט געלעגן אין שפיטאל נאך א גרויסער מענטש דער **טשימפער רב** ז״ל, און ה׳ אייר איז דעמאלסט געפאלן אין שבת. דער טשימפער רב ז״ל איז נפטר געווארן ערב שבת ד׳ אייר, און דער סטראפקובער רב איז נסתלק געווארן מוצאי שבת ו׳ אייר. מען האט דעמאלסט געזאגט אז ביידע האבן נישט געוואלט נסתלק ווערן שבת, ווייל זיי האבן נישט געוואלט אז זייער יאהרצייט זאל פאלן ה׳ אייר אין די ציוניסטישע חגא, ע״כ איז דער טשימפער רב ז״ל נסתלק געווארן ד׳ אייר, און דער סטראפקובער רב ז״ל איז נסתלק געווארן א האלבע שעה נאכ׳ן זמן פון מוצ״ש ו׳ אייר).

ל״ב) ובא וראה דבר פלא, דער סטראפקובער רב זצ״ל האט יארן פאר זיין פטירה אמאהל געזאגט א רמז אויף דעם טאג ו׳ טבת ווען עס פאלט אויס די יאהרצייט פון זיין זיידען דעם הייליגן שינאווער רב זי״ע, און אויף דעם ערשטן טאג שבועות וואס איז ו׳ סיון ווען עס פאלט אויס די יאהרצייט פון זיין הייליגן טאטען דער סטראפקובער רב ר׳ אברהם שלום זצ״ל. ער האט געזאגט אז עס שטייט אין אתקינו סעודתא וכו׳ וואס מען זאגט פרייטאג צו-נאכט, **בווי״ן תתקטר**, און עס שטייט אין די ספרים הקדושים אז ווען א צדיק קומט ארויף אויף יענע וועלט באצירט מען אים און מען קניפט אים אהן קרוינען אויפ׳ן קאפ און אלע צדיקים קומען אים אקעגן און עס איז אויבן א גרויסער יו״ט. האט דער סטראפקובער רב אויסגעפירט, אז לויט דעם קען מען זאגן א רמז אז בווי״ן מיינט אין די ווי״ן פון חודש, דהיינו וי״ו לחודש טבת און וי״ו לחודש סיון, ״תתקטר״ וועסטו באצירט ווערן, ווייל דעמאלסט וועסטו נפטר ווערן (ווען עס וועט קומען די צייט) און וועסט ארויף גיין אין הימל וואו מען וועט דיך באצירן.

וראה זה פלא אז מיט יארן שפעטער איז ער אליין אויך נפטר געווארן וי״ו לחודש אייר. בקיצור דער זיידע און דער זוהן און דאס אייניקל זענען אלע נפטר געווארן ו׳ לחודש. וואס עס איז נאך א גרעסערע פלא איז,

דאס וואס זיין ממלא מקום, בן אחותו הרה"צ ר' יחזקאל **שרגא ליפשיץ-הלברשטאם זצ"ל** דער סטראפקובער רב פון ירושלים, איז 40 יאהר שפעטער אויך נפטר געווארן ויו"ו לחודש, דהיינו ויו"ו לחודש כסלו שנת תשנ"ד. אזוי אז 4 דורות זה אחר זה זענען נפטר געווארן ויו"ו לחודש. דער **שינאווער רב זצ"ל** איז נפטר געווארן ויו"ו **לחודש טבת**, און זיין זוהן **דער סטראפקובער רב ר' אברהם שלום זצ"ל** איז נפטר געווארן ויו"ו לחודש סיון, און זיין אייניקל דער **סטראפקובער רב פון אמעריקא ר' מענדעלע זצ"ל** איז נפטר געווארן ויו"ו **לחודש אייר**, און ווייטער זיין אור-אייניקל דער **סטראפקובער רב זצ"ל פון ירושלים** איז נפטר געווארן ויו"ו לחודש כסלו, הפלא ופלא, הלא דבר הוא, זכותם יגן עלינו.

ל"ג) און יעצט וועלן מיר צוריק גיין וואו מיר האבן געהאלטן, אז דער טאטע ע"ה איז א חתן געווארן מיט די מאמע'ן ע"ה. אבער איידער מיר גייען ווייטער וויל איך אביסל באשרייבן די מאמע'ן אויך, כאטש עס איז מיר זעהר שווער צו באשרייבן מיין מאמע'ן וויל זי איז געווען זעהר גרויס אין אלע ענינים. זי איז געווען א מוסטער פון א אידישע מאמע, און וויפיהל איך וועל אויף איהר שרייבן וועל איך נישט האבן געשריבן אויף איהר אפילו מקצת מן המקצת, נאר אזוי ווי איך בין געווען איהר בכור און איך האב זי אמבעסטן און אמלענגסטן געקענט, פיהל איך כמעט ווי א חוב זי אביסל צו באשרייבן.

איך דערמאן מיך זעהר א שיין ווארט וואס איך האב אמאהל געהערט אין די ישיבה וואס עס איז כדאי דא צו דערמאנען. והנה ביי אונז אין די נייטרא ישיבה איז געווען אן עלטערער איד וואס האט געהייסן **ר' אשר שוועבעל זצ"ל**. דער איד איז געווען א לעמבערגער איד פון פריערדיגן דור, ער איז געווען א גרויסער ת"ח ממש א גאון עולם ער האט ממש געקענט ש"ס, וחוץ מזה האט ער געקענט אסאך אגדה און אסאך חסידות, און חוץ פון דעם איז ער געווען זעהר א קלוגער און זעהר א באטעמ'טער ליבליכער מענטש. ער איז נעבעך געבליבן נאך די מלחמה ווי אויפ'ן וואסער, און דערצו איז ער נאך געווען א פעשער מענטש און ער האט זיך זעהר שווער געקענט באווען, און ער האט זיך זעהר שווער געקענט אליין באדינען, און נאך די מלחמה איז ער שוין נישט געווען אזוי יונג ער איז

שוין געווען קרוב צו די ששים. בקיצור, ער איז געווען א גרויס רחמנות, און ווען ר׳ מיכאל בער זצ״ל האט אים באגעגנט האט ער באלד געזעהן ווער דער מענטש איז, און ער האט באלד פארשטאנען וואס פאר א גרויס רחמנות ער איז, און ער האט אים פארבעטן ער זאל קומען וואוינען אין די ישיבה, ער וועט גארנישט דארפן טוהן נאר זיצן פאר זיך על התורה ועל עבודה כדרכו. כך הוה, ער איז ארויסגעקומען אין די ישיבה אריין, און ר׳ מיכאל בער זצ״ל האט אים צוגעשטעלט מטה כסא שלחן ומנורה און געהייסן די בחורים זאלן אים משמש זיין. און ער איז געזעסן יומם ולילה און געלערנט פאר זיך און געשריבן חידושי תורה, און ווער עס האט געהאט שכל און האט זיך געדרייט נעבן דעם איד, האט פון אים אסאך גענאשט, ווייל דער איד איז געווען מלא וגדוש בתורה וחסידות.

ער פלעגט זיך אונטערזינגען הארציגע ניגונים׳לעך מיט אידישע ווערטער ווי למשל,

״איך בין געווען א קליין קינד פריש און געזונט,

און היינט איז שוין אלעס פארביי ווי א ווינט״.

ווי אויך פלעגט ער זיך זינגען דאס לידל ווי דער מענטש בעט זיך ביי די יונגע יארן זיי זאלן צו אים צוריק קומען, און די יארן ענטפערן אים מיט א ניגון,

״ניין ניין מיר ווילן נישט גיין עס איז נישטא צו ווועמען,

ווען מיר זענען ביי אייך געווען האט איהר אונז נישט געדארפט פארשעמען״.

ער פלעגט ביי די ניגונים לאזן טרערן און דאס אלעס האט געמאכט א גרויסן רושם אויף אונז בחורים.

אט דער ר׳ אשר שוועבעל ז״ל איז פלוצים אינמיטן סוכות שנת תשכ״א אדער תשכ״ב נפטר געווארן זיצנדיג אויף זיין בענקל, און צו די שלשים וואס איז געפאלן אין פרשת חיי שרה האט מען פאר אים געמאכט א הספד אין די ישיבה אין מאונט קיסקא. און עס איז געקומען אים מספיד זיין זיינ׳ס א יוגנט חבר נאך פון לעמבערג, הרה״ג **המפורסם פה מפיק**

מרגליות מו"ה ר' שמואל אלטער ז"ל, דער מחבר פון די בארימטע ספרים "ליקוטי בתר ליקוטי". ער האט זיך געשטעלט אויף דעם פסוק פון "ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה", און ער האט געפרעגט פארוואס איז יצחק נישט געקומען מספיד זיין זיין מאמע'ן, יצחק איז דאך שוין ביי שרה'ס פטירה אלט געווען 37 יאהר, נו ווי קומט דאס אז ער איז נישט געקומען מספיד זיין זיין מאמע'ן? האט ער געזאגט אז דער תירוץ קען אפשר זיין אזוי, ווייל ווען יצחק איז געבוירן געווארן איז שוין שרה אלט געווען 90 יאהר, נו וואס פארע שבחים האט שוין יצחק געקענט זאגן אויף זיין מאמע'ן שרה'ן? אז זי האט נישט געטריבן קיין לוקסוס? אז זי האט זיך נישט געפוצט? אז זי האט זיך נישט געפארבט? נאר א גאנצן טאג געזאגט תהלים און תחינות? נו וועלכע 90 יעריגע אידענע טרייבט נאך לוקסוס, וועלכע 90 יעריגע אידענע פוצט זיך נאך, און וועלכע 90 יעריגע אידענע פארבט זיך נאך, ביי די 90 יאהר האט שוין דער יצר הרע פון די אלע זאכן אויסגעוועפט, בקיצור ביי די ניינציג יאהר פארלירט שוין יעדער איינער די אינטערעסע אין די אלע זאכן, און מען דאוועט און מען זאגט תהלים א גאנצן טאג, אזוי אז יצחק אבינו האט נישט געקענט זאגן אויף שרה'ן גרויסע שבחים.

אבער אברהם אבינו וואס האט זי נאך געקענט פון די יונגע יארן ווען דער יצר הרע האט נאך געקאכט, ער האט זי נאך געקענט פון די יארן וואס דער יצר הרע האט נאך געברענט, און ער האט געוואוסט אז אפילו דעמאלסט האט זי אויך נישט געטריבן לוקסוס נאר זי האט זיך געפיהרט באשיידן מיט צניעות, און ער האט געוואוסט אז אפילו דעמאלסט האט זי זיך אויך נישט געפוצט און נישט געפארבט נאר געקאכט און געבאקן פאר הונגעריגע אורחים, בקיצור אברהם אבינו וואס האט זי נאך געקענט פון די יוגנט, ער און נאר ער, האט זי געקענט מספיד זיין, איבערדעם שטייט ויבא אברהם לספוד לשרה און עס שטייט נישט אז יצחק איז אויך געקומען מספיד זיין שרה'ן, ווייל יצחק אבינו האט זי נישט געקענט מספיד זיין, נאר אברהם אבינו וואס האט זי געקענט פון איהר יוגנט האט זי געקענט מספיד זיין.

און דאס האט דער בעל מספיד געזאגט צו אונז בחורים, "עטס בחורים

קענען ר׳ אשר׳ן נישט מספיד זיין, ווייל עטס האט אים נישט געקענט נאר וועז ער איז שוין געווען אויף דער עלטער, נו, וואס קענט עטס אויף אים זאגן, אבער איך וואס איך האב אים נאך געקענט פון זיין יוגנט, איך קען אים מספיד זיין.

און דאס זעלבע זאג איך אויך וועגן מיין מאמע׳ן, מיינע יונגערע געשוויסטער און איהרע אייניקלעך וואס האבן איהר נאר געקענט אויף דער עלטער קענען איהר נישט געהעריג באשרייבן, אבער איך אלס בכור וואס איך האב זי נאך געקענט פון איהרע יונגע יארן איך קען זי אביסל בעסער באשרייבן. איך קען עדות זאגן אז זי האט שוין ביי איהרע 35 יאהר אזוי פיהל טרערן פארגאסן ביי לעכט צינדן ווי ביי איהרע 75 יאהר, און איך קען עדות זאגן אז וועז זי האט זיך געקויפט א מאנטל ביי איהרע 35 יאהר האט זי פונקט אזויפיהל געמאסטען צי עס איז געווג לאנג, און פונקט אזויפיהל אריינגעטראכט צי עס איז נישט חלילה צו אויפפאלענד, ווי זי האט געמאסטן און אריינגעטראכט וועז זי האט זיך געקויפט א מאנטל ביי איהרע 75 יאהר, בקיצור אלס בכור קען איך זי אביסל בעסער באשרייבן, וואס איך גיי טאקע יעצט טוהן.

ל״ד) והנה די מאמע ע״ה איז געבוירן געווארן אין בארדיוב שבמדינת טשעכאסלאוואקאי כ״ג אב שנת תרע״ג [צו איהר פאטער הרה״צ מו״ה ר׳ **אברהם יהושע העשל הכהן גלאנץ זצ״ל**, און צו איהר מוטער **הרבנית הצדיקת מרת שפרינצא מירל ע״ה**, וואס איז געווען א טאכטער פון **הרה״צ מו״ה ר׳ אלעזר אלימלך וואלדמאן זצ״ל** הי״ד פון בארשא], און זי איז נפטר געווארן אכציג יאהר שפעטער כ״ג אלול שנת תשנ״ג אין ניו יארק שבארה״ב. דער זיידע האט איהר א נאמען געגעבן ״**מלכה דבורה נחמה**״, דבורה נחמה, האט ער איהר געגעבן נאך זיין מאמע ע״ה, אבער אזוי ווי זיין מאמע ע״ה איז נפטר געווארן יונגערהייט, האט ער איהר צוגעגעבן דעם נאמען ״מלכה״ נאך די ערשטע בעלזער רביצין ע״ה אונזער באבע, און מען האט זי טאקע גערופן מיט׳ן נאמען ״מלכה״. (אגב איז אינטערעסאנט דא צו דערמאנען, אז די מאמע ע״ה פלעגט צו דערציילן, אז דער זיידע ר׳ אלעזר אלימלך זצ״ל האט זי א גאנצע וואך גערופן ״מַלכה״ מיט א פת״ח און שבת האט ער זי גערופן ״מִילכה״ מיט א חירי״ק. דער טאטע האט

געזאגט בדרך הלצה אז דער טעם וואס דער זיידע האט זי א גאנצע וואך געפון "מלכה" מיט א פת"ח, און שבת "מילכה" מיט א חירי"ק, איז געווען ווייל א גאנצע וואך זאגט מען ביים בענטשן מַגדיל מיט א פת"ח, און שבת זאגט מען מִגדול מיט א חירו"ק, עס קען אבער זיין אז דער טעם איז ווייל שבת איז דאך אליין א מלכה "שבת מלכתא", און וועגן דעם האט דער זיידע זי נישט געווואלט שבת רופן מלכה, ווייל "שבת" איז דער שבת די מלכה נישט זי, שבת איז זי מילכה).

ל"ה) בשנת תרע"ד ווען די מאמע ע"ה איז נאך נישט אלט געווען איין יאהר, איז דער זיידע ר' אברהם יהושע העשל זצ"ל געפארן קיין שינאווא באזוכן זיין טאטען ר' בערל'ן זצ"ל (דער זיידע ר' אברהם יהושע העשל זצ"ל פלעגט פאר די ערשטע וועלט מלחמה - ווען עס איז נאך נישט געווען א שטארקע גרענץ צווישן בארדיוב און שינאווא - אסאך מאהל פארן קיין שינאווא באזוכן זיין טאטען ר' בערל'ן ע"ה מקיים זיין די מצוה פון כיבוד אב), און ער האט מיטגענומען די גאנצע משפחה ובתוכם די מאמע ע"ה, וואס ווי געזאגט איז זי נאך דעמאלסט קיין יאהר נישט אלט געווען, און עס האט נאך דעמאלסט געלעבט אין שינאווא אונזערע בארימטע באבע טאבע'לע ע"ה, וואס איז געווען אן עכטער בעלזער אייניקל, זי איז געווען די טאכטער פון הרה"צ ר' זונדל זצ"ל וואס איז געווען א זוהן פון דעם **שר שלום מבעלזא זי"ע** (מיר וועלן אי"ה וועגן די באבע טאבע'לע שרייבן א באזונדערן קאפיטל), און די מאמע ע"ה האט נאך די זכי' געהאט אז די באבע טאבע'לע ע"ה זאל זי נאך האלטן אויף די הענט און זיך שפילן מיט איהר (די מאמע ע"ה איז געווען פון איהר מוטער'ס זייט אן אור אור אייניקל פון די באבע טאבעלע, ווייל איהר מוטער די באבע שפרינצא מירל'ע ע"ה איז געווען א טאכטער פון די באבע רייזל ע"ה, און די באבע רייזל ע"ה איז געווען א טאכטער פון זיידען ר' משולם זלמן פרענקל זצ"ל וואס איז געווען א זוהן פון די באבע טאבעלע, און פון איהר פאטער'ס זייט דאס הייסט פון זיידען ר' אברהם יהושע העשל'ס זייט איז די מאמע געווען נאר אן אור אייניקל אליין, זעה אונזער יחוס בריוו וועסטו אלעס פארשטיין).

ובאמת האט די באבע טאבע'לעס האלטן די מאמע'ן ע"ה אויף איהרע הענט, אן אינטערעסאנטע מעשה אונטער זיך, און די מעשה איז אזוי געווען: די מאמע ע"ה האט געהאט איין עלטערן ברודער וואס האט

געהייסן "הערשל", ער איז געווען דער בכור פון זיידען ר' אברהם יהושע העשל זצ"ל (ער איז נעבעך פארברענט געוואָרן אין אוישוויץ מיט זיין ווייב און דריי קינדערלעך הי"ד), ער איז געווען דעם עלטסטן קינד פון זיידען ר' אברהם יהושע העשל זצ"ל, און די מאמע איז געווען דאס צווייטע קינד, דער ברודער הערשל הי"ד איז געווען עלטער פון די מאמע'ן מיט צוויי יאהר בערך, און נאכדעם ווי ער איז געבוירן געוואָרן איז דער זיידע ר' אברהם יהושע העשל זצ"ל אויך געפארן קיין שינאווא באזוכן זיין טאטען, און ער האט דעמאלסט אויך מיטגענומען די באבע'ן און דאס קינד "הערשעלע" קיין שינאווא, און די באבע טאבעלע האט אים אויך גענומען אויף איהרע הענט און מיט אים זיך געשפילט ווי מען שפילט זיך מיט א קליין קינד. אינמיטן האלטן אים אויף די הענט איז אריינגעקומען עפעס א נארישע אידענע, און וועלכע זי האט געזעהן ווי די באבע טאבעלע האלט דאס קינד אויף די הענט און שפילט זיך מיט דעם קינד, האט זי געפרעגט וואָר דאס קינד איז, האט מען איהר געזאגט אז דאס איז די באבע טאבעלע'ס אור אור אייניקל. האט די אידענע געגעבן א געשריי, "וואס"? דאס איז איהר אור אור אייניקל?, איך האב געהערט אז באלד נאכדעם וואס מען האלט אויף די הענט אן אור אור אייניקל שטארבט מען ר"ל!" וועלכע די מענטשן פון שטוב האבן דאס געהערט, האבן זיי באפאלן און אנגעשריגן די אידענע, און מען האט זי געוואלט ארויסווארפן פון שטוב פאר רעדן אזיינע וועלכע, אבער די באבע טאבעלע האט געזאגט מען זאל די אידענע אפלאזן מען זאל איהר גארנישט טוהן וויל זי וויסט ממילא נישט וואס זי רעדט, "<u>איך וועל נאך אי"ה האלטן אויף די הענט נאך אן אור אור אייניקל</u>"! וכך הוה, אזוי איז טאקע געווען, צוויי יאהר שפעטער האט די באבע טאבעלע געהאלטן אויף די הענט נאך אן אור אור אייניקל, דהיינו די מאמע'ן ע"ה, און הערשט דערנאך איז די באבע טאבעלע נפטר געוואָרן אין טיפן עלטער, זכותה יגן עלינו. די מעשה האב איך געהערט פון די מאמע ע"ה, און זי האט דאס געהערט פון איהר מאמע'ן די באבע שפרינצא מירל'ע ע"ה, וואס איז אליין געווען ביי די מעשה.

ל"ו) ביי די מאמע'ן ע"ה איז געווען א גרויסע זכי' דאס האבן געווען אויף די באבע טאבע'לעס הענט. קודם כל וויל די באבע טאבעלע אליין

איז געווען זעהר זעהר גרויס, און דערצו איז זי נאך געווען אן עכטער בעלזער אייניקל וואס איז נאך נתגדל געווארן ביי איהר זיידען דער שר שלום מבעלזא, און ביי איהר באבע'ן הצדיקת המפורסמת מרת מלכה ע"ה, אויף וועמען דער שר שלום האט געטייטשט דעם פסוק פון "ומלכי צדק מלך שלם", אז וועגן דעם וואס מלכה איז א צדיקת איז שלום א מלך. דאס אלעס איז שוין ביי איהר געווען זעהר א גרויסע זכי'. אבער חוץ מזה איז ביי איהר געווען דאס האבן געווען אויף די באבע טאבע'לעס הענט א ספעציעלע גרויסע זכי' וועגן א מעשה וואס איהר מאמע - די באבע שפרינצא מירל'ע - האט איהר דערציילט, ביי וועלכע זי איז אליין געווען דערביי.

אבער איידער מיר גייען דערציילן די מעשה מוזן מיר מאכן א שטיקל הקדמה, דהנה עס איז ידוע אז דער שר שלום מבעלזא וועז עס איז געקומען צו אים א שווערער חולה האט ער דעם חולה אויסגעהיילט מיט זיינע הייליגע הענט. ער פלעגט דעם חולה אנטאפן מיט זיינע הענט און דער חולה איז באלד געזונט געווארן. די וועלט דערציילט אז איינער פון דעם שר שלום'ס קינדער איז אמאהל געווען ביי דעם הייליגן רוזינער זי"ע, האט אים דער רוזינער געזאגט, "מיר האבן געהערט אז אייער טאטע היילט חולים מיט זיינע הענט". האט אים דעם בעלזער רב'ס זוהן געזאגט, "יא". און ער האט מוסיף געווען אז די ראשי תיבות פון "ישלח דברו וירפאם" איז "ידו". האט אים דער רוזינער געזאגט, "מיר היילן מיט'ן מוח". און ער האט מוסיף געווען אז די סופי תיבות פון "ישלח דברו וירפאם" איז "מוח". בקיצור דער שר שלום האט אויסגעהיילט די חולים מיט זיינע הייליגע הענט, און אויב עס איז צו אים געקומען א חולנית דאס הייסט א קראנקע פרוי וואס ער האט נישט געקענט אנרירן מיט די הענט, פלעגט ער הייסן פאר זיין רביצין זי זאל געבן א קוק וואס מיט די חולנית איז, און וועז די רביצין איז צוגעגאנגען צו די חולנית און זי אנגערירט צו זהן וואס עס איז, איז די חולנית באלד געזונט געווארן. אסאך מאהל וועז די רביצין איז פונקט נישט געווען, פלעגט דער בעלזער רב הייסן זיין אייניקל די באבע טאבע'לען זי זאל גיין זהן וואס מיט די חולנית איז, און וועז זי איז צוגעגאנגען און זי האט אנגערירט מיט איהר האנט די חולנית, איז די חולנית באלד געזונט געווארן.

און יעצט וועלן מיר גיין צו די מעשה וואס די באבע שפרינצא מירל׳ע ע״ה האט דערציילט. א מעשה וואס איז געשעהן בערך 50 יאהר נאך דעם שר שלום׳ס פטירה. די מעשה איז געווען אין שינאווא וואו די באבע טאבע׳לע האט געוואוינט אויף איהרע עלטערע יאהרן, עס איז פלוצים אריינגעקומען צו די באבע טאבע׳לען א יונגע פרוי א מאמע פון קליינע קינדערלעך מיט א גרויס געוויין אז איהר רעכטע האנט איז נעבעך פלוצים געלעמט געוואָרן (דהיינו פאראליזירט געוואָרן), און זי קען נישט מער האלטן א קינד אויף די האנט, ווי אויך קען זי נישט מער געהעריג קאכן און באקן, וואשן און פיטערן די קינדערלעך, בקיצור זי איז נעבעך א פארלוירענע. וועז די באבע טאבע׳לע האט דאס געהערט, האט עס איהר זעהר באירט, זי האט זיך נישט געקענט בארואיגן, אז א יונגע מאמע פון קליינע קינדער זאל חלילה זיך נישט קענען באוועגן מיט איהר רעכטע האנט.

האט די באבע טאבע׳לע געזאגט צו די פרוי, ״הער אויס, איך געדענק אז מיט איבער 50 יאהר צוריק איז אריינגעקומען א פרוי צום זיידען דער שר שלום מבעלזא זי״ע מיט פונקט אזא מעשה, און דער זיידע האט מיך דעמאלסט געשיקט זי אנצורירן, און איך האב איהר אנגעזירט מיט מיין האנט, און זי איז באלד געזונט געוואָרן, יעצט גיי איך דיך אנרירן מיט׳ן זיידנ׳ס כח וואס איך האב באקומען מיט 50 יאהר צוריק אויסצוהיילן יענע פרוי״. די באבע טאבע׳לע איז דאן צוגעגאנגען צו די פרוי, און זי אנגעזירט מיט איהר האנט, און הפלא ופלא עס איז פאר די פרוי באלד אויפן ארט בעסער געוואָרן און זי האט אנגעהויבן צו שרייען מיט שמחה, ״רביצין, איך בין שוין געזונט, איך קען שוין באוועגן מיין האנט״. זכותה יגן עלינו. יעצט פארשטייען מיר שוין ווי שטארק חשוב עס איז געווען ביי די מאמע דאס וואס זי האט נאך זוכה געווען צו זיין אויף די באבע טאבע׳לעס הענט, ווייל צו זיין אויף אזיינע הענט וואס האבן נאך געהאט דעם כח פון שר שלום מבעלזא איז טאקע א גרויסע זכי׳.

ל״ז) די מאמע ע״ה האט דערציילט, אז ווען זי איז אלט געווען בערך 6 יאהר האט איהר מאמע זי געשיקט קויפן מייערן אויף שבת. איז זי געלאפן קויפן מייערן אויף שבת, און פונקט דעמאלסט איז געווען אין

בארדיוב עפעס א גרויסער רב (זי האט נישט געדענקט זיין נאמען), און וועז דער רב האט געזהן ווי א קליין מיידעלע לויפט, האט ער געמיינט אז זי אנטלויפט פון עפעס וואס לויפט איהר נאך, האט ער איהר געוואלט העלפן. האט ער זי אפגעשטעלט און געפרעגט, "מיידעלע וואס לויפסטו? עס לויפט דיר עפעס נאך? א הונט? א קאץ? טאמער יא דארפסטו נישט מורא האבן איך וועל דיר העלפן". האט די מאמע אים געענטפערט, אז עס לויפט איהר גארנישט נאך, נאר זי לויפט קויפן מייערן אויף שבת. האט ער איהר געפרעגט, "נו, אויף צו קויפן מייערן מוז מען לויפן?" האט זי אים געזאגט, אז אויב די מייערן זענען אויף שבת דארף מען לויפן. האט ער איהר געזאגט, "ביזט גערעכט, לויף ווייטער, און איך בין זיכער אז דו וועסט אי"ה אויסוואקסן אן ערליכע אידישע טאכטער".

ל"ח) לאנג האט מען נישט געדארפט ווארטן דאס צו זעהן, ווייל אזוי ווי די מאמע ע"ה האט אנגעהויבן אונטערצוואוואקסן האט מען שוין געזהן אז דא וואקסט א אידישע טאכטער מיט אלע מעלות. זי איז באלד געווארן א שם דבר אין גאנץ בארדיוב. איך וועל דא דערציילן א קליינע מעשה פון וועלכע מיר וועלן זהן וואס פאר א נאמען די מאמע ע"ה האט נאך געהאט אין איהר יוגנט וועז זי איז נאך געווען א מיידל אין בארדיוב. די מעשה איז געווען ביי איינע פון מיינע שוועסטערס חתונה וועז איינע פון די מחותנטע'ס פון חתן האט געוואלט מאכן צו די חתונה א לאנג קלייד וואס איז לאנג ביז צו די ערד (איך האב געהערט אז אויף ענגליש הייסט עס א גאה"ן). אבער די פארשריפט פון די פארגעשריטענע וועלט איז אז אויב איין מחותנת'טע גייט מיט א לאנג קלייד מוז די אנדערע מחותנת'טעס אויך גיין מיט א לאנג קלייד ווייל וועז נישט פאסט נישט, און וועגן דעם האט די מחותנת'טע פון חתן געבעטן אונזער מאמע'ן אז זי זאל זיך אויך מאכן צו די חתונה א לאנג קלייד, אבער אונזער מאמע האט נישט געוואלט הערן דערפון, די מאמע האט געזאגט אז זי וועט זיך בשום אופן נישט אנטוהן א גאה"ן, די מחותנת'טע האט פרובירט זי איבערצורעדן אבער די מאמע ע"ה האט זיך געהאלטן פעסט און זיך נישט געלאזט.

איז געגאנגען די מחותנת'טע וועלכע האט געהאט א שטיף שוויגער

אין ווילִיאמסבורג וואס האט געדאוועט אין בארדיובער ביהמד״ר אין ווילִיאמסבורג דארט וואו די מאמע ע״ה פלעגט דאוועט̈נען, און זי האט געבעטן איהר שוויגער אז זי זאל זעהן איבערצורעדן אונזער מאמע׳ן אז זי זאל זיך אויך מאכן א לאנג קלייד צו די חתונה. די שוויגער האט טאקע אזוי געטוהן, און וועו די מאמע איז געקומען און בית המדרש אריין, האט איהר שוויגער אנגעהויבן צו טענה׳ן מיט די מאמע׳ן אז זי זאל זיך מאכן א לאנג קלייד צו די חתונה. זי האט איהר געזאגט אז אונזערע באבע׳ס זענען דאך אויך געגאנגען מיט לאנגע קליידער וממילא מעג זי אויך גיין מיט א לאנג קלייד צו די חתונה. אבער די מאמע האט בשום אופן נישט געוואלט, די מאמע האט איהר געענטפערט, אז אמאהל איז יעדער געגאנגען מיט לאנגע קליידער און נישט נאר ביי א חתונה נאר יעדן טאג, אבער היינט גייט קיינער נישט מער מיט לאנגע קליידער ממילא איז היינט א לאנג קלייד א מאדע. בקיצור די מאמע האט זיך געהאלטן ביי איהר׳ס אז זי וועט זיך נישט אהנטוהן א לאנג קלייד פאר כל הון דעלמא.

די בארדיובער רביצין ע״ה פון ווילִיאמסבורג (וועלכע איז געווען אן עכט פארצייטישע ערליכע אידענע און א גרויסע צדיקת און א גרויסע מיוחסת זי איז געווען א טאכטער פון פריעדיגען בארדיובער רב דודי הרהג״צ ר׳ יחיאל נתן הלברשטאם זצ״ל און האט נאך געקענט די מאמע׳ן אלס מיידל פון בארדיוב) איז געזעסן נישט ווייט פון די מאמע׳ן און די שוויגער פון חתן׳ס מאמע, און זי האט געהערט ווי די מאמע מיט די שוויגער פון חתן׳ס מאמע זענען זיך מפלפל, די שוויגער האט געבעטן די מאמע זאל זיך מאכן א לאנג קלייד און איהר געזאגט אז אונזערע באבעס זענען דאך אויך געגאנגען מיט לאנגע קליידער, און די מאמע האט ווייטער געזאגט אז זי וועט זיך בשום אופן נישט מאכן און נישט גיין מיט א לאנג קלייד. די בארדיובער רביצין מיט איהר תמימות האט נישט פארשטאנען אז דא האנדלט זיך פון א גאה״ן, ווייל זי האט נישט געוואוסט וואס א גאה״ן איז, האט זי געמיינט אז דא איז פשוט א פלפול פון צניעות. זי האט געמיינט אז די שוויגער פון חתן׳ס מאמע בעט זיך ביי די מאמע׳ן זי זאל גיין מיט לאנגע צניעות׳דיגע קליידער אזוי ווי אונזערע באבעס זענען געגאנגען, און די מאמע וויל נישט מער גיין מיט לאנגע צניעות׳דיגע קליידער, און דאס האט איהר זעהר שטארק וויי געטוהן. זי האט געווארט ביז מען גייט אהיים, און וועו

יעדער איז אהיים געגאנגען און די מאמע האט אויך געוואלט אהיים גיין, האט זי געבעטן די מאמע'ן זי זאל נאך בלייבן א פאהר מינוט ווייל זי וויל מיט איהר עפעס רעדן.

האט די מאמע אביסל געווארט און ווען יעדער איז שוין אהיים געגאנגען האט זי אנגעהויבן צו זאגן צו די מאמע'ן, **"מלכה'לע פון דיר האב איך דאס נישט ערווארטעט! די מלכה'לע וואס איז געווען נאך אין בארדיוב א מוסטער פון א צניעות'דיגע אידישע טאכטער זאל נישט** וועלן גיין מיט צניעות'דיגע לאנגע קליידער **דאס האב איך מיר נישט פארגעשטעלט"**. זי האט זיך אנגעהויבן צו ברעכן די הענט און געקרעכצט און געקלאגט ווי ווייט מען האלט שוין אז "מלכה'לע" זאל מער נישט וועלן גיין מיט לאנגע צניעות'דיגע קליידער. וועז די מאמע האט איהר פרובירט מסביר זיין אז מען רעדט דא נישט פון לאנגע צניעות'דיגע קליידער נאר מען רעדט דא פון א מאדערנע זאך פון א גאה"ן, האט זי נישט אנגעהויבן צו פארשטיין וואס זי רעדט צו איהר, ווייל זי האט נישט אנגעהויבן צו וויסן וואס א גאה"ן איז. זי האט קיינמאהל נישט געהערט פון א גאה"ן, און אויב זי האט אמאהל געזען אויף א חתונה אז מען גייט מיט גאה"ן'ס, האט זי זיכער געמיינט אז דאס זענען זעהר פרומע אנגעהיטענע מענטשן און זי האט זיך זיכער שטארק געשעמט פאר זיי, אז זי וואס איז א צאנזער אייניקל גייט נישט מיט אזיינע לאנגע צניעות'דיגע קליידער ווי זיי וואס זענען נישט קיין צאנזער אייניקלעך, אט דאס איז געווען א פארצייטישע אידענע. איהר זאלט נישט מיינען אז זי איז געווען עפעס א בטלנישע אידענע, ניין! לויט ווי מען זאגט איז זי געווען זעהר א קלוגע און זי איז געווען אויף די הויך פון אלעמען, נאר אין די הלכות פון די מאדע איז זי געווען פרעמד. עכ"פ נחזור לענייננו מיר זעהן פון די מעשה וואס פאר א נאמען די מאמע ע"ה האט געהאט נאך אלס מיידל אין בארדיוב.

ל"ט) והנה אינמיטן שרייבן די אויבערשטע מעשה האב איך מיך דערמאנט אן ענליכע מעשה פון הגה"צ **המפורסם ר' דוד דייטש** ז"ל, וואס איך האב געהערט פון מיין רבי'ן ר' **מיכאל בער וויסמאנדל זצ"ל**. אבער איידער איך דערציילן די מעשה מוז איך מקדים זיין א שטיקל הקדמה ווי

פאלגענד, דהנה ביז פאר צוויי הונדערט און פופציג יאהר צוריק זענען אלע אידישע אידן געגאנגען מיט די מאנזשעטן פון די הויזן אריינגעלייגט אין די זאקן אזוי ווי די גערער חסידים גייען היינט. דערנאך האט מען אנגעהויבן צו גיין מיט די מאנזשעטן איבער די זאקן און דאס האט געהייסן לאנגע הויזן, אבער אנגעהויבן צו גיין מיט לאנגע הויזן האט מען נישט איבעראל, מען האט נאר אנגעהויבן אזוי צו גיין אין די אזוי גערופענע בעסערע געגנטער ווי דייטשלאנד און אויבערלאנד, אבער אין אנדערע פלעצער איז מען ווייטער געגאנגען מיט די מאנזשעטן אין די זאקן, און איינער וואס עס פלעגט אים אייביג ארויס פאלן איין מאנזשעט פון די זאקן האט מען גערופן א בטלן.

און יעצט וועלן מיר צוריק גיין צו די מעשה וואס איך האב געהערט פון מו"ר ר' מיכאל בער זצ"ל, ער האט דערציילט אז הגה"צ ר' דוד דייטש ז"ל איז אמאהל געקומען צו זיין לייב-פריינט דער **חתם סופר**, און אים געבעטן ער זאל אים פארשלאגען א גוטן בחור פון די ישיבה פאר זיין געראטענע טאכטער. האט אים דער חת"ס פארגעשלאגען דעם **מהר"ם א"ש** ז"ל וואס איז דעמאלסט געווען דער בעסטער בחור אין די ישיבה פון חת"ס, ער איז אבער שוין געגאנגען מיט לאנגע הויזן ווייל אין זיין געגנט איז מען שוין געגאנגען מיט לאנגע הויזן. בקיצור דער חת"ס האט פארגעשלאגען דעם מהר"ם א"ש ז"ל פאר ר' דוד דייטש'ן און ער האט באלד געלאזט רופן דעם מהר"ם א"ש און אים פארגעשטעלט פאר ר' דוד דייטש'ן. ר' דוד דייטש האט זיך גענומען שמועסן מיט דעם בחור אין לערנען און איז פון דעם בחור שטארק נתפעל געווארן ער האט געזעהן אז דער בחור איז מלא וגדוש, זיי האבן געשמועסט א פאהר שעה און דער בחור איז צוריק געגאנגען אין ביהמד"ר לערנען, דערנאך האט דער חת"ס געפרעגט ר' דוד דייטש'ן, "נו וואס זאגט איהר צו דעם בחור?" האט אים ר' דוד דייטש געזאגט, "דער בחור געפעלט מיר זעהר שטארק, נאר איין זאך איך האב מורא אז ער איז א גרויסער בטלן". פרעגט אים דער חת"ס, "וואס האט איהר געזעהן אויף דעם בחור אז איהר האט מורא אז ער איז א גרויסער בטלן? האט אים ר' דוד דייטש געזאגט, "איך וועל אייך זאגן איך האב שוין געזעהן א בחור א בטלן וואס עס פאלט אים ארויס איין מאנזשעט פון די זאקן, אבער אזא גרויסער בטלן אז עס זאל אים

ארויספאלן ביידע מאנזשעטן פון די זאקן האב איך נישט געזעהן !"

מ) און יעצט וועלן מיר צוריק גיין צו די מאמע'ן. והנה די מאמע איז געווען אן עכטע צדיקת זי האט נישט נאר נישט געטוהן שלעכטס, נאר נאך מער, זי האט זיך נאך פארגרוילט און פארעקלט פון שלעכטס, אזוי ווי עס שטייט ביי רבקה אמנו "קצתי בחיי מפני בנות חת". דאס וועלן מיר זעהן פון די פאלגענדע מעשה, דהנה נאך די מלחמה האבן מיר געווואוינט א פאהר יאהר אין עסטרייך אין די. D.P לאגערן (מיר וועלן אי"ה ווייטער באשרייבן וואס דאס איז געווען), איז דארט געווען א היימישע משפחה וואס האט געווואוינט נעבן אונז אין איין בלאק מיט וועלכע מיר האבן זעהר גוט געלעבט, די משפחה איז דערנאך געפארן קיין אמעריקא און זיך געמאכט עפעס א געשעפט וואס איז בעיקר געפירט געווארן דורך די פרוי פון די משפחה, דערנאך ווען מיר זענען געקומען פלעגט די מאמע ע"ה אפט מאהל גיין קויפן אין דעם געשעפט פון אונזערע געווועזענע שכנים. איינמאהל ווען די מאמע איז געווען אין געשעפט איז אריינגעקומען עפעס א סעילסמאן אין דעם געשעפט, און ער האט געריידט זיין האנט פאר די פרוי פון געשעפט - אונזער געווועזענע שכנ'טע - און די פרוי האט צוריק געריידט איהר האנט. די מאמע האט דאס אלעס געזעהן, און האט זיך אזוי פארעקלט פון די סצענע ווי א חסיד'ישע פרוי גיט איהר האנט פאר א פרעמדן מאן, אז זי האט די פרוי מער נישט געקענט אנקוקן, און זי איז מער קיינמאהל נישט אריין אין דעם געשעפט.

מ"א) אז מען רעדט פון רייכן די האנט, וועל איך דא דערציילן א מעשה וואס מיט מיר אליין איז געשעהן מיט צוואנציג יאהר צוריק. אבער כדי יעדער זאל פארשטיין די מעשה מוז איך מאכן א שטיקעלע הקדמה ווי פאלגענד: עס איז דא א קאמפאני אויף דער וועלט וואס הייסט DE BEERS. די קאמפאני איז איינער פון די רייכסטע קאמפאניס אויף דער וועלט. איהר הויפט קוואַרטיר איז אין לאנדאן, אבער איהר פארמעגן איז צושפרייט און צוזייט איבער דער גאנצער וועלט, זי פארמאגט די גרעסטע גאלד און דימאנט מינעס פון אפריקע, און דורך זייערע הענט גייט אדורך 90 פראצענט פון די רויע דימאנטן וואס ווערן פארקויפט איבער דער גאנצער וועלט. אבער נישט פאר יעדן איינעם פארקויפן זיי זייער דימאנט,

זיי פארקויפן זייער דימאנט נאר פאר ארום 150 קאסטומערס איבער דער גאנצער וועלט, און די קאסטומערס רופט מען SIGHT HOLDERS. צו ווערן זייער קאסטומער איז א גאנצע זכי', אז מען וויל ווערן זייער קאסטומער מוז מען מאכן אן אפליקעישאן דורך א ספעציעלן בראקער, וואס מען רופט 'סינדיקאט בראקער', און פון 100 אפליקעישאנס ווערן אנגענומען מאקסימום איינס אדער צוויי אפליקאנטן, און דאס קען נעמען א פאהר יאהר. זיי מאכן פארשידענע קאנטראלעס איבער דעם מענטש וואס וויל ווערן זייער קונה און איבער זיין ביזנעס, ביז זיי נעמען אים אהן אלס קאסטומער - אויב זיי נעמען אים אהן.

ואני הקטן און איך קליין מענטשילע האב געהאט א חוצפה אריינצושיקן צו זיי אן אפליקעישאן אז איך וויל ווערן זייער קאסטומער, כאטש איך האב נישט געהאט א הוה אמינא אז מען וועט אפילו אנקוקן מיין אפליקעישאן. אבער מה עשה הקב"ה, דער אויבערשטער האט געוואלט אז זיי זאלן יא אנקוקן מיין אפליקעישאן. אין א שיינעם טאג האט מיר מיין סינדיקאט בראקער מודיע געווען אז עס קומט מיך באזוכן א הויכע דעלעגאציע פון לאנדאן. נו אז זיי קומען זאלן זיי קומען למזל ולברכה.

ויהי היום עס איז אנגעקומען דער טאג און עס האט זיך אנגערוקט די דעלעגאציע וואס איז באשטאנען פון 5 מענטשן. די גרעסטע קארפן קעפ פון די קאמפאני, דער דירעקטאר און דער וויצע דירעקטאר, דער געגנער מענעדזשער און אזוי וויטער און וויטער. בקיצור עס זענען מיך געקומען באזוכן די גרעסטע פריצים פון לאנדאן און זיי האבן מיט זיך מיטגעברענגט א 'טראנסלעיטער' (דהיינו א דאלמעטשער), ווייל זיי האבן נאר געקענט ענגליש און דא אין בעלגיע רעדט מען נאר פלעמיש, און זיי האבן געמיינט אז איך רעד אויך נאר פלעמיש און נישט ענגליש, און צופעליג איז דער טראנסלעיטער וואס זיי האבן מיט געברענגט געווען א פרוי. וועז זיי זענען אריינגעקומען האט זיך אנגעהויבן א 'הענד-שעיקינג' - יעדער האט געשטרעקט די האנט און איך האב יעדן צוריק געשטרעקט מיין האנט, ביז עס איז געקומען צו די פרוי און זי האט מיר געשטרעקט די האנט אבער איך האב איהר נישט צוריק געשטרעקט מיין

האנט. איך האב געטראכט איך בין א צאנזער אייניקל, זאל זיין וואס עס וועט זיין איך וועל נישט שטרעקן די האנט פאר א פרוי, איך האב מיך נאר פארבויגן און איהר באגריסט אבער די האנט האב איך איהר נישט געגעבן.

וועו איך האב אויפגעבויגן מיין קאפ און איך האב מיך געגעבן א קוק ארום האב איך געזעהן ווי אלע אויגן זענען געווען געשפיצט און געווענדעט צו מיר און צו די מעשה, האב איך פארשטאנען אז איך מעג שוין פערגעסן פון וועלן זייער קאסטומער זיי דארפן זיכער נישט אזיינע פאנאטישע קאסטומערס ווי איך בין, אבער איך האב מיך נישט געמאכט וויסנדיג און איך האב זיי אלע געהייסן זיצן און מען האט אנגעהויבן צו שמועסן אפשר א שעה (אין ענגליש ווייל איך קען ענגליש) פון אלע מיני זאכן א חוץ פון די מעשה מיט די 'הענט-שעיקנג'. זיי זענען ארויסגעגאנגען און איך האב זיי באגלייט און א גוטן טאג. נאר כדי עס זאל נישט זיין א חילול השם, האב איך צומארגנס אינדערפרי טעלעפאנירט מיין סינדיקאט בראקער וואס איז אויך געווען ביי די מעשה, און אים געבעטן ער זאל מיך פארענטפערן פאר די מענטשן אז איך האב נישט געמיינט צו באליידיגען די פרוי, ביי אונזער רעליגיע איז דער כבוד פון א פרוי זעהר חשוב, אבער מיר האבן א טראדיציע נישט צו רייכן די האנט פאר א פרעמדע פרוי, און וועגן דעם האב איך איהר נישט געריכט די האנט, ווייל איך האב נישט געוואלט עובר זיין אויף מיין טראדיציע. דער סינדיקאט בראוקער האט מיך געלאזט אויסרעדן, און וועו איך האב געענדיגט האט ער מיר דערציילט אז ער האט די חברה נעכטן ביינאכט אויסגענומען אין א רעסטאראנט אריין, און די ערשטע זאך וואס זיי האבן אנגעהויבן צו רעדן איז געווען וועגן די מעשה מיט די 'הענט-שעיק', און דער דירעקטאר האט געזאגט אז ער רעספעקטירט זעהר שטארק מענטשן וואס א פרינציפ איז ביי זיי א פרינציפ, און זיי בייגן זיך נישט צו קיין שום אומשטענדן, ער האט צוגעלייגט אז ביי אזיינע מענטשן איז א ווארט אויך א ווארט און זייער קאמפאני זוכט אזיינע מענטשן. ביז 4 וואכן האב איך באקומען א טעלעקס אז מען האט מיך אנגענומען צו וועלן זייער קאסטומער, און אלץ א דאנק דאס וואס איך האב <u>נישט</u> געריכט די האנט פאר א פרוי.

מ״ב) און יעצט וועלן מיר צוריק גיין צו די מאמע׳ן. והנה די מאמע ע״ה און אלע אידישע מיידלעך פון בארדיוב (און מסתמא אויך פון טשעכאסלאוואקאי און פון גאליציע) האבן געלערנט אין די גוי׳אישע סקול וואו זיי האבן געמוזט לערנען געזעצליך. און כדי אונזערע קינדער זאלן נישט מיינען אז אונזערע מאמעס און באבעס זענען חלילה געגאנגען אין פשוט׳ע פובליק סקול׳ס פון די היינטיגע צייטן, מוז איך אביסל באשרייבן ווי אזוי די גוי׳אישע סקול׳ס אין יענע צייט האבן אויסגעזעהן, אז זיי זאלן וויסן אז די אמאליגע סקול׳ס זענען נישט געווען ווי די היינטיגע סקולס (און אגב וועל איך אביסל באשרייבן ווי אזוי עס האט בכלל אויסגעזעהן דער אידישער חינוך אין יענע צייטן וויל דאס קען שטארק צונוצקומען פאר די שפעטערדיגע דורות).

והנה די פובליק סקול׳ס פון אמאהל ועכ״פ אין אונזער געגנט זענען געווען גאנץ אנדערש ווי די פובליק סקול׳ס פון היינט 1) קודם כל האט מען אין די אמאליגע גוי׳אישע פובליק סקול׳ס נישט געלערנט בתערובות יונגלעך און מיידלעך אין איין קלאס אזוי ווי מען לערנט היינט אין די גוי׳אישע פובליק סקול׳ס, נאר די יונגלעך האבן געלערנט אין איין קלאס און די מיידלעך האבן געלערנט אין א באזונדערן קלאס, און זיי האבן נישט נאר געלערנט אין באזונדערע קלאסן, נאר בדרך כלל האבן זיי אפילו געלערנט אין א באזונדערן בנין. אין בארדיוב דאכט זיך האבן זיי אפילו געלערנט אין אן אנדערן גאס. 2) ביי די מיידלעך איז געווען נאר פרויען לערערינס און נישט מענער לערערס. 3) די גוי׳אישע פשוט׳ע לערערינס האבן קיין שום השפעה געהאט אויף די אידישע תלמודות בעניני דת, עס האט זיך פאר קיין שום אידישע טאכטער אנגעגליסט צו ווערן א קאטוילישע נאנע. 4) דאס צניעות אין סקול איז אין יענע צייטן געווען זעהר שטרענג, ובפרט אין לבוש. אויב מען איז געקומען אין סקול נישט צניעות׳דיג אנגעטוהן, האט מען אהיים געשיקט און אויך גוט באשטראפט. 5) וועגן חברותא׳ס מיט די גוי׳אישע מיידלעך אדער מיט די אנגעפארענע אידישע מיידלעך איז אויך נישט געווען א געפאהר אין די סקול, וויל אין די סקול אליין איז מען די גאנצע צייט געווען פארנומען מיט׳ן לערנען און מיט די לערערין, אין עס איז נישט געווען דאס פלאץ און נישט די צייט וואו און ווען עס זאל געשאפן ווערן חברותא׳ס, עס איז

נאך דעמאלסט נישט געווען איינגעפירט אין די ראמען פון די סקול צו מאכן אויספלוגען, 'פיקניקס', אדער אנדערע פארברענג צוזאמענקונפטן ווי חברותא'ס ווערן געוועלנליך געשאפן.

און חוץ דעם אלעם האבן זיך די גוי'אישע מיידלעך ממילא נישט געוואלט חבר'ן מיט די אידישע מיידלעך. טאמער האט זיך אמאהל געטראפן א גוי'איש מיידל וואס האט זיך יא געוואלט חבר'ן מיט א אידיש מיידל, האט מען זי באלד פארמסר'ט פאר איהרע עלטערן, און די עלטערן האבן איהר שטארק אנגעשריגן און אויך פארקנס'עט. ווידער להבדיל די אפגעפארענע אידישע מיידלעך, די אזוי גערופענע פארגעשריטענע מיידלעך, האבן זיך אויך נישט געוואלט חבר'ן מיט די ערליכע אידישע מיידלעך (אפילו אויסער די סקול), זיי האבן אראפ געקוקט אויף אן ערליך חסידיש מיידל. די מאמע האט דערציילט אז א מיידל וואס האט געלייענט שבת די צאינה וראינה וכדומה, האבן די אזוי גערופענע פארגעשריטענע אידישע מיידלעך זי שוין גערופן א **טשאלנט מיידל**. בקיצור דאס געפאר פון שלעכטע חברותא'ס איז נאר געקומען פון שכנים אדער פון משפחה, דאס הייסט אז אויב עס איז חלילה פארדארבן געווארן א מיידל פון א הויז מיט שכנים, האט זי געקענט מאכן א חורבן אויף אלע מיידלעך פון איהר הויז מיט שכנים אדער פון איהר משפחה, און אויף דעם האבן די עלטערן זעהר שטארק געמוזט אכטונג געבן און זיי האבן געדארפט דערצו גרויס סייעתא דשמיא, אבער פון די סקול אויס איז נישט געווען קיין שום געפאר פאר די אידישע מיידלעך.

מ"ג) והנה[ה] דאס אלעס וואס מיר האבן ביז יעצט געשריבן, איז ווי די

[ה] איך מיין אז דא איז דאס פלאץ איבער צו שרייבן א פאהר זאכן וועגן די בית יעקב פון פאר די מלחמה, וואס איך האב שוין אמאהל געשריבן אין א געוויסן קובץ. והנה די אגודיסטן פרובירן צו מאכן דעם רושם און אונז איינרעדן אז די "בית יעקב" וואס שרה שנירער ע"ה האט מייסד געווען פאר די מלחמה איז געווען א אידישע סקול (אזוי ווי די בית רחל וכדומה איז היינט צו-טאג), וואס איז נתייסד געווארן צו פארטרעטן די גוי'אישע סקול דאס הייסט במקום די גוי'אישע סקול, אז די אידישע מיידלעך זאלן מער נישט דארפן גיין אין די גוי'אישע סקול וואו זיי קענען פארדארבן ווערן, נאר זיי זאלן קענען גיין אין א אידישע רעליגיעזע סקול ווי זיי וועלן נישט פארדארבן ווערן,

און מיט דעם זאגן זיי האט מען דעמאלסט געראטעוועט כלל ישראל. און נאכדעם ווי עס איז זיי געלונגען דאס אלעס איינצורעדן פאר דעם נייעם דור פון נאך די מלחמה, זענען די אגודיסטן געגאנגען א שריט ווייטער, זיי האבן זיך אנגעהויבן צו רייצן מיט אונז און אונז געווארפן זאמד אין די אויגן, אז א פשוט׳ע אגודיסטישע אידענע ווי שרה שנירער ע״ה האט בעסער געזעהן און בעסער פארשטאנען דאס געברויך פון דעם דור ווי אלע קנאי׳שע אדמורי״ם און גדולים וואס האבן זי באקעמפט, ווייל די זעלבע קנאי׳שע רבי׳ס און גדולים וואס האבן פאר די מלחמה געקעמפט קעגן איהר, האבן נאך די מלחמה איינגעזעהן אז זי איז געראטעט געווען און זיי האבן אליין געמאכט א אידישע סקול, נאר אנשטאט זי צו רופן ״בית יעקב״ רופן זיי איהר ״בית רחל״

1) והנה, אזוי ווי איך ווייס אביסל פון די השתלשלות פון דעם ענין, פיהל איך מיך מחויב זיי אפצוענטפערן. קודם כל וויל איך זיי זאגן, אז אפילו עס וואלט אמת געווען אז די בית יעקב פון פאר די מלחמה איז געווען אזא סקול ווי די בית רחל איז היינט, איז אויך נישט קיין שום וואונדער פארוואס פאר די מלחמה האט מען געקעמפט קעגן די בית יעקב און נאך די מלחמה האט מען אליין אויפגעשטעלט אזא מוסד ווי די בית יעקב, ווייל ווי געזאגט האט מען פאר די מלחמה נישט געדארפט אן אייגענע אידישע מיידל סקול, ווייל די אידישע טעכטער האבן געקענט רואיג לערנען אין די גוי׳אישע פובליק סקול עס האט זיי גארנישט געשאדט, און ממילא אויב מען האט נישט געדארפט אן אייגענע מיידל שולע, האט מען שוין ווייטער נישט געטארט מאכן אן אייגענע מיידל שולע, ווייל צו מאכן אן אייגענע מיידל שולע און זי דערנאך אויסהאלטן וואלט אנגעקאסט א הון רב, און עס וואלט צוגענומען א גרויסן חלק שטיצע פון די תלמוד תורה׳ס וואס האבן אזוי אויך קוים עקזיסטירט, אין יענע שווערע צייטן פון פאר די מלחמה וואס דאס עניות פון די אידן איז געווען אומבאשרייבלעך, אז עס וואלט געקענט חרוב מאכן די תלמוד תורה׳ס. און וועגן דעם טעם אליין האט מען שוין נישט געטארט מאכן אן אייגענע מיידל סקול, חוץ וואס עס איז נאך געווען אסאך אנדערע טעמים פארוואס מען האט נישט געדארפט מאכן אן אייגענע אידישע סקול, און א טייל פון זיי וועל איך אי״ה שפעטער ברענגען. אבער נאך די מלחמה ווען די קנאי׳שע רבי״ס און גדולים זענען געקומען קיין אמעריקא, און האבן געזעהן דאס הפקרות וואס עס האט דארט געהערשט אין די גוי׳אישע פובליק סקולס. מען דארף נישט מער פון דעם, ווי וואס מען האט דארט געלערנט צוזאמען יונגלעך און מיידלעך, מיט פרויען לערערין׳ס און מענער לערער׳ס, און אלעס אויף דעם העכסטן מאס פריצות. וואס וועגן דעם אליין האט מען שוין ע״פ הלכה נישט געטארט אהין שיקן די קינדער, ווייל עס איז

געווען ממש ביהרג ואל יעבור אהין צו שיקן די קינדער. בקיצור נאכדעם וואס זיי האבן דאס געזעהן האבן זיי מער אויף גארנישט געטארט קוקען נאר זיי האבן באלד געמוזט אריינשפרינגען און מאכן אן אייגענעם מיידל סקול פאר די אידישע טעכטער, ווייל עס איז גארנישט וויניגער וויכטיג געווען ווי א תלמוד תורה פאר די אידישע יונגלעך. און דער אויבערשטער האט געהאלפן אז דער עקאנאמישע לאגע פון די אידן אין אמעריקא און אין די גאנצע וועלט איז נשתנה געווארן לטובה, און מען קען ב״ה אויסהאלטן ביידע די תלמוד תורה׳ס און די מיידל סקול׳ס, און ביידע בליען ב״ה לשם ולתפארת.

און יעצט אז מיר וועלן צוריק גיין צו דעם אויבנדערמאנטן רייצן פון די אגודיסטן, וועלן מיר זעהן ווי לעכערליך זייער רייצן איז. און כדי מען זאל בעסער פארשטיין ווי נישטיג זייערע רייד זענען, וועלן מיר עס מסביר זיין מיט א משל, עס איז אמאהל געווען א יונגערמאן וואס האט באקומען יסורים אויף זיין מאגען און ער האט נישט געוואוסט וואס עס איז, איז דארט געווען עפעס א אידענע וואס האט געזאגט אז לויט די יסורים וואס ער האט מוז מען אים שוין אפערירן. כמובן האט מען זי נישט געהארכט, נאר מען איז געגאנגען צו גרויסע פראפעסארן, און די גרויסע פראפעסארן האבן פעסטעשטעלט אז מען מוז אים נישט אפערירן, עס איז פשוט אן ׳אולסער׳, און זיי האבן אים געגעבן א דיעט און ער האט געהאלטן דעם דיעט און איז באלד געזונט געווארן. מיט 50 יאהר שפעטער האט דער איד ווידער באקומען יסורים אויפ׳ן מאגען, איז ער וויטער געגאנגען צו גרויסע פראפעסארן. אבער דאס מאהל האבן די פראפעסארן פעסטגעשטעלט אז ער האט ל״ע יענע מחלה און מען מוז אים שוין אפערירן, איז דארט געווען א איד וואס האט נאך געדענקט די מעשה פון 50 יאהר צוריק, און וואס יענע אידענע האט דעמאלסט געזאגט אז מען מוז אים אפערירן, האט ער זיך יעצט געגעבן א רוף אהן, ״עטס זעהט׳ס, יענע אידענע איז טאקע גערעכט געווען, זי האט בעסער פארשטאנען ווי אלע דעמאלסט׳דיגע פראפעסארן, זי האט נאך דעמאלסט מיט 50 יאהר צוריק געזאגט אז מען מוז אים אפערירן, און יעצט זענען אלע פראפעסארן מודה אז מען מוז אים אפערירן״. דאס זעלבע זאגן די אגודיסטן, זיי זאגן אויך אז די אידענע האט בעסער פארשטאנען ווי אלע דעמאלסט׳דיגע פראפעסארן, זי האט נאך מיט 50 יאהר צוריק געזאגט אז מען דארף אפערירן כלל ישראל, מען דארף מאכן אן אייגענע מיידל סקול, און יעצט זענען שוין אלע פראפעסארן מודה אז זי איז געווען גערעכט.

2) והנה דאס אלעס איז געזאגט געווארן ווען עס וואלט טאקע אמת געווען, אז די בית יעקב פאר די מלחמה איז געווען אן עכטע סקול וואס האט פארטרעטן די גוי׳אישע

סקול אזוי ווי די בית רחל איז היינט. אבער דער אמת איז אז עס הייבט זיך נישט אהן און עס לאזט זיך נישט אויס. די בית יעקב פון פאר די מלחמה וואס שרה שנירער האט מייסד געווען, איז קיינמאהל נישט געווען אן עכטע סקול וואו מען האט געלערנט פון 8 אינדערפרי ביז 3 אדער 4 נאכמיטאג, אזוי ווי די בית רחל איז היינט צוטאג וואס פארטרעט לגמרי די גוי׳אישע סקול. ווייל ווי געזאגט איז אזא זאך פאר די מלחמה נישט מעגליך געווען, מען האט אפילו נישט געקענט אויסהאלטן די תלמוד תורה׳ס און ווי אזוי וואלט מען געקענט נאך אויסהאלטן א מיידל סקול אזוי אז וועגן מאכן אן אייגענע אידישע סקול האט מען אפילו נישט גע׳חלומ׳ט. און באמת דאכט זיך אז עס איז נישט געווען קיין איין בית יעקב אין גאנץ גאליציע און אין גאנץ סלאוואקאי וואו מען האט געלערנט פון 8 אינדערפרי ביז 3 אדער 4 נאכמיטאג און עס האט פארטרעטען די גוי׳אישע סקול, זיי האבן נאר געהאט איין סקול וואו מען האט געלערנט פון 8 אינדערפרי ביז 3 אדער 4 נאכמיטאג, און דאס איז געווען זייער סעמינאר אין קראקא, וואו עס האבן געלערנט צו ווערן מחנכות בערך 100 גרויסע מיידלעך, וואס מען האט אויסגעקליבן פון צענדליגער טויזנטער מיידלעך פון גאליציע, עס איז געווען א מין ישיבה פאר גרויסע מיידלעך איבער 16 יאהר וואס האבן שוין געהאט געענדיגט די גוי׳אישע סקול. מען האט נאר אריין גענומען מצוינות בכל הענינים, און אויף זיי האט די בית יעקב אסאך נישט אויפגעטוהן ווייל זיי זענען ממילא געווען מצוינות נאך פאר דעם.

בקיצור די בית יעקב פון פאר די מלחמה איז בכלל נישט געווען א סקול, זי איז נאר געווען א מין ״פאראיין״ (אדער א מין ״קלוב״ ווי מען רופט עס אין אמעריקא), וואו מען האט צוזאם געזאמלט יעדן שבת און יעדן יו״ט און אסאך מאהל אויך אינמיטן די וואך (נאכדעם ווי זיי זענען אהיים געקומען פון די גוי׳אישע סקול), אלע אידישע מיידלעך פון די שטאט אהנע אונטערשיד, גרויסע און קליינע, חסידישע און מאדערנע וכו׳ וכו׳, און מען האט מיט אלע צוזאם פארברענגט אין א חברות׳שע אטמאספערע. מען האט מיט זיי אביסל געזונגען און אביסל געטאנצט, אביסל געשריבן אידיש און אביסל געלעזן אידיש. אביסל האט מען זיי געלערנט יהדות און אביסל האט מען זיי דערציילט מעשיות. אביסל מעשיות פון צדיקים און אביסל סתם וועלטליכע מעשיות וכו׳, בקיצור דאס איז געווען די בית יעקב פאר די מלחמה אין סלאוואקיי און אין גאליציע, און לויט דעם איז נאך אסאך מער לעכערליך דאס רייצן פון די אגודיסטן, אז די זעלבע קנאים וואס האבן פאר די מלחמה געקעמפט קעגן שרה שנירער׳ס מוסד האבן

נאך די מלחמה אליין געמאכט אזא מוסד, ווייל לויט דעם האט איינס מיט דעם אנדערן קיין שום שייכות, ווייל שרה שנירער בית יעקב איז געווען א "פאראיין", און אונזער בית רחל וכדומה איז א "סקול".

3) וחוץ מזה איז דא נאך א גרויסער חילוק צווישן די אמאליגע בית יעקב וואס אונזערע גדולים האבן קענן איהר געקעמפט, און צווישן די היינטיגע בית רחל וכדומה וואס זיי האבן אליין אויפגעשטעלט. דהנה שרה שנירער ע"ה איז געקומען בעיקר מיט צוויי טעמים פאר וואס מען דארף מאכן א בית יעקב. 1) איין טעם איז געווען ווייל זי האט גע'טענה'ט אז אסאך עלטערן קענען מער נישט געבן פאר די מיידלעך א גוטן חינוך און איבערדעם זענען נעבעך דעמאלסט אסאך מיידלעך פארדארבן געווארן, על כן וועגן דעם וויל זי מאכן א בית יעקב וואו די מיידלעך וועלן באקומען א בעסערן חינוך ווי זיי האבן באקומען אינדערהיים און זיי וועלן מער נישט פארדארבן ווערן. אבער אסאך רבי'ס און גדולים פון פאר די מלחמה האבן מורא געהאט אז עס וועט זיין פונקט פארקערט, זיי האבן מורא געהאט אז אסאך מיידלעך וועלן נאך באקומען אין איהר "בית יעקב פאראיין" אן ערגערען חינוך ווי זיי האבן באקומען ביי זייערע עלטערן אינדערהיים. און ליידער איז טאקע אזוי געווען, שרה שנירער האט ביז א קורצע צייט געבראנגט מענער-מחנכים פון דייטשלאנד וואס זענען געגאנגען אין די וואכן מיט פעדערען אין די היטן, און אין שבת מיט צילינדערס, מיט הערליכע קראוואטען און הערליכע שניפסען ווי ד"ר דויטשלענדער וחביריו זענען געגאנגען, און די מענער האבן מחנך געווען אונזערע חסידישע טעכטער וואס זייערע טאטעס זענען געגאנגען מיט סאמעטענע היטן אינדערוואכן און שטריימלעך מיט ווייסע אדער שווארצע זאקען אין שבת. ווי אויך האבן די דייטשע מחנכים געהאלטן זייערע פארטראגען פאר די מיידלעך אן קיין שום מחיצה, וואס דאס איז געווען א דירעקטע סתירה און א גרויסע פירצה צו דעם חינוך וואס די מיידלעך האבן באקומען אינדערהיים.

דערנאך האט מען אויך אנגעהויבן צו לערנען מיט די מיידלעך חומש מיט רש"י און נאך זאכן וואס עס איז בכי אונז אייביג געווען אסור צו לערנען, זיי האבן געברענגט כל מיני היתרים פון כל מיני מתירים פון די וועלט, אבער מה לנו ולהם אויב עס איז דא מתירים זאלן די מתירים דאס לערנען מיט זייערע טעכטער, אבער וואס ווילן זיי פון אונזערע טעכטער.

(ובאמת איז נישט דאס ענין פון חינוך געווען דער גורם וואס די מיידלעך זענען נעבעך פארדארבן געווארן, נאר דער עיקר גורם וואס די מיידלעך זענען נעבעך

פארדארבן געווארן איז געווען דאס גרויס אירמקייט וואס האט אין יענע צייט געהערשט ביי די אידן. די עלטערן האבן נעבעך נישט געהאט פון וואס זיי חתונה צו מאכן, אזוי אז זיי זענען געבליבן זיצן אין די אירמע שטיבער נישט האבנדיג וואס צו טוהן, און נישט זענדיג פאר זיך קיין שום צוקונפט. אט דאס האט געברענגט דערצו אז זיי זאלן פארדארבן ווערן. וועז שרה שנירער איז געקומען קיין בארדיוב אויפשטעלען א בית יעקב, האט איהר **דער בארדיובער רב [הרה״צ ר׳ יחיאל נתן זצ״ל]** געזאגט, ״וועז איהר וואלט אויפגעשטעלט א פאבריק פון נייען וכדומה, אז די מיידלעך זאלן האבן וואס צו טוהן און עפעס פארדינען אויך, וואלט איך אייך אויך געשטיצט מיט אלע מיינע כוחות אבער אויף חינוך דארף איך אייך נישט).

2) דער צווייטער טעם פון שרה שנירער פארוואס מען דארף מאכן א בית יעקב איז געווען, זי האט גע׳טענה׳ט אז אויב מען וועט מאכן א בית יעקב ווי אלע אידישע מיידלעך וועלן זיך צוזאם קומען וועלן די ערליכע מיידלעך משפיע זיין צום גוטן אויף די פארקראכענע מיידלעך פון וועלכע עס איז שוין דעמאלסט ליידער געווען זעהר אסאך. אבער אסאך רבי׳ס און גדולים האבן דא אויך מורא געהאט אז עס וועט זיין פונקט פארקערט. די פארקראכענע מיידלעך וועלן נאך משפיע זיין צום שלעכטן אויף די ערליכע מיידלעך, און ליידער איז טאקע למעשה אסאך מאהל אזוי געווען. די מאמע ע״ה האט דערציילט אז זי גע׳דענקט וועז שרה שנירער איז געקומען קיין בארדיוב מאכן א בית יעקב, איז איהר פאטער דער זיידע ר׳ אברהם יהושע העשיל זצ״ל אמאהל אהיים געקומען צוקאכט, ער האט געזאגט אז ער ארבעט שוין יארן אז זיינע טעכטער זאלן זיך דערווייטערן פון יענעמ׳ס טעכטער און פון יענעמ׳ס טעכטער וועלכע זענען שוין געווען פארכאפט ל״ע, קומט א פרעמדע אידענע און וויל זיי דערנענטערן (צום סוף האט דער בארדיובער רב דער פעטער ר׳ יחיאל נתן זצ״ל זי נישט געלאזט מאכן א בית יעקב אין בארדיוב).

ובאמת איז נישט קיין שום וואונדער אויף די רבי׳ס און גדולים וואס זענען געווען קעגן די בית יעקב, און נישט געוואלט איבערגעבן דעם חינוך פון זייערע טעכטער אין די הענט פון א פשוט׳ע פרוי וואס האט קיין שום דעת תורה. נאר אדרבה עס איז א וואונדער אויף די גדולים וואס האבן יא איבערגעגעבן זייערע טעכטער אין די הענט פון א פשוט׳ע פרוי ווי שרה שנירער ע״ה וואס האט בכלל נישט געהאט א דעת תורה.

נחזור לענינינו, דער עיקר התנגדות פון די גדולי ומנהיגי הדור צו די בית יעקב איז געווען וועגן די צוויי זאכן, אבער ביי די בית רחל וכדומה איז נישט דא די צוויי טעמים,

אמאליגע אידישע טעכטער האבן געלערנט די גוי׳אישע לימודים וואס זיי זענען געווען געזעצליך מחויב צו לערנען ווי רעכענען (וואס מען האט אמאהל דערמיט פארברענגט אין די סקול א גרויסער חלק פון טאג), און לעזן טשעכיש און שרייבן טשעכיש, דהיינו די שפראכע פון דעם לאנד וכדומה וכדומה.

און יעצט וועלן מיר אביסל שרייבן ווי די אמאליגע אידישע טעכטער האבן געלערנט די אידישע לימודים, והנה די אידישע לימודים האבן די אמאליגע אידישע טעכטער געלערנט ביי זייערע עלטערן אינדערהיים. זייערע עלטערן האבן מיט זיי געלערנט אלע פסקי דינים ומנהגים וואס א אידישע טאכטער דארף צו וויסן.

ובאמת האבן זיי נישט געדארפט צופיהל צו לערנען מיט די קינדער ווי אזוי זיך צו פירן, ווייל דאס וואס זיי האבן זיך אליין געפירט ע״פ תורה ומסורה דאס איז געווען די בעסטע לעקציע פאר די קינדער. אבער פונדעסטוועגן האבן זיי געלערנט מיט די טעכטער מונדלעך אלע פסקי דינים ומנהגים וואס זיי דארפן וויסן. ווי אויך האבן זיי דערציילט פאר די טעכטער מעשיות פון צדיקים און מעשיות וואס כמעט יעדער איד האט געהאט פון זיינע זיידעס און באבעס וואס דאס האט אריינגעברענגט אמונה און מדות טובות און יראת שמים אין די הערצער פון די אידישע טעכטער. אויך האבן זיי געלערנט די טעכטער לעזן און שרייבן אידיש זיי זאלן קענען לייענען א מוסר ספר אויף אידיש, אדער די צאינה וראינה, אדער א מעשה ביכל פון צדיקים וכדומה, און זיי זאלן קענען לעזן און

ווייל די בית רחל איז נתייסד געווארן דורך א רבי׳ן וואס האט געהאט דעת תורה און האט אנגעוויזן פונקטליך ווי אזוי דער חינוך זאל אויסזעהן, און ער האט נישט מורא געהאט אז מען וועט אריינברענגען אן אנדערן חינוך ווייל עס איז דאך געווען זיין סקול און קיינער קען גארנישט אריינברענגען. ווי אויך איז נישט געווען א מורא פאר אפגעפארענע מיידלעך, ווייל עס איז נישט א מוסד פאר יעדן, עס איז א פריוואטער מוסד וואס איז געמאכט געווארן פאר איין סארט צבור אליין. וכמובן זענען די צוויי טעמים אויך נישט שייך ביי אנדערע סקולס וואס זענען נתייסד געווארן פון צדיקים וגדולים כל אחד לפי דרכו פאר זייער צבור, ווי למשל באבוב, פאפא, סקווירא וכו׳.

שרייבן א אידישן בריוו. און זיי האבן טאקע געקענט שרייבן הערליכע בריוו, איך האב פון די מאמע'ן און פון די באבע'ן הערליכע אידישע בריוון וואס זענען גוט געשריבן מיט א רייכן תוכן, בקיצור די אלע זאכן האבן די עלטערן מיט זיי געלערנט.

און עס איז זעלבסטפארשטענדליך אז בראש וראשונה צום אלעם ערשטן האבן זיי מיט די טעכטער געלערנט עברי, אז זיי זאלן קענען דאוונענען און בענטשן און זאגן תהלים, און הערן לייענען די מגילה אדער קענען אויסהערן דאס לייענען וועז זיי זענען געגאנגען דאוונענען. אבער דעם פירוש המלות פון די אלע דערמאנטע זאכן וואס זענען געווען אין לשון הקודש האט מען מיט זיי נישט געלערנט, און פון חומש מיט רש"י איז אפילו נישט געווען א הוה אמינא מיט זיי צו לערנען, ווייל חומש מיט רש"י איז שוין געווען תורה, און תורה טאר מען נישט לערנען מיט טעכטער, אזוי ווי עס שטייט אין די גמרא און עס ווערט געפסקנ'ט אין רמב"ם און אין שולחן ערוך, און וועגן דעם האבן זיי טאקע נישט געקענט לשון הקודש, זיי האבן אפילו נישט געוואוסט ווי אזוי מען 'ספעלט' א לשון קודש וואַרט. זייערע עלטערן האבן קיינמאהל נישט געלייגט געוויכט זיי אויסצולערנען ווי אזוי מען דארף 'ספעלן' א לשון קודש וואַרט. זיי האבן ענדערש געלייגט געוויכט זיי אויסצולערנען ווי אזוי מען דארף היטן א לשון קודש וואַרט. מיין מאמע'ן האט מען נישט אויסגעלערנט וויאזוי מען 'ספעלט' "מוקצה", אבער מען האט זי אויסגעלערנט ווי ווייט מען דארף היטן דעם איסור פון "מוקצה", און דאס איז דער עיקר, איך האב פון די מאמע ע"ה אסאך אידישע בריוון וועלכע זענען גוט געשריבן און גוט 'געספעלט', און האבן אין זיך א געוואלדיגען תוכן, אבער וועז עס איז געקומען צו שרייבן א לשון קודש וואַרט איז עס שוין געווען פיהל מיט גרייזן. און נישט נאר א לשון קודש וואַרט האט זי נישט געקענט גוט 'ספעלן', נאר אפילו א נאמען ווי זלמן אדער געציל האט זי שוין אויך נישט געקענט גוט 'ספעלן', א נאמען איז שוין אויך ביי איהר געווען א לשון קודש וואַרט (ווייל אידישע ווערטער זענען זיי דאך נישט געווען), אבער איך האב קיינמאהל נישט געקוקט אויף דעם צי זי האט יא גוט 'געספעלט' א לשון קודש וואַרט צי נישט, אדער צי זי האט יא גוט 'געספעלט' א נאמען צי נישט, איך האב בעיקר געקוקט אויף דעם

תוכן פון דעם בריוו וועלכער איז אייביג געווען געוואלדיג.

מ״ד) איך האב געזען אין דעם ספר ״נר המערבי״ וואס באבוב האט ארויסגעגעבן מיט א פאהר יאהר צוריק, א געוואלדיגען בריוו פון **די אלטע באבובער רביצין ע״ה הרבנית הצדיקת המפורסמת מרת חי׳ פראדל ע״ה**, וואס איז געווען די רביצין פון אלטן באבובער רב מרן הגה״ק מו״ה ר׳ **בן ציון זי״ע** והי״ד, און די מאמע פון היינטיגען רב כ״ק **אדמו״ר** [מהר״ש] **מבאבוב** (**שליט״א**) [**וצ״ל**], און א טאכטער פון הגה״ק מו״ה ר׳ **שלום אליעזר** זי״ע והי״ד, און אן עכט אייניקל פון הייליגן **דברי חיים** זי״ע. זי איז געווען דאס איינציגע עכט צאנזער אייניקל וואס איך האב געקענט. זי איז געווען ממש א גרעסן. און דאס קען מען אויך זעהן אין דעם בריוו וואס איך וויל דא ברענגען וועלכן זי האט געשריבן פאר פסח פון עפעס א קעמפ אין איטאליע וואו זי איז פארוואלגערט געווארן נאך די מלחמה. זי שרייבט דעם בריוו קיין לאנדאן צו הרה״ח ר׳ **מיכל ליעבער ע״ה**, אין וועלכן זי בעט אים ער זאל איהר זעהן צו שיקן האנט מצות אויף פסח ווייל אין דעם קעמפ וואו זי האלט זיך אויף איז נישטא נאר מאשין מצות פון אמעריקא, און זי ווייל נישט עסן מאשין מצות וואס איהר זיידע דער דברי חיים האט גע׳אסר׳ט, און זי איז דארט מוסיף אז אויב זי וועט נישט האבן האנט מצות וועט זי פאסטן גאנץ יו״ט און נישט נעמען אין מויל אריין א שטיקל מאשין מצה.

וועו איך האב געזעהן דעם בריוו בין איך ארויס פון די כלים. מען רעדט דא פון א פרוי וואס איז ערגעץ פארוואלגערט געווארן אין עפעס א שטעטל אין איטאליע, און איז ממש ערשט יעצט ארויס פון היטלער׳ס גיהנם, און יעדער האט געמיינט אז אלעס איז שוין אן עבר, און זי האלט זיך נאך פעסט און ווייל נישט עובר זיין אויף איהר זיידנ׳ס ווערטער. זי איז גרייט צו פאסטן 8 טעג יו״ט אבי נישט עובר צו זיין אויף איהר זיידען׳ס ווערטער. בקיצור דער בריוו איז א געוואלדיגער בריוו, און איז אויך זעהר שיין געשריבן זי האט געהאט א הערליכע שריפט. אבער לאמיר נאר זעהן ווי זי ׳ספעלט׳ אין איהר בריוו לשון קודש ווערטער אדער נעמען פון מענטשן, וואס ווי געזאגט איז אמאהל געווען ביי די פרויען אזוי ווי לשון קודש ווערטער, והנה, זי הייבט אהן דעם בריוו בזה הלשון,

להחסיד ר׳ מעחל ליעבער נ״י, זי ׳ספעלט׳ נישט ״מיכל״ מיט א יו״ד און א כ״ף אינמיטן ווי מען דארף צו ׳ספעלן׳, נאר זי ׳ספעלט׳ ״מעחל״ מיט אן עי״ן און א חי״ת אינמיטן. וועז זי וואלט היינט געגאנגען אין סקול און זי וואלט אזוי ׳געספעלט׳ מיכל, וואלט מען זי זיכער צוריק געשטעלט מיט צוויי קלאסן. אבער אמאהל האט מען נישט געקוקט ווי אזוי מען ׳ספעלט׳ לשון קודש ווערטער אדער נעמען. אמאהל האט מען געקוקט אויף דעם תוכן, און דער תוכן איז געווען אז זי איז געווען גרייט צו פאסטן גאנץ פסח אבער נישט עובר זיין אויף איהר זיידען׳ס ווערטער, זכותה יגן עלינו.

והנה אז מען טראכט אביסל אריין אין דעם בריוו פון די אלטע באבובער רביצין ע״ה, זעהט מען אז דער אלטער חינוך וואס מען האט נישט געלערנט אזויפיהל תורה און לומדות מיט די טעכטער איז געווען אסאך בעסער ווי דער היינטיגער חינוך. א היינטיגע רביצין וואס איז נתגדל געווארן מיט א היינטיגן חינוך וואלט זיכער נישט געווען גענפאסט גאנץ פסח און נישט געגעסן מאשין מצות, א היינטיגע אידענע וואלט זיך זיכער אויסגעארבעט א היתר צו עסן מאשין מצות אין אזא מצב, זי וואלט זיך דערמאנט אז זי האט געלערנט אין סקול אז אכילת מצות די ערשטע נאכט פסח (און לויט דעם גר״א גאנץ פסח) איז א מצות עשה דאורייתא, און נישט עסן מאשין מצות איז מסתמא נאר אן איסור דרבנן און אסאך מענטשן עסן טאקע מאשין מצות, ממילא וואלט זי אויסגעפירט אז עס איז נאך א מצוה צו עסן מאשין מצות, און דאס זעלבע וואלט זי געטוהן אפילו ביי זעהר הארבע איסורים וועז זי וואלט געשטאנען פאר אזא נסיון. אבער א אידענע פון אלטן חינוך האט נישט געוואוסט פון די אלע היתרים. למשל מיין מאמע ע״ה האט נישט געוואוסט א חילוק פון דאורייתא און דרבנן, ביי איהר איז געווען דער זעלבער איסור אנצורירן א מוקצה אין שבת ווי אנצוצינדן א לעקטער אין שבת. און וועגן דעם זענען זיי געווען אזוי ערליך און אפגעהיטן אלע דינים מיט מסירת נפש, זכותם יגן עלינו. איך האב נאך אסאך צו שרייבן איבער דעם און איך האף נאך אי״ה ערגעץ שפעטער משלים צו זיין.

מ״ה) און איך מיין אז דא איז דאס פלאץ איבערצושרייבן איין ארטיקל

וואס איך האב געשריבן וועגן די מאמע ע״ה, אין א קובץ וואס רעדט וועגן היינטיגען חינוך וואס מען לערנט מיט די טעכטער אסאך לימודי קודש ובראשם דעם פירוש המלות פון דאוונען און פון תהלים וכדומה, דאס ארטיקל איז ווי פאלגענד:

״אזוי ווי מען האט זיך גענומען מיט אונזערע טעכטער צו לערנען אסאך לימודי קודש ובראשם דעם פירוש המלות פון דאוונען און פון תהלים וכדומה, מוז מען זיי דאך מסביר זיין דאס וויכטיגקייט דערפון, אזוי ווי איך האב טאקע געזעהן אין דעם פראגראם ביכל פון איינע פון די חשוב׳סטע שולעס דא אין שטאט, וואו זיי שרייבן דארט דאס וויכטיגקייט פון קענען פירוש המלות, און ווי ווייט נויטיג דאס איז צו די כוונות, און בכלל צו אידישקייט, און נאך און נאך, ווערן דאך אויטאמאטיש אונזערע מאמעס און אונזערע באבעס ביליג אין די אויגן פון אונזערע טעכטער, ווייל זיי ווייסן דאך אז אונזערע מאמעס און אונזערע באבעס האבן נישט געקענט פירוש המלות. נו, וואס פאר א ווערט האט געהאט זייער דאוונען? על כן וויל איך דא ברענגען א מעשה פון מיין מאמע ע״ה וואס איז געווען א צדיקת מפורסמת כידוע לכל מכיריה, זי איז געווען גרויס אין צניעות און אין ערליכקייט און אין מדות טובות און זעהר א קלוגע מענטש אויך, בקיצור זי איז געווען א מושלמת בכל ענינים, א מוסטער פון א אידישע טאכטער און פון א אידישע מאמע, און צו דעם אלעם האט זי נאך געהאט א גוטן קאפ אויך זי האט אלעמאל באקומען אין די שולע אין בארדיוב די בעסטע אויסצייכענונגען זי איז געווען אויסנאם אין רעכענען, און געקענט עטליכע שפראכן ווי סלאוואקיש, אונגאריש, רומעניש, דייטש, די אלע שפראכן וואס מען האט געדארפט אין די לענדער וואו זי האט געוואוינט, נאר איין שפראך האט זי נישט געקענט און דאס איז לשון קודש. וויל ווי געזאגט האבן איהרע עלטערן מיט איהר נישט געלערנט לשון הקודש, און זי אויך נישט געלאזט לערנען לשון הקודש. זי האט נאר געקענט צוויי לשון קודש׳ע ווערטער ״אח״ און ״נו״, ״אח״ איז געווען דער טייטש פון ניין, און ״נו״ איז געווען דער טייטש פון יא, און מער האט זי נישט געקענט פון לשון קודש, און פונדעסטוועגן איז זי געווען אסאך מער ווי די היינטיגע למדנית׳טעס, די היינטיגע למדנית׳טעס קומען נישט צו איהרע פאדעשווע. איך אליין וואלט מיר

אויך געוואונטשן אז מיין כל נדרי זאל זיין מיט אזא צובראכן הארץ און מיט אזויפיהל טרערן ווי איהר לעכט צינדן[ה] וואס איז געווען מיט א צובראכן הארץ באגלייט מיט הייסע טרערן. וועד שמועסט נאך פון איהר תהלים זאגן ווי זי האט זיך תמיד אויסגעגאסן איהר הארץ, אזוי ווי זי האט נאר אנגעהויבן זאגן תהלים האט זיך איהר שוין אנגעהויבן צו גיסן די טרערן.

איך פלעג בעטן מיין מאמע ע"ה זי זאל פאר מיר תהלים זאגן, און איך האב מסביר געווען פארוואס איהר תהלים זאגן איז מער און בעסער פון מיין תהלים זאגן. ווייל ווען איך זאג תהלים למשל אויף פרנסה מוז איך אויסזאגן כמעט גאנץ תהלים ביז איך קום צו צו די תפלה פון פרנסה, ווייל איך קען דאך פירוש המלות ווייס איך דאך אז "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים", איז נישט טייטש אז דער אויבערשטער זאל מיר געבן פרנסה, און "למה רגשו גוים" איז אויך נישט טייטש אז דער אויבערשטער זאל מיר געבן פרנסה, איך מוז זאגן כמעט גאנץ תהלים ביז איך קום צו קאפיטל קמ"ה, וואו עס שטייט "פותח את ידך" וואס דאס איז די תפלה פון פרנסה. און נישט אייביג קום איך אהן ביז קאפיטל קמ"ה, און ווען איך קום שוין יא אמאהל אהן, מאכט זיך אז פונקט דעמאלסט האב איך פארגעסן אינזין צו האבן דעם פירוש המלות, אזוי אז איך בעט הערשט אויף פרנסה אין דעם יהי רצון נאך תהלים בזכות מזמוריו ובזכות פסוקיו וכו' וכו'.

[ה] והנה מיט א צייט שפעטער האב איך געזעהן, אז דער הייליגער באר משה פון אאזניץ ברענגט אין זיין ספר "דעת משה" אין פרשת תרומה, אז זיין טאטע דער הייליגער קאזניצער מגיד - דער עבודת ישראל, האט אים דערציילט, אז די מאמע פון הרה"ק ר' שמואל קאידינובר, דער מחבר פון דעם בארימטען ספר "ברכת הזבח" און די באבע פון דעם הייליגן "קב הישר" האט גארנישט געקענט, זי האט אפילו נישט געקענט דאוונען, און ערב שבת קודש ביי איהר לעכט צינדן האט זי מתפלל געווען אויף רוסיש, אז דער אויבערשטער זאל העלפן, אז איהר זוהן "שמואל" זאל זיין א תלמיד חכם, און דער אויבערשטער האט מקבל געווען איהרע תפילות, און ער האט איהר געגעבן א זוהן מיט א אייניקל וואס האבן באלויכטן די וועלט מיט זייערע ספרים, זכותם יגן עלינו.

אבער וועז מיין מאמע וואס האט נישט געקענט פירוש המלות האט אנגעהויבן צו זאגן תהלים, האט זי דאך באלד געבעטן אז איר זוהן זאל האבן פרנסה. ווייל ביי איהר איז דאך געווען די טייטש פון "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים" אז דער רבוש"ע זאל זיך דערבארעמען און געבן פרנסה פאר איר זוהן, און "למה רגשו גוים" איז אויך געווען דער טייטש אז דער רבוש"ע זאל זיך דערבארעמען און געבן פרנסה פאר איר זוהן, און דאס איז געווען דער טייטש פון יעדן קאפיטל פון תהלים, און ווען א קינד איז געווען חלילה נישט געזונט, עס האט געהאט פיבער וכדומה און זי האט אנגעהויבן צו זאגן תהלים האט זי דאך אויך באלד אנגעהויבן צו בעטן דער אויבערשטער זאל זיך דערבארעמען און שיקן א רפואה שלימה פאר איהר קינד. זי האט נישט געדארפט ווארטן ביז דעם פסוק פון "ישלח דברו וירפאם", ווייל ביי איר איז דאך יעצט געווען דער טייטש פון "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים" אז דער אויבערשטער זאל זיך דערבארעמען און שיקן א רפואה שלימה פאר איר קינד, און "למה רגשו גוים" איז דאך אויך יעצט געווען דער טייטש אז דער אויבערשטער זאל זיך דערבארעמען און שיקן א רפואה שלימה פאר איר קינד, און דאס איז יעצט געווען דער טייטש פון יעדן קאפיטל פון תהלים. נו פרעג איך ענק, איז נישט טויזנט מאהל מער איר תהלים ווי מיין תהלים, און איז נישט טויזנט מאהל מער אונזערע מאמעס און אונזערע באבעס תהלים וואס האבן נישט געקענט דעם פירוש המלות פון תהלים, ווי אונזערע טעכטער'ס תהלים וואס האבן יא געלערנט פירוש המלות פון תהלים, עס איז דאך קיין פארגלייך.

נחזור לענינו, צו די מעשה פון מיין מאמע ע"ה וואס איך האב אנגעהויבן צו דערציילן. די מעשה איז נאך געווען אין טעמעשוואר רומעניען ווי מיר האבן געוואוינט נאך די מלחמה. עס איז דעמאלסט ביי אונז איינגעשטאנען א גרויסער רבי וואס האט דעמאלסט געוואוינט אין בוקארעסט, און עס זענען געקומען אסאך מענטשן, מענער, ווייבער און קינדער זיך פראוועז ביי דעם רבי'ן. האט איינמאהל עפעס א פרוי געהערט ווי מיין מאמע ע"ה האט מיט אונז, דהיינו מיט מיר און מיין ברודער (מיר זענען נאך דעמאלסט געווען זעהר יונג), געלייענט קריאת שמע על המטה, און זי האט אזוי געלייענט מיט אונז, "המלאך הגואל אותי

מכל" און דא האט זי זיך אפגעשטעלט, דאן האט זי ווייטער געזאגט, "רע יברך את הנערים ויקרא בהם שמי ושם אבותי וגו' ".

וועז די פרוי האט דאס געהערט, האט זי דאס דערציילט איר מאן, און איר מאן האט דאס דערציילט אן אנדערן, ביז עס איז אנגעקומען צו דעם רבי'ן וואס איז דאן ביי אונז איינגעשטאנען. האט דער רבי געזאגט אז מען זאל זי נישט פארבעסערן, און ער האט געזאגט פשט אין איהרע ווערטער, ווי פאלגענד: עס איז באוואוסט פון חז"ל, אז שבת ביינאכט וועז א איד קומט אהיים פון שוהל באגלייטן אים צוויי מלאכים א מלאך טוב און א מלאך רע, און אויב אלעס איז אנגעגרייט פאר שבת גיט דער מלאך טוב א ברכה און דער מלאך רע מוז בעל כרחו מסכים זיין און זאגן אמן, האט דער רבי אויסגעפירט אז דאס איז אויך פשט פון "רע יברך את הנערים", אז אפילו דער מלאך רע זאל אויך בעל כרחו בענטשן את הנערים די קינדער, און מען האט איהר נישט פארבעסערט און אזוי האט טאקע מיין מאמע ע"ה געזאגט ביז זי איז אלט געווארן אכציג יאר און ארויף אין הימל, זכותה יגן עלינו. זאל טאקע השי"ת העלפן אז מיר זאלן געבענטשט ווערן מיט א גוט יאהר און מלאך רע בעל כרחו יענה אמן.

ספר

מבית אבותי ורבותי

אויף אידיש

דאס צווייטע חלק

פון

פינף חלקים

גלות טשערנאוויטץ

ארויסגעגעבן און א נייע אויפלאגע
שנת תשס"ח לפ"ק

מהדורא שניה קיץ תשס"ח לפ"ק

זעה סוף ספר הוספות
אויף דעם ערשטען חלק

חלק ב

והנה אינמיטן שרייבן איז געשעהן א זאך וואס מיר האבן אייביג געבעטן אז עס זאל נישט געשעהן און אייביג געהאפט אז עס וועט נישט געשעהן. עס איז נסתלק געווארן מרן הגה"ק רבינו יעקב בן הרה"ח מו"ה ר' דוד יצחק ז"ל האדמו"ר מפשעווארסק זי"ע. עס איז ממש אומגלויבלעך אז "ר' יענקעלע" - ווי די גאנצע וועלט האט אים געוסן מיט ליבשאפט - איז שוין נישטא. עס איז ממש אומגלויבלעך אז מען וועט שוין מער נישט קענען אריינגיין צו "ר' יענקעלע'ן" זיך מזכיר זיין, אדער פשוט צו כאפן אויף אים א בליק. מיר איז זיין פטירה א ספעציעלע פארלוסט, ווייל איך האב די זכי' געהאט להסתופף בצל קדשו פון די ערשטע מינוט וואס ער איז געווארן רבי ביז צו די לעצטע מינוט ווען ער האט אויסגעהויכט זיין הייליגע נשמה. איך האב אפגעשריבן א קוויטל, און איך האב מיך ביי אים מזכיר געווען נאך אויפ'ן פעלד באלד נאכ'ן סתימת הגולל פון זיין שווער הגה"ק מרן ר' איציקל זצ"ל, וואס איז פארגעקומען ממחרת יוהכ"פ תשל"ז. און איך האב אנגעשריבן א קוויטל און איך האב מיך ביי אים מזכיר געווען אין שפיטאל בליל כ"ז מרחשון א שעה פאר זיין פטירה, און חוץ מזה האב איך צו אים עפעס געפילט א נאנטע קירבות, וכמים פנים אל פנים, מיין איך אז ער האט צו מיר אויך אזוי געפילט.

איך געדענק דעם ערשטן ערב יום כיפור, דאס הייסט כמעט א יאהר נאכדעם ווי ער איז געווארן רבי, האט ער זיך אין בית המדרש נאך מנחה אראפגעבויגן אויף דער ערד און געבעטן מען זאל אים שלאגען מלקות, אזוי ווי ער איז געווען געוואוינט צו טוהן יעדעס יאהר. אבער דאס מאהל האט קיינער נישט געוואלט אים שלאגען מלקות ווייל ווער וועט גיין שלאגען א רבי'ן מלקות. האט ער זיך צו מיר אויסגעדרייט און געזאגט, "בערל, דו שלאג מיך, דו ביזט מיין קרוב און דו וועסט מיך שלאגען מיט

רחמנות". בקיצור איך פיהל מיט זיין פטירה א ספעציעלן פארלוסט.

ביז ער האט נאך געדאוועט מיט'ן עולם אין בית המדרש, האב איך דארט געדאוועט יעדן שבת און יעדן יו"ט און יעדן טאג פון יאהר, יאהר נאך יאהר, און די גאנצע צייט ביז ער איז נישט געזונט געווארן האב איך כמעט נישט פארפעהלט א פרייטאג-צו-נאכט-טיש אדער א מלוה-מלכה. זומער פלעגט זיך ציען די מלוה מלכה ביז עס האט שוין געטאגט, און מען האט נישט געפיהלט אז עס איז שוין אזוי שפעט, ווייל עס האט פשוט געצויגען צו אים איך ווייס נישט וואס. **אמנם זאת נחמתינו, מיר טרייסטן זיך מיט דעם וואס ער האט איבערגעלאזט זיין זוהן ממלא מקומו, וואס מען קען זאגן אויף אים ברא כרעיה דאבוה במלוא מובן המלה, ה"ה כ"ק אדמו"ר מפשעווארסק שליט"א, השם יאריך ימיו ושנותיו עד ביאת גואל צדק במהרה בימינו.**

והנה, איך האף אי"ה שפעטער צו שרייבן א באזונדערן קאפיטל וועגן כ"ק אדמו"ר זי"ע פון וואס איך האב אליין געהערט און געזעהן ביי אים. אבער יעצט וועל איך דא נאר שרייבן איין זאך וואס האט א שייכות מיט דעם חיבור וואס איך שרייב דא. והנה, אין ערשטן חלק פון דעם חיבור האב איך געשריבן ווי דער טאטע ע"ה האט מיטגעמאכט ובפרט אין דעם דייטשן גיהנם, און איך האב געשריבן אז דער וואס האט מיטגעמאכט דעם דייטשן גיהנם הייסט א קדוש אפילו ער איז געבליבן לעבן, און איך האב דעם חיבור געגעבן פאר האברך החשוב והנחמד ר' **גבריאל טונק נ"י**, וועלכער איז געווען לאנגע יארן משב"ק כ"ק אדמו"ר זי"ע, און נאכדעם וואס ער האט דאס געלייענט, איז ער צו מיר צוגעקומען און ער האט מיר דערציילט, אז מיט 10 יאהר צוריק ווען מיין פלימעניק - דער איידעם פון מיין ברודער ר' **משה שליט"א הרה"ח המפואר וכו' ר' אברהם זאב שנעבאלג שליט"א** - האט געהאט א יונגעלע, איז ער אריינגעגאנגען צום רבי'ן, און אים געפרעגט וועגן א נאמען. ער האט אים געזאגט אז ער וויל אים א נאמען געבן "ברוך" נאך דעם טאטען ע"ה ("אברהם" האט ער נישט געקענט געבן ווייל ער אליין הייסט אברהם דהיינו אברהם זאב). האט דער רבי אים געזאגט זעהר גוט אבער ער זאל אים צו געבן נאך א נאמען, ער האט אים געהייסן צוגעבן דעם נאמען "חיים". און ווען מען

האט בשעת מעשה דעם רבי׳ן מעורר געווען אז דער טאטע איז נישט אוועק ביי די דייטשן (וממילא נאך וואס דארף מען צו געבן א נאמען?) האט דער רבי געענטפערט, ״יא, אבער ער האט אסאך מיטגעמאכט״.

והנה וועז דער רבי וואלט די ווערטער נישט צוגעזאגט, וואלט איך געזאגט אז אזוי ווי מען קען נישט געבן פאר דעם קינד נאר א האלבן נאמען, דהיינו נאר ברוך, האט ער געהייסן משלים זיין מיט נאך א נאמען. נאר אזוי ווי דער רבי האט צוגעזאגט די ווערטער, זעהט אויס אז ער האט אויך געמיינט דאס וואס מיר האבן אויבן געשריבן, אז אזוי ווי ער האט ביי זיי אסאך מיטגעמאכט איז פונקט אזוי ווי ער וואלט ביי זיי ח״ו געהרג׳עט געווארן, און מען דארף צו געבן א נאמען וועז מען גיט נאך אים א נאמען. עס איז אינטערעסאנט אז מיט צוויי יאהר שפעטער האט מיין זוהן אויך געהאט א יונגל, אין ער האט אויך געוואלט א נאמען געבן ״ברוך״ נאך דעם טאטען ע״ה (ער האט אויך נישט געקענט געבן דעם נאמען אברהם ווייל מיין שווער שליט״א הייסט ״אברהם״ ר׳ אברהם שמואל), האט ער טעלעפאנירט דעם רבי׳ן, אין דער רבי האט אים אויך געזאגט אז ער זאל צוגעבן א נאמען. בקיצור וועז מען האט געוואלט געבן דעם נאמען ״ברוך״ נאכ׳ן טאטען האט דער רבי געהייסן צוגעבן נאך א נאמען, (והנה איך וויל באמערקן אז מען זאל נישט ארויסנעמען א כלל אז דעם רבי׳נס שיטה איז געווען אז וועז מען וויל געבן א האלבן נאמען נאך איינעם וואס האט מיטגעמאכט ביי די דייטשן, אפילו ער איז נישט געהרג׳עט געווארן דארף מען צוגעבן א נאמען ווייל עס קען זיין אז ביים טאטען איז געווען אנדערש).

גלות טשערנאוויץ

מ״ז) והנה, ביז יעצט האב איך אביסל באשריבן מיינע עלטערן ע״ה ביז זיי זענען געקומען קיין טשערנאוויץ וואו זיי האבן חתונה געהאט, און יעצט וועל איך אביסל באשרייבן פון זייער קומען קיין טשערנאוויץ און ווייטער. והנה ווי געזאגט האט מען בערך אין שנת תרצ״ו-תרצ״ז ולמספרם ׳יאהרע 37׳, ארויסגעוויזן דעם זיידען ר׳ אברהם יהושע העשל זצ״ל פון בארדיוב, ווייל ער איז געווען א פוילישער בירגער, און טשעכאסלאוואקאי האט דעמאלסט געטשעפט אלע אידישע פוילישע בירגער. און לכאורה האט דער זיידע געדארפט צוריק פארן צו זיין געבורטס-ארט דאס הייסט קיין פולין אבער דער זיידע איז נישט צוריק געפארן קיין פולין ווייל דער מצב אין פולין איז שוין דעמאלסט געווען זעהר שלעכט, נאר ער איז געפארן אין די אנדערע ריכטונג, דהיינו צו די ריכטונג פון רומעניען וואו עס איז נאך נישט געווען אזוי שלעכט און ער האט אזוי געוואנדערט מיט זיין גאנצע משפחה פון איין פלאץ צום אנדערן, ביז ער איז אנגעקומען קיין טשערנאוויץ די הויפט שטאט פון בוקאווינא, וואס איז געווען א גרויסע שטאט וואו עס האבן געוואוינט 80,000 אידן, און דארט האט ער אביסל אפגעאטעמט. דארט האט ער געפונען א שטיקל מנוחה ווייל די טשערנאוויצער אידן, כאטש זיי זענען געווען זעהר פארגרעבט אבער פיינע מענטשן זענען זיי געווען, און ווען עס איז געקומען א פרעמדער איד אין שטאט אריין האבן זיי אים געשטיצט און מכבד געווען. איבערהויפט א רבי׳ן אדער א רבינ׳ס א קינד האבן זיי גאר שטארק מכבד געווען. און אויף דעם זיידען האט מען באלד דערקענט אז ער איז א רבי אדער א רבי׳ס א זוהן, ווייל דער זיידע האט געהאט זעהר א שיינע צורה וואס האט עדות געזאגט אז ער שטאמט פון א רבי׳שע משפחה, אזוי אז ווען זיי האבן אים געזעהן האט ער ביי זיי שטארק נושא חן געווען, און מען האט אים באלד פארשאפט עפעס א דירה, און מען האט אנגעהויבן אריינצוברענגן אין שטוב אריין עפעס עסן לויט דעם אלטן נוסח. איינער האט געברענגט א זעקל מעהל און איינער

א זעקל קארטאפל, איינער א פאהר קילא צוקער און איינער א קויש מיט פירות און אזוי ווייטער. בין גברא לגברא איז נאך איינער אריינגעקומען מיט אן אזכרה און איבער געלאזט א שטיקל פדיון אויך, אזוי אז ער האט נאך געהאט א פאהר פרוטות אין טאש, א זאך וואס ער האט שוין לאנג נישט געהאט. בקיצור ער האט עס אפשר נאך קיינמאהל נישט געהאט אזוי גוט בגשמיות, ווי ער האט עס געהאט אין טשערנאוויץ.

מ״ח) אבער מיט דעם אלעם ווען ער וואלט געקענט וואלט ער צוריק געפארן קיין באַרדיוב אפילו אינמיטן די נאכט, ווייל ברוחניות איז טשערנאוויץ געווען זעהר פארגרעבט. זיי זענען נישט געווען פארדארבענע וואס לאכן פון אידישקייט און האבן פיינט אידישקייט, נאר אדרבה זיי האבן ליב געהאט אידישקייט און זיי האבן רעספעקטירט אידישקייט, זיי זענען נאר פשוט געווען מורא׳דיג פארגרעבט, זיי זענען למשל געגאנגען יעדן שבת אינדערפרי דאוונען און זיי האבן נאך ליב געהאט פון צייט צו צייט זיך צו קויפן אן עליה און אפילו צו דאוונען פאר׳ן עמוד א שחרית אדער א מוסף, און נאכ׳ן דאוונען זענען זיי גראד געגאנגען צו די ארבעט אדער אין די געשעפטן וועך עס האט געהאט א געשעפט. און די ווייבער האבן זיי געברענגט דעם טשאלנט צו די ארבייט אדער אין געשעפט אריין. און נאכדעם בין גברא לגברא, דהיינו צווישן איין קונה און דעם אנדערן קונה האבן זיי נאך מעביר סדרה געווען מיט די נגינות הויך אויפ׳ן קול, אז מען האט עס ארויס געהערט אין די גאס אריין. און ווייטער די ארבייטערס האבן זיך אינמיטן די ארבעט געגארגלט כל מקדש און מנוחה ושמחה וכו׳, בקיצור זיי זענען נישט געווען פארדארבן נאר פארגרעבט.

דאס זעלבע האב איך געהערט פון אנדערע מענטשן אויך. עס האט מיר למשל דערציילט א יונגערמאן, אז ער איז מיט 7 - 8 יאהר צוריק מיטגעפארן מיט׳ן **סאדיגורער רבי**׳ן **שליט״א** פון אר״י, וועך ער איז געפארן מיט א גאנצע פמליא קיין מזרח אייראפע באזוכן די אלטע שטעט און שטעטעלעך ווי זיינע אבות האבן אמאהל געלעבט. האט ער מיר דערציילט אז וועך זיי זענען געקומען קיין טשערנאוויץ, זענען זיי געגאנגען באזוכן די גרויסע שוהל. די שוהל האט נאך געהאט אן אלטן

שמש פון פאר די מלחמה און דער שמש האט זיי געעפנט און געוויזן די שוהל. וועו זיי זענען אנגעקומען צום עמוד פון די שוהל, האט דער סאדיגורער רבי באמערקט אז עס איז געווען מאנטירט אויפ'ן עמוד א מיי"ק (דהיינו א מיקראפא"ן א לאו"ד ספיקע"ר). האט ער געפרעגט דעם אלטן שמש נאך וואס מען דארף דעם מייק, אויף א גאנצע וואך דארף מען דאך נישט דעם מיי"ק, ווייל א גאנצע וואך דאוועט מען דאך נישט אין די שוהל, און ווייטער אויף שבת טאר מען דאך נישט נוצן דעם מיי"ק, נו אויף וועו דארף מען עס. האט אים דער אלטער שמש געענטפערט, אז אויף שבת נוצט מען טאקע נישט דעם מיי"ק, מען נוצט אים נאר אויף ראש השנה און יום כיפור, ווייל ראש השנה און יום כיפור קומען זעהר אסאך מענטשן דאוועגען, אז מען שטייט ביז אין די גאס אריין, און דעמאלסט מוז מען האבן א מיי"ק, אבער אויף שבת חלילה! שבת נוצט מען עס קיינמאהל נישט...

אבער נישט אלע טשערנאוויצער אידן האבן געהאלטן אזוי ווי דער אלטער שמש אז שבת איז ארבער ווי ראש השנה און יום כיפור, רוב טשערנאוויצער אידן האבן געהאלטן פארקערט אז ראש השנה און יום כיפור איז ארבער ווי שבת, ווייל רוב טשערנאוויצער אידן האבן געהאלטן ראש השנה און יום כיפור געשלאסן די געשעפטן, און שבת האבן זיי געהאלטן אפן די געשעפטן. מען האט אפילו געזאגט אז וועו ראש השנה איז געפאלן דאנערשטאג - פרייטאג, פלעגן זיי פרייטאג דעם צווייטן טאג ראש השנה וועו עס איז געווארן נאכט, קוקן צום הימל צי מען זעהט שוין 3 שטערן, מען זאל שוין קענען עפענען די געשעפטן, ווייל ראש השנה האבן זיי געהאלטן געשלאסן דאס געשעפט, און שבת אבן זיי עס געעפנט[1].

---

[1] און אזוי פארגרעבטערהייט פלעגן זיי נאך פארן צו א רבי'ן אויך. מען דערציילט אז עס איז געווען אידן וואס פלעגן קומען יעדן שבת צום וויזניצער רבי'נס מיטאג טיש מיט זייערע פערד און וועגענער. איינמאהל האט זיי דער רבי געזאגט, אז זיי זאלן נישט קומען פאר הבדלה. א וואך שפעטער זענען זיי ווידער געקומען מיט זייערע פערד און וועגענער צום מיטאג טיש. האט זיי דער רבי געפרעגט, "איך האב ענק דאך געבעטן נישט צוקומען פאר הבדלה?" האבן זיי אים געזאגט, אז זיי האבן אים טאקע געהארכט,

מ״ט) והנה, דאס וואס מיר האבן דא דערציילט אז זיי פלעגן דאוונען יעדן שבת און מעביר סדרה זיין און נאך אמאהל געפארן צו א רבי׳ן אויך. דאס האט נאר געטוהן דער עלטערער דור, אבער דער יונגערער דור פון פאר די מלחמה האט שוין ל״ע פון גארנישט געוואוסט. זיי האבן שוין געלערנט אין די אוניוועזיטעטן און אין די גימנאזיומס, וואו עס איז נישט געווען קיין זכר פון די אלע זאכן, אזוי אז זיי זענען געווארן פרעמד צו די אלע זאכן. זיי האבן שוין נישט געהאלטן נאר א פאהר זאכן וואס מען האט געדופן די ״שבע מצוות״ דהיינו, יזכור, קדיש, כפרה שלאגן, תשליך, שופר בלאזן, כל נדרי, און א חנוכה לעכטל. אבער אחוץ די שבע מצות האבן זיי שוין נעבעך גארנישט געהאלטן, זיי האבן זיך שוין אפילו אויסגעמישט מיט די גוים, זיי האבן מיט זיי חתונה געהאט ר״ל. און אלעס איז געווען צוליב פארגרעבטקייט, זיי האבן פשוט נישט געוואוסט די הארבקייט דערפון, אזוי ווי מיר וועלן זעהן פון די פאלגענדע מעשה וואס איך האב געהערט פון ר׳ יעק׳ל פוקס ע״ה, איינער פון די חשוב׳ע וויזניצער חסידים פון אנטווערפן.

ר׳ יעק׳ל פוקס ע״ה האט דערציילט, אז אין טשערנאוויץ איז געווען א בחור וואס האט שטודירט ערגעץ אין א אוניווערזירטעט, און ער האט זיך דארט אין א רעסטאראנט וואו ער פלעגט שטענדיג עסן, פארטשעפעט אין עפעס א נישט-אידישע סטודענטקע ר״ל, און ער האט באשלאסן מיט איהר חתונה צו האבן. איז ער אהיים געפארן און דערציילט פאר זיין טאטען אז ער האט געטראפן אין די אוניווערזיטעט זעהר א פיינעם שידוך און ער וויל מיט איהר חתונה האבן, פרעגט אים זיין טאטע פון

זיי האבן קודם געמאכט הבדלה און ערשט נאכדעם זענען זיי ארויסגעפאהרן.... און פון א איד א ת״ח וואס האט געוואוינט אין וויען פאר די מלחמה האב איך געהערט, אז ער איז אמאהל געווען ביי א טיש פון הגה״ק ר׳ משה׳ניו באיאנער זצ״ל (וועלכער האט א צייט געוואוינט אין וויען), און ער האט ביי דעם טיש געזאגט א לומדיש׳ע תורה - ער האט געשמ׳ט אלס גרויסער למדן - נאך די תורה האט ער געהערט וי צוויי בוקאווינער חסידים וואס זענען געקומען צו פארן אויף שבת שמועסן צווישן זיך, און איינער זאגט צום אנדערן, ״אונזער רבי איז שוין אינגאנצן מגושם געווארן פון לערנען אזויפיהל גמרא תוספות !״

וואו איז זי און ווער איז זי, האט ער אים געענטפערט, אז זי איז אויך פון טשערנאוויץ און זי איז א נישט-אידישע. וועז דער פאטער האט דאס געהערט האט ער געגעבן א געשריי וואס זי איז א גוי׳טע? דאס וויל איך נישט בשום אופן! און כאטש דער פאטער איז נישט געווען צו א גרויסער צדיק, קיין ר״ת תפילין האט ער נישט געלייגט, און אסאך מאהל רש״י׳ס תפילין אויך נישט, אבער זיין זוהן זאל חתונה האבן מיט א גוי׳טע ביי דעם האט ער נאכנישט געהאלטן. אבער דער זוהן האט זיך געהאלטן ביי זיינעם, אז עס איז זעהר א גוטער שידוך, און ער האט געבעטן דעם פאטער אז ער זאל אויך מסכים זיין צום שידוך. אבער דער פאטער האט בשום אופן נישט געוואלט מסכים זיין, און זיי האבן זיך אזוי ארומגעקריגט, ביז דער פאטער האט אים געזאגט קורץ און שארף, ״הער אויס, דו האסט א ברירה דו קענסט דיר וועהלן, אדער דעם טאטען אדער די גוי׳טע, אויב דו ווילסט דעם טאטען דעמאלסט מוז זיין אויס גוי׳טע, און אויב דו ווילסט די גוי׳טע דעמאלסט איז אויס טאטע, ווייל אויב דו וועסט נעמען די גוי׳טע קען איך דיך מער נישט, און איך בין נישט מער דיין טאטע!״

וועז דער זוהן האט דאס געהערט האט ער נישט געוואוסט וואס צו טוהן, ער האט זיך נישט געקענט אן עצה געבן. פון איין זייט האט ער נישט געוואלט פארלירן דעם שידוך, און פון די צווייטע זייט האט ער דעם טאטען אויך נישט געוואלט פארלירן. אזוי אז ער איז ארום געגאנגען גאנצע טעג פאר׳חלומ׳ט און פארטראכט נישט וויסנדיג וואס צו טוהן. ביז עס איז אים איינמאהל איינגעפאלן א געדאנק מיט וועלכן ער איז געווען זיכער אז ער איז געהאלפן געווארן. עס איז אים איינגעפאלן אז אזוי ווי ער ווייסט אז זיין טאטע איז א וויזניצער חסיד, און וואס דער ווייזניצער רבי - דער **אהבת ישראל** - זאגט איז ביי אים הייליג, וועט ער אריבערפארן קיין וויזניץ צום ווייזניצער רבי׳ן, און ער וועט בעטן דעם ווייזניצער רבי׳ן ער זאל פועל׳ן ביי זיין פאטער, אז ער זאל אים לאזן חתונה האבן מיט די נישט אידישע סטודענטקע! און טאמער וועט דער ווייזניצער רבי מאיזה סיבה נישט קענען רעדן מיט זיין טאטען אז ער זאל מסכים זיין צו דעם שידוך און ער וועט מוזן מאכן אן אויסוואל צווישן דעם טאטען און די נישט אידישע סטודענטקע, וועט ער עכ״פ פרעגן דעם ווייזניצער רבי׳ן אן עצה וועמען ער זאל ענדערש אויסוועהלן, דעם

טאטען אדער די נישט אידישע סטודענטקע. ווייל ער האט געהערט אז דער ויזניצער רבי איז זעהר א קלוגער מענטש, און ער פארשטייט אזיינע פראבלעמען. בקיצור ער האט באשלאסן אז ער פארט אריין קיין ויזניץ. אומר ועושה, ער האט נישט לאנג געטראכט, און איז אריין געפארן קיין ויזניץ, וואס איז נישט געווען ווייט פון טשערנאוויץ.

ער קומט אהן קיין ויזניץ און טרעפט באלד דעם רבי׳נס הויז, און צו זיין מזל איז דער ויזניצער רבי פונקט געווען אין ויזניץ (דער ויזניצער רבי האט שוין דעמאלסט געוואוינט אין גרויסווארדיין, אבער ער פלעגט קומען פון צייט צו צייט אויף עטליכע וואכן קיין ויזניץ). ער גייט אריין אין הויז פון דעם רבי׳ן, זעהט ער א גרויסע שטוב מיט מענטשן. ער פרעגט זיי ווער עס איז דער רבי, האבן זיי אים געזאגט אז דער רבי איז אין אן אנדערע שטוב, און זיי האבן אים אנגעוויזן אויף דעם גבאי׳ן און אים געזאגט אז קודם מוז ער זיך מעלדן ביים גבאי׳ן. ער גייט צו צום גבאי׳ן, גיט אים דער גבאי שלום און פרעגט אים וואס זיין בקשה איז. פרעגט אים דער בחור, ״איהר זענט דער רבי?״ זאגט אים דער גבאי, ״ניין, איך בין נישט דער רבי״... נאך איידער דער גבאי קען ענדיגען זיינע ווערטער, האקט אים דער בחור איבער, און זאגט אים, ״נו, אויב איהר זענט נישט דער רבי וואס גייט אייך אהן וואס מיין בקשה איז?״ בקיצור עס האט געדויערט א שטיקל צייט ביז מען האט דעם בחור מסביר געווען אז מען דארף קודם זאגן דעם גבאי׳ן די בקשה, ווייל דער גבאי שרייבט אראפ די בקשה אויף א פאפיר (וואס הייסט א קוויטל), און נאכדעם גייט מען אריין צום רבי׳ן מיט דעם פאפיר, און מען גיט עס דעם רבי׳ן און דער רבי לייענט דערנאך די בקשה פון פאפיר. בקיצור מען האט אים מסביר געווען אז ביי א רבי׳ן גייט אלעס שריפטלעך. דער בחור האט עס זעהר גוט פארשטאנען, ווייל ביי אים אין די אוניווערזיטעט גייט אויך אלעס שריפטלעך. אלע בקשות וואס מען האט מוז מען פארלאנגען שריפטלעך, אזוי אז ער האט מסכים געווען צו דערציילן זיין בקשה פאר דעם גבאי׳ן, אז דער גבאי זאל עס אראפפשרייבן אויף א פאפיר. און ער האט אנגעהויבן צו דערציילן דעם גבאי די גאנצע מעשה, אז עס האט זיך אים געטראפן א פיינער שידוך מיט עפעס א נישט אידישע סטודענטקע, און זיין פאטער האט זיך פאר׳עקשנ׳ט און וויל נישט צולאזן דעם שידוך.

דער פאטער זאגט, "אדער די סטודענטקע אדער דעם טאטען!" על כן ויל ער בעטן דעם רבי'ן, אז דער רבי זאל פועל'ן ביי זיין פאטער אז ער זאל זיך נישט אזוי פאר'עקשנ'ען, און ער זאל אים לאזן חתונה האבן מיט די גוי'אישע סטודענטקע, און טאמער דער רבי וועט נישט קענען רעדן מיט זיין פאטער מאיזה טעם, זאל אים דעמאלסט דער רבי זאגן וועמען ער זאל זיך אויסוועהלן, דעם טאטען אדער די גוי'אישע סטודענטקע.

וועז דער גבאי האט געהערט די בקשות, האט ער אים געזאגט אז אזיינע בקשות קען ער בשום אופן נישט שרייבן, פרעגט אים דער בחור שוין אביסל אויפגערעגטערהייט, "פארוואס נישט? וואס איז אייער געשעפט וואס פאר א בקשות דאס זענען, אז מען הייסט אייך שרייבן דארפט איהר שרייבן?" אבער דער גבאי האט זיך געהאלטן ביי זיינעם אז ער קען אזיינע בקשות נישט שרייבן. וועז דער בחור האט געזעהן אז מיט גוטן וועט ער מיט דעם גבאי'ן נישט פערטיג ווערן, האט ער - דער איידלער סטודענט - זיך אריפגעשארט די ארבל, און געזאגט פאר דעם גבאי, "שרייבסטו וואס איך זאג דיר איז גוט, און וועז נישט וועסטו נישט אריס א לעבעדיגער פון מיינע הענט!" עס איז באלד געווארן א רעש. די מענטשן וואס זענען געווען אין שטוב האבן זיך דערשראקן, און זיי האבן אנגעהויבן צו שרייען אזוי הויך אז דער רבי האט עס איריין געהערט אין זיין שטוב אריין. אזוי ווי דער רבי האט געהערט דאס געשריי, איז ער באלד אריסגעקומען פון זיין שטוב און געפרעגט וואס עס איז געשעהן. האט אים דער גבאי דערציילט אז עס איז געקומען עפעס א בחור פון טשערנאוויץ און ער ויל איך זאל אים שרייבן זאכן וואס איך קען נישט שרייבן. האט אים דער רבי געזאגט, "שרייב וואס ער ויל, און שיק אים אריין". איז געגאנגען דער גבאי, און האט געשריבן וואס דער בחור האט געוואלט און ער האט אים אריינגעשיקט צום רבי'ן.

דער בחור קומט אריין צום רבי'ן און גיט אים דאס געשריבענעם פאפיר'ל. ווי נאר דער רבי לייענט אדורך דאס פאפיר'ל, זעהט ער שוין מיט וועמען ער האט דא צוטוהן. און ער זעהט אויך אז מיט א פסוק פון די תורה, אדער מיט א מימרא פון די גמרא, וועט ער דעם בחור נישט איבערצייגן, ווייל דער בחור איז נעבעך זעהר פרעמד פון דעם. האט ער

באשלאסן אז ער וועט מיט אים רעדן פשוט׳ע ווערטער אז ער זאל זיי פארשטיין אפילו מיט זיין פארגרעבטען שכל אויך. האט ער אים געזאגט, ״הער אויס יונגערמאן, דיין ערשטע בקשה אז איך זאל רעדן מיט דיין טאטען וועגן דעם ענין קען איך דיר נישט ערפילן, ווייל דיין טאטע האט מיך גארנישט געפרעגט וועגן דעם ענין, און ווען מען פרעגט מיך נישט מיש איך מיך נישט אריין אין אזא ענין. ווידער די צווייטע בקשה, אז איך זאל דיר זאגן וועמען דו זאלסט אויסוועהלן דעם טאטען אדער די נישט אידישע סטודענטקע, די בקשה קען איך דיר אפשר יא ערפילן. אבער צו דעם מוז איך וויסן מער פון דעם שידוך, ובעיקר וואלט איך געוואלט וויסן צי זי איז טאקע אזא געלונגענע אז ביי אידן קען מען נישט טרעפן אזא געלונגענע. האט אים דער בחור געענטפערט, ״אודאי קען מען ביי די אידן אויך טרעפן אזא געלונגענע, איבערהויפט אז מען זוכט, עס איז זיכער דא ביי די אידן אסאך אזיינע געלונגענע, נאר מיר האט זיך נאך נישט געטראפן ביי די אידן אזא געלונגענע״. נאכדעם האט אים דער וויזניצער רבי געפרעגט, ״זאג נאר, אויב דו זאלסט פארלירן דיין טאטען קען זיך דיר נאך ערגער טרעפן אזא טאטע?״ האט אים דער בחור געענטפערט, אז דאס איז דאך נישט מעגליך, מען קען אין ערגער נישט טרעפן נאך א טאטען. ״נו, אויב אזוי״ - זאגט אים דער וויזניצער רבי - ״איז שוין דיין שאלה וועמען דו זאלסט ענדערש אויסוועלן דעם טאטען אדער די גוי׳טע מער נישט קיין שאלה. ווייל דו אליין האסט דאך געזאגט, אז אזא געלונגענע קען מען נאך ערגער טרעפן ביי די אידן, אבער אן אנדערן טאטען קענסטו שוין אין ערגער נישט טרעפן, נו איז דאך פשוט אז דו דארפסט דיר אויסוועהלן דאס וואס דו קענסט מער נישט טרעפן דהיינו דעם טאטען, און לאזן פאלן דאס וואס דו קענסט נאך טרעפן דהיינו די גוי׳טע, וואס דו קענסט נאך אזיינע טרעפן ביי אידן אויך!״

ווען דער בחור האט געהערט דעם פשוט׳ן חשבון פון דעם וויזניצער רבי׳ן, איז עס אים זעהר שטארק געפעלן, און עס איז אים אריין אין קאפ אריין ווייל עס איז זעהר א לאגישער חשבון, און ער האט ביי זיך באלד אויפ׳ן ארט באשלאסן אפצולאזן די גוי׳טע. ער האט זיך געזעגנט מיט׳ן רבי׳ן און אים באדאנקט פאר די קלוגע ווערטער און ער איז אהיים

געפארן. ער האט טאקע באלד אפגעהאקט מיט די גוי׳טע, און ביז א קורצע צייט האט זיך אים געטראפן א אידישע פרוי וואס איז נאך געווען מער געלונגען פון די גוי׳טע און ער האט מיט איהר חתונה געהאט. נאך די חתונה איז ער געפארן מיט זיין אידישע פרוי צום וויזניצער רבי׳ן אים דערציילן אז ער האט אים געהארכט און גוט אפגעשניטן, און דאס מאהל האט שוין דער וויזניצער רבי מיט אים געמאכט א לאנגען שמועס וועגן אידישקייט, און ביז א קורצע צייט איז ער נתהפך געווארן לאיש אחר, און געפירט אן עכט אידישע שטוב לשם ולתפארת.

נ) עכ״פ מיר זעהן פון די מעשה, אז דאס מאדנע געפירעכץ וואס די טשערנאוויצער אידן האבן זיך געפירט, האט זיך נישט גענומען פון פארדארבענקייט נאר פון פארגרעבטקייט. זיי זענען נעבעך געווען אזוי פארגרעבט, אז זיי האבן געקענט אריינפארן צום וויזניצער רבי׳ן, און אים בעטן ער זאל פועל׳ן ביי א טאטע ער זאל לאזן זיין זוהן חתונה האבן מיט א גוי׳טע ר״ל.

כדי מען זאל דאס נאך בעסער פארשטיין וועל איך דא דערציילן נאך אן ענליכע מעשה וואס איך האב געהערט פון די מאמע ע״ה. זי האט דערציילט אז אין זייער שכינות אין טשערנאוויץ האט געוואוינט א אידישע משפחה וואס אלע זייערע קינדער האבן שטודירט אין די אוניווערזיטעטן, און איינע פון די קינדער א מיידל האט זיך דארט ל״ע פארטשעפעט אין א גוי׳שען סטודענט, און זי האט באשלאסן מיט אים א כלה צו ווערן און דערנאך חתונה האבן. אזוי ווי די משפחה האט נאך געהאט אן אלטע באבע וואס האט אויך געוואוינט אין טשערנאוויץ, איז דאס מיידל אריבערגעגאנגען צו די באבע איהר מבשר זיין אז זי גייט ווערן א כלה. זי איז אריינגעקומען צו איהר באבע׳ן און זי האט געזאגט, ״באבע! איך גיי ווערן א כלה!״ האט די באבע געפרעגט, ״מיט וועם?״ האט זי געענטפערט, ״מיט א פיינעם גוי׳אישן סטודענט פון די אוניווערזיטעט״. ווען די אלטע באבע האט געהערט אז זי גייט ווערן א כלה מיט א גוי, האט זי זיך דערשראקן, און זי האט איהר געזאגט אז מיט א גוי זאל זי חלילה נישט ווערן א כלה, ווייל א גוי איז נישט פאר אונז. אבער דאס אייניקל האט זי נישט געהארכט און זי איז יא געווארן א כלה מיט דעם גוי און צו די באבע׳ן איז זי מער נישט געגאנגען.

נאך א שטיקל צייט, און נאך א פאהר מאהל זיך טרעפן מיט איהר חתן, און מיט אים אסאך שמועסן, האט זי געזעהן אז ער איז טאקע נישט פאר איהר. זי האט געזעהן אז ער איז טאקע עשו׳ס אייניקל, און זי האט באשלאסן אפצולאזן דעם שידוך. אזוי ווי זי האט באשלאסן אז זי גייט אפלאזן דעם שידוך, האט זי פארשטאנען אז זי דארף אריינגיין צו די באבע און איהר אנזאגן די גוטע בשורה אז זי גייט אפלאזן דעם שידוך ווייל די באבע וועט זיך זיכער זייער שטארק פרייען דערצו. אומר ועושה געזאגט און געטוהן, זי איז באלד אריבער געגאנגען צו איהר באבע׳ן און איהר געזאגט, ״באבע, איך האב פאר דיר א גוטע בשורה איך גיי אפלאזן דעם שידוך מיט דעם גוי״. וועז די באבע האט דאס געהערט, האט זי געגעבן א געשריי, ״וואס? דו גייסט אפלאזן א שידוך? דאס שוין נישט!, אפלאזן א שידוך טאר מען נישט! איך געדענק פון אמאהל אז אפלאזן א שידוך איז זעהר א הארבע זאך״... בקיצור אזוי האבן נעבעך אויסגעזעהן די טשערנאוויצער אידן, זיי זענען נישט געווען פארדארבן נאר זעהר שטארק פארגרעבט[7].

ובאמת וואלט מען געקענט שרייבן גאנצע ביכער פון די

---

[7] ובאמת זענען די אנדערע בוקאווינער אידן געווען אסאך מער פארגרעבט ווי די טשערנאוויצער, ווייל די טשערנאוויצער אידן זענען נאר געווען פארגרעבט אין אידישקייט, אבער אזוי זענען זיי נישט געווען אזוי פארגרעבט, זיי זענען געווען אביסל גרויס-שטעטיש, ווייל טשערנאוויץ איז געווען א גרויסע שטאט. אבער די אידן פון די קלענערע שטעטעלעך און דערפלעך זענען געווען פארגרעבט אין אלעם. מען דערציילט למשל, אז עס איז אמאהל געקומען א יונגערמאן צו איינעם פון די רבי׳ס פון יענעם געגנט, און ער האט אים געבעטן ער זאל מתפלל זיין אז ער זאל האבן קינדער. פרעגט אים דער רבי, ״ווי לאנג איז ווי דו האסט חתונה געהאט?״ ענטפערט ער, ״עס איז א יאהר ווי איך האב חתונה געהאט״. פרעגט אים דער רבי, ״נו אויב עס איז נישט מער ווי א יאהר ווי דו האסט חתונה געהאט, פארוואס האסטו אזוי מורא אז דו וועסט נישט האבן קינדער, דו קענסט דאך נאך האבן?״ האט ער געענטפערט, איך האב מורא אז איך וועל נישט האבן קיין קינדער, ווייל מיין טאטע האט אויך נישט געהאט קיין קינדער! פרעגט אים דער רבי, נו אויב אזוי פון וואו שטאמסטו, האט ער געענטפערט, ״איך שטאם פון זיווג שני!...״

טשערנאוויצער אידענס פארגרעבטקייט אבער עס וואלט זעהר נישט שיין געווען ווען מיר וואלטן דאס געטוהן ווייל מיר האבן געהאט אסאך טובות פון די טשערנאוויצער אידן זיי האבן אונז זעהר שיין אויפגענומען ווען מיר זענען געקומען קיין טשערנאוויץ, און דערנאך זייענדיג אין טשערנאוויץ האבן זיי אונז זעהר שיין געהאלטן , און די גמרא זאגט אין בב"ק אז "בירא דשתית מיניה לא תשדי ביה קלא" א בריענג וואס דו האסט פון איהר געטרונקען זאלסטו נישט אין איהר אריינווארפן שמוץ, אזוי אז מיר האלטן נישט ביים באשמוצען די טשערנאוויצער אידן, און דאס ביסל וואס מיר האבן יא געשריבן האבן מיר נאר געשריבן כדי מען זאל וויסן וויי ווייט מען קען פארגרעבט ווערן ל"ע, כדי מען זאל וויסן וויי ווייט מען דארף זיך דערפון היטן[ח].

[ח] אבער כדי זיך צו קענען היטן פון פארגרעבטקייט מוז מען וויסן פון וואו עס האט זיך געגומען דאס פארגרעבטקייט. 1) והנה, לויט ווי איך האב געהערט פון די יודעי דבר האט זיך זייער פארגרעבטקייט געגומען פון דעם וואס מען האט אין די געגנט נישט אכטונג געגעבן אויף דעם פירעכץ פון די ווייבער און די טעכטער. די מענער און די זוהן זענען זיך געפארן צו די רבי'ס אדער רבנים, און זענען זיך געזעסן אין די בתי מדרשים אדער אין די חסיד'ישע קלויזן און געלערנט אדער געפראוועט חסידות, און די ווייבער און די טעכטער האט מען געלאזט טוהן וואס זיי ווילן. און זיי האבן טאקע געטוהן וואס זיי ווילן, זיי האבן אנגעהויבן אלעס נאכצומאכן די גוים, קודם האבן זיי אנגעהויבן נאכצומאכן די גוי'אישע מאדעס, און דאס האט געברענגט דערצו אז מען זאל אויף די גוים ארויפקוקן און זיי האלטן אלס מבינים אויף גוט און אויף שיין (אגב, די מאמע ע"ה פלעגט אייביג זאגן אז די מאדע איז איבערהויפט נישט אזוי שיין, דער צניעות'דיגער און באשיידענער לבוש איז אסאך שענער).

און אויב מען האט אויף זיי ארויפגעקוקט און זיי געהאלטן אלס מבינים, האט מען זיי שוין נאכגעמאכט אין אנדערע זאכן אויך, ווי גיין אין די טעאטער'ס און אין די אפערא'ס און צו כל מיני קאנצערטן, און אזוי זענען זיי צוביסלעך געווארן נענטער און נענטער צו גוי'אישקייט, און וואס נענטער זיי זענען געווארן צו גוי'אישקייט זענען זיי געווארן ווייטער פון אידישקייט, ווייל אויף צוויי חתונות קען מען נישט טאנצן. זיי האבן שוין מער נישט געשמועסט פון זייערע גרויסע רבי'ס און רביצינ'ס וואס זיי האבן געהאט במשך די דורות. זיי האבן נאר געשמועסט פון די זינגערס און זינגערינס פון די

אפערא, און פון די שפילערס און שפילערינס אין די טעאטערס, וואס זענען געווארן זייערע העלדן. זיי האבן מער נישט שטאלצירט מיט א זוהן א תלמיד חכם, נאר מיט א זוהן א זינגער אדער א שפילער.

און דאס זעלבע איז געווען מיט די טעכטער, אויב עס האט זיך זיי למשל פארגליסט א קלאוויר (א פיאנא), ווייל זיי האבן עס געזעהן ביי די גוי׳אישע טעכטער האט מען זיי באלד געקויפט א קלאוויר. און עס איז טאקע געווען אין יעדע צווייטע טשערנאוויצער שטוב א קלאוויר, און אז מען האט א קלאוויר דארף מען אויך האבן א לערער וואס זאל אויסלערנען ווי אזוי און וואס מען שפילט אויף א קלאוויר. און די קלאוויר לערערס (ווי אלע מוזיק לערערס), זענען געווען גאר קנאפע צדיקים, און זיי זענען אויטאמאטיש געווארן די מחנכים פון די טעכטער אויף אלעם. אזוי אז ביז א קורצע צייט האבן זיך די אידישע טעכטער מער נישט געווינטשן צו האבן חתנים און קינדער וואס זאלן ענדלען צו די חסידי בעש״ט און תלמידי הגר״א, נאר זיי האבן זיך געוואונטשן צו האבן חתנים און קינדער וואס זאלן להבדיל ענדלען צו די חסידים און די תלמידים פון בעיטהאווען און שטראוס (צוויי גוי׳אישע קאמפאזיטארס וואס זענען אגב געווען נידעריגע בריות), בעיטהאווען און שטראוס זענען געווארן ביי די אידישע טעכטער די גדולים אויף וועמען זיי האבן ארויפגעקוקט.

בקיצור עס האט זיך אנגעהויבן פון דעם וואס מען האט נישט אכטונג געגעבן אז די ווייבער זאלן נישט נאכמאכן די גוי׳אישע מאדעס, און עס האט זיך אויסגעלאזט ביי די אלע זאכן וואס מיר האבן אויבן דערמאנט. ווייל די ווייבער האבן באלד אנגעהויבן צו גליטשן, זיי האבן זיך אויף אלעם אויסגעארבעט היתרים, נשים איז דאך דעתן קלות, און צוביסלעך האבן זיי מיטגעשלעפעט זייערע מענער, און ביז א קורצע צייט האט זיך די שטאט טשערנאוויץ איבערגעדרייט פון א שטאט ווי עס האט געוואוינט דער ״סידורו של שבת״, צו א שטאט וואס האט פארגעסן פון שבת. און לויט ווי די יודעי דבר דערציילן פלעגן טאקע פון אנהייב נאר די ווייבער עפענען די געשעפטן אין שבת, אבער די מענער פלעגן נאך האלטן שבת, זיי האבן זיך נישט געלאזט פון די ווייבער אריינשלעפן אין די געשעפטן אריין. אבער צוביסלעך האבן זיי די ווייבער יא אריינגעשלעפט, ווייל לאנג קען מען זיך נישט קריגן מיט א ווייב, די ווייבער האבן זיי קודם נאר געבעטן צו קומען אין געשעפט אריין שבת נאכמיטאג אויף א פאהר שעה, און זיי צוגעזאגט אז זיי וועלן גארנישט מוזן טוהן נאר אכטונג געבן אויף דעם געשעפט, זיי וועלן נאך אפילו קענען מעביר סדרה זיין אין געשעפט, אבער באלד איז

דער שבת ביי זיי געווארן אינגאנצן הפקר.

ובאמת האט שוין דער הייליגער **צאנזער רב** זי״ע געשריגען און געווארנט די מנהיגים פון יענע געגנט, אז זיי זאלן נישט לאזן די ווייבער נאכגיין די גוים מיט די מאדעס וכדומה, ווייל דאס וועט צום סוף ברענגען צום חורבן פון גאנצן אידישקייט. און ליידער איז טאקע אזוי געווען.

2) והנה די יודעי דבר זאגן, אז נאך א פעלער האבן די מנהיגים פון יענע געגנט געמאכט, זיי האבן דעם עולם נישט מוסר געזאגט אפילו נאכדעם ווי דער עולם האט שוין אנגעהויבן עובר זיין אויף אפענע עבירות ווי חילול שבת וכדומה, די מנהיגים האבן געהאט א שיטה אז מען טאר נישט זעהן און מען טאהר נישט הערן שלעכטס אויף א איד, און אויב מען האט יא געזעהן טאר מען אים נישט מרחק זיין נאר אדרבה מען דארף אים מקרב זיין, וממילא האט יעדער געוואוסט אז ער מעג טוהן וואס ער ווייל, און קיינער וועט נישט זעהן און קיינער וועט נישט הערן און קיינער וועט אים נישט מרחק זיין, ער וועט ווייטער בלייבן א שיינער איד און ער וועט אפילו ווייטער פארן צום רבי׳ן. אבער אין דער צאנזער געגנט און אין די געגנט פון חת״ס ותלמידיו, האט א איד מורא געהאט שבת צו עפענען א געשעפט ווייל ער האט געוואוסט אז מען וועט אים באפאלן, און מען וועט זיך פון אים בודל זיין, און מען וועט אים אויסזאגן פאר דעם רבי׳ן אדער רב, וועלכע וועלן עס אים נישט פארשווייגן.

מען דערציילט אז דער **מנחת אלעזר [זצ״ל]** האט זיך אמאהל געטראפן מיט איינעם פון די גרויסע מנהיגים פון יענע געגנט, האט ער אים פארגעהאלטן פארוואס ער נעמט געלט פון א מחלל שבת, האט אים דער מנהיג געזאגט, ״פון וואו זאל איך וויסן ווער עס איז מחלל שבת?״ האט אים דער מנחת אלעזר געזאגט, ״מען פרעגט אים צי ער האלט שבת צי נישט, און אויב ער זאגט אז נישט נעמט מען נישט פון אים געלט״. האט אים יענער מנהיג געזאגט, אז איידער צו הערן פון א איד׳ס מויל אז ער האלט נישט שבת, איז שוין בעסער צו נעמען פון אים געלט. דער סוף איז געווען, אז דער מנהיג האט געמוזט פארלאזן זיין געגנט, ווייל דאס אידישקייט איז דארט אינגאנצן חרוב געווארן, און ער איז געגאנגען וואוינען אין די געגנט פון די תלמידי החת״ס, וואו מען האט יא געהערט און געזעהן אויב א איד האט געטוהן שלעכטס און מען האט זיך פון אים בודל געווען, און פון אזיינע אידן (וואס הייסן היינט קנאים), האט זיך יענער מנהיג צוריק אויפגעבויט זיין חסידות.

נ״ב) ודרך אגב אזוי ווי מיר האבן אויבן געזעדט פון אידישע קינדער וואס האבן זיך ל״ע פארטשעפעט אין גוים, איז כדאי דא נאכצוזאגן א הייליג ווארט וואס איך האב געהערט פון מיין גרויסן רבי׳ן ר׳ מיכאל בער וויימאנדל זי״ע, אויף דעם פסוק אין פרשת וישב קאפיטל ל״ט פסוק י׳, וואס זאגט אז יוסף הצדיק האט זיך נישט צוגעהערט צו פוטיפר׳ס ווייב צו טוהן מיט איהר אן עבירה, ווייל ער האט נישט געוואלט ״להיות עמה״ צו זיין מיט איהר ״לעולם הבא״ אויף יענע וועלט, ווי רש״י זאגט דארט. והנה פשוט איז נישט צו פארשטיין אז יוסף הצדיק האט געמיינט אז נאכדעם ווי ער וועט מיט איהר טוהן אן עבירה, וועט ער נאך זיין מיט איהר ״לעולם הבא״ אויף יענע וועלט.

נאר דער פשט - האט ר׳ מיכאל בער זי״ע געזאגט - איז אפשר אזוי, ער האט מקדים געווען (כמדומה לי) א תנא דבי אליהו וואס זאגט, אז אלע עבירות וואס א מענטש טוט דא בעולם הזה ווערן אזוי ווי אויפגעכאפט אויף א פילם וכדומה, און לאחר מאה ועשרים שנה ווען דער מענטש קומט ארויף אויף יענע וועלט, רופט דאס בי״ד של מעלה צוזאמען אלע אבות און אלע רבי׳ס פון דעם נפטר, און מען שפילט פאר זיי איבער אלע עבירות וואס דער נפטר האט געטוהן אויף דער וועלט אזוי ווי מען שפילט איבער א פילם, אז די אבות און די רבי׳ס פון דעם נפטר זאלן אלעס אליין זעהן, און נישט קענען האבן דערנאך טענות צו דעם פסק וואס דאס בי״ד של מעלה וועט ארויסגעבן אויף זייער קינד אדער זייער תלמיד. און דער נפטר שטייט אויך ביי דעם איבער-שפיל ער זאל נישט קענען לייקענען, און בשעת מען שפילט איבער זיינע עבירות פאר זיינע אבות און פאר זיינע רבי׳ס, זינקט דער נפטר איין פאר בושה, און אויף דעם איז געזאגט געווארן, ״אוי לאותה בושה ואוי לאותו כלימה״. און דאס מיינט אפשר דער פסוק דא צו זאגן, אז יוסף הצדיק האט נישט געוואלט טוהן אן עבירה מיט פוטיפר׳ס ווייב דא בעולם הזה, ווייל ער האט נישט געוואלט זיין מיט איהר צוזאמען אויף דעם איבער-שפיל (פילם), וואס מען וועט איבער שפילן ״לעולם הבא״ אויף יענע וועלט, עד כאן האב איך געהערט פון מיין רבי׳ן ר׳ מיכאל בער זצ״ל. און איך מיין אז דער וואס האט פון אים געהערט דאס וואלט, דער

האט מער נישט געטוהן א הארבע עבירה זיין גאנץ לעבן, ווייל ווער ווען טוהן אן עבירה אז ער ווייסט אז מען וועט עס איבער-שפילן פאר זיינע אבות און רבי׳ס.

נ״ג) מען דארף אבער וויסן אז נישט נאר אויף יענע וועלט ליידן חרפות ובושות די אידן וואס האבן זיך ל״ע פארטשעפעט אין גוים, נאר אפילו נאך אויף די וועלט ליידן זיי שוין אויך חרפות און בושות וכל מיני צרות, אזוי ווי מיר האבן געזעהן ביי די טשערנאוויצער אידן וואס האבן ל״ע חתונה געהאט מיט גוים ווי מיאוס זיי האבן נעבעך אפגעשניטן נאך אויף די וועלט. ווייל אזוי ווי דער דייטש איז אריינגעקומען האבן די גוים וואס האבן געהאט אידישע ווייבער אדער אידישע מענער מיט זיי כפרה געשלאגען אויף ברוטאלע אופנים. ווען די דייטשן זענען אריינגעקומען, איז פארשפרייט געווארן א ידיעה אז די גוים וואס האבן אידישע מענער אדער ווייבער און ווילן פון זיי פטור ווערן, מוזן זיי זיך נישט מיט זיי גט׳ן וואס איז געווען א גאנצע פראצעדור, נאר עס איז געווג אז זיי זאלן גיין צו די פאליציי אדער צו די געסטאפא און מעלדן אז זיי ווילן זיך שיידן מיט זייערע אידישע ווייבער אדער מענער און מיט דעם ווערט זייער חתונה אויטאמאטיש בטל, און נאכדעם מעגן זיי ארויסווארפן די אידישע ווייבער אדער די אידישע מענער אין גאס אריין בעירום ובחוסר כל.

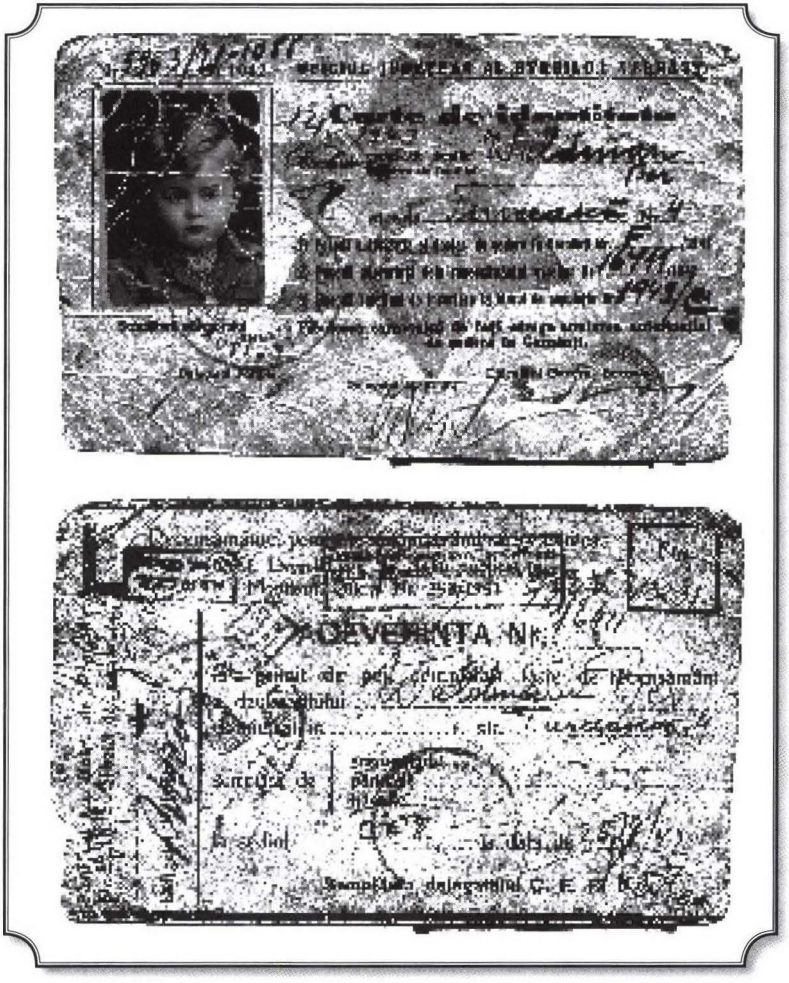
אזוי ווי די גוים זענען דאס געווארן האבן זיי באלד אנגעהויבן ארויסצוווארפן זייערע ווייבער און זייערע מענער און די גאס אריין בחרפות ובושות. און די מהדרין פון די גוים האבן זיי נישט נאר פשוט ארויס געווארפן אין גאס אריין, נאר זיי האבן זיי נאך צוגעפירט צו די געסטאפא אדער שפעטער צום געטא, און געבעטן אז מען זאל זיי באלד פארטיג מאכן וויל זיי האבן מורא געהאט אז זיי וועלן נאך צוריק קומען, און די געסטאפא מיט די געטא פירער האבן ערפילט זייער בקשה מיט גרויס פארגעניגן. און די מהדרין מן המהדרין פון די גוים האבן קודם גוט אנגעשלאגען זייערע ווייבער אדער מענער, און ערשט נאכדעם זיי געפירט צו די געסטאפא אדער צום געטא מען זאל זיי באלד פארטיג מאכן, אזוי אז זיי זענען געווען די ערשטע געהרג׳עט צו ווערן ל״ע.

איך האב אמאהל געהערט זעהר א גוט ווארט פון איינעם פון די גרויסע רבי׳ס ז״ל אויף דעם מאמר חז״ל, אז ״ישראל אע״פ שחטא ישראל הוא״, און איך מיין אז דא איז דאס פלאץ פאר דעם. ער האט געזאגט אז עס איז דא אידן וואס מיינען אז אויב זיי וועלן זינדיגען און נישט האלטן די תורה וועט זיי דער גוי שוין ליב האבן, ער פירט זיך דאך שוין נישט ווי א איד, אויף דעם זאגט די גמרא אז דו זאלסט וויסן אז עס איז נישט אזוי, נאר וואס דען, ״ישראל אע״פ שחטא ישראל הוא״ א איד אפילו ער זינדיגט און ער האלט שוין מער נישט די תורה ״ישראל הוא״, איז ער נאך אלץ א איד און דער גוי האט אים נאך אלץ פיינט, בקיצור א איד זאל זיך נישט איינרעדן אז אויב ער וועט נישט האלטן די תורה וועט אים שוין דער גוי ליב האבן, ווייל ער וועט אים נאך אלץ פיינט האבן. אזוי איז עס געווען אין אלע צייטן באהאלטן, אבער אין היטלער׳ס צייטן האט מען עס געזעהן אפן, מען האט געזעהן אז זיי האבן פיינט געהאט אפילו אידן וואס האבן שוין לאנג גארנישט געהאלטן. ובאמת היטלער׳ס שנאה צו די אידן האט זיך נישט געגנומען פון אידן שומרי תורה ומצות, ווייל היטלער האט מסתמא קיינמאהל נישט געזעהן פאר זיינע אויגן אידן שומרי תורה ומצות, און אודאי נישט מיט בערד און פיאות און שטריימלעך, ווייל אין בערלין איז דאס מין כמעט נישט געווען. היטלער האט נאר געזעהן פאר די אויגן פרייע און רעפארם אידן וואס האבן גארנישט געהאלטן, און דורך זיי איז ער געווארן דער גרעסטער שונא ישראל פון אלע דורות.

נ״ד) און איך וועל ענדיגען מיט א שבח אויף די טשערנאוויצער אידן וואס איך האב געהערט פון מיין פעטער הרה״ח ר׳ זלמן **גלאנץ שליט״א**. דהנה נישט היינט געדאכט אין שנת תש״ב, וועז די דייטשן האבן געעפנט די גענטא, האט זיך קודם יעדער איד געדארפט רעגיסטרירען ביי די געסטאפא, אפילו א תינוק בן יומו האט מען אויך געדארפט רעגיסטרירען. יעדער איינער האט געמוזט מיטברענגען א בילד, און מען האט פון זיי באקומען א רעגיסטראציע קארטל וואס עס איז געווען אזוי גרויס ווי א פאסט-קארטל, אויבן אין די זייט פון דעם קארטל איז געווען דאס בילד פון דעם מענטש און אינמיטן פון דעם קארטל איז געווען א געלער מגן דוד, און פון דעמאלסט אהן האט יעדער געמוזט האבן ביי זיך דאס קארטל, און אויב מען האט עמיצן געכאפט אהן דעם קארטל האבן זיי

אים באלד אויפ׳ן ארט געשאסן (ואגב מיין קארטל וואס איך האב פון זיי באקומען אויף וועלכן עס איז דא דער געלער מגן דוד און מיין בילד - נאך אין די האר, איך בין נאך נישט געווען 3 יאהר - איז געבליבן און איך האב עס נאך עד היום הזה [זעה בייגעלייגט א קאפי]). ביים ארויסנעמען דאס קארטל איז געשטאנען א רייע (א ליין) פון א פאהר קילאמעטער, ווייל טשערנאוויטץ האט געהאט אכציג טויזנט אידן און אלע זענען דארט געשטאנען ארויסצונעמען דאס קארטל, און די געסטאפא האט נאר געעפנט 5 פענסטערלעך פון וואו זיי האבן ארויסגעגעבן דאס קארטל, אזוי אז מען איז דארט געשטאנען אפשר א פאהר מעת לעת, און איבער איינע פון די 5 פענסטערלעך איז געשטאנען א גרויסער פלאקאט (א סיין), אז ביי דעם פענסטערל קענען זיך מעלדן די אידן וואס ווילן זיך שמד׳ן ר״ל און זיי וועלן נישט מוזן גיין אין געטא אריין. דערציילט מיין פעטער ר׳ זלמן שליט״א אז ביי דעם פענסטערל איז אייביג געווען לייידיג, ווייל קיין איין איד פון די טשערנאוויצער אידן ווי ווייט ער זאל נישט האבן געווען פון אידישקייט האט זיך נישט געוואלט שמד׳ן, ער איז ענדערש אריין אין געטא אריין וואו ער האט געוואוסט אז צום סוף קען עס אים קאסטן דאס לעבן, ווי איידער ער זאל זיך חלילה שמד׳ן, הי״ד.

נ״ה) און אז מען רעדט וועגן דעם ענין פון שמד׳ן, וועל איך דא דערציילן א צוויי וועלטלעך וואס עס פלעגט זיך ארומדרייען אין דער אלטער היים אין בארדיוב וועגן דעם ענין, איין מעשה איז פון אן אלט פאהר פאלק א איד מיט א אידענע וואס האבן נעבעך נישט געהאט א שטיקל ברויט אין שטוב, און דער גלח פלעגט זיי אייביג זאגן אז אויב זיי וועלן זיך שמד׳ן וועט ער זיי געבן וויפיהל ברויט זיי ווילן אבער זיי האבן אים אייביג צוריקגעווייזן זיי האבן זיך נישט געוואלט שמד׳ן. איינמאהל איז אדורך א לענגערע צייט וואס זיי האבן נישט געהאט וואס אין מויל אריין צונעמען האבן זיי באשלאסן אז זיי גייען זיך שמד׳ן. זענען זיי אריבער צום גלח און אים געזאגט אז זיי זענען גרייט זיך צו שמד׳ן, איז געגאנגען דער גלח און ער האט אויף זיי געשפריצט זיין שמייליג וואסער, און ער האט זיי געזאגט אז זיי זענען שוין מער נישט קיין אידן, נאר פון היינט אהן זענען זיי שוין גוים. פאר די פרוי וואס האט געהייסן יענטא האט ער געזאגט אז זי הייסט נישט מער **יענטא** נאר **יאן**,

דאס איז א פאטא קאפיע פון דעם רעגיסטראציע קארטעל פון די געסטאפא, מיט'ן בילד פונעם טאטע'ן ז"ל, זעה אינמיטן דעם געלען מגן דוד.

דער זיידע ר' ברוך אברהם ז"ל האט רעגיסטרירט דעם טאטע'ן ז"ל און די גאנצע משפחה אויף די פאמיליע נאמען פין די עלטער באבע וואס האט געהייסן "וואלדמאן", זעה וויטער און אות פ"ד מתחת לקו.

און פאר דעם מאן וואס האט געהייסן ברוך האט ער געזאגט, דו הייסט נישט מער ברוך נאר **באריס** און ער האט זיי געגעבן א פאהר ברויט און אהיים געשיקט. זיי זענען אהיים געגאנגען און האבן זיך אנגעגעסן מיט דעם ברויט און געגאנגען שלאפן. אינדערפרי שטייט דער מאן אויף, און נעמט זיך דעם טלית און תפילין און גייט אין בית המדרש אריין דאוונען ווי גלייך עס וואלט גארנישט געווען. וועז זיין ווייב האט דאס געזעהן האט זי געגעבן א געשריי, "באריס, וואס טוהט זיך מיט דיר? דו גייסט דאוונען אין ביהמד"ר אריין? דו ביזט דאך שוין נישט קיין איד, דו ביזט דאך שוין א גוי!" "אוי" - ענטפערט איהר דער מאן - "איך האב שוין טאקע א גוי'אישן קאפ, איך האב שוין אינגאנצן פארגעסן אז איך בין שוין נישט קיין איד"...

נאך א מעשה פלעגט זיך ארומדרייען אין די אמאליגע היים. אז עס זענען אמאהל געזעסן דריי משומדים אין א קאפע הויז און געשמועסט פון זייער פארגאנגענהייט זיי האבן דערציילט איינער דעם אנדערן פארוואס זיי האבן זיך גע'שמד'ט. דער ערשטער האט דערציילט אז ער האט געוואלט שטודירען און ווערן א דאקטאר, און אלס איד האט ער דאס נישט געקענט, ווייל א איד האט מען נישט צוגעלאזט שטודירען, האט ער זיך גע'שמד'ט, און ער האט שטודירט, און איז געווארן א דאקטאר. דער צווייטער האט דערציילט אז ער האט געוואלט ווערן דער בירגערמייסטער פון זיין שטעטל, און אלס איד האט ער נישט געקענט דאס טוהן, ווייל קיינער וואלט נישט געווועהלט פאר אים, האט ער זיך גע'שמד'ט און איז געווארן דער בירגערמייסטער פון זיין שטעטל. דער דריטער האט אבער געזאגט אז ער האט זיך גע'שמד'ט ווייל ער האט איינגעזעהן אז עס שטעקט עפעס אין זייער אמונה. וועז די ערשטע צוויי משומדים האבן געהערט וואס דער דריטער האט געזאגט, האבן זיי זיך שטארק צולאכט און זיי האבן געזאגט פאר דעם דריטן, "הער אויס, אזיינע נארישקייטן אז עס שטעקט עפעס אין זייער אמונה קענסטו איינרעדן פאר עכטע גוים, אבער נישט פאר אונז משומדים..."

און איך וועל דא דערציילן נאך א מעשה וואס איך האב ערשט לעצטנס געהערט פון א גוי א דיאמאנט סוחר, וואס האט עס דערציילט

פאר אן אנדערן גוי וואס האט פון אים געבעטן געלט פאר זייער׳ס א רעליגיעזן צוועק. די מעשה איז אינטערעסאנט ווייל א גוי אליין האט עס דערציילט. ער האט דערציילט אז אמאהל האבן די קארדינאלן (דאס זענען די עלטערע גרויסע גלחים די זקנים) געמאכט אן אסיפה מתיר צו זיין דעם איסור וואס גלחים טארן נישט חתונה האבן. די אסיפה האט זיך געצויגען און געצויגען וואכן און חדשים אז זיי זענען שוין געווארן מיד און נערוועז פון דעם אריכות. איינמאהל אינמיטן א לאנגע און שוועריע דעבאטע האט איין קארדינאל געגעבן א זאג צו אן אנדערן קארדינאל, ״זאג נאר חבר לעבן, נאכוואס מוטשען מיר זיך אזוי שטארק מתיר צו זיין דעם איסור פון חתונה האבן, מיר ווילן דאך שוין ממילא נישט גענישען פון דעם היתר, מיר זענען דאך שוין אלטע לייט, נו, נאך וואס דארפן מיר זיך אזוי מוסר נפש זיין פאר דעם היתר?״ האט אים דער אנדערער קארדינאל געענטפערט, ״יא יא, מיר ווילן טאקע נישט גענישן פון דעם היתר, אבער <u>אונזערע קינדער</u> ווילן כאטש גענישען פון דעם היתר!״

די מעשה האט מיך דערמאנט פון די מעשה וואס די ווילט דערציילט, פון א איד וואס איז אמאהל אריינגעקומען צום **ראפשיצער רב**, און אים געזאגט, ״רבי איך זוך שוין אזא גרויסן תלמיד חכם ווי איהר זייער אסאך יארן, איך האב א מורא׳דיגע קשיא. עס שטייט אין די תורה אז יתרו האט געהאט זיבן טעכטער, אבער ווי קען דאס זיין יתרו איז דאך געווען א גלח און א גלח טאר דאך נישט חתונה האבן, נו ווי אזוי האט ער געקענט האבן זיבן טעכטער?״ האט אים דער ראפשיצער רב געענטפערט, אז דאס איז געווען נאך פאר מתן תורה... ווען דער איד האט געהערט דעם תירוץ איז ער שטארק נתפעל געווארן פון דעם תירוץ, און ווען ער איז ארויס געקומען פון דעם ראפשיצער רב׳ס שטוב האט ער געזאגט פאר דעם עולם וואס איז דארט געשטאנען און געווארט, ״עטס האט׳ס נישט א השגה וואס פאר א גרויסער תלמיד חכם ענקער רבי איז, ער האט מיר יעצט פארענטפערט א קשיא וואס קיינער האט עס מיר נאך נישט געקענט פארענטפערן״.

ודרך אגב ווען איך דא דערציילן וואס איך האב געהאט מיט יארן צוריק ווען איך בין געלעגן אין א שפיטאל אין לאנדאן, איך בין דעמאלסט

א פאהר טעג געווען א גרויסער בעל יסורים. וואס טוט א איד וועז ער האט יסורים ער נעמט זיך א תהלים׳ל און בעט דעם אויבערשטן. עס איז צו מיר יעדן טאג אריינגעקומען אן ארבייטער פון שפיטאל א גוי, אויפצורוימען דעם צימער, און ער האט באמערקט אז איך בין א בעל יסורים און געזעהן אז איך בעט דעם אויבערשטן ער זאל מיר העלפן, און ער האט זיך גארנישט אנגערופן, אבער נאך א פאהר טאג וועז ער האט געזעהן אז איך בין נאך אלץ א בעל יסורים, האט ער מיר פלוצים געגעבן א זאג, "אפשר פרובירסטו צו בעטן אונזער יוזעל אפשר וועט ער דיר העלפן". האב איך אים געענטפערט, "ווי אזוי קען דאס זיין? ער האט דאך זיך אליין נישט געקענט העלפן ער איז דאך יונגערהייט געגאנגען פון דער וועלט, נו ווי אזוי קען ער מיך העלפן?" וועז ער האט דאס געהערט איז ער צומישט געווארן און אפגעצויגען[יב].

[יב] און אזא ענליכע מעשה האב איך אויך געהאט אין ניו יארק אין מאונט סיני שפיטאל, וואו מען האט מיך נישט היינט געדאכט אפערירט. עס איז דארט געווען א שווארצע גוי׳טע א ׳דייעטישען׳, דאס הייסט די וואס האט מיר געברענגט עסן. זי איז געווען א גרויסע מרשעת, און וואס איך האב געבעטן האט זי מיר געגעבן פארקערט, אויב איך האב געבעטן א לויזע איי האט זי מיר געברענגט א הארטע, און אויב איך האב געבעטן א טיי האט זי מיר געברענגט א קאווע, און צו דעם אלעם האט זי פון מיר אייביג געלאכט, ווייל איך האב שוין דעמאלסט געהאט א בארד. זי פלעגט מיר אריינברענגען די טאץ מיט׳ן עסן און זי האט אויסגעשאסן מיט א געלעכטער. און אזוי ווי איך בין דעמאלסט געווען א קראנקער, האבן מיך די אלע זאכן זייער געשטערט איבערהויפט דאס לאכן. איינמאהל וועז זי האט מיר אריינגעברענגט דאס עסן און זיך צולאכט ווי אלעמאהל, האב איך איהר געזאגט, "דו לאכסט פון מיר? איך קען פאר 50 צענט ווערן א נארמאלער מענטש, איך גיי אריין צו א בארבער און איך גיב אים 50 צענט שערט ער מיך אהן די בארד און איך זעה אויס ווי פרעזידענט קענעדי (דעמאלסט איז קענעדי געווען פרעזידענט), אבער דו שחורה דו קענסט דאך אפילו פאר א מיליאן דאלער נישט ווערן א נארמאלער מענטש (היהפוך כושי עורו), נו ווי קענסטו לאכען פון מיר?" אזוי ווי איך האב דאס געזאגט איז זי פארשוואונדן געווארן, און עס האט נישט לאנג געדויערט, און פלוצים קומט ארויף צו מיר פון די אדמיניסטראציע, 3 מענער, און פרעגן מיך וואס דא איז געווען, זיי האבן געהערט אז איך האב באליידיגט א שווארצע וואס דאס איז אין אמעריקא א גרויסער חטא. האב איך זיי געזאגט אז איך האב אין מיין לעבן נישט

נ״ו) יעצט וועלן מיר צוריק גיין קיין טשערנאוויץ צום זיידען. והנה ווי געזאגט האט ער שטארק געליטן פון דעם טשערנאוויצער פארגרעבטקייט, ובפרט אז ער האט נאך געהאט אין שטוב צוויי בחורים דעם פעטער ר׳ זלמן **שליט״א** וואס איז שוין געווען א גרעסערער בחור, און דעם פעטער ר׳ יוסף חיים **שליט״א** וואס איז געווען א קלענערער בחור, אבער אויך שוין א בחור, און פון א ישיבה איז אין טשערנאוויץ קיין חלום נישט געווען. האט דער זיידע געשיקט דעם פעטער זלמן לערנען קיין בעראמעטה וואס איז נישט געווען ווייט פון טשערנאוויץ, וואו אונזער קרוב הרה״צ **מו״ה** ר׳ **פנחס יוסף דאבנער זצ״ל** איז געווען רב, און דארט האט ער געלערנט ביי זיין זוהן וואס איז נאכדעם געווארן באניער רב הרהג״צ **המפורסם מו״ה ר׳ ישכר בער דאבנער זצ״ל**. און אין איינווועגס האט ער זיך דארט אויסגעלערנט שחיטה אויף עופות ער זאל קענען שחט׳ן פאר דעם זיידען און די משפחה, ווייל דער זיידע האט נישט געוואלט עסן פון די שחיטה פון די טשערנאוויצער שוחטים, און ביז דער פעטער זלמן האט זיך נישט אויסגעלערנט שחט׳ן האט דער זיידע בכלל נישט געגעסן פלייש, און דערנאך האט ער נאר געגעסן עופות פלייש וואס דער פעטער זלמן האט אים געשחט׳ן, אבער בהמה פלייש האט ער נישט געגעסן די גאנצע 8 יאהר וואס ער האט געווואוינט אין טשערנאוויץ (ודרך אגב אזוי ווי מיר זענען ארויס פון טשערנאוויץ האט דער פעטער אווענ געלייגט דעם חלף). בקיצור דעם פעטער זלמן האט ער אווענעשיקט לערנען, און מיט׳ן פעטער יוסף חיים האט ער אליין געלערנט.

און אזוי ווי דער זיידע האט זיך אביסל מסדר געווען אין טשערנאוויץ, האט ער אנגעהויבן צו טראכטן וועגן די חתונה פון די מאמע׳ן, ער איז געגאנגען און אנגעשריבן א בריוו (א טעלעפאן איז דעמאלסט נאך נישט

באליידיגט א שווארצן, ביי מיר איז נישט א חילוק צווישן א שווארצן און א ווייסן, נאר אזוי ווי איך בין יעצט קראנק און זי האט פון מיר יעדן טאג געלאכט, האב איך איהר איינמאהל פאר אלעמאהל געזאגט דעם פסוק. האט זיך איינער פון די 3 מענטשן אנגערופן אויף אידיש, ״דו האסט זעהר גוט געזאגט, שפתים יושק, אבער אן אנדערט מאהל זאלסטו זעהן זיך איינצוהאלטן״. למעשה האט מען זי נאכדעם געטוישט, און אן אנדערע האט מיר אריינברענגט צו עסן.

געווען צוגענגליך צו אזיינע אירמעלייט ווי די זיידעס זענען געווען) קיין בארדיוב צום זיידען ר' **נפתלי הערש זצ"ל** אז ער איז שוין גרייט חתונה צו מאכן (ודרך אגב א בריוו צווישן טשערנאוויץ און בארדיוב איז געגאנגען בערך צוויי אדער דריי וואכן). דער זיידע ר' נפתלי הערש האט אים צוריק געשריבן אז ער איז אויך גרייט, אבער דערווייל איז די באבע שרה ע"ה פלוצים נפטר געווארן ביום ב' אלול תרצ"ז ווי מיר וועלן ווייטער באשרייבן באריכות, אזוי אז דאס קביעת זמן החתונה האט זיך פארצויגען און עס האט זיך אזוי געצויגען און געצויגען ביז מען האט ענדליך קובע געווען די חתונה אויף חמשה עשר באב שנת תרצ"ח אין טשערנאוויץ, צו די חתונה איז מיטגעקומען דער זיידע ר' נפתלי הערש זצ"ל כאטש עס איז געווען פאר אים זייער א שווערע נסיעה פונדעסטוועגן איז ער געקומען, און מצד די מאמע'ן איז געקומען אויף די חתונה דער עלטער זיידע ר' **אלעזר אלימלך וואלדמאן זצ"ל**, און ווען זיי זענען אנגעקומען קיין טשערנאוויץ און געזעהן ווי אזוי טשערנאוויץ זעהט אויס ברוחניות האבן זיי זיך זייער דערשראקן, זיי האבן נישט געגלייבט זייערע אייגענע אויגן. דער זיידע ר' נפתלי הערש זצ"ל און דער עלטער זיידע ר' אלעזר אלימלך זצ"ל זענען געווען אדורכגעווייקטע צאנזער און שינאווער חסידים, זיי זענען ערציגען געווארן אין אן עכטע צאנזער אטמאספערע, און דא האבן זיי פלוצים געזעהן פאר זייערע אויגן אן עולם הפוך אן איבערגעדרייטע וועלט.

דער זיידע ר' נפתלי הערש זצ"ל איז געווארן אויס מענטש, ווען ער האט געזעהן ווי אזוי טשערנאוויץ זעהט אויס, און ער גייט דא חתונה מאכן א זוהן, און עס וועלן אי"ה געבוירן ווערן אייניקלעך, און ווי אזוי וועט מען זיי דא קענען ערציען, עס איז דאך אפילו נישטא אן עכטע חדר אין די גאנצע שטאט. און וועגן טאטען אליין איז ער אויך געווען באזארגט ווי אזוי ער וועט זיך דא קענען האלטן. בקיצור דער זיידע איז געווען זעהר צובראכן, און ער האט געבעטן דעם טאטען ער זאל זעהן צוריק צו קומען קיין בארדיוב ביי די ערשטע געלעגנהייט און נישט בלייבן אין טשערנאוויץ.

נ"ז) ובאמת איז דער טאטע בערך נאך איין יאהר פון די חתונה,

דהיינו ערגעץ אין משך פון שנת תרצ״ט צוריק געפארן קיין בארדיוב [אליין אהן די מאמע׳ן], ער האט געוואלט ערלעדיגען פאר די מאמע׳ן פאפירן אז זי זאל קענען צוריק קומען קיין בארדיוב וואוינען. אבער עס איז נישט געגאנגען, ער האט שוין גארנישט געקענט טוהן, די מלחמה איז שוין געהאנגען אין די לופטן, ווייל אינגאנצן א פאהר חדשים נאכדעם האט אויסגעבראכן די מלחמה, און מען האט שוין גארנישט געקענט טוהן ער איז שוין קוים צוריק אהיימגעקומען קיין טשערנאוויץ. [ודרך אגב, דער טאטע ע״ה האט מיר דערציילט אז צוריק האט ער שוין נישט געקענט פארן דורך די נארמאלע וועגן, ער האט שוין געמוזט פארן דורך מארמאראש וואס איז געווען א גרויסער אומוועג, אבער ער האט עפעס ריוח געהאט פון דעם אומוועג, ווייל דער אומוועג האט אים געפירט קיין ״בארשא״ ווי עס האט געוואוינט אונזער גרויסע **באבע רבקה׳לע** ע״ה, די מאמע פון אונזער עלטער זיידע ר׳ **אלעזר אלימלך** זצ״ל, און אז ער איז געווען אין בארשא איז זעלבסטפארשטענדליך אז ער איז אריינגעגאנגען צו די באבע רבקה׳לע, און ער האט טאקע באקומען פון איהר א ברכה וואס איז געווען ביי דעם טאטען זעהר חשוב, ער האט עס געהאלטן פאר א גרויסע זכי׳ ווייל זי איז געווען זעהר גרויס.

דער טאטע האט דערציילט אז זי האט אויך גרויס הנאה געהאט און זיך זעהר געפרייט פון זיין באזוך. ער האט דערציילט, אז ווען ער איז אריינגעקומען און איהר געזאגט, אז ער איז איהר אייניקל׳ס מאן, האט זי אים געפרעגט, ״און ווער ביסטו אליין?״ האט ער איהר געזאגט, אז ער איז ברוך אברהם דעם בארדיובער רב׳ס אייניקל. האט זי געגעבן א שפרונג אויף און געזאגט, ״וואס? דו ביזט א צאנזער אייניקל און געווארן מיין אייניקל אויך? דאס איז ביי מיר אן אמת׳דיגע שמחה און איך פריי מיך זעהר וואס דו ביזט געקומען! ביי איהר איז געווען א צאנזער אייניקל א גרויס חשיבות, און זי האט אים געגעבן א ברכה. ווי אויך האט זי אים אנגעוואונטשן אז ער זאל בשלום אהיימקומען קיין טשערנאוויץ. אזוי איז טאקע געווען, ער איז בשלום אהיימגעקומען קיין טשערנאוויץ, וואו מען איז שוין געווען זעהר באזארגט וועגן אים.

די באבע רבקה׳לע ע״ה איז געווען א טאכטער פון הרה״ק ר׳ **שמואל**

שפירא מפרעמיסלא זצ"ל, וועלכער איז געווען א זוהן פון הייליגן **בני יששכר זצ"ל** אזוי אז זי איז געווען אן עכטע אייניקל פון בני יששכר. זי איז שוין דעמאלסט אין שנת תרצ"ט געווען טיף אין איהרע ניינציגע יארן. זי איז געווען זעהר גרויס, און דער **מונקאטשער רב** דער **מנחת אלעזר זצ"ל** פלעגט איהר שיקן קוויטלעך. איהר פאטער ר' שמואל זצ"ל דער זוהן פון בני יששכר איז יונגערהייט נפטר געווארן. איך האב געהערט פון **באניער רב זצ"ל**, אז דער ר' שמואל שפירא זצ"ל פלעגט זיך תמיד גיין טובל'ען אין עפעס א טייך נעבן די שטאט וואו ער האט געוואוינט, און איינמאהל איז ער זיך געגאנגען טובל'ן אינ'ם טייך, און ער איז ל"ע נישט צוריק געקומען. איז מען געגאנגען צו דעם טייך אים זוכן, און אינמיטן זוכן האט מען פלוצים געזעהן ווי עס קומט ארויף אינמיטן טייך פון אונטער'ן וואסער א קאפ פון א דבר אחר און ווערט באלד צוריק פארשוואונדן אונטער'ן וואסער. האט מען פארשטאנען אז מסתמא האט זיך ר' שמואל זצ"ל געשלאגען מיט די חיצונים, און ביים טובל'ן האט ער מכוין געווען אזיינע כוונות וואס זענען געווען קעגן די חיצונים, האבן זיי זיך אויף אים גובר געווען און אים דערטראנקען. בקיצור דער ר' שמואל זצ"ל איז נפטר געווארן יונגערהייט, און איבערגעלאזט א שטוב מיט קליינע יתומים, וועלכע זיין ברודער **הגה"ק ר' דוד'ל דינוב'ער זצ"ל** דער צמח דוד האט מגדל געווען. אזוי אז די באבע רבקה'לע איז נתגדל געווארן ביי איהר פעטער ר' דוד'ל דינוב'ער זצ"ל.

און אז מען רעדט פון די באבע רבקה'לע מוז איך דא דערציילן א מעשה נפלאה וואס איך האב געהערט פון מיין פעטער **הרה"ח ר' זלמן גלאנץ שליט"א** ביי וועלכע ער איז אליין געווען. בערך אין שנת תרצ"ו, איז פלוצים געקומען קיין בארדיוב צום זיידען ר' אלעזר אלימלך א טעלעגראם פון בארשא אז ער זאל שוין קומען צו פארן, ווייל זיין מאמע די באבע רבקה'לע איז זעהר שטארק קראנק, האט ער זיך באלד אויפגעהויבן און געפארן קיין בארשא. ער איז געווען איהר אייניגער זוהן און ער האט מיטגענומען זיין אייניקל דעם פעטער זלמן, וואס איז דעמאלסט געווען א יונג בחור'ל אלס באגלייטער. זיי זענען אנגעקומען קיין בארשא א פרייטאג אינדערפרי, וועו זיי זענען אנגעקומען נאנט

צום הויז וואו די באבע האט געוואוינט, האבן זיי שוין ארויסגעהערט בכיות פון די נשים וואס זענען דארט געווען אין שטוב, און ווען זיי זענען אריינגעקומען האבן זיי געזעהן אז דער מצב איז זעהר ערנסט, מען האט אנגעהויבן צו שרייען כהנים ארויס, ווייל דער פעטער זלמן איז דאך א כהן, און דער פעטער זלמן איז טאקע ארויסגעגאנגען. בקיצור עס האט געהאלטן ביי די לעצטע מינוטן.

אבער פלוצים האט זי זיך געגעבן א כאפ אויף און געזאגט, אז דער זיידע דער בני יששכר איז יעצט געקומען צו איהר און ער האט איהר געזאגט, "**איך בין דיין זיידע, דיין טאטע'ס טאטע, און איך זאג דיר צו, אז אויב דו וועסט טוען זיין פון די מאכלים וואס מען האט צוגעגרייט אויף שבת, וועסטו באלד געזונט ווערן, און דו וועסט נאך היינט קענען לעבט צינדן לכבוד שבת**". אבער דערווייל האט מען נאך גארנישט געהאט צוגעגרייט אויף שבת, ווייל יעדער איז דאך געווען פארנומען מיט איהר, זי האט דאך שוין געהאלטן ביי די לעצטע מינוטן אזוי אז עס איז נאך נישט געווען קיין שום מאכלים אנגעגרייט פאר שבת, נאר איין זאך איז שוין יא געווען און דאס איז די חלות וואס מען האט נאך דאנערשטאג געהאט געבאקן אויף שבת. איז מען געגאנגען און מען האט געגומען א שטיקל חלה פון די שבת'דיגע חלות, און מען האט עס איינגעטונקען אין מילך, און מען האט עס איהר צוגעגעבן צום מויל. און הפלא ופלא עס איז איהר באלד בעסער געווארן, און דער פעטער זלמן האט מיט זיינע אייגענע אויגן געזעהן ווי זי האט נאך יענעם פרייטאג צונאכטס געצינדן לעכט לכבוד שבת, און נאך די מעשה האט זי נאך געלעבט ביז צו די מלחמה, זכותה יגן עלינו.

און אזא ענליכע מעשה אז צדיקים זענען געקומען ווען אונזערע אמהות האבן געהאלטן ביי די לעצטע מינוטן האב איך געהערט מיט יארן צוריק פון **כ"ק אדמו"ר** [מהר"ש] **מבאבוב** (**שליט"א**) [זצ"ל]. ער האט דערציילט, אז ווען די דריטע רביצין פון הייליגן **דברי חיים** האט געהאלטן ביי איהרע לעצטע מינוטין פאר איהר פטירה, האט מען געהערט ווי זי זאגט ברוך הבא רבי ר' מילך, ברוך הבא קאזניצער מגיד, ברוך הבא רבי ר' יעקב יצחק מלובלין, ברוך הבא רבי ר' מענדעלע מרימנוב, און אזוי ווייטער

און ווייטער. די מענטשן וואס זענען געווען אין שטוב האבן געמיינט אז זי רעדט פון היץ וכדומה, נאכדעם האט מען ווייטער געהערט ווי זי זאגט, "אלע צדיקים זענען מסכים אז איך זאל האבן א רפואה שלימה חוץ דער רבי ר' מענדעלע פון רימנוב", און זי איז נפטר געווארן.

דערנאך ווען דער דברי חיים האט חתונה געהאט מיט זיין פערטע רביצין וואס איז געווען אן אייניקל פון רבי ר' מענדעלע מרימנוב, האט מען זיך געכאפט וואס די דריטע רביצין האט געזאגט פאר איהר פטירה, אז אלע צדיקים זענען מסכים אז איך זאל האבן א רפואה שלימה חוץ דער רבי ר' מענדעלע פון רימנוב, און מען האט געזעהן אז זי האט נישט געערעדט פון היץ וכדומה נאר זי האט געווואוסט וואס זי רעדט. ווייל דער רבי ר' מענדעלע האט געוואלט אז דער הייליגער דברי חיים זאל סוף כל סוף נעמען זיין אייניקל, ווייל די פערטע רביצין איז געווען זיין אייניקל, און צוליב דעם האט ער נישט מסכים געווען אז די דריטע רביצין זאל האבן א רפואה, ווייל אויב די דריטע רביצין וואלט געהאט א רפואה וואלט דאך דער דברי חיים קיינמאהל נישט חתונה געהאט מיט זיין אייניקל, על כן האט ער זיך נישט מצרף געווען מיט די אנדערע צדיקים בטל צו מאכן דאס וואס עס איז געווען אנגעשריבן אין הימל אז זי זאל נפטר ווערן און דער דברי חיים זאל דערנאך חתונה האבן מיט זיין אייניקל, נאר ער האט אלעס געלאזט אזוי ווי עס איז געווען אנגעשריבן אין הימל.

נ"ח) און יעצט וועלן מיר צוריק גיין קיין טשערנאוויץ צו די חתונה פון טאטען און די מאמע'ן. והנה ווי געזאגט איז דער זיידע ר' נפתלי הערש זצ"ל צוגעגאנגען צו די חתונה מיט זעהר א שווער הארץ, און ער האט אסאך טרערן פארגאסן אז זיין זוהן און זיינע אייניקלעך זאלן דארט נישט בלייבן וואוינען. אבער דערווייל האט מען גארנישט געקענט טוהן עס איז נישט געווען קיין שום ברירה, מען האט געמוזט דארט בלייבן, און מען האט געמאכט די חתונה צו מזל און צו ברכה. עס איז געווען זעהר א שיינע חתונה, די טשערנאוויצער אידן האבן זיך זעהר שיין צוגעשטעלט זיי האבן אריין געברענגט אין שטוב אריין אלעס וואס מען דארף צו א חתונה, און נישט נאר וואס מען דארף צו די סעודה פון די חתונה, נאר אפילו די זאכן וואס מען דארף צו די שטאפירונג האבן זיי אויך

אריינגעברענגט, ווי למשל נייע בעטצייג און האנטוכער און טישטוכער און סחורות אויפצונייען בגדים וכדומה, עס האט גארנישט געפעהלט.

און וועו זיי זענען נאכדעם געקומען צו די חתונה און געזעהן די שיינע מחותנים מיט די ווייסע בערד און מיט די שטריימלעך און ווייסע זאקן, זענען זיי ארויס פון די כלים. זיי זענען געווען זיכער אז דאס זענען די אבות פון גן עדן, און זיי זענען געווען איבערגליקליך אז זיי האבן געהאט א חלק אין אזיין חתונה וואס די אבות פון גן עדן האבן זיך אין איהר באטייליגט. זיי האבן געבעטן אז די זיידעס זאלן שוין בלייבן אין טשערנאוויץ מען וועט זיי אויסהאלטן און עס וועט זיי זיין בעסער ווי אין גן עדן. אבער דער זיידע ר׳ נפתלי הערש זצ״ל איז באלד נאך שבת שבע ברכות צוריק געפארן קיין בארדיוב, נישט צוריק אין גן עדן אריין נאר ליידער ליידער אין גיהנם אריין ווייל עס האט זיך באלד אנגעהויבן דאס היטלער גיהנם אין וועלכן ער איז צום סוף אומגעקומען על קידוש השם הי״ד.

והנה איידער איך גיי ווייטער וויל איך נאך דערציילן א קליינע מעשה וואס דער טאטע ע״ה האט געהאט מיט דעם זיידען ר׳ **נפתלי הערש זצ״ל** דעם ערשטן שבת נאך די חתונה. דער טאטע ע״ה האט דעמאלסט דעם ערשטן פרייטאג צו נאכט אנגעשניטן פאר די מאמע א קליינע מוציא, און וועו דער זיידע ר׳ נפתלי הערש זצ״ל האט דאס באמערקט האט ער אים געפרעגט, ״וואס איז דאס?״ האט דער טאטע אים געענטפערט מיט א ווערטל, אז ער וויל זי נישט צוגעווואוינען צו גרויסע מוציא׳ס. האט זיך דער זיידע אויף אים זהר געבייזערט, און ער האט צוגענומען די קליינע מוציא און אים געהייסן אנשניידן אן אנדערע מוציא - א גרויסע מוציא, און ער האט אים געזאגט אז דו וועסט זי צוגעווואוינען צו גרויסע מוציא׳ס וועט דער אויבערשטער העלפן און דו וועסט איהר קענען געבן גרויסע מוציא׳ס. אגב וועו דער טאטע האט דערציילט די מעשה, האט ער מוסיף געווען אז ער האט שטענדיג חרטה אויף דעם נארישקייט פון אנשניידן א קליינע מוציא פאר די מאמע׳ן.

און יעצט וועלן מיר גיין ווייטער. דער זיידע ר׳ **אלעזר אלימלך ע״ה** איז נאך יא אביסל געבליבן אין טשערנאוויץ, אבער נאר עטליכע חדשים.

ביז ער איז אמאהל שבת אינדערפרי געגאנגען אין מקוה אריין, און ער האט דארט געזעהן ווי עס איז ארויסגעפאלן פון איינעם פון די אידן׳ס טאש א פּעקל מיט געלט, און דער איד האט זיך שיין איינגעבויגן און אויפגעהויבן דאס געלט אין שבת. וועז דער זיידע האט דאס געזעהן האט ער באשלאסן אז עד כאן ! ווייטער גייט עס נישט, מער קען ער דא נישט בלייבן, און מוצאי שבת באלד נאך הבדלה האט ער געזאגט פאר זיין איידעם דעם זיידען ר׳ אברהם יהושע העשל זצ״ל אז ער האט באשלאסן אז ער פארט צוריק. ער האט אים געזאגט, ״איך האף אז ביי די ערשטע געלעגנהייט וועסטו פון דא אנטלויפן, אבער דערווייל האסטו נישט וואו צו לויפן דו האסט נאך א שטוב מיט קינדער, דו קענסט יעצט אין ערגעץ נישט גיין מיט דיין משפחה דו מוזט דערווייל דא בלייבן, אבער איך האב שוין אלע קינדער חתונה געמאכט, איך בין יעצט א מענטש אליין איך קען צוריק פארן איך וועל מיר שוין אן עצה געבן״. ער איז באלד צוריק געפארן קיין טשעכן, און צום סוף איז ער אויך פארברענט געווארן אין אוישוויץ הי״ד.

נ״ט) און אזוי ווי מיר האבן דא באשריבן ווי ווייט די זיידעס זענען געווען באזארגט ווי אזוי זייערע אייניקלעך - וואס זענען נאך אפילו נישט געבוירן געווארן - וועלן נתחנך ווערן אין אזא פרייע שטאט. וועל איך וועגן דעם ענין דערציילן א מעשה פון מיין גרויסן רבי׳ן ר׳ **מיכאל בער וויימאנדל זצ״ל** ביי וועלכע איך בין געווען דערביי. א האלבע מעשה איז שוין מפורסם געווארן בשמו אין דעם אידישען ליכט און אין דעם אידישען שטראל, אבער ווי געזאגט איז נאר א האלבע מעשה מפורסם געווארן, און איך וועל דא משלים זיין און דערציילן די גאנצע מעשה. והנה, דאס לעצטע יאהר פון זיין לעבן איז ר׳ מיכאל בער זי״ע שוין געווען זעהר שוואך ער האט געמוזט אסאך רוהען, ער האט זיך געמוזט ארויסציען פון דעם גרויסן בנין פון די ישיבה וואס איז געווען אויף א בארג און ער האט זיך אריינגעצויגען אין א דירה וואס מען האט אים צוגעגרייט אונטן פון בארג, אין דעם אומבאוואוינטען בנין וואס מען האט געוופן דאס גאראדזש-הויז, וואס איז געווען בערך א האלבער קילאמעטער ווייט פון דעם גרויסן בנין הישיבה, ווייל דארט איז געווען רואיגער און ער האט געקענט האבן מער מנוחה, פארלערנען פאר אן

עולם בחורים האט ער שוין נישט געהאט קיין כח. נאר איינמאהל במשך די גאנצע צייט וואס ער האט געוואוינט אין דעם גאראדזש-הויז האט ער פארגעלערנט פאר אלע בחורים, דאס איז געווען וועז הגה"ק **דער בעלזער רב** זי"ע איז נסתלק געווארן ביום כ"א אב תשי"ז, דעמאלסט האט ער אראפגערופן אלע בחורים און ער האט פאר זיי פארגעלערנט משניות מקואות לעילוי נשמתו פון בעלזער רב זי"ע, אבער חוץ דעם האט ער מער נישט פארגעלערנט פאר'ן גאנצן עולם.

אבער אזוי ווי מרביץ תורה זיין, דהיינו לערנען מיט בחורים, איז ביי אים געווען דאס גאנצע חיות, זענען יעדן נאכמיטאג צו אים אראפגעגאנגען צוויי בחורים און ער האט מיט זיי געלערנט. און מיט צוויי בחורים אליין איז אים נישט אזוי שווער אהנגעקומען צו לערנען, ווייל וועז ער האט זיך אינמיטן לערנען אביסל שוואך געפיהלט האט מען מפסיק געווען, ער האט זיך אהנגערוהט, און דערנאך ווייטער געלערנט. א זאך וואס ער האט נישט געקענט טוהן וועז ער וואלט פארגעלערנט פאר אן עולם. מן השמים קזכו לי, אז איך בין געווען איינער פון די צוויי בחורים אויף וועמען עס איז געפאלן דער גורל צו גיין יעדן טאג לערנען ביי ר' מיכאל בער'ן זי"ע. און איך מוז זאגן אז די שעות וואס איך האב די זכי' געהאט צו זיין נעבן אים איז געווען די שענסטע און די בעסטע שעות פון מיין לעבן, עס איז ממש נישט צו באשרייבן וואס דאס מיינט צו זיין נאנט צו אזא ריז אין תורה און אין חכמה און אין יראת שמים און אין אלע ענינים ווי ער איז געווען. איך וועל אי"ה שפעטער פרובירן צו דערציילן א מקצת מן המקצת פון וואס איך האב ביי אים געזעהן, אבער דערווייל וועלן מיר גיין צו די מעשה וואס איך וויל דא דערציילן.

והנה, אין א שיינעם נאכמיטאג איז אנגעקומען א קאר פון די שטאט 'ברידזשפארט', קאנעטיקעט, וועלכע איז נישט ווייט פון וואו די ישיבה געפינט זיך, און עס זענען ארויס געקומען 2 עלטערע פארפעלקער, און זיי האבן געפרעגט צי זיי קענען אריינקומען עפעס שמועסן מיט הרב ווייסמאנדל פון וועמען זיי האבן ערגעץ געלייענט. האט מען געפרעגט ר' מיכאל בער'ן זי"ע און ער האט געזאגט יא. זענען זיי אריינגעקומען און אנגעהויבן צו שמועסן, דאס ערשטע האט אנגעהויבן צו רעדן די

עלטסטע, א אידענע וואס איז שוין זיכער געווען טיף אין די אכציגער יארן, און זי האט געזאגט פאר ר׳ מיכאל בער׳ן אז זי זוכט שוין אזא גרויסן תלמיד חכם ווי ער איז אסאך יארן. ווייל עס איז איהר מיט אסאך יארן צוריק איינגעפאלן עפעס א זאך און זי ווייל וויסן צי עס איז ריכטיג. זי האט געזאגט אז עס איז איהר איינגעפאלן אז דער נאמען ״פאלאטשעק״ נעמט זיך פון דעם וואס דער טאטע איז געווען א פאלאק דהיינו פון פולין און די מאמע איז געווען א טשעק דהיינו פון טשעכן, האט זיך דאס קינד א נאמען געגעבן ״פאלאטשעק״ דאס הייסט אז ער איז ביידע א פאלאק און א טשעק, און אויף דעם האט זי געזוכט אזא גרויסן תלמיד חכם ער זאל איהר אויף דעם געבן א הסכמה.

ווען איך און מיין חבר האבן דאס געהערט, האבן מיר זיך נישט געקענט איינהאלטן פון לאכן, אבער ר׳ מיכאל בער האט אפילו נישט געגעבן קיין שמייכל, ער האט זיך ארויף געלייגט די האנט אויפ׳ן שטערן און עס האט אויסגעזעהן ווי ער טראכט אריין אין די זאך. ער האט עס נישט געוואלט אוועק מאכן פאר א לייכטע שאלה ווייל דעמאלסט וואלט זי פארשעמט געווארן. נאך א האלבע מינוט טראכטן האט ער איהר געזאגט אז ״עס קען זיין״. די אידענע איז געווען גליקליך אז זי האט באקומען א הסכמה צו איהר טעאריע פון אזא גרויסן תלמיד חכם. נאכדעם האט זי ווייטער געוואלט עפעס פרעגן, אבער יעצט האט איהר שוין איינער פון די צוויי מענער איבערגעהאקט, ער האט איהר געזאגט אז זי זאל שוין אויפהערן מיט איהרע שטותים, ״מיר זענען נישט אהער געקומען וועגן די שטותים, מיר זענען אהער געקומען וועגן עפעס אנדערש״, און דער מאן האט איבערגענומען דאס ווארט.

ער האט אנגעהויבן צו דערציילן פאר ר׳ מיכאל בער׳ן און געזאגט, ״מיר שטאמען פון רוסלאנד פון זייער פרומע עלטערן, און מיר אליין זענען אויך געווען זעהר פרום, מיר האבן נאך חתונה געהאט אין רוסלאנד און עס איז אונז נאך געבוירן געווארן עטליכע קינדער אין רוסלאנד, מיט פופציג יאהר צוריק - יאהרע 06׳ למספרם, ווען עס זענען פארגעקומען די פאגראמען אין רוסלאנד זענען מיר אנטלאפן פון רוסלאנד און געקומען קיין אמעריקא מיט אונזערע קליינע קינדער. אנגעקומען זענען מיר קיין

ניו יארק און זיך באזעצט אין די איסט-סייד וואו עס האבן דעמאלסט געוואוינט צענדליגע טויזנטער אידן, און עס זענען געווען אסאך שוהלען און בתי מדרשים און אפילו עפעס חדרים אויך. אבער עס איז אונז אביסל שווער געגאנגען מיט פרנסה האבן מיר זיך אויפגעהויבן און געזומען די ווייבער און די קליינע קינדער און געפארן קיין 'ברידזשפארט' (א שטאט אין די סטעיט פון קאנעטיקעט), וואו מיר האבן זיך צוגעשלאגען צו כמעשה'דיגע פרנסות און מיר האבן זיך בגשמיות גאנץ שיין איינגעארדענט.

אבער אין דעם ענין פון רוחניות איז ברידזשפארט געווען א מדבר שממה, עס איז נישט געווען א ניו יארק, און מיר האבן זיך זעהר שנעל אמעריקאניזירט. מיר אליין האבן זיך נאך יא אביסל געהאלטן מיר האבן נאך יעדע וואך לעכט געצונדן און נאך געגאנגען אין שוהל אריין, אבער אויף די קינדער האבן מיר נישט צופיהל אכט געגעבן, אונזער קאפ איז געלעגן אין די ביזנעס נישט אין די קינדער, אזוי אז די קינדער זענען אינגאנצן פארפרעמדט געווארן פון אידישקייט, און ווער שמועסט פון די אייניקלעך זיי ווייסן שוין אפילו נישט אז זיי זענען אידן. ווען מיר זענען עלטער געווארן און מיר האבן 'ריטייערט', האבן מיר זיך געגעבן אביסל א קוק ארום האבן מיר געזעהן אז מיר האבן נישט קיין קינדער, מיר האבן אפילו נישט ווער עס זאל נאך אונז קדיש זאגן, ווייל אונזערע קינדער זענען שוין נעבעך פולשטענדיגע גוים וואס ווייסן אפילו נישט וואס קדיש איז. מיר האבן זיך אהנגעהארעוועט דאס גאנצע לעבן און צום סוף בלייבט פון אונז גארנישט. ווען מיר דערמאנען זיך פון אונזערע הייליגע עלטערן ז"ל און קוקן נאכדעם אהן אונזערע פוסטע קינדער קלעמט אונז דאס הארץ, און וואס עלטער מיר ווערן טריפט אונז דאס הארץ מער און מער. ווען מיר זאגן אמאהל פאר די קינדער זיי זאלן וויסן אז זיי זענען אידן, און אידן דארפן אמאהל גיין אין א שוהל אריין וכדומה, ענטפערן זיי אונז אז זיי האבן נישט צייט צו די זאכן. מיר ווייזען יעצט אויף דעם וואס מיר זענען דעמאלסט אוועק פון די ניו יארקער איסט-סייד, ווען מיר וואלטן דארט געבליבן וואלטן די קינדער כאטש געקענט נאך אונז קדיש זאגן אבער יעצט האבן מיר גארנישט. דער איד האט אנגעהויבן אביסל צו ווייזען און דער אנדערער איד מיט די צוויי אידענעס האבן מיטגעווייזט,

און זיי האבן געפרעגט ר׳ מיכאל בער׳ן זי״ע, צי עס איז נאך דא עפעס אן עצה אריינצוברענגען אין די קינדער אביסל אידישקייט.

וועו זיי זענען פערטיג געווארן האט ר׳ מיכאל בער זי״ע אויך געהאט טרערן אין די אויגן ער האט אויך מיט זיי מיטגעווויינט, עס איז געווען א שטיקל צייט שטיל אין די שטוב ביז ר׳ מיכאל בער האט אנגעהויבן צו רעדן. ער האט זיי געזאגט מה נאמר ומה נדבר וואס קען איך זאגן און וואס קען איך טוהן, איך האב מורא אז מיר וויינען צו שפעט, און ער האט זיי דערציילט א מעשה. עס איז אמאהל געווען א שטאט צווישן פולין און רוסלאנד וואס די גרענץ איז געווען אינמיטן שטאט א העלפט שטאט האט געהערט צו רוסלאנד און די אנדערע העלפט צו פולין, דאס בית הקברות איז געווען אויף די רוסישע זייט, אבער עס איז געווען אן אפמאך אז טאמער שטארבט עמיצער אויף די פוילישע זייט מעג מען אים אריבער ברענגען צו די רוסישע זייט צו באגראבן (צווישן בעלגיע און האללאנד איז עד היום הזה דא אזיין שטעטל וואס הייסט ׳פיטטע׳), און ווי געווענליך האט זיך געטראפן מענטשן וואס האבן דעם אפמאך גוט אויסגענוצט, וואס האבן זיי געטוהן? זיי האבן איינגעקויפט זילבער וואס איז געווען זעהר ביליג אין פולין, און זיי האבן עס אריינגעלייגט אין אן ארון אריין און מען האט דעם ארון צוגעדעקט מיט א חברה קדישא דעק, און מען האט געמאכט א לוי׳. די מענער האבן געטראגן דעם ארון אויף זייערע פלייצעס און די וויבער זענען נאכגעגאנגען און געווויינט ווי צובראכענע אלמנות, און די קינדער זענען נאכגעגאנגען און געשריגן טאטע ווי אומגליקליכע יתומים. און מען איז אזוי צוגעקומען צו די גרענץ און ווען די רוסישע וועכטער האבן געזהן די לוי׳ האבן זיי באלד געעפנט די גרענץ און אדורך געלאזט די לוי׳, מען האט דעם ארון אהנגעפירט אין בית הקברות אריין און מען האט אים דארט באגראבן און ביינאכט האט מען אים אויפגעגראבן און ארויסגענומען דאס זילבער און פארקויפט מיט גרויסע רווחים, ווייל אין רוסלאנד איז זילבער געווען טייער, און מען האט געמאכט א לעבן.

פון אנהייב האט מען געמאכט אזא לוי׳ איינמאהל א חודש, אבער ווען דאס געשעפט האט זיך ענטוויקלט האט מען אנגעהויבן צו מאכן

אזא לוי׳ צוויי מאהל א חודש, און דערנאך יעדע וואך, ביז מען האט שוין געמאכט אזא לוי׳ יעדן מאנטאג און דאנערשטאג. און אזוי ווי עס איז געווארן א טאג טעגליכע זאך, האבן די אלמנות מיט די יתומים שוין אויפגעהערט אזוי שטארק צו ווייגען און צו שרייען, זיי האבן זיך שוין אפילו ערלויבט צו געבן א שמייכל אויך, אזוי אז עס האט אנגעהויבן אויסצוזעהן וואס מער און מער ווי א פיקניק, ווי איידער א לוי׳.

איינמאהל ווען אזיין (פיקניק) לוי׳ איז אריבער די גרענץ, האט דער רוסישער הויפט אפיציר פלוצים געגעבן א באפעל פאר זיינע סאלדאטן אז זיי זאלן עפענען דעם ארון. האבן זיי געעפנט דעם ארון און מען האט געזעהן אז דארט ליגט נישט א טויטער נאר אן אוצר מיט זילבער, האט ער באלד צוגענומען דאס גאנצע זילבער און ארעסטירט אלע מענער, ווען די ווייבער האבן דאס געזעהן האבן זיי אויסגעבראכן מיט א געוויין און מיט א געשריי זיי זענען צוגעלאפן צו דעם אפיציר און אים געבעטן ער זאל רחמנות האבן אויף זיי און באפרייען זייערע מענער און צוריק געבן דאס זילבער, כדי זיי זאלן האבן מיט וועמען און מיט וואס צו געבן א שטיקל ברויט פאר די קינדער און זיי האבן געווויינט און געווויינט... ווען דער אפיציר האט געזעהן זייער געוויין, האט ער זיי געזאגט, ״עטס ווויינט׳ס צו שפעט ווען עטס וואלט׳ס פריער ביי די לוי׳ געווויינט, וואלט עטס יעצט נישט געדארפט ווויינען, ווייל מיר וואלט נישט איינגעפאלן אז עס איז נישט אן עכטע לוי׳ און איך וואלט ענק שיין אדורך געלאזט, אבער אזוי ווי עטס האט פריער נישט געווויינט נאר אדרבה עטס האט נאך געשמייכלט, איז מיר איינגעפאלן אז עס איז נישט אן עכטע לוי׳ ווייל ביי אן עכטע לוי׳ שמייכלט מען נישט ביי אן עכטע לוי׳ ווויינט מען, און עטס האט נישט געווויינט פריער נאר יעצט, יעצט איז שוין צו שפעט !״ ר׳ מיכאל בער זי״ע האט אויסגעפירט און ער האט זיי געזאגט, ״עטס זעהט ״אמאהל ווויינט מען צו שפעט״, ווען עטס וואלט פאר פופציג יאהר ווען עטס זענט נאך געווען אין די איסט-סייד געטראכט וועגן די קינדער, און עטס וואלט דעמאלסט געווויינט און נישט געפארן קיין ברידזשפארט, וואלט עטס אפשר יעצט נישט געדארפט טראכטן און ווויינען וועגן די קינדער, אבער דעמאלסט האט עטס נישט געטראכט וועגן די קינדער און נישט געווויינט נאר עטס האט געמאכט א שמייכלדיקע לוי׳ קיין

ברידזשפארט און יעצט ווייניט עטס, יעצט האב איך מורא איז שוין צו שפעט". אבער אעפ"כ האט ער זיי געוואונטשן אז די קינדער זאלן נאך אמאהל צוריק קומען צום אידישן פאלק.

און וועו זיי זענען ארויסגעגאנגען האט אונז ר' מיכאל בער זי"ע געזאגט אז עס קען אפשר זיין אז דער פסוק אין פרשת משפטים וואס זאגט "מלאתך ודמעך לא תאחר" מיינט דאס מרמז צו זיין, ווייל "מלאתך" קען מיינען קינדער ווי עס שטייט אין תהלים קכ"ז "אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם", און "דמעך" מיינט דאך טרערן, ווייל דער פסוק זאגן אז "מלאתך ודמעך" דיינע קינדער און דיינע טרערן "לא תאחר" זאלסטו נישט פארשפעטיגען, דאס הייסט דו זאלסט נישט פארשפעטיגען צו טראכטן וועגן דיינע קינדער, און דו זאלסט נישט פארשפעטיגען צו ווייניען וועגן דיינע קינדער, נאר דו זאלסט באלד וועו זיי זענען געבוירן געווארן טראכטן און ווייניען וועגן זיי, און דעמאלסט וועסטו נישט דארפן טראכטן און ווייניען וועגן זיי שפעטער, אבער טאמער וועסטו יעצט נישט ווייניען נאר לאכן, דעמאלסט וועסטו שפעטער וועו עס פועל'ט שוין נישט דארפן ווייניען,
(הפשט על מלאתך איננו זוכר בדיוק ע"כ כתבתיו באותיות קטנות)

ס) און יעצט וועלן מיר צוריק גיין וואו מיר האבן געהאלטן, אז דער זיידע ר' אלעזר אלימלך זצ"ל נאכדעם ווי ער האט געזעהן ווי א איד איז אזוי גלאט מחלל שבת, איז ער באלד צוריק געפארן קיין בארדיוב ווייל ער איז געווען אזוי אויסגעארבעט אז זיין נפש האט דאס נישט געקענט סובל זיין. וכדי מיר זאלן האבן א שטיקל השגה וואס פאר א פארצייטישער אנגעהיטענער איד דער זיידע איז געווען, וועל איך דא דערציילן פון אים א קליינע מעשה, דהנה דער זיידע ר' אלעזר אלימלך זצ"ל האט זיך קיינמאהל נישט געלאזט מאכן א בילד, און וועו דער דייטש איז אריינגעקומען האט יעדער איד זיך געמוזט רעגיסטרירען ביי די געסטאפא, און צו דעם רעגיסטרירען האט מען געמוזט מיטברענגען א בילד אזוי אז דער זיידע האט זיך געמוזט מאכן א בילד עס איז דאך געווען פיקוח נפש. ער האט אבער מורא געהאט אז לאחר מאה ועשרים שנה וועט נאך פון אים בלייבן א בילד א זאך וואס האט אים נישט געשמעקט, עס איז אים נישט ניחא געווען אז עס זאל פון אים בלייבן א בילד. האט

ער זיך פארקרימט דאס מויל און זיך געשטעלט נישט ווייט פון א בית הכסא, און אזוי האט ער זיך געלאזט פאטאגראפירן צוזאמען מיט דעם בית הכסא. ער האט געהאט א חשבון אז פאר די געסטאפא וועט דאך דאס אלעס נישט שטארן, אבער די קינדער וועלן דאס בילד זיכער נישט האלטן, זיי וועלן דאס בילד זיכער צורייסן, ווייל זיי וועלן זיך שעמען צו האלטן א בילד פון זייער זיידען מיט א פארקרימט מויל און צוזאמען מיט א בית הכסא. עס איז אים נישט איינגעפאלן אז דאס בית הכסא וועט מען קענען אויסשניידן, און דערנאך וועט מען דאס בילד קענען איבערמאכן און מען וועט גארנישט זעהן דאס בית הכסא. און צופעליג איז דאס בילד געבליבן, און איינער פון די אייניקלעך וואס האט נישט געווואוסט פון דעם חשבון, האט טאקע דאס בית הכסא פון דעם בילד אויסגעשניטן, און ער האט פון דעם בילד איבער געמאכט אפשר 100 בילדער, און צושיקט צו אלע אייניקלעך. איך מוז זאגן אז עס איז א הערליך בילד כאטש דאס מויל איז פארקרימט, זי״ע.

און אז מען רעדט פון דעם ענין פון נישט לאזן זיך מאכן בילדער וועל איך דא דערציילן א מעשה פון דעם ענין פון זיידען ר׳ **אברהם יהושע העשל זצ״ל**, אבער קודם וויל איך מקדים זיין וואס איך האב שוין אויבן אין אות מ״ז דערמאנט אז דער זיידע ר׳ אברהם יהושע העשל זצ״ל איז געווען זעהר א שיינער מענטש, ער האט געהאט אזא הערליכע צורה אז מענטשן פלעגן זיך פשוט אפשטעלן אויף די גאס אים נאכצוקוקן. יעצט וועלן מיר גיין ווייטער, דער זיידע האט אין זיינע לעצטע יארן געהאט צו טוהן מיט׳ן הארץ און ער פלעגט זיך באהאנדלען ביי א גרויסן הארץ ספעציאליסט אין מאנהעטען, וואס צופעליג געדענק איך זיין נאמען ער האט געהייסן **דאקטאר דרעקסלער**. ער איז געווען דער הויפט הארץ ספעציאליסט פון מאונט סיני שפיטאל אין ניו יארק, און ער האט געהאט א פריוואטן אפיס אין מאנהעטען וואו אהין דער זיידע פלעגט אייביג גיין. ער פלעגט נעמען פאר א וויזיט $150 וואס איז אין יענע יארן געווען אסאך געלט, אבער פון זיידען האט ער נישט געווואלט נעמען קיין געלט. דער זיידע האט אים אפילו יא געווואלט אייביג עפעס באצאלן נישט קיין $150 אבער כאטשיג עפעס, ווייל די גמרא זאגט אז א דאקטאר וואס באהאנדלט אומזיסט איז גארנישט ווערט (ב״ק פה.), אבער דער דאקטאר

האט פון אים קיינמאהל נישט געוואלט נעמען אפילו א פרוטה אחת.

איינמאהל האט זיך דער זיידע איינגעשפארט אז ער מוז פון אים עפעס נעמען. דער דאקטאר האט בשום אופן נישט געוואלט, נאר ער האט אים געזאגט, "אויב דו ווילסט מיך דוקא מהנה זיין קענסטו מיך מהנה זיין מיט עפעס אנדערש". ער האט אים דערציילט אז אין זיין פרייע צייט האט ער זעהר ליב צו מאהלן בילדער, דאס איז זיין 'האבי'. "און אזוי ווי דו ביזט זעהר א שיינער מענטש האב איך חשק דיך אנצומאהלן, און אויב דו ווילסט מיך מהנה זיין, קענסטו מיך מהנה זיין מיט דעם וואס דו וועסט אמאהל פאר מיר פאזירען א האלבע שעה, אז איך זאל דיך קענען אהנמאהלן. דו דארפסט גארנישט טוהן נאר זיצן אויף א בענקל, און מיט דעם וועסטו מיך מער מהנה זיין ווי מיט טויזנט דאלער". וועז דער זיידע האט דאס געהערט, איז ער געווארן איינגאנצן צומישט, פון איין זייט האט ער זיך נישט געקענט ארויסדרייען פון דעם דאקטאר, און פון די אנדערע זייט האט ער נישט געוואלט פאזירען מען זאל אים אהנמאהלן. בקיצור ער איז געווארן צומישט און ער האט געפרעגט דעם דאקטאר וועז ער ווייל דאס מאכן, האט אים דער דאקטאר געזאגט אז יעצט נישט ווייל יעצט האט ער פאציענטען וואס ווארטן, נאר דאס נעקסטע מאהל וועז דער זיידע וועט רופן פאר אן אפוינטמענט וועט ער אזוי אויסרעכענען אז ער זאל אים דעמאלסט קענען אהנמאהלן. וועז דער זיידע האט געהערט אז ער מיינט נישט אויף יעצט, האט ער זיך מחיה געווען, און ער איז זיך אהיימגעגאנגען און מער נישט געגאנגען צו דעם דאקטאר. ער האט מוותר געווען אויף די באהאנדלונג פון אזא גרויסן ספעציאליסט, אבי נישט צו פאזירען און זיך לאזן אהנמאהלן.

און ווייטער בשם אונזער פעטער הגה"ק ר' **איציקל מפשעווארסק זצ"ל** האב איך געהערט, אז עס איז אמאהל אריינגעקומען אין הויז אריין עפעס א פרעמדער איד מיט א פאטאגראף מאשינדל כדי אים צו פאטאגראפירן, און וועז ר' אנשיל ע"ה דער גבאי האט דעם איד באמערקט האט ער אים געזאגט אז דער רבי לאזט זיך נישט מאכן בילדער און ער האט אים ארויסגעווארפן. אבער דער איד איז נישט געווען פון לאזעוויץ און ער האט זיך נישט געלאזט ארויסווארפן. אזוי אז עס האט זיך אנגעהויבן

א קריגעריי, ביז ר׳ איציקל זצ״ל האט עס אריין געהערט אין זיין שטוב אריין אז מען קריגט זיך. האט ער אריינגערופן דעם גבאי ר׳ אנשיל און אים געפרעגט וואס דא איז, האט ר׳ אנשיל אים געענטפערט אז עס איז עפעס אריינגעקומען א פרעמדער איד און וויל מאכן א בילד פון רבי׳ן און איך וויל אים נישט לאזן. האט אים ר׳ איציקל געזאגט, ״איך דארף יעצט זעהר וויכטיג געלט פאר הכנסת כלה, גיי זאג דעם איד אז אויב ער וועט מיר געבן $500 פאר הכנסת כלה וועל איך מיך לאזן מאכן א בילד״. איז ר׳ אנשיל ארויסגעגאנגען און געזאגט פאר דעם איד, ״דער רבי האט געזאגט, אויב איהר וועט אים געבן $500 פאר הכנסת כלה, וועט ער זיך לאזן מאכן א בילד״. איז געגאנגען דער איד און ער האט אויפ׳ן ארט ארויסגענומען $500 און אהינגעגעבן. האט מען אים אריינגעלאזט צום רבי׳ן און ער האט געמאכט א הערליך בילד.

ס״א) והנה, ביי כ״ק אדמו״ר הגה״ק ר׳ **איציקל זי״ע** האט מען אסאך מאהל געזהען אזיינע זאכן, אז ער האט מוותר געווען אויף זיינע פרינציפן און אויף זיינע מנהגים וועו עס האט זיך געהאנדלט וועגן מחיה זיין א איד. איך וועל דא נאר דערציילן איין אזא מעשה וואס עס איז צופעליג פארגעקומען מיט׳ן טאטען ע״ה. דער טאטע ע״ה איז מיך אמאהל געקומען וויזיטן קיין אנטווערפן. ער איז אנגעקומען א פרייטאג אינדערפרי, איז ער געגאנגען דאוועננען צו ר׳ איציק׳לען און געזומען פון אים שלום. וועו ר׳ איציקל האט אים געזהען האט ער אים געזאגט, ״שבת ביסטו מיין גאסט״. האט אים דער טאטע געזאגט, ״איך האב דאך דא א זוהן״. האט ער געזאגט, ״נו דעמאלסט וועלן מיר זיך איינטיילן, פרייטאג צונאכטס וועסטו זיין ביי מיר און שבת בייטאג ביי דיין זוהן״. עס איז געקומען פרייטאג צונאכטס, האבן מיר געדאוועט ביי ר׳ איציק׳לען און דער טאטע איז דארט געבליבן צו די סעודה. יעצט מוז איך מקדים זיין א קליינע הקדמה.

ר׳ איציקל זי״ע האט געהאט א מנהג, אז פרייטאג צונאכטס באלד נאכ׳ן דאוועננען האט ער געזאגט שלום עליכם מלאכי השלום, אבער קידוש געמאכט האט ער ערשט צוויי שעה שפעטער. דער טאטע ע״ה האט אבער פון דעם נישט געוואוסט, און וועו ער האט געזהען נאכ׳ן

דאוועגען אז ר׳ איציקל זאגט שוין שלום עליכם, האט ער זיך מחיה געווען אז עס וועט נישט לאנג דויערן. דערווייל אבער האט מען געווארט און געווארט און אין קול ואין עונה, ר׳ איציקל מאכט נישט קידוש. עס איז שוין אדורך א האלבע שעה און ר׳ איציקל מאכט נאך אלץ נישט קידוש. איז דער טאטע צו געגאנגען צו ר׳ איציקלען און אים געפרעגט, ״ווען מען מאכט דא קידוש?״ האט ער אים געזאגט בערך און א שעה אנדערהאלבן, פרעגט אים דער טאטע, ״אויב דער פעטער מאכט ערשט קידוש אין א שעה אנדערהאלבן, דעמאלסט נאכוואס האט ער געזאגט שלום עליכם באלד נאך עלינו, דער פעטער מאכט דאך ערשט קידוש צוויי שעה שפעטער?״ האט אים ר׳ איציקל געענטפערט, ווייל איך וויל נישט אויפהאלטן די מלאכים, זאג איך זיי שלום עליכם מלאכי השלום וכו׳, אזוי אז זיי ווערן פריי און דערנאך קען איך מיך שיין טוהן וואס עס קומט מיר אויס צו טוהן״. האט אים דער טאטע ע״ה געזאגט מיט א ווערטל איך פארשטיי נישט, ״די מלאכים וואס דארפן נישט עסן וויל דער פעטער נישט אויפהאלטן, און מיר מענטשן וואס דארפן יא עסן האלט דער פעטער יא אויף?״

ווען ר׳ איציקל האט דאס געהערט, האט ער געהייסן דעם גבאי ער זאל שוין אלעס צוגרייטן ווייל ער גייט שוין מאכן קידוש, און ער איז תיכף געגאנגען מאכן קידוש. ווען דער טאטע ע״ה האט דאס געזעהן איז ער שנעל צו אים צוגעגאנגען און געזאגט, ״פעטער, איך האב נאר געמיינט א ווערטל איך בין נישט הונגעריג, דער פעטער דארף נישט וועגן מיר שוין קידוש מאכן״. אבער עס האט גארנישט געפועלט. האט אים דער טאטע ווייטער געזאגט, ״דער פעטער קען דאך מיך שוין 50 יאהר, ער ווייסט דאך אז איך האב ליב צו מאכן א ווערטל״. אבער עס האט גארנישט געפועלט, ער האט געמאכט קידוש און מען האט געגעסן די סעודה און געזונגען זמירות, און דערנאך האט ער מכבד געווען דעם טאטען מיט בענטשן. ווען דער עולם איז נאכדעם געקומען צום טיש האבן זיי געזעהן אז עס איז שוין נאך אלעמען. אט דאס איז געווען ר׳ איציקל זי״ע אז ער האט געהערט פון א איד אז ער איז הונגעריג, אפילו עס איז נאר געווען א ווייטער ספק צי ער האט עס געמיינט ערנסט, האט ער שוין אויף אלעם מוותר געווען.

(והנה איך האב אמאהל דערציילט די מעשה פאר מיין רבי׳ן דעם נייטערער רב (שליט״א) [זצ״ל] האט ער מיר געזאגט, אז אזא ענליכע מעשה האט אים אמאהל דערציילט א ליטווישער איד פון חפץ חיים זצ״ל. דער איד האט דערציילט אז ער איז אמאהל שבת געווען א גאסט ביים חפץ חיים זצ״ל, און עס האט זיך דעם חפץ חיים אויסגעדאכט אז ער איז הונגעריג, האט ער באלד געמאכט קידוש און זיך געוואשן און אנגעהויבן די סעודה, און ערשט נאכדעם האט ער געזאגט שלום עליכם).

ס״ב) און יעצט וועלן מיר צוריק גיין צו דעם ענין וואס ערליכע אידן האבן זיך אמאהל נישט געלאזט כאפן בילדער, און איך וועל דערציילן א מעשה וואס דער טאטע ע״ה האט געהאט מיט **רביה״ק מסאטמאר זי״ע**. אבער קודם וועל איך מקדים זיין אן ענין וואס דער טאטע ע״ה האט מיר אמאהל געזאגט. ער האט מיר אמאהל געזאגט, ״אז דו ווילסט נעמען א ברכה פון א צדיק, זאלסטו זעהן ער זאל דיר געבן די ברכה ווען ער איז בשמחה, אדער ווען ער איז גוט אויפגעלייגט, למשל ווען ער מאכט חתונה א קינד וכדומה, ווייל א ברכה וואס א צדיק גיט בשעת ער איז בשמחה איז גאנץ עפעס אנדערש ווי סתם א ברכה״. ובאמת טרעפן מיר שוין מעין זה אין א פסוק, דער פסוק זאגט ביי שאול המלך, והי׳ כמנגן המנגן ותהי עליו רוח אלוקים. און דער טאטע האט מיר מוסיף געווען, אז ווען ער דארף אמאהל א ברכה פון א רבי׳ן זאגט ער אים קודם א וועלטל און ברענגט אים אריין אין א גוטע שטימונג, און ווען דער צדיק ווינטשט נאכדעם אהן איז די ברכה אסאך מער ווי סתם א ברכה.

און יעצט וועלן מיר גיין צו די מעשה, מיט יארן צוריק איז איינע פון מיינע שוועסטערס וואס איז דעמאלסט אלט געווען 10 אדער 11 יאהר געפאלן, און זי האט זיך צוקלאפט ל״ע א פיס, און מען האט זי געמוזט נעמען מיט אן אמבולאנס אין שפיטאל אריין. די דאקטוירים האבן געזאגט אז מען מוז אריין לייגן אן אייזן אין די היפ אריין ווייל די היפ האט זיך איהר אוועק געריקט, און מען מוז זי אויך אפרירן. דער טאטע האט זיך זעהר דערשראקן, און איז באלד געלאפן צו **רביה״ק מסאטמאר זי״ע**. ווען ער איז אנגעקומען צום רבי׳נס הויז אויף בעדפארד עוו. קארנער קליימער סט., איז דער רבי פונקט געהאט ארויסגעקומען, און ער איז שוין געווען

אינמיטן וועג צו גיין אין מקוה אריין וואס איז געווען 4 בלאק ווייטער אויף בעדפארד קארנער ראסס, און עס האבן אים באגלייט צוויי עסקנים פון די מוסדות וואס האבן מיט אים געשמועסט דעם גאנצן וועג. דער טאטע האט פארשטאנען אז מסתמא רעדן זיי וויכטיגע זאכן, האט ער מורא געהאט זיי מפסיק צו זיין, נאר ער איז זיי נאכגעגאנגען דעם גאנצן וועג. ער האט געטראכט, ווען זיי וועלן אנקומען פאר די מקוה וועלן די מנהלים זיכער שוין האבן געענדיגט דעם שמועס און וועלן זיך אוועק גיין, וועט ער שנעל צו גיין צום רבי'ן און מזכיר זיין דאס קינד. דערווייל אבער זענען די עסקנים נאך נישט געווען פערטיג מיט זייער שמועס, און ווען זיי זענען אנגעקומען מיט'ן רבי'ן פאר די מקוה, זענען זיי געבליבן שטיין אויף די גאס פאר די מקוה - דהיינו אויף בעדפארד עוו. קארנער ראסס סט.- און ממשיך געווען דעם שמועס. דער טאטע האט זיך דערווייל דארט געדרייט און געווארט ביז זיי וועלן פערטיג ווערן.

אבער פלוצים האט דער רבי באמערקט אז דער טאטע דרייט זיך, האט ער פארשטאנען אז דער טאטע וויל אים עפעס זאגן. האט ער מפסיק געווען זיין שמועס מיט די עסקנים, און ער האט געפרעגט דעם טאטען, "איהר ווילט מיר אפשר עפעס זאגן?" האט אים דער טאטע געזאגט, "יא! אבער קודם וויל איך זאגן פאר'ן רבי'ן אז דער רבי זאל וויסן אז איך האב יעצט מציל געווען דעם רבי'ן!" האט אים דער רבי געפרעגט, "וואס מיינט איהר?" האט דער טאטע געענטפערט, "איך האב געזעהן ווי איינער האט געוואלט פאטאגראפירן דעם רבי'ן, האב איך מיך שנעל געשטעלט אינמיטן, אזוי אז ער האט מיך פאטאגראפירט, און דער רבי איז ניצול געווארן". ווען דער רבי האט דאס געהערט האט ער זיך צושמייכלט און געזאגט דעם טאטען, "פון וואו ווייסטו אז ער האט מיך געוואלט פאטאגראפירן אפשר האט ער טאקע דיך געוואלט פאטאגראפירן?" אזוי ווי דער טאטע האט געזעהן אז דער רבי שמייכלט איז ער תיכף צוגעגאנגען צום ענין און ער האט דערציילט דארט אויף די גאס פאר'ן רבי'ן, אז דאס קינד איז געפאלן און זי איז אין שפיטאל און די דאקטוירים זאגן אז מען דארף איהר אריינלייגן אן אייזן אין די היפ און מען דארף זי אויך אפעריר און ער ווייסט נישט וואס צו טוהן. האט אים דער רבי געזאגט, "עה מען וועט נישט דארפן אפעריר! זעה צו

ברענגען א ספעציאליסט און לאמיר הערן וואס ער וועט זאגן". וכך הוה, דער טאטע האט געברענגט א ספעציאליסט, און דער ספעציאליסט האט טאקע געזאגט אז מען דארף זי נישט אפערירן, און ביז א פאהר טעג איז זי געגאנגען אויף איהרע פיס אהן אן אפעראציע, זי"ע.

ס"ג) און איך וועל דא דערציילן נאך אן ענליכע מעשה ווי דער טאטע האט דעם רבי'ן געזאגט א ווערטל, און דערנאך האט ער פון אים ארויס באקומען א ווארעמע ברכה. דהנה, מיט יארן צוריק האט מען מיך - נישט היינט געדאכט - אפערירט אין מאונט סיני שפיטאל פון ניו יארק. בערך א וואך נאך די אפעראציע אין א שיינעם נאכמיטאג קלינגט פלוצים דער טעלעפאן. האט דער טאטע ע"ה - וואס איז פונקט דארט געווען - אויפגעהויבן דעם טעלעפאן און געפרעגט ווער רעדט? זאגט דער רופער, "דא רעדט יוסל אשכנזי! דער רבי וויל קומען מבקר חולה זיין דיין זוהן". וועז דער טאטע האט דאס געהערט איז ער אביסל צומישט געווארן, ער האט זיך דאס נישט פארגעשטעלט, ער האט חושש געווען אז עמיצער וויל פון אים מאכן ליצנות. האט ער געזאגט פאר דעם רופער, אז עס איז פונקט דא א דאקטאר אין צימער און ער קען נישט יעצט רעדן (וואס עס איז טאקען אמת געווען), "גיב מיר דיין טעלעפאן נומער איך רוף דיך באלד צוריק". האט דער רופער געגעבן זיין טעלעפאן נומער וואס איז טאקע געווען דעם רבינ'ס טעלעפאן נומער. וועז דער דאקטאר איז ארויסגעגאנגען, האט דער טאטע צוריק גערופן, און ר' יוסל אשכנזי האט טאקע אויפגעהויבן דעם טעלעפאן. דער טאטע האט דערקענט זיין קול, און ער האט באשטעטיגט אז ער האט טאקע פריער געפרופן אז דער רבי וויל קומען מבקר חולה זיין, ער האט אבער מוסיף געווען אז דער רבי קען נישט קומען נאר ערשט נאך מעריב, וואס דאס האט געמיינט ארום האלב עלף ביינאכט. ווייל עס איז דעמאלסט געווען אינמיטן זומער, און דער זמן מעריב איז געווען האלב צעהן. מעריב דויערט בערך א האלבע שעה, און דער וועג דויערט אויך א האלבע שעה אזוי אז עס וועט אויסקומען צו זיין אין שפיטאל האלב עלף דהיינו 10.30 ביינאכט.

וועז דער טאטע האט דאס געהערט איז ער קודם אראפגעלאפן צו די אדמיניסטראציע ערלעדיגען מען זאל דעם רבי'ן אריינלאזן אזוי

שפעט ביינאכט, ווייל דעמאלסט איז נאך געווען דאס ענין פון קומען שפעט זייער שטרענג, מען האט נישט אריינגעלאזט נאך די ווייזיטינג צייט וואס האט זיך געענדיגט אכט אזייגער, און דער טאטע האט מורא געהאט אז דער רבי וועט קומען אזא לאנגען וועג, און צום סוף וועט מען אים נישט אריינלאזן. בקיצור דער טאטע איז באלד אראפגעלאפן צו די אדמיניסטראציע (איך בין געלעגן אויף דעם אכטען שטאק אין די קאגענהיים פאוויליאן און די אדמיניסטראציע איז געווען אונטן), און ער האט זיי געזאגט אז דער גרענד ראבייי טייטעלבוים וויל קומען באזוכן זיין זוהן אבער ער קען נישט קומען נאר שפעט ביינאכט וויל ער בעטן מען זאל אים אריינלאזן. אזוי ווי זיי האבן געהערט דעם נאמען פון גרענד ראבייי טייטלבוים, האבן זיי באלד געוואוסט ווער דאס איז און זיי האבן דעם טאטען באלד געענטפערט אז מען וועט אים אריינלאזן אהן קיין שום פראבלעם. נאכדעם האט דער טאטע טעלעפאנירט אהיים קיין ווילִיאמסבורג אז מען זאל מודיע זיין פאר די נאנטע משפחה אז דער רבי קומט און ווער עס קען זאל אריבער קומען, ווייל דער טאטע האט זיך נישט אונטערגענומען אליין אויפצונעמען דעם רבי׳ן. עס זענען טאקע געקומען לכבוד דעם רבי׳ן דער זיידע ע״ה און דער בעראמעטער רב ז״ל, און דער פעטער חיים יוסף ע״ה מיט זיין אייִדעם ר׳ יעקב אונגאר ע״ה, און לויט ווי איך געדענק איז להבחל״ח דער פעטער פרץ שליט״א אויך געקומען און אלע האבן געווארט אויף דעם רבינ׳ס קומען. אינצווישן האט זיך אין שפיטאל צושפרייט די ידיעה אז ״ראבייי טייטעלבוים״ קומט, זענען עטליכע דאקטוירים אפילו פון אנדערע אפטיילונגען געקומען צו די אפטיילונג וואו איך בין נישט היינט געדאכט געלעגן און געווארט צו זעהן דעם רבי׳ן.

האלב עלף ביינאכט איז דער רבי זי״ע מיט להבחל״ח ר׳ יוסף אשכנזי (שליט״א) [ז״ל] און א הויז בחור אנגעקומען אין שפיטאל. ר׳ ישראל זופניק ע״ה האט זיי געברענגט מיט זיין קאר, וואס ער איז געווען דעם טאטנ׳ס אן אלטער ידיד, און עס האט זיי געווארט ביים אריינגאנג פון שפיטאל א דעלעגאציע פון די אדמיניסטראציע פון שפיטאל וועלכע האבן אויפגענומען דעם רבי׳ן מיט גרויס רעספעקט. זיי האבן אים אריינגעפירט אין א ספעציעלן עלעוועיטער וואס איז געווענליך רעזערווירט נאר פאר

דאקטוירים, און זיי האבן לכבודו אריינגעלייגט א שטול אינ׳ם עלעוועיטער אז דער רבי זאל קענען זיצן, און זיי האבן אים ארויפבאגלייט ביז צו די שטוב וואו איך בין געלעגן. וועז דער רבי איז אריינגעקומען, בין איך אראפ געגאנגען פון בעט און געגעבן שלום, און נאכדעם בין איך צוריק אריין אין בעט. דער רבי האט זיך געזעצט אקעגן איבער מיר, און ער האט ארויף געלייגט זיינע ביידע הענט אויף זיין זילבערנעם שטעקן, און איז אזוי געזעסן אפשר 5 מינוט און נישט געריידט א וואָרט. אין שטוב האט געהערשט א שטילקייט, יעדער האט מורא געהאט עפעס צו רעדן ביז דער רבי האט אנגעהויבן צו רעדן. ער האט אזוי אנגעקוקט די שטוב, און ער האט געגעבן א פרעג דעם טאטען וויפיהל די שטוב קאסט, האט אים דער טאטע געענטפערט $85 א נאכט, און ער האט מוסיף געווען מיט א וועלטל אז פאר דעם געלט שלאפט ער שוין אויך דא בחנם (דער טאטע איז נעבעך אסאך נעכט גִעשלאפן אין די שטוב נעבן מיין קראנקען בעט) ! וועז דער טאטע האט דאס געזאגט, האט זיך דער רבי צושמייכלט און עס איז געווארן אין שטוב א גוטע שטימונג. דער רבי האט אנגעהויבן צו שמועסן פון פארשידענע זאכן ביז ער האט זיך אויפגעשטעלט, און מיר וואָרעם און בשמחה׳דיג אנגעווואונטשן א רפואה שלימה און נאך ברכות וועלכע זענען ב״ה זעהר גוט געווען, זי״ע.

ס״ד) און איך וועל דא דערציילן נאך אן ענליכע מעשה. דער טאטע ע״ה האט עפעס אמאהל געדארפט א ישועה, איז ער אריינגעגאנגען צום רבי׳ן א מוצאי שבת, און ער האט געזאגט פאר דעם רבי׳ן, ״רבי, איך האב א ראיה אז דער ר״ת איז געערעכט אז אויס שבת איז ערשט 72 מינוט נאך די שקיעה״. האט אים דער רבי געזאגט, ״נו (לאמיר הערן)...״ האט ער געזאגט, ״רבי איך בין א שטארקער רייכערער, איך קען מיך אפילו א האלבע שעה נישט באגיין אהן רייכערן, אבער שבת ציט מיך איבערהויפט נישט צו רייכערן, אבער באלד ווי עס ווערט אויס שבת מוז איך תיכף האבן א ציגארעטל. איך טראג יעדן ערב שבת ציגארעטלעך אין ביהמד״ר וואו איך בין שלש סעודות, כדי איך זאל קענען באלד נאכדעם ווי עס ווערט אויס שבת רייכערן א ציגארעטל, ווייל באלד ווי עס ווערט אויס שבת הייבט מיך שוין אהן צו ציען צום רייכערן, און אזוי ווי עס הייבט מיך קיינמאהל נישט אהן צו ציען צו רייכערן פאר 72 מינוט נאך

די שקיעה, האב איך א בפירוש׳ע ראיה אז ביז 72 מינוט נאך די שקיעה איז נאך שבת, וויל שבת ציט מיך נישט צו רייכערן״... וועז דער רבי האט דאס געהערט האט ער געגעבן א שמייכל, און אזוי ווי ער האט געגעבן א שמייכל האט דער טאטע מזכיר געווען זיין פראבלעם, און דער רבי האט אים אנגעוואונטשן און אלעס איז מקוים געווארן.

ודרך אגב וויל איך דא איבערגעבן וואס א גרויסער דאקטאר האט אמאהל געזאגט פאר׳ן טאטען וועז ער האט אים באהאנדלט און ער האט אים געפרעגט צי ער רייכערט? האט דער טאטע געענטפערט, אז ער רייכערט צוויי פעקלעך ציגארעטלעך א טאג, און ער האט מוסיף געווען אז אסאך מאהל מוז ער צוועלף אזייגער ביינאכט זוכן א געשעפט וואו מען קען קויפן א פעקעל ציגארעטלעך. האט אים דער דאקטאר געפרעגט, ״און וואס איז מיט שבת?״ האט ער געענטפערט אז שבת ציט אים נישט. האט אים דער דאקטאר געזאגט אז ער האט שוין דאס געהערט פון עטליכע אידן, אבער מעדיציניש קען ער דאס בשום אופן נישט פארשטיין ווי מען קען זיין ׳עדיקטעט׳ (דהיינו פארשקלאפט) צום רייכערן 6 טעג, און 1 טאג זאל ער איבערהויפט נישט דארפן רייכערן. דער דאקטאר האט מוסיף געווען אז מען קען נישט זאגן אז דאס איז א געוואוינהייט וויל מען קען נישט מאכן אזא געוואוינהייט, עס איז נאר א הימל זאך, און ער האט מסיים געווען אז דאס האט אים געמאכט א מאמין. ער איז מאמין אז שבת האט אין זיך עפעס א הימלישען כח.

און יעצט וועלן מיר א מינוט צוריק גיין צו דעם ענין פון נישט לאזן זיך מאכן בילדער, איך וויל נאר איבערגעבן אז איך האב געהערט פון **הרהגה״צ מבאניע זצ״ל**, אז דאס בילד וואס עס דרייט זיך ארום פון **צאנזער רב זי״ע** איז נישט פון צאנזער רב, נאר פון איינעם פון דעם גארליצער רב׳ס קינדער וואס די זקנים האבן אויף אים געזאגט אז ער זעהט אויס פונקט ווי זיין זיידע דער צאנזער רב זי״ע.

און איך וועל מסיים זיין מיט א מעשה וואס איך האב געהאט מיט **כ״ק אדמו״ר מהר״י מפשעווארסק זי״ע**. מיט צוואנציג יאהר צוריק, וועז אונזער עלטסטן קינד איז בר מצוה געווארן האבן מיר געמאכט די בר מצוה ביי אונז אין שטוב, און ר׳ יענקעלע זי״ע איז געקומען צו די בר מצוה. אזוי ווי איך האב געוואוסט אז ער לאזט זיך נישט מאכן בילדער,

האב איך נישט געלאזט מאכן קיין איין בילד ביי די גאנצע בר מצוה. וועז ער איז אהיימגעגאנגען בין איך צו אים צוגעגאנגען און איך האב אים געזאגט, "רבי, איך האב וועגן דעם רבי'ן נישט געלאזט מאכן קיין איין בילד, אבער וואס טוהט דען א בילד? א בילד טוהט פאראייביגן די שמחה ווייל די שמחה בלייבט אויף אייביג אויף דעם בילד, און אזוי ווי איך האב נישט געלאזט וועגן רבי'ן מאכן א בילד זאל דער רבי מיר אנווינטשן אז די שמחה זאל בלייבן אויף אייביג בפועל, דאס הייסט נישט אויף א בילד נאר בעצם אין לעבן". האט ער זיך צושמייכלט, ער האט הנאה געהאט פון די המצאה, און ער האט אנגעוואונטשן, זי"ע.

בעמק הבכא

ס"ה) און יעצט וועלן מיר צוריק גיין קיין טשערנאוויץ אבער נישט צו דעם זעלבן טשערנאוויץ פון וועלכן מיר האבן ביז יעצט געדעדט, ווייל ביז יעצט האבן מיר געדעדט פון א טשערנאוויץ וואו עס האט פאר די אידן גארנישט געפעהלט, און יעצט גייען מיר צו א טשערנאוויץ פון יאהרע 39' און 40', וועז עס האבן זיך שוין אנגעהויבן די צרות פאר די אידן, מיר גייען יעצט צוריק צו א טשערנאוויץ וואו די אידן האבן נעבעך געהאלטן פאר זייער חורבן און זייער אונטערגאנג. קודם זענען די רוסן אריינגעקומען קיין טשערנאוויץ און זיי האבן צוגענומען אלע סחורות פון די געשעפטן און פאבריקן. דערנאך האבן זיי אינגאנצן צוגענומען די געשעפטן און די פאבריקן, און דער טשערנאוויצער עולם איז נעבעך באלד פאראירימט געווארן. און אממערסטנס האבן דאס געפילט די פרעמדע און די רבי'שע אייניקלעך וועלכע האבן נעבעך געדארפט אנקומען צו יענעם, ווייל סתם מענטשן האבן דאך נאך געהאט עפעס

רעזערוועך, און חוץ מזה איז נאך פאר א גרויסן עולם געלונגען עפעס צו ראטעווען פון זייערע געשעפטן און פאבריקן, אבער די פרעמדע און די רבי׳שע אייניקלעך וועלכע האבן נישט געהאט רעזערוועך און אויך נישט געשעפטן און פאבריקן פון וואס עפעס אפצוראטעווען זיי זענען נעבעך געבליבן ווי אויפ׳ן וואסער. זיי האבן דאך געלעבט פון וואס מען האט זיי אריינגעברענגט, און אזוי ווי דער עולם האט אויפגעהערט צו פארדינען האבן זיי אויפגעהערט עפעס אריינצוברענגען. בקיצור די פרעמדע און די רבי׳שע אייניקלעך, ובתוכם דעם זיידנ׳ס משפחה וועלכע האבן געהאט ביידע מעלות זיי זענען געווען פרעמדע און רבי׳שע אייניקלעך אויך, זיי זענען באלד געבליבן אהן א פרוטה. דער טאטע ע״ה האט זיך געמוסט זוכן עפעס א פרנסה אבער ער האט נישט געטראפן, אזוי אז מען האט זיך געמוטשעט און געמוטשעט ביז דער אויבערשטער האט געהאלפן און געעפנט א שטיקל טירל צו א פרנסה.

ס״ו) און אזוי ווי דאס טירל וואס דער אויבערשטער האט געעפנט איז געווען פארבינדן מיט אן אפענע השגחה פרטית וועל איך עס דא אראפשרייבן. דהנה, אין אונזער שכנות אין טשערנאוויץ האט געווואוינט א איד וואס האט געהאט א גרויסן טעקסטיל געשעפט, און אזוי ווי ער האט געהערט אז די רוסן גייען אריינקומען קיין טשערנאוויץ האט ער באלד אנגעהויבן ארויסצונעמען פון געשעפט וויפיהל סחורה ער האט נאר געקענט און ער האט עס צו זיך אהיימגעטראגן, ווייל ער האט געשטאמט פון רוסלאנד און ער האט געוואוסט ווער די רוסן זענען, ער האט געוואוסט אז די רוסן וועלן באלד אנהייבן אויסצוליידיגן די געשעפטן און די פאבריקן, על כן האט ער געכאפט די פיש פאר די נעץ און ער האט אנגעהויבן באצייטנס אהיימצונעמען פון געשעפט וויפיהל סחורות ער האט נאר געקענט כדי צו ראטעווען וויפיהל עס איז נאר מעגליך. וועך ער האט שוין נישט געהאט פלאץ אינדערהיים פלעגט ער בעטן די שכנים זיי זאלן אים האלטן עפעס סחורה, און אזוי ווי מיר האבן געוואוינט נעבן אים האט ער אונז אויך געבעטן מיר זאלן אים האלטן עפעס סחורה. עס פארשטייט זיך אז דער טאטע האט באלד מסכים געווען ווייל עס איז געווען פשוט א מצוה צו ראטעווען אידיש געלט, און דער איד האט אונז אריינגעברענגט צו האלטן צווי ראלען מיט לייוונט (לינען). נאך א קורצע

צייט זענען טאקע די רוסן אריינגעקומען און אים צוגענומען אלעס וואס עס איז געווען אין געשעפט, און עס איז אים גארנישט געבליבן נאר דאס וואס ער האט געהאט ארויסגענומען, ובתוכם די צוויי ראלען לייוונט וואס איז געלעגן ביי אונז אין שטוב.

והנה, ווי געזאגט האט דער טאטע - נאכדעם ווי די צרות האבן זיך אנגעהויבן - געוואלט אנהייבן עפעס צו האנדלען אבער ער האט נישט געהאט מיט וואס, און בינו לבינו איז דער מצב אין שטוב געווארן ענגער און ענגער און עס איז ממש נישט געווען וואס צו עסן. ווידער איז דאס געברויך פון שטוב געווארן גרעסער און גרעסער, די מאמע איז געווען א קימפעטארן, איך בין דאן אין א גוטע שעה געבוירן געווארן. כמובן איז די שמחה אין שטוב געווען זעהר גרויס עס איז זיי געבוירן געווארן דאס ערשטע קינד, אבער וועז זיי האבן זיך דערמאנט אז דאס קינד וועט דארפן עסן אויך - איז די שמחה אביסל פארשטערט געווארן, ווייל זיי האבן נישט געווארט פון וואו זיי וועלן נעמען צו געבן עסן פאר דעם קינד. אבער באלד האבן זיי זיך דערמאנט פון דעם כלל אז "מאן דיהיב חיי יהיב מזוני" דער באשעפער וואס גיט לעבן גיט עסן, איז די שמחה צוריק געווארן גרויס.

אבער למעשה האבן זיי נאך אלץ נישט געווארט פון וואו עס וועט זיין פרנסה, איינמאהל זענען זיי געזעסן און געטראכט וואס מען זאל טוהן, עס גייט דאך נישט ווייטער און אינמיטן האב איך [דאס הייסט דאס קליינע קינד] אנגעהויבן צו ווייגען, און די מאמע האט מיך נישט געקענט בארואיגען, איז איהר איינגעפאלן אז עס קען זיין אז עס איז מיר קאלט (איך בין געבוירן ווינטער). איז געגאנגען די מאמע און אנגעהויבן צו זוכן אין שטוב עפעס א ווארים בגד מיט וואס מען קען מיך צודעקן עס זאל מיר נישט זיין קאלט. זי האט אזוי געזוכט און געזוכט, ביז זי האט געטראפן עפעס אן אלטן סוועטער און זי האט מיך מיט דעם צוגעדעקט און איך האב מיך בארואיגט. אבער אינמיטן זוכן איז איהר געקומען אין די אויגן אריין די צוויי אויבן דערמאנטע לייוונטע ראלען פון דעם טעקסטיל סוחר וואס זענען שוין דעמאלסט געהאט געלעגן ביי אונז עטליכע חדשים, און וועז זי האט געזעהן די צוויי ראלען מיט סחורה איז איהר איינגעפאלן

א פלאן וועלכן זי האט באלד דערציילט פאר׳ן טאטע׳ן. עס איז איהר איינגעפאלן אז מען דארף אריבער גיין צו דעם טעקסטיל סוחר און אים פרעגן צי ער איז מסכים אונז צו פארקויפן א פאהר מעטער לייוונט פאר א געוויסן פרייז, און זי (דאס הייסט די מאמע וואס האט געקענט זעהר גוט נייען) וועט דערפון אויפנייען העמדער צו פארקויפן. העמדער דארף זיין א גוט ארטיקל ווייל אויפצונייען העמדער איז א גרויסע קונץ, און עס איז דא וויניג מענטשן וואס קענען דאס, אזוי אז מען וועט זיי קענען לייכט פארקויפן, און ווען מען וועט זיי פארקויפן וועלן מיר אים באצאלן פאר די סחורה, און זי האט מוסיף געווען אז מסתמא וועט דער סוחר צו דעם מסכים זיין, ווייל די סחורה ליגט אים דאך ממילא שטיל.

ווען דער טאטע האט געהערט דעם פלאן איז ער באלד אריבער געגאנגען צו דעם סוחר, און אים פארגעשלאגען דעם פלאן צו וועלכן דער סוחר האט באלד מסכים געווען. ער איז באלד געקומען און אנגעשניטן א פאהר מעטער סחורה און ער האט עס אונז איבערגעגעבן. די מאמע האט זיך באלד גענומען צו די ארבעט, און ביז א קורצע צייט האט זי אויפגענייט א פאהר הערליכע העמדער. דערנאך איז דער טאטע ארויסגעגאנגען מיט די העמדער אויף דער גאס, און ער האט זיי באלד פארקויפט פאר א גוטן פרייז. צופעליג האט עס א רוסישער אפיציר געקויפט (די רוסישע אפיצירן האבן געהאט אסאך געלט. ווייל די אלע סחורות וואס זיי האבן צוגענומען פון די געשעפטן און די פאבריקן צו שיקן קיין רוסלאנד, האבן זיי קיינמאהל נישט געשיקט קיין רוסלאנד. נאר זיי האבן אלעס צוגענומען פאר זיך און דערנאך האבן זיי עס פארקויפט אין אן אנדערע שטאט. למשל די סחורות וואס זיי האבן צוגענומען אין טשערנאוויץ האבן זיי פארקויפט אין די שטאט יאס, און די סחורה וואס זיי האבן צוגענעמען אין די שטאט יאס האבן זיי פארקויפט אין טשערנאוויץ).

בקיצור דער טאטע האט באלד פארקויפט די צוויי העמדער, און ער האט באלד באצאלט דעם טעקסטיל סוחר פאר די פאהר מעטער לייוונט און גענומען א פרישע פאהר מעטער. די מאמע האט ווייטער אויפגענייט א פאהר העמדער, און דער טאטע האט זיי גוט פארקויפט און באצאלט פאר דעם טעקסטיל סוחר און גענומען פרישע סחורה. עס איז

אזוי געגאנגען ביז זיי האבן אינגאנצן אויפגענוצט די צוויי ראלען לייוונט וואס איז געווען אפשר 150 מעטער. דער טעקסטיל סוחר האט זיך מחיה געווען אז ער האט עפעס געלייזט, און דער טאטע און די מאמע האבן זיך נאך מער מחי׳ געווען זיי האבן געהאט שיין פרנסה, זיי האבן אפילו געקענט אוועקלייגן עפעס געלט. בקיצור יעדער איז געווען צופרידן, און מיר זענען אויך געווען צופרידן, ווייל מיר קענען זעהן פון די מעשה וואס עס מיינט השגחה פרטית. דער אויבערשטער האט אזוי געפירט אז דער טעקסטיל סוחר אליין זאל אונז אריינברענגען די פרנסה אין שטוב אריין. דאן קענען מיר זעהן אז מען דארף יענעם טוהן א טובה, ווייל מיט דעם וואס דער טאטע האט געטוהן א טובה פאר דעם טעקסטיל סוחר און געהאלטן זיין סחורה, האט ער נאכדעם געהאט דערפון פרנסה, בקיצור ״אז מען טוט יענעם א טובה טוט מען זיך אליין א טובה״.

ס״ז) והנה, די מעשה איז נאך נישט פערטיג, ווייל אפילו דער אויבערשטער גיט עמיצן עפעס דארף ער עס אים נאך היטן אויך, ווי רש״י זאגט אין חומש יברכך ה׳ ״בממון״ וישמרך ״מן המזיקים״, און דאס האט טאקע דער אויבערשטער דא אויך געטוהן ווי מיר וועלן זעהן. דהנה, דער טאטע איז אמאהל געגאנגען אין די גאס מיט צוויי העמדער אין די האנט, פלוצים האט אים אפגעשטעלט א איד און ער האט אים געפרעגט וואו ער האט געקויפט די העמדער, האט אים דער טאטע געזאגט אז ער האט די העמדער נישט געקויפט ער האט די העמדער געמאכט און ער זוכט זיי צו פארקויפן. ״אוי״ - זאגט אים דער איד - ״עס איז זעהר אינטערעסאנט, איך זוך פונקט צו קויפן צוויי העמדער, און אויב איהר וועט מיר מאכן א מענטשליכן פרייז בין איך גרייט פון אייך צו קויפן די צוויי העמדער״. האט אים דער טאטע געמאכט א פרייז אויף וועלכן דער איד האט זיך גענומען אביסל דינגען, אבער עס האט לאנג נישט געדויערט נאר א פאהר מינוט און מען האט זיך משוה געווען מיט דעם פרייז, און מען האט געמאכט א געשעפט. וועז עס איז געקומען צו באצאלן, האט אים דער איד געזאגט ער האט נישט ביי זיך רומעניש אדער רוסיש געלט, ער האט נאר א הונדערטער דאלער מיט וועלכן ער דארף קודם גיין צו דעם וואלוטאנער עס אויפצוטוישן און דאס וועט אביסל דויערן. דער איד האט אבער מוסיף געווען, אז טאמער דער טאטע האט אים רעשט צו געבן

פון הונדערט דאלער קען ער אים גראד געבן די הונדערט דאלער. וועז דער טאטע האט געהערט פון הונדערט דאלער איז ער צומישט געווארן, ער האט שוין לאנג געוואלט קויפן דאלער ווייל אלע אנדערע וואלוטען קענען איבערנאכט פארלירן זייער ווערט, און דא טרעפט זיך אים צו קויפן הונדערט דאלער פון די ערשטע האנט, האט ער געקלערט אז אזא געלעגנהייט טאר ער נישט ארויסלאזן. האט ער געזאגט פאר דעם איד, אז דא אין די גאס האט ער נישט קיין געלט, ער וועט אהיים לויפן און ער וועט ברענגען וואס ער האט, "גוט" - זאגט אים דער איד - "אבער מאך שנעל ווייל איך בין נישט פון דא, איך בין פון דער פרעמד און איך דארף נאך אהיימפארן, און איך וויל נישט פארשפעטיגען די באן".

דער טאטע האט נישט פארלוירן קיין צייט, ער איז באלד אהיים געלאפן און ער האט צוזאם געקראצט זיין גאנץ פארמעגן און איז צוריק געלאפן. ער האט מורא געהאט אז ער וועט מער נישט טרעפן דעם איד, אבער ער האט אים נאך געטראפן, דער איד האט געווארט אויף אים. דער טאטע האט אנגעהויבן אנצויציילן פאר דעם איד דאס גאנצע געלט וואס ער האט געקענט צוזאם קראצן אינדערהיים. אבער דער איד האט געזאגט אז עס איז נאך נישט גענוג, די הונדערט דאלער זענען אסאך מער ווערט. האט אים דער טאטע געזאגט אז מער געלט האט ער נישט, ער קען נאר אזויפיהל טוהן ער קען זיך אונטערשרייבן אז וועז דער איד וועט קומען דאס נעקסטע מאהל קיין טשערנאוויץ וועט ער אים צוגעבן נאך צוויי העמדער. דער איד האט זיך געמאכט ווי ער טראכט אריין אין דעם פארשלאג, און נאך א פאהר מינוט טראכטן האט ער זיך אנגערופן, אז באין ברירה נעמט ער אהן דעם טאטנ׳ס פארשלאג. איז געגאנגען דער טאטע, און ער האט אים געגעבן דאס געלט, און זיך אונטערגעשריבן אז דאס נעקסטע מאהל וואס דער איד וועט קומען קיין טשערנאוויץ וועט ער אים צוגעבן נאך צוויי העמדער. דער איד האט אים געגעבן דעם הונדערטער דאלער, זיך געזעגנט און געגאנגען צו די באן.

וועז דער טאטע האט באקומען די הונדערט דאלער איז ער געווען איבערגליקליך, ער האט נאך קיינמאהל אפילו נישט געהאט געזעהן א הונדערטער דאלער פאר זיינע אויגן און יעצט פארמאגט ער שוין אליין

א הונדערטער דאלער. ער איז שנעל אהיים געלאפן צו דערציילן פאר די מאמע'ן די גוטע בשורה אז מיר פארמאגען שוין א הונדערטער דאלער. וועז די מאמע האט דאס געהערט, האט זי זיך נישט געלאזט גלייבן אז זי ר' אלעזר מילך'ס אייניקל פון בארדיוב פארמאגט שוין הונדערט דאלער, אבער א פאקט איז א פאקט זי פארמאגט שוין הונדערט דאלער. זי האט געזומען דעם הונדערטער דאלער זי האט אים געוואלט אנקוקן אוז הנאה האבן, אבער אזוי ווי זי האט געגעבן א קוק אויף דעם הונדערטער דאלער האט זי געגעבן א זאג פאר'ן טאטען, אז זי האט מורא אז דער הונדערטער דאלער איז פאלש! כאטש זי האט נאך קיינמאהל אין איהר לעבן נישט געהאט געזעהן אפילו איין דאלער. וועז דער טאטע האט דאס געהערט, האט ער זי קודם אויסגעלאכט. ער האט איהר געפרעגט, "ווי אזוי קען דיר אפילו איינפאלן אז דער הונדערטער דאלער איז פאלש, דו האסט דאך נאך קיינמאהל נישט געזעהן א הונדערטער דאלער?" האט אים די מאמע געענטפערט, "דו ביזט טאקע גערעכט, איך האב טאקע נאך קיינמאהל נישט געזעהן א הונדערטער, אבער "צו בארשט דארף מען נישט קיין ציין", דו קענסט אויך זעהן אז דער הונדערטער דאלער איז פאלש, ווייל דער הונדערטער דאלער איז געפירקעלט און געפאטשקעט, און אזא גרויס לאנד ווי אמעריקא גיט נישט ארויס אזא געפירקעלט און געפאטשקעט גאלט".

וועז די מאמע האט אים דאס געזאגט, האט דער טאטע נאכאמאהל געזומען דעם הונדערטער אין די האנט אריין און ער האט אים גוט אנגעקוקט, און עס האט זיך שוין אים אויך אנגעהויבן צו דאכטן אז עס איז א פאלשער הונדערטער. האט ער באשלאסן אז ער גייט עמיצן פרעגן. אזוי ווי נישט ווייט פון אונז האט געוואוינט א איד וואס איז געווען אמאהל א שטיקל וואלוטאנער, איז ער צו אים אריבער געגאנגען און געבעטן ער זאל אים זאגן מבינות אויף דעם הונדערטער, דער שכן האט געזומען דעם הונדערטער אין די האנט, און ער האט אויף אים געגעבן איין קוק, האט ער באלד אין די רגע געזאגט אז דאס איז א פאלשער הונדערטער. דאס זעהט אויס ווי עס וואלט אמאהל געווען אן איינזער דאלער, און מען האט צוגעפירקעלט צוויי נולען און געמאכט דערפון א הונדערטער דאלער.

וועו דער טאטע האט דאס געהערט, איז ער שנעל געלאפן צו די באן שטאציאן (סטעישאן). ער האט געהאפט אז ער וועט נאך דארט טרעפן דעם איד. צו זיין מזל האט ער אים טאקע דארט געטראפן, ווארטנדיג אויף א באן אהיימצופארן. איז ער צו אים צוגעגאנגען און אים געזאגט אז ער זאל אים שוין צוריק געבן זיין געלט ווייל דער הונדערטער דאלער וואס ער האט אים געגעבן איז פאלש. דער איד האט קודם פרובירט צו לייקענען די גאנצע מעשה, ער האט געזאגט פאר'ן טאטען אז ער האט אים קיינמאהל נישט געגעבן א הונדערטער דאלער, און נאך מער, אז ער האט אים בכלל קיינמאהל נישט געזעהן, און פון אים קיינמאהל גארנישט געקויפט. בקיצור ער האט קודם אלעס געלייקנט, אבער נישט אויף לאנג, ווייל הערנדיג ווי זיי קריגן זיך, האבן זיך באלד ארום געשטעלט מענטשן, און דער איד האט מורא באקומען אז עס וועט ווערן צו א גרויסער רעש און די פאליציי וועט נאך קומען און מען וועט אים נאך ארעסטירן - און מסתמא האט ער געהאט ביי זיך נאך פאלשע זאכן - האט ער באשלאסן אז עס איז בעסער ער זאל באלד מודה זיין.

האט ער דעם טאטען אוועק גערופן אין א זייט, און אים געזאגט, "איך גיב דיר אלעס צוריק, נאר מאך נישט קיין גערודער, מאך א שווייג". האט דער טאטע מסכים געווען, און דער איד האט אים אלעס צוריק געגעבן אומבאריט, ער האט אים אפילו די העמדער אויך צוריק געגעבן, און אפילו די אונטערשריפט פאר נאך צוויי העמדער האט ער אים אויך צוריקגעגעבן און ער איז פארשוואונדן געווארן. דער טאטע האט עס געהאלטן פאר א נס דאס וואס ער האט געקענט ראטעווען זיין פארמעגן (אגב איך געדענק אז מיט דרייסיג און פערציג יאהר שפעטער וועו מיר האבן שוין געוואוינט אין אמעריקא, און עס איז אויסגעקומען אז דער טאטע האט אמאהל געגעבן פאר די מאמע'ן א הונדערטער דאלער, האט ער איהר אייביג צוגעזאגט מיט א ווערטל אז זי זאל נאכקוקן צי דער הונדערטער איז נישט א פאלשער, הפנים עס זעהט אויס אז דער טאטע האט פון דעם פאלשן הונדערטער דאלער קיינמאהל נישט פארגעסן). די מאמע האט דערציילט אז די מעשה האט בשעתה דעם טאטען געקאסט אסאך כח, ווייל סוף כל סוף האט דאך זיין גאנץ פארמעגן אין אזא שווערע צייט געהאנגען אויף א האר.

ס״ח) און יעצט וועלן מיר גיין ווייטער. די רוסן זענען געווען אין טשערנאוויץ ביז אינמיטן זומער פון שנת תש״א, דאס הייסט ביז אינמיטן זומער פון יאהרע 41׳, וועו דייטשלאנד האט זיך אנגעהויבן צו שלאגן מיט רוסלאנד. ביז דעמאלסט איז נאך נישט געווען פאר די אידן פון טשערנאוויץ אזוי שלעכט, כאטש צו גוט איז ביי זיי אויך נישט געווען, סוף כל סוף איז ביי זיי געווען א מענטש הפקר. מען האט כסדר געלעבט ביי זיי אין פחד, ווייל מען האט כסדר געהערט שמועות אז זיי שלעפן אוועק מענטשן קיין סיביר וכדומה. אבער די אלע פחדים און די אלע צרות וואס מען האט געהאט ביי די רוסן די גאנצע איינס און א האלב יאהר וואס זיי זענען געווען אין טשערנאוויץ, איז נישט געקומען צו די פחדים און די צרות וואס מען האט געהאט ביי די דייטשן נאר איין טאג. איך וועל דא פרובירן אביסל צו באשרייבן וואס מיר האבן מיטגעמאכט ביי די דייטשן ימ״ש, אבער נאר אביסל, ווייל איך אליין געדענק כמעט גארנישט פון יענע צייטן, איך בין נאך דעמאלסט געווען א קליין קינד, און וואס איך שרייב איז נאר פון וואס איך האב געהערט פונ׳ם טאטען ע״ה און פון די מאמע ע״ה, און זיי אליין האבן אונז נישט דערציילט נאר א מקצת מן המקצת פון וואס זיי האבן מיטגעמאכט, און פון דעם מקצת מן המקצת וואס זיי האבן יא דערציילט געדענק איך שוין נישט מער ווי א מקצת מן המקצת, אזוי אז דאס וואס איך גיי יעצט שרייבן איז ממש נאר א מיעוטא דמיעוטא פון וואס זיי האבן מיטגעמאכט, אבער דער מיעוטא דמיעוטא איז אויך אסאך.

ס״ט) והנה, אינמיטן זומער פון שנת תש״א, דאס הייסט פון יאהרע 41׳, זענען די דייטשן ימ״ש אריינגעקומען קיין טשערנאוויץ (אויפ׳ן וועג קיין רוסלאנד), און פארטריבן די רוסן פון טשערנאוויץ. אין דעם ערשטן טאג וואס די דייטשן זענען אריינגעקומען קיין טשערנאוויץ האבן זיי זיך שוין גענומען צו די אידן. זיי האבן דעם ערשטן טאג צוזאם געכאפט גרופעס מיט אידן און זיי האבן זיי ערגעץ אוועקגעפירט און ל״ע אויסגעשאסן. דאס איז געווען זייער סיסטעם כמעט אין יעדע שטאט וואו זיי זענען אריינגעקומען, זיי האבן באלד דעם ערשטן טאג צוזאם געכאפט גרופעס מיט אידן, זיי האבן זיי ארויסגעפירט מחוץ לעיר אויפ׳ן בית החיים און זיי אויסגעשאסן, כדי צו ווארפן א פחד אויף די אידישע באפעלקערונג.

דאס האבן זיי געטוהן אין טשערנאוויץ אויך, זיי האבן ווי געזאגט דעם ערשטן טאג צוזאם געכאפט עטליכע גרופעס מיט אידן און זיי געפירט צו די שחיטה. אין איינע פון די גרופעס איז געווען אונזער גאנצע משפחה.

אינמיטן העלן טאג זענען אריינגעקומען אין אונזער הויף אריין - וואו עס האבן געוואוינט עטליכע אידישע משפחות - 4 דייטשע סאלדאטן מיט זייערע ביקסן אנגעהאנגען אויף די אקסלען. 2 פון די דייטשע סאלדאטן זענען געבליבן אינמיטן הויף, וואס איז אגב געווען א גרויסער הויף, און די אנדערע צוויי זענען געגאנגען פון דירה צו דירה און געקלאפט מיט זייערע ביקסן אין די טירן אריין, און געשריגן מיט משונה׳דיגע קולות אז מען זאל זאפארט עפענען די טיר. וועו זיי זענען צוגעקומען צו אונזער דירה און אנגעהויבן צו קלאפן און שרייען אז מען זאל עפענען די טיר, איז דער טאטע און די מאמע נעבעך צומישט געווארן, זיי האבן נישט געוואוסט וואס צו טוהן, צי זאלן זיי יא עפענען צי זאלן זיי נישט עפענען. אבער וועו דאס קלאפן און דאס שרייען איז געווארן שטערקער זענען זיי ביידע צוגעגאנגען און געעפנט די טיר. וועו זיי האבן געגעבן אן עפן די טיר, האבן זיי געזעהן פאר זייערע אויגן צוויי מלאכי חבלה׳ניקס מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן וועלכע האבן זיי באפוילן זאפארט צוצוגיין צו די אנדערע צוויי מלאכי חבלה׳ניקס וועלכע שטייען אינמיטן הויף. עס פארשטייט זיך אז זיי זענען באלד צוגעגאנגען צו די צוויי מלאכי חבלה׳ניקס וואס זענען געשטאנען אינמיטן הויף וועלכע האבן זיי באלד אריינגעשטעלט אין א שורה.

וועו דער טאטע און די מאמע האבן געזעהן אז מען האט זיי אריין געשטעלט אין א שורה, האבן זיי באלד פארשטאנען אז מען גייט זיי אוועק פירן, און דא האט מען מיך איבערגעלאזט אין שטוב, ווייל זיי האבן געמיינט אז די 2 סאלדאטן אינמיטן הויף ווילן זיי נאר עפעס אויספרעגן אדער עפעס באפעהלן און זיי וועלן שוין צוריקומען. זיי האבן נישט געחלום׳ט אז מען גייט זיי אוועקפירן, אבער יעצט האבן זיי געזעהן אז מען גייט זיי אוועקפירן. וועו זיי האבן נאך געהערט ווי איינער פון די שכנים האט געפרעגט איינעם פון די 2 סאלדאטן וואס מען וויל פון אונז, און ער האט געענטפערט אז מען וויל מיט אונז מאכן א "שפאציר",

איז זיי באשטעטיגט געווארן אז מען גייט אונז טאקע אוועקפירן. דער טאטע האט לאנג נישט געטראכט, נאר ער איז באלד ארויס פון די שורה און זיך געלאזט לויפן אין שטוב אריין מיך ארויסצונעמען, אבער אזוי ווי ער איז ארויס פון די שורה האט איינער פון די צוויי דייטשע סאלדאטן צוגעלייגט זיין ביקס צו דעם טאטנ׳ס קאפ און אים געפרעגט מיט כעס, ״וואו געיען זי?״ האט דער טאטע געענטפערט, אז זיין קינד איז געבליבן אין שטוב און ער גייט אים אויך אהער ברענגען. וועז דער סאלדאט האט דאס געהערט האט ער זיך באראיגט, ער האט געקענט באשטיין דער טאטע זאל זיי ברענגען נאך א קרבן, הכל ריוח, מען וועט מיטנעמען נאך אידיש קינד צו די שחיטה. ער האט צוריק געצויגען דעם ביקס פונ׳ם טאטנ׳ס קאפ און געזאגט, ״מאכן זי עס שנעל״. דער טאטע איז שנעל צוריק אריינגעלאפן אין שטוב אריין וואו ער האט מיך שוין געטראפן ווייגען, און ער האט מיך גענומען אויף די הענט, און צוריק געגאנגען אין הויף אריין, און מיך געגעבן פאר די מאמע וואס האט שוין געווארט אויף מיר אומגעדולדיג, און ער האט זיך צוריק געשטעלט אין די שורה אריין. (דער טאטע האט געהאלטן אז דאס וואס דער דייטשער סאלדאט האט אים נישט באלד געשאסן וועז ער איז ארויס פון די שורה, איז געווען א גרויסער נס, ווייל געווענליך אויף אזא עבירה ווי ארויסגיין פון א שורה האבן זיי באלד אהן שום שאלה ומענה געשאסן).

אינצווישן, האבן די צוויי דייטשן - וואס זענען געגאנגען פון שטוב צו שטוב ארויסצושלעפן די מענטשן - געענדיגט זייער ארבעט (זיי האבן אלע אידן ארויסגעשלעפט פון זייערע דירות), און זיי זענען צוריק געגאנגען אין הויף אריין צו די אנדערע צוויי סאלדאטן, און צוזאמען האבן זיי ארויסגעפירט די אידן פון אונזער הויף אין גאס אריין. אין די גאס האט שוין אויף אונז געווארט - אונטער די וואך פון נאך צוויי דייטשע סאלדאטן - א גרעסערע גרופע מיט אידן וואס מען האט ארויסגעשלעפט פון אנדערע הייזער, ובתוכם האט זיך געפונען אונזער גאנצע משפחה, דער זיידע און די באבע די צוויי פעטערס און די מומע. מען האט אונז צוגעלייגט צו די גרעסערע גרופע, און ״ויסעו״ מען איז ווייטער געגאנגען. נאכדעם ווי מיר זענען געגאנגען א 200 מעטער, האבן זיי זיך ווייטער אפגעשטעלט ביי א הויז, און די 4 דייטשע סאלדאטן וואס האבן זיך מיט אונז געהאט

מטפל געווען זענען אריינגעגאנגען אויך אין דעם הויז אריין, און ביז א האלבע שעה האבן זיי ארויסגעברענגט נאך א צעהן-פופצן אידן און זיי צוגעלייגט צו די גרופע. אזוי האבן זיי זיך אפגעשטעלט יעדע 200 מעטער און געברענגט פרישע אידן און צוגעלייגט צו די גרופע. וועו די גרופע האט שוין געציילט 150 מענטשן, האבן זיי זיך שוין מער נישט אפגעשטעלט, נאר זיי האבן אונז געפירט אהן אפשטעל ביז׳ן עק פון די שטאט, א מהלך פון א שיינע פאהר קילאמעטער. והנה, ווי געזאגט פלעגן זיי געווענליך ארויספירן די געכאפטע אידן אויפ׳ן בית החיים ארויף מחוץ לעיר, און דארט האט מען זיי געשאסן. אבער יעצט האבן זיי נישט געקענט, ווייל אויף די זייט וואו דאס בית החיים איז געווען האבן זיך נאך די רוסן געשלאגן (עס דאכט זיך מיר אז די דייטשן זענען אריין קיין טשערנאוויץ פון מערב זייט, און דאס בית החיים איז געווען מחוץ לעיר אויף די מזרח זייט וואו די רוסן האבן זיך נאך געשלאגען, אזוי אז די דייטשן האבן זיך דארט נאך מורא געהאט צו דרייען).

בקיצור מען האט אונז געפירט צום עק פון די שטאט, און דארט אין עק פון די שטאט האבן זיי זיך אפגעשטעלט ביי עפעס א גרויסן ליידיגן בנין וואס האט געהאט צווילינג קעלערס, דהיינו צוויי קעלערס איינס נעבן אנדערן (דעם בנין האבן די רוסן געהאט געגוצט), און דארט אין פארנט פון דעם בנין האט איינער פון די דייטשע סאלדאטן זיך אויף עפעס אויפגעשטעלט, און געהאלטן א קורצע רעדע. ער האט געזעדט אפענע דיבורים, ער האט אונז געזאגט אז מיר מוזן אריינגיין אין די קעלערס, און מיט א סאדיסטישן טרייסט האט ער מוסיף געווען, אז מיר זאלן נישט מורא האבן, ווייל מיר וועלן לאנג נישט ליידן אין די קעלערס וויל זיי גייען אונז שוין שיסן. וועגן צוויי טעמים, ערשטנס, ווייל מיר זענען איידן און פאר אידן איז נישט דא קיין פלאץ אויף דער וועלט. צווייטנס, ווייל מיר זענען קאמוניסטן מיר שפיאנירן פאר רוסלאנד, און ווי לאנג מיר וועלן לעבן וועט דייטשלאנד נישט קענען געווינן דעם קריג, און וואס שנעלער מיר וועלן שטארבן וועט דייטשלאנד שנעלער געווינען דעם קריג, און מיט דעם האט ער געענדיגט זיין רעדע. וועו דער עולם האט געהערט די ווערטער זענען זיי נעבעך פארגליווערט געוואָרן, זיי האבן זיך נעבעך אראפגעלאזט די קעפ און נישט געזעדט א וואָרט, און

ווי געזאגט זיך נישט געגעבן א ריר. אבער די דייטשע מלאכי חבלה׳ניקעס האבן זיך שוין געירט פאר זיי אויך, זיי האבן זיך באלד געגומען צו די מלאכה, זיי האבן זיך געגומען אנלאדענען די ביקסן און דערנאך האבן זיי זיך געגומען צו צוטיילן די גרופע אידן אין צווייען, מענער באזונדער, און פרויען מיט די קליינע קינדער באזונדער.

קודם האבן זיי געהייסן די פרויען מיט די קינדער אריינגיין אין איינעם פון די צוויי קעלערס. זיי האבן געהייסן די פרויען זאלן זיך אויסשטעלן אין א שורה און אריינגיין איינס ביי איינס אין קעלער אריין, און די מענער האבן דאס געמוזט צוקוקן, זיי האבן געמוזט צוקוקן ווי מען פירט זייערע ווייבער און קינדער צו די שחיטה. וועז די מאמע האלטנדיג מיך אויף איהרע הענט האט זיך געוואלט צושטעלן צו די שורה אריינצוגיין אין קעלער, און דער טאטע האט דאס געזעהן, האט ער זיך נעבעך פארלוירן און ער האט געגעבן א געשריי צו די מאמע׳ן, ״מלכה דו אנטלויף! איך וויל האבן א קדיש׳ל״. וועז דער זיידע וואס איז געשטאנען נעבן אים האט דאס געהערט, האט ער אים געזאגט, ״וואס רעדסטו? ווי קען זי אנטלויפן? די דייטשן שטייען דאך מיט אפענע ביקסן און מען וועט זי דאך אין די רגע שיסן, עס איז דאך בעסער זי זאל אריינגיין אין קעלער. ערשטנס, וועט זי נאך אביסל לעבן ווייל ביז אלע וועלן אריינגיין אין קעלער און ביז וואס און וועז מוז דאך דויערן א קליין ביסל צייט, און חיי שעה הייסט אויך לעבן וואס ע״פ תורה דארף מען דערויף אכטונג געבן, און צווייטנס, קען נאך דער אויבערשטער אין דעם קליין ביסל צייט שיקן די ישועה״.

וועז דער טאטע האט דאס געהערט, האט ער געזאגט צום זיידען, ״איר זענט טאקע גערעכט״. און ער האט זיך אויסגעדרייט צו די מאמע׳ן און איהר געזאגט, ״דיין טאטע איז טאקע גערעכט, דו זאלסט נישט אנטלויפן״. לויט ווי איך האב געקענט די מאמע׳ן איז געווען א נס וואס דער טאטע האט צוריקגעצויגן, ווייל וועז נישט וואלט זי אים געהארכט און אנטלאפן, ווייל זי האט אים אייביג געהארכט (זי האט אים אפשר אמאהל איבערגעפרעגט, אבער למעשה האט זי אייביג געטוהן ווי ער האט געהייסן און אזוי ווי דא איז נישט געווען צייט איבערצופרעגן וואלט זי אים געהארכט),

און מען וואלט זי מיט מיך אויף איהר האנט געשאסן. אבער אזוי ווי דער טאטע האט צוריקגעצויגן, האט זיך די מאמע - האלטנדיג מיך אויף איהר האנט - אריינגעשטעלט אין די שורה, און וועז אלע פרויען זענען שוין געשטאנען אין די שורה האבן די דייטשע סאלדאטן מיט זייערע אויסגעשטרעקטע ביקסן געגעבן א באפעהל זיי זאלן אנהייבן אראפצוגיין אין קעלער אריין. כמובן האבן זיי באלד אנגעהויבן אראפצוגיין איינע נאך די אנדערע אין דעם האלב טונקלען קעלער אריין כצאן לטבח.

וועז די מאמע איז אנגעקומען צו די טיר פון דעם קעלער האט זי זיך אויף א רגע אפגעשטעלט, און זי האט זיך מיט מיר אויף די האנט אויסגעדרייט צום טאטען, און זי האט מיר געזאגט איך זאל מיך געזעגענען מיט דעם טאטען, איך זאל אים מאכן דא דא (דהיינו ביי ביי) מיט מיין הענטעלע. איך בין שוין דעמאלסט אלט געווען בערך 20 חדשים, וכמובן האב איך שוין דעמאלסט פארשטאנען וואס מאכן "ביי ביי" מיינט, האב איך אויפגעהויבן מיין הענטעלע און געמאכט מיט א שמייכל "ביי ביי"... און אזוי האב איך מיך אומוויסנדיג געזעגנט מיט'ן טאטען און אין איינווינטער מיט די גאנצע וועלט וואס איך בין געגאנגען ביז א פאהר מינוטן איבערלאזן. לאנג האט די מאמע נישט געקענט שטיין ביי די טיר פון קעלער, ווייל איינער פון די דייטשע סאדיסטן האט באלד געגעבן א געשריי, "וואס איזט? געיען זי זאפארט הערין!" אזוי אז זי האט געמוזט אריינגיין מיט מיר אויף איהר האנט. אזוי ווי מיר זענען אריינגעגאנגען און פארשוואונדן געווארן פונ'ם טאטנ'ס אויגן, האט דער טאטע נעבעך אראפגעלאזט דעם קאפ און אויסגעבראכן מיט א שטיל געוויין, הויך האט ער זיך מיט אלע כוחות צוריקגעהאלטן פון ווייענען, ווייל ער האט נישט געוואלט די דייטשע סאדיסטן זאלן הנאה האבן, אבער אין זיך שטילערהייט האט ער נעבעך באווייגט זיין וויב און זיין איינציג קינד, וועמען ער וועט שוין מער קיינמאהל נישט זעהן אויף דער וועלט. אבער מיט איין זאך האט ער זיך געטרייסט, און דאס איז מיט דעם וואס ער האט געוואוסט, אז באלד וועט ער זיי צוריק זעהן אויף יענע וועלט, ווייל באלד גייט מען דאך אים אויך שיסן.

אינצווישן זענען די איבריגע פרויען מיט זייערע קליינע קינדער

אריינגעגאנגען אין קעלער אריין, און ביי אלע האט זיך אנגעשפילט אזיינע ענליכע סצענעס ביי זייער אריינגיין. די ווייבער האבן זיך וויינענדיגערהייט געזעגנט פון זייערע מענער, און די קליינע קינדער מיינענדיג אז זיי קומען באלד צוריק ארויס האבן זיך שמייכלדיגערהייט געזעגנט פון זייערע טאטעס, וועלכע האבן געמוזט שטיין אפגעשיידט א פאהר מעטער ווייט און צוקוקן ווי מען פירט זיי צו די שחיטה. ווידער די 6 דייטשע סאלדאטן זענען געשטאנען און געשעפט נחת פון דעם אלעם. ווען אלע פרויען מיט זייערע קליינע קינדער זענען שוין געווען אונטן אין קעלער האבן די דייטשן צוגעמאכט די טיר פון דעם קעלער פון אויסנווייניג, און זיי האבן זיך גענומען צו די מענער. די מענער (דערציילט דער פעטער זלמן שליט״א), האבן זיי געהייסן זיך אויסטוהן ביז אין די העלפט, דהיינו דאס העמד מיט׳ן אונטער העמד ביז צו די הויזן און דערנאך האבן זיי געגעבן א באפעהל אז זיי זאלן אראפגיין אין אנדערן קעלער אריין. כמובן זענען די מענער ביז א פאהר מינוט געווען אונטן אין קעלער. די מענער האבן זיך שוין ליידער נישט געהאט מיט וועם זיך צוגעזעגענען נאר מיט די פוסטע און ליידיגע וועלט.

אזוי ווי די מענער זענען אראפגעקומען אין קעלער אריין האבן זיי זיך באלד אנגעהויבן צוזוגרייטן צו זייער טויט. זיי האבן זיך געוואנדן צום זיידען - וועלכער האט אויסגעזעהן מיט זיין לאנגע ווייסע בארד צו זיין דער עלטסטער און דער חשוב׳סטער איד דארט אין קעלער - און זיי האבן אים געבעטן ער זאל זיין דער שליח צבור און ער זאל מיט זיי זאגן וואס מען דארף צו זאגן אין אזא צייט. האט זיי דער זיידע געזאגט, אז אין אזא צייט דארף מען זאגן ווידוי, אבער ער האט נישט א סידור אין וואס צו זאגן, ער קען נאר זאגן וואס ער געדענקט אויסנווייניג. האבן זיי אים געזאגט ער זאל זאגן ווי אזוי ער קען, האט דער זיידע אנגעהויבן, ״אלקינו ואלקי אבותינו וכו׳ שאין אנו עזי פנים לומר לפניך צדיקים אנחנו ולא חטאנו אבל אנחנו ואבותינו חטאנו״. אזוי ווי ער האט די ווערטער ארויסגעזאגט האט ער זיך צעוויינט, און דער עולם האט מיטגעוויינט זיי האבן קוים געקענט ווייטער זאגן. נאכדעם האט דער זיידע געזאגט אשמנו, בגדנו, גזלנו וכו׳ און דער עולם האט מיטגעזאגט, און נאכדעם האט ער אנגעהויבן די ווידוי פון יום כיפור ער האט אנגעהויבן, ״מה

נאמר לפניך יושב מרום ומה נספר לפניך שוכן שחקים הלא כל הנסתרות והנגלות אתה יודע". דא האט ער מיט'ן גאנצן עולם ווידער אויסגעבראכן מיט א געוויין, און אזוי ווי‌ינעדיגערהייט האט ער ווי‌יטער געזאגט, "על חטא שחטאנו לפניך באונס וברצון", און אזוי ווי‌יטער ויפיהל ער האט געדענקט אויסנוויניג, ביז ער איז אנגעקומען צו "ועל כולם אלוק סליחות סלח לנו מחל לנו כפר לנו". וואס ער האט געזאגט הויך מיט'ן יום כיפור'דיגן נוסח, און ער מיט'ן עולם האבן ווידער אויסגעבראכן מיט א געוויין. ווי‌יטער האט ער נישט געזאגט, ווי‌יל עס האט זיך אים געדאכט אז די דייטשן קומען שוין אראפ, און ער האט נאך געוואלט מקבל זיין עול מלכות שמים, האט ער שנעל געזאגט מיט'ן עולם, "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד", און דערנאך זענען זיי שטיל געבליבן, און געווען גרייט ארויף צו גיין אין גן עדן אריין...

בערך דאס זעלבע האט זיך אפגעשפילט ביי די פרויען אין קעלער. נאר א שליח צבור האבן זיי נישט געהאט, און זיי האבן בכלל נישט געוואוסט וואס מען דארף אין אזא צייט זאגן, אבער יעדע פרוי האט געזאגט וואס עס איז איהר געקומען אויפ'ן געדאנק און געוויינט פאר זיך און אין זיך. פלוצים אינמיטן ווי‌ינען איז פארשפרייט געווארן דארט אין קעלער עפעס א שמועה, אז נאכ'ן שיסן זענען די דייטשן בודק די פינגער פון די טויטע, און אויב זיי טרעפן א רינגל אויף א פינגער זענען זיי זיך נישט מטריח אראפצושלעפן דאס רינגל פון דעם טויטן פינגער, נאר זיי האקן ל"ע אראפ דעם גאנצן פינגער, און ממילא זאל זיך יעדער אויסטוהן די רינגלעך מען זאל זיי נישט אפהאקן די פינגער נאכ'ן טויט. זענען געגאנגען אלע פרויען און זיי האבן זיך אויסגעטוהן די רינגלעך פון זייערע פינגער (און זיי געלאזט פאלן אויף דער ערד) כדי מען זאל זיי נישט אפהאקן די פינגער נאך זייער טויט. די מאמע האט זיך נעבעך אויך אויסגעטוהן איהרע רינגלעך, דאס קידושין רינגל, און דאס מתנה רינגל. נאר אזוי ווי איך בין דארט אין קעלער געווארן אביסל נודזשעדיג, איך האב אביסל געווי‌ינט, האט די מאמע די רינגלעך נישט אראפגעלאזט אויף דער ערד ווי יעדער האט געטוהן, נאר זי האט זיי מיר געגעבן איינס אין די האנט אריין און דאס צווייטע אין טעשל פון מיין העמדלע, זי האט מיך געוואלט מיט די רינגלעך פארשפילן אז איך זאל אויפהערן צו ווי‌ינען.

וכך הוה, איך האב מיך מיט זיי פארשפילט און אויפגעהערט צו ווייַנען, אבער די מאמע האט שטילערהייט אין זיך ווייטער געווייַנט שוין פאר מיר אויך, בקיצור זיי האבן אזוי געווייַנט אפשר א האלבע שעה ביז זיי זענען געבליבן שטיל פילנדיג אז זיי זענען שוין גרייט [אזוי ווי די מענער] ארויף צו גיין אין גן עדן אריין...

בקיצור נאך א האלבע שעה זענען סיי די מענער און סיי די פרויען געווען גרייט צו די עקידה, אבער די דייטשע מלאכי חבלה׳ניקעס זענען נאך נישט געווען גרייט. זיי האבן זיך נאך קודם געוואלט אביסל אפרוען פון די שווערע ארבעט וואס זיי האבן שוין געהאט ביז דעמאלסט געטוהן, און זיך אנשעפן פרישע כוחות צו די ארבעט וואס זיי גייען נאך באלד טוהן. וחוץ מזה האבן זיי געוואלט אז זייערע קרבנות זאלן נאך אביסל ליידן פאר זייער שטארבן, זיי האבן געוואוסט אז ווארטן אויף דעם טויט איז א גרויס ליידן עס איז ערגער ווי דער טויט אליין, אזוי אז זיי זענען נאך אביסל געבליבן אויבן אין די גאס. זיי האבן זיך געזומען עפעס עסן, און דערנאך האבן זיי זיך פאררייכערט ציגארעטלעך און זיי האבן זיך געלאזט וואויל גיין. מען האט אראפגעהערט אין קעלער ווי זיי לאכן און זיי זינגען, און יעדע 10-15 מינוט האבן זיי אראפגעשריגן צו די אידן מיט א חוזק, אז זיי זאלן בעטן זייער גאט ער זאל זיי ראטעוועון, ווייל באלד וועלן זיי שוין נישט קענען בעטן...

מיטאמאהל האבן מיר געהערט ווי עס פארט אדורך אויבן און די גאס עפעס אן אויטא אדער א טראק מיט א פייפענדיגע ״סירענע״, און נאכדעם ווי דער אויטא אדער דער טראק איז דורכגעפארן, איז אויף איינמאהל געווארן אויבן אין די גאס שטיל, מען האט מער גארנישט געהערט פון די דייטשע סאלדאטן, עס האט אויסגעזעהן אז זיי זענען שוין נישטא. יעדער האט אבער מורא געהאט ארויסצושטעקן דעם קאפ צו געבן א קוק, ווייל אפשר זענען זיי נאך יא דא, און טאמער וועלן זיי באמערקן אז עמיצער האט ארויסגעשטעקט דעם קאפ וועלן זיי אים באלד אפהאקן. אזוי אז זיי זענען נאך געבליבן א שטיק צייט אין קעלער נישט וויסנדיג וואס אויבן אין די גאס איז געשעהן. פלוצים עפנט זיך די טיר פון קעלער און עס קומט אראפ א רומענישער אפיציר און ער זאגט, ״אידן עטס האט א גאט!

די דייטשע סאלדאטן האבן פלוצים געמוזט גיין צום פראנט וואס האט נאך אנגעהאלטן אויסער די שטאט, ווייל די רוסן האבן געמאכט א שטיקל קאנטער אטאקע, און איך ווייס נישט ווען זיי וועלן צוריק קומען [אויב זיי וועלן בכלל צוריק קומען], און דערווייל מוז איך ענק אהיים שיקן, ווייל איך דארף האבן דעם בנין פאר די רומענישע ארמיי, צו וועמען עס האט אייביג געהערט, נאר די רוסן האבן עס פון זיי צוגע׳גזל׳ט, אבער יעצט אז די רוסן זענען אוועק, גייען זיי צוריק אריין אין דעם בנין, און זיי דארפן די קעלערס אויך, ווייל אין די קעלער׳ס ׳סטאקירן׳ זיי דאס עסנווארג, אזוי אז פאר ענק אידן איז דא נישט דא קיין פלאץ".

דער רומענישער אפיציר (וועמען מיר מעגן רופן אליהו הנביא) האט ממשיך געווען, אז ער פארשטייט אז מען האט אונז דא אהער געברענגט ווייל מען איז אונז חושד אז מיר זענען קאמוניסטן וואס איז טאקע א גרויס פארברעכן, אבער ער האפט אז עס איז נישט אמת, טאמער אבער איז עס יא אמת זאלן מיר וויסן אז מיר וועלן דערפאר טייער באצאלן, און מיט דעם האט ער געענדיגט זיינע ווערטער און ער האט אנגעהויבן צוביסלעך ארויסצולאזן דעם עולם (עס זעהט אויס אז ער האט זיי נישט געוואלט ארויסצולאזן אויף איינמאהל ווייל עס וואלט געווארן א רעש אין די גאס וואס וואלט נישט געטויגט). קודם האט ער ארויסגעלאזט די עלטערע מענטשן ובראשם דעם זיידען, ער האט געזאגט אז די עלטערע מענטשן זענען מסתמא נישט קאמוניסטן און דעם זיידען מיט די ווייסע בארד האט ער געזאגט, "דו ביזט זיכער נישט קיין קאמוניסט". אזוי ווי דער טאטע האט געזעהן אז ער לאזט ארויס די עלטערע מענטשן, האט ער זיך איינגעבויגן דעם רוקן ער זאל אויסזעהן ווי אן עלטערער מענטש, און איז מיט זיי צוזאם ארויסגעגאנגען. דערנאך האט דער אפיציר דערזעהן דעם פעטער זלמן, וועלכער איז נאך געווען א יונגער מענטש אבער ער האט שוין געהאט א שטיקל בערדל, האט ער אים געזאגט, "דו מיט די בארד מעגסט אויך אהיימגיין, דו ביזט מסתמא אויך נישט קיין קאמוניסט". וועז דער פעטער האט דאס געהערט האט ער אים געזאגט, "איך האב דא אויך א יונגערן ברודער וואס איז אויך נישט א קאמוניסט (דהיינו דעם פעטער

יוסף חיים)". האט ער געזאגט, "נו, זאל ער אויך אהיימגיין"[א]. צום סוף האט ער אלע אהיימגעלאזט. וועז ער איז פערטיג געווארן מיט די מענער, איז ער געגאנגען צום קעלער פון די פרויען, און ער איז אפילו נישט אראפגעגאנגען, נאר פון די טיר האט ער אראפגעשריגן אז זיי מעגן אלע ארויסקומען און אהיימגיין. וועז די פרויען האבן דאס געהערט, האבן זיי קודם מורא געהאט ארויסצוקומען, ווייל אפשר איז דאס עפעס א שטיקל. ביז איין פרוי האט זיך איינגעשטעלט און איז ארויפגעגאנגען, און זי האט טאקע געזען אז די דייטשן זענען שוין נישטא, האט זי אראפגעשריגן צו די אנדערע פרויען אז זיי מעגן ארויסקומען. אזוי ווי די פרויען האבן דאס געהערט זענען זיי אלע צוגעלאפן צו די טיר, יעדער האט זיך שוין געוואלט זהען אינדרויסן. עס איז געווארן אזא געשטופעניש אז זיי זענען קוים ארויסגעקומען. וועז זיי זענען ארויסגעקומען, האט זיי דער אפיציר געזאגט אז זיי זאלן שוין אהיימגיין. די פרויען האט ער יא גלאזט אהיימגיין אויף איינמאהל, ווייל אויף די פרויען האט מען נישט אזוי דערקענט אז זיי זענען אידן, ער האט זיי נאר געזאגט אז יעדער זאל גיין דורך אן אנדערן וועג.

בקיצור, דער טאטע און די מאמע זענען בשלום צוריק אהיימגעקומען, און כאטש זיי האבן שוין גארנישט געטראפן אין זייער דירה, ווייל עס האבן זיך שוין געהאט אריינגעכאפט גוים אין זייער דירה און זיי האבן אויסגעליידיגט די גאנצע דירה. זיי האבן צוגענומען אלע מטלטלים, און

[א] און אזוי ווי ער איז געווען יונגער און געשיקטער פון פעטער זלמן, האט ער שנעלער געטראפן זיינע בגדים און אהיימגעלאפן, און דער פעטער זלמן איז אים אביסל שפעטער נאכגעגאנגען. פלוצים זעהט דער פעטער זלמן פונדערווייטנס, ווי דער פעטער יוסף חיים ליגט שוין אויף דער ערד און שקצים שטייען ארום אים און גיבן אים מכות רצח. איז ער שנעל צוריק געלאפן צום אפיציר און אים געזאגט אז ער האט מורא אהיימצוגיין ווייל מען שלאגט אין די גאסן, "מיין ברודער ליגט שוין אויף דער ערד און כאפט מכות רצח". האט אים דער אפיציר געזאגט, "נו, וואס ווילסטו, איך זאל דיך באגלייטן? לויף אהיים דורך אן אנדערן וועג". איז ער באלד אהיימגעלאפן, און דער פעטער יוסף חיים איז ערשט שפעטער אנגעקומען צובלוטיגט און צובויילט, עס האט געדויערט וואכן ביז ער איז געקומען צו זיך.

אפילו מעבל שטיקער, ווי למשל א באקוועמען דיוואנד (א קאוטש), האבן זיי אויך ארויסגענומען (נאכדעם האבן מיר געהערט אז עס ליגט ביי א שכן א גוי). דאס גאנצע עסן וואס עס איז געווען אין שטוב האבן זיי אויך ארויסגענומען, זיי האבן אפילו א ברעקעלע נישט איבערגעלאזט, אבער עס פארשטייט זיך אז מיט דעם אלעם זענען די עלטערן געווען גליקליך אז זיי זענען צוריק אינדערהיים. דער טאטע און די מאמע האבן געלויבט און געדאנקט השי"ת פאר די אפענע נסים וואס ער האט מיט זיי געטוהן, ער האט זיי דאך מציל געווען פון א זיכערן טויט, עס איז זיי געקומען אין מויל אריין דער פסוק וואס דוד המלך האט געזאגט, "יסור יסרני י-ה" אבער "ולמות לא נתננו".

ע) דערווייל איז צוגעפאלן די נאכט, און פון די גרויסע איבערלעבענישן וואס זיי האבן דעם טאג איבערגעלעבט האבן זיי ממש פארגעסן צו עסן. די מאמע האט מיך אריינגעלייגט אין מיין בעטל באלד ווי זי איז אריינגעקומען אין שטוב אריין, און איך בין באלד איינגעשלאפן און געשלאפן ביז אינדערפרי, און זיי זענען געבליבן זיצן און טראכטן וואס עס איז געווען און וואס עס גייט ווייטער זיין, זיי האבן אזוי געטראכט און געטראכט ביז זיי זענען איינגעשלאפן זיצנדיגערהייט. וועז זיי האבן זיך אויפגעכאפט האט שוין אנגעהויבן צו טאגען אינדרויסן אבער איך בין נאך געשלאפן. די מאמע איז באלד אריבער צום זיידען און געפרעגט צי זיי האבן נישט א טראפ מילך אין שטוב אז זי זאל מיר קענען געבן וועז איך וועל אויפשטיין. צופעליג האט זיי יא געהאט, און זי האט דאס געגומען און אהיים געקומען און געווארט איך זאל אויפשטיין. דערווייל האבן דער טאטע און די מאמע ווייטער געטראכט וואס מען טוהט, ווייל זיי אליין דארפן דאך אויך עסן, און דא איז נישט געווען אין שטוב אפילו א ברעקעלע עסן און אויך נישט א פרוטה פון וואס צו קויפן עפעס עסן. האט דער טאטע געזאגט אז מיר מוזן פארקויפן עפעס א חפץ פון שטוב און קויפן דערפאר עסן. האט אים די מאמע געזאגט אז מיר האבן דאך גארנישט וואס צו פארקויפן מען האט אונז דאך ממש אלעס צוגענומען. בקיצור זיי זענען געבליבן זיצן און ווייטער געטראכט וואס מען טוהט, "מיר האבן ליידער נישט קיין עסן און נישט קיין געלט און אפילו נישט וואס צו פארקויפן צו קויפן דערפון עסן"... און אינמיטן אזוי זיצנדיג און

טראכטנדיג האב איך מיך אויפגעוועקט און אנגעהויבן צו ווייטן, איך האב געדארפט עסן האט זיך די מאמע אויפגעשטעלט און צוגעגאנגען צו מיין בעטל מיך ארויסצונעמען, און מיר געבן דאס ביסעלע מילך וואס זי האט געברענגט פון זיידען. אזוי ווי זי איז צוגעקומען צו מיין בעטל און זיך אראפגעבויגן מיך ארויסצונעמען איז איהר נתגלה געווארן אן אוצר, וואס זי האט זיך נישט געהאט גערארכטן דערויף. זי האט אנגעהויבן צו שרייען, "דער אויבערשטער האט אונז ווייטער געהאלפן, איך האב געטראפן אן אוצר". און הערט און שטוינט.

דהנה, מיר האבן פריער דערמאנט אז ווען די פרויען זענען געווען אין קעלער, איז דארט ארויס א שמועה אז נאכ'ן שיסן באקוקן די דייטשן די פינגער פון די טויטע, און אויב זיי טרעפן א רינגל אויף א פינגער זענען זיי זיך נישט מטריח אראפצושלעפן דאס רינגל, נאר זיי האקן ל"ע אראפ דעם גאנצן פינגער, אזוי אז אלע פרויען האבן זיך אויסגעטוהן די רינגלעך און אראפגעווארפן אויף די ערד ווייל זיי האבן דאך מער נישט געדארפט די רינגלעך. די מאמע האט זיך אויך אויסגעטוהן די רינגלעך אבער זי האט זיי נישט אראפגעווארפן אויף דער ערד נאר זי האט זיי מיר געגעבן צו שפילן, און ווען מען האט די פרויען געזאגט אז זיי קענען ארויסקומען פון קעלער האבן זיי נישט אינזין געהאט די רינגלעך, זיי האבן אינגאנצן פארגעסן פון די רינגלעך, זיי האבן נאר אינזין געהאט וואס שנעלער ארויסצוגיין פון קעלער, און די רינגלעך זענען געבליבן אין קעלער, אבער די מאמע'ס רינגלעך זענען נישט געבליבן אין קעלער ווייל די מאמע'ס רינגלעך האב איך געהאט אין די האנט און אין טעשל, און זיי זענען אזוי געבליבן אין מיין האנט און אין מיין טעשל ביז די מאמע האט מיך אריינגעלייגט אינדערהיים אין מיין בעטל, און יעצט ווען די מאמע איז מיך געקומען ארויסנעמען פון בעטל האט זי פלוצים געזעהן דאס רינגל אין בעטל, און ווען זי האט געזעהן דאס איינע רינגל האט זי באלד אריינגעשטעקט די האנט אין מיין טעשל פון העמדל און געטראפן דאס צווייטע רינגל אויך. בקיצור, זי האט געטראפן ביידע רינגלעך און זיי געגעבן פאר'ן טאטען וואס איז באלד ארויסגעגאנגען זיי פארקויפן, און ער האט פאר זיי באקומען א גרויסן סכום געלט ווייל מענטשן וואס האבן געהאט געלט האבן געזוכט צו קויפן גאלדענע זאכן, ווייל געלט האבן זיי

מורא געהאט קען פארלירן איהר ווערט, האבן זיי געצאלט א גרויסן סכום פאר די רינגלעך פון וואס מיר האבן געלעבט 3 חדשים.

און יעצט רבותי, הביטו וראו, זעהט עטס אליין אז עס איז דא א באשעפער אויף די וועלט וואס גיט - פאר וועם ער וויל, אויף וואונדערליכע אופנים - **לעבן** און **צום לעבן**. אז ער האט געוואלט אז מיר זאלן בלייבן לעבן, איז איינגעפאלן פאר די דייטשע סאלדאטן זיך אפצורוהען אויף א שעה צוויי פאר'ן שיסן, און פונקט אין די שעה צוויי האבן זיך די רוסן גובר געוועזן אויף דעם פראנט אויף עטליכע שעה, און געמאכט א קאנטער אטאקע, אזוי אז מען האט די דייטשע סאלדאטן געדארפט דרינגענד אוועקנעמען צום פראנט, און אליהו הנביא פארשטעלט אלס א רומענישער אפיציר האט געקענט קומען אונז אהיים שיקן. בקיצור אז ער האט געוואלט אז מיר זאלן בלייבן לעבן האט ער געמאכט אז מיר זאלן בלייבן לעבן, און אז ער האט געמאכט אז מיר זאלן בלייבן **לעבן**, האט ער אונז געגעבן **צום לעבן** אויך, ווייל "מאן דיהיב חיי יהיב מזוני", דער וואס גיט לעבן דער גיט צום לעבן אויך, און דאס "צום לעבן" האט ער אויך געגעבן אויף א וואונדערליכן אופן, ער האט געמאכט אז איך זאל דארט אין דעם קעלער נודזשען און ווינען אז די מאמע זאל מיר געבן איהרע רינגלעך מיך צו בארואיגען, און איך זאל זיי נאכדעם אהיימנעמען אז מיר זאלן נאכדעם האבן פון זיי אויף א פאהר חדשים צו לעבן.

און איידער מיר גייען ווייטער מוזן מיר זיך נאך אפשטעלן אויף א מינוט און באוואונדערן דאס גרויסקייט פון אונזערע עלטערן. זיי האבן דאך געמיינט אז זיי האלטן ממש קורץ פאר זייער שטארבן און פונדעסטוועגן האבן זיי נישט אינזינען געהאט צו ווינען און צו קלאגען אויף דעם וואס זיי מוזן אזוי פרי גיין פון די וועלט, נאר זיי האבן אינזין געהאט העכערע זאכן, דער טאטע האט אינזינען געהאט ער זאל האבן א קדיש'ל, און ווייטער דער זיידע האט אינזינען געהאט צו זאגן וידוי און צו ווינען אויף עבירות וואס ער האט מסתמא קיינמאהל נישט געטוהן. וחוץ מזה דארף מען באוואונדערן זיין אמונה און בטחון, ער האט געגלייבט און געהאפט אז דער אויבערשטער קען נאך ביז צום שיסן שיקן א ישועה כאטש זיי האבן געמיינט אז ביז צום שיסן איז נישט דא מער ווי א פאהר

מינוט, אזוי ווי ער האט געזאגט צום טאטען - וועז ער האט געהייסן די מאמע'ן אנטלויפן - אז ער האלט אז זי זאל נישט אנטלויפן ווייל דער אויבערשטער קען שיקן די ישועה אפילו אין אזא קורצע צייט, ישועת ה' כהרף עין.

ע"א) און יעצט וועלן מיר גיין ווייטער. והנה, נאך דעם ביטערן ערשטן טאג ווען די דייטשן האבן נעבעך אויסגע'הרג'עט הונדערטער הונדערטער אידן, ווייל לויט ווי מיר זענען שפעטער געוואויר געווארן איז נאר אונזער גרופע ניצול געווארן, אבער די אנדערע גרופעס וואס זיי האבן צוזאם געכאפט האבן זיי יא אויסגעשאסן מיט גרויס אכזריות. מען האט דערציילט אז ווען זיי האבן צוזאם געכאפט די מענטשן פאר איינע פון די אנדערע גרופעס, זענען זיי אריינגעקומען אין א אידישע שטוב אריין און זיי האבן דארט באמערקט אן אויסערגעוועהנליך שיין אידיש קינד וואס איז אלט געווען בערך 15 יאהר. זיי זענען אויף א מינוט שטיין געבליבן און געקוקט אויף דאס שיינקייט פון דעם אידישן קינד, אבער באלד האט איינער פון די דייטשן זיך געכאפט אז זיי באוואונדערן א אידיש קינד, האט ער ארויסגענומען זיין רעוואלווער און ער האט געזאגט פאר דעם אידישען קינד בזה הלשון, "דו ביזט זעהר שעהן, אבער היטלער'ס באפעהל איז פיהל שענער!" און ער האט זי אנידער געשאסן אויף טויט, פאר די אויגן פון איהרע עלטערן, השם ינקום דמה.

בקיצור דעם ערשטן טאג איז געווען שרעקליך, אבער נאכדעם איז געווארן אויף א שטיקל צייט אביסל לייכטער. דאס הייסט זיי האבן אויפגעהערט אויף א שטיקל צייט צו כאפן גרופעס אידן און זיי הרג'ענען אויפ'ן ארט, אבער זיי פלעגן ווייטער יעדן טאג כאפן איינצעלנע אידן און טיילמאהל גאנצע משפחות און זיי שלאגען און פיניגען מיט כל מיני עינויים, וואס אסאך האבן עס נעבעך נישט געקענט אויסהאלטן און האבן אויסגעהויכט זייער נשמה. אדער זיי פלעגן זיי אריינווארפען אין די תפיסה אויף לאנגע חדשים פאר גארנישט. אויך האבן זיי געהאלטן אין איין העצן די רומענישע גוים קעגן די אידן, אזוי אז אפילו אזיינע רומענישע גוים וואס זענען קיינמאהל נישט געווען קעגן די אידן, זענען אויף איינמאהל געווארן פארביסענע אנטיסעמיטן און האבן צוגעהאלפן

פאר די דייטשן צו יאגן און פיניגען די אידן.

און נאך מער, אפילו אזיינע גוים וואס האבן אפילו נישט געוואוסט וואס א איד איז זענען געווארן איבערנאכט גרויסע שונאי ישראלים. עס דרייט זיך ארום דא אין בעלגיע א מעשה, אז אין די מלחמה יארן איז אמאהל אדורך געפארן א זעכצן אדער זיבעצן יעריגער אידישער בחור דורך עפעס א שטעטל אין בעלגיע, און ער איז דארט אריינגעגאנגען אין עפעס א רעסטאראנט וואס האט באלאנגט צו אן עלטערע גוי׳טע, ער האט געוואלט עפעס כאפן אין מויל אריין. פונקט איז דארט געזעסן א גוי פון דעם שטעטל וואס דער בחור האט געשטאמט, און ער האט דעם בחור דערקענט. איז ער צוגעגאנגען צו די עלטערע גוי׳טע די בעל הבית׳טע און ער האט איהר געזאגט זאלסט וויסן אז דער יונגער מאן וואס איז יעצט אריינגעקומען איז א איד און דו זאלסט אים נישט באדינען. וועז די עלטערע גוי׳טע האט געהערט אז דאס איז א איד האט זי געגעבן א פרעג מיט א פארוואונדערונג, "וואס? "אזוי יונג און ער איז שוין א איד?!" הפנים זי האט געמיינט אז א איד איז עפעס א מין פראפעסינאלער שווינדלער אדער מערדער וואס מען וועלט ערשט נאך לאנגע יארן פון שטודירען און פראקטיצירן. זי האט נישט אנגעהויבן צו וויסן אז איד איז א פאלק אדער א ראסע וואס מען וועלט ביים געבורט. בקיצור זי האט נישט אנגעהויבן צו וויסן וואס א איד מיינט, און דאך האט זי אים פיינט געהאט און זי האט אים צום סוף נישט געוואלט באדינען.

און דאס איז געווען אויך אין טשערנאוויץ. אזיינע גוים וואס האבן קיינמאהל נישט פיינט געהאט אידן, און אפילו אזיינע גוים וואס האבן קיינמאהל נישט געוואוסט וואס עס מיינט אידן, זענען איבערנאכט געווארן שונאי ישראלים. זיי האבן געשלאגען אידן און געפיניגט אידן, זיי פלעגן אפשערן די בערד פון די אידן וואס האבן געהאט בערד, און טיילמאהל האבן זיי די בערד פשוט אויסגעפליקט אזוי ווי זיי האבן געטוהן פאר דעם פעטער זלמן שליט"א. זיי האבן אים אמאהל געכאפט און אויסגעפליקט א שטיק בארד, עס איז געווען א שטיקל סכנה ארויסצוגיין מיט א בארד אין די גאס אריין, און וועגן דעם האבן זיך כמעט אלע אידן וואס האבן געהאט בערד אליין אפגעשוירען די בערד, זיי האבן נישט

געוואלט ווארטן מען זאל זיי אויסרייסן די בערד וואס האט שטארק וויי געטוהן, ווייל זיי פלעגן מיטרייסן מיט די בערד שטיקער פלייש ר״ל, דער טאטע און דער זיידע האבן זיך אבער נישט אנגעשוירען זייערע בערד, און דער אויבערשטער האט געהאלפן אז מען האט זיי קיינמאהל נישט געטשעפעט די בערד.

והנה, דאס וואס מען האט דעם זיידען קיינמאהל נישט געטשעפעט די בארד, איז נישט געווען אזא חידוש ווייל דער זיידע איז זעהר ווייניג ארויסגעגאנגען אין די גאס אריין. אבער דאס וואס מען האט דעם טאטען קיינמאהל נישט געטשעפעט די בארד, דאס איז געווען א גרויסער חידוש. ווייל דער טאטע פלעגט יא אסאך ארויסגיין אין די גאס אריין, ווייל ער האט פרובירט מיט עפעס צו האנדלען כדי עפעס צו פארדינען. ער האט אביסל געהאנדלט מיט שטיינדלעך וואס מען נוצט פאר א צינדער, און אביסל האט ער געהאנדלט מיט ציגארעטלעך פאפיר, וואס איז אמאהל געווען א שטיקל ארטיקל, ווייל אמאהל האט מען נישט געקויפט פערטיגע ציגארעטלעך, נאר מען האט קודם געקויפט טאבאק און דערנאך האט מען געקויפט ציגארעטל פאפיר. דאס איז געווען אזיינע דינע פאפירלעך אויף וואס מען האט נאכדעם אליין ארויף געלייגט דעם טאבאק, און מען האט עס איינגעדרייט און צוגעקלעבט מיט די צונג, און עס איז געווארן א ציגארעטל.

און אט מיט די פאפירלעך האט דער טאטע געהאנדלט. קיין שותף מיט ראקעפעלער׳ן איז ער פון דעם נישט געווארן, אבער ער האט ביי דעם דאך אמאהל אמאהל פארדינט א פאהר פרוטות. איך זאג ״אמאהל אמאהל״ ווייל נאר אמאהל אמאהל האט ער עפעס פארדינט דערביי, אבער רוב מאהל האט ער דערביי גארנישט פארדינט, ווייל די פאפירלעך זענען געווען זעהר דין און זיי האבן זיך צוגעקלעפט איינס צום אנדערן, און ווען ער האט פאר איינעם פארקויפט 10 פאפירלעך, האט ער רוב מאהל נישט גוט געציילט, און געגעבן 11 אדער 12 פאפירלעך, אזוי אז ער האט רוב מאהל גארנישט פארדינט דערביי און אסאך מאהל נאך צוגעלייגט. אבער סוחר בלייבט סוחר, צי ער האט יא פארדינט צי ער האט נישט פארדינט. ער האט יעדן טאג געמוזט ארויסגיין צו זיין מסחר. ער האט געמוזט גיין

איינקויפן די סחורה און דערנאך פארקויפן די סחורה. ער פלעגט קויפן א פאהר הונדערט פאפירלעך אויף אמאהל אין האלסעיל פרייז, און דערנאך האט ער זיי פארקויפט פער 5 און 10 פאפירלעך אין ריטעיל פרייז. בקיצור ער איז יעדן טאג ארויסגעגאנגען אויף א האלבע שעה אדער א שעה, און פונדעסטוועגן האט מען אים קיינמאהל נישט געטשעפעט די בארד. א ציה די בארד האט מען אים יא אמאהל אמאהל געגעבן, אבער מען האט אים קיינמאהל גארנישט אויסגעריסן און קיינמאהל גארנישט אנגעשניטן, אזוי אז ער האט איבערגעלעבט די קריג מיט די גאנצע בארד.

ע"ב) דער טאטע האט אליין נישט געוואוסט פארוואס ער גייט יעדן טאג ארויס אין די גאס, ווייל די גרויסע געשעפטן וואס ער האט געמאכט האט ער געקענט מאכן מיט ארויסגיין איינמאהל אדער צוויי מאהל א וואך, ער האט זיך וועגן דעם נישט געדארפט יעדן טאג איינשטעלן דאס לעבן און ארויסגיין אין גאס אריין, ווייל מיט יעדן ארויסגיין האט ער זיך איינגעשטעלט דאס לעבן. שקצים האבן אים געקענט באפאלן און אים אינגאנצן ערלעדיגען, אדער אים צוברעכן די ביינער און אים מאכן פאר א קריפעל אויף זיין גאנץ לעבן. בקיצור ער האט זיך איינגעשטעלט דאס לעבן און דאס געזונט ביי יעדן ארויסגיין און דאך איז ער יעדן טאג ארויסגעגאנגען נישט וויסנדיג פארוואס, ביז עס איז אים איינמאהל זייענדיג אינדרויסן אונטערגעקומען אן ענין פון הצלת נפשות, וואס דערנאך האט ער זיך געכאפט אז דאס האט געמוזט זיין די סיבה וואס עס האט אים אייביג געשטופט ארויסצוגיין, ער האט געדארפט מציל זיין אידישע נפשות, און אזוי ווי די מצוה פון הצלת נפשות איז איינע פון די גרעסטע מצוות וואס מען מעג אפילו פאר איהר מחלל שבת זיין, און נישט יעדער איז זוכה מקיים צו זיין די מצוה, און דער טאטע האט יא זוכה געווען מקיים צו זיין די מצוה און נאך מיט מסירת נפש, על כן פיהל איך מיך מחויב די מעשה אראפצושרייבן בפרטיות כדי מיר קינדער זאל זיך האבן פון וואס און פון וועם צו לערנען, וכדי מיר זאלן בעסער פארשטיין דאס גרויסע מסירת נפש וואס עס איז געלעגן אין די מעשה מוז איך מאכן א שטיקעלע הקדמה.

דהנה, נאכדעם ווי די דייטשן האבן באפאלן רוסלאנד, זענען די

ביז דעמאלסט׳דיגע גרעניצן געווארן אביסל לויזער, אזוי אז עס האבן זיך אנגעהויבן צו באווייזן אין טשערנאוויץ עטליכע פוילישע פליטים. אבער עס איז געווען שטרענג פארבאטן זיי אריינצונעמען און זיי אויסצובאהאלטן. אויב מען האט עמיצן געכאפט אז ער האט אריינגענומען און אויסבאהאלטן א פוילישן איד, האט מען אים מיט זיין משפחה צוזאמען מיט דעם פוילישן איד באלד אויפ׳ן ארט געשאסן אהן קיין שום שאלות ומענות. אין טשערנאוויץ האט געוואוינט א רבי וואס מען האט געפונען דער סאווערנער רבי וואס האט אריינגענומען און אויסבאהאלטן א פוילישן איד, און מען האט אים געכאפט. מען האט נעבעך אים, מיט זיין ווייב און קינדער מיט דעם פוילישן איד געשאסן אויפ׳ן ארט הי״ד. די פאליציי און די געסטאפא פלעגן מאכן ביי די טשערנאוויצער אידן אפטע הויז אונטערזוכונגען, צו זעהן אויב זיי האבן נישט באהאלטן א פוילישן איד. בקיצור אריינצונעמען א פוילישן איד אין שטוב אריין, איז געווען ממש א מסירת נפש, ווייל מען האט זיך איינגעשטעלט דאס לעבן און דאס לעבן פון ווייב און קינדער, און יעצט וועלן מיר גיין צו די מעשה.

ע״ג) דער טאטע איז איינמאהל אזוי געגאנגען אין גאס מיט זיינע צינדער-שטיינדלעך און זיינע ציגארעטלעך-פאפיר אין טאש, זענען צו אים פלוצים צוגעקומען צווי מענטשן און זאגן אים אויף אידיש נישט מער און נישט ווייניגער אז זיי זענען פוילישע אידן, זיי דרייען זיך שוין דא אין די גאס א שיינע פאהר שעה, זיי זענען נאך צו קיינעם נישט צוגעגאנגען ווייל זיי האבן מורא אז זיי וועלן נאך אהנטרעפן א גוי וואס וועט זיי באלד איבערגעבן צו די פאליציי. דער טאטע איז געווען דער ערשטער מענטש[ב] צו וועמען זיי האבן נישט מורא געהאט צו צוגיין, ווייל דעם טאטען מיט די בארד און פיאות האט מען פון א מייל ווייט

[ב] דער טאטע איז דאכט זיך טאקע געווען דער איינציגסטער איד וואס האט נאך געהאט די בארד מיט די פיאות, כאטש עס איז נאך געווען דער זיידע און נאך אפאהר רבי׳ס, ווי למשל דער סקולענער רבי אדער דער נאדוועדנער רבי וואס האבן נאך מסתמא אויך געהאט בערד און פיאות, אבער זיי זענען נישט ארויס אויף די גאס. דער איינציגער וואס האט געהאט א בארד און פיאות און ער איז ארויס אויף די גאס אויך, איז דאכט זיך געווען דער טאטע אליין.

דערקענט אז ער איז א איד, בקיצור זיי זענען צום טאטען צוגעקומען און אים געבעטן ער זאל אויף זיי רחמנות האבן און זיי אריינעמען צו זיך אין שטוב אריין, ווייל ווען נישט מוזן זיי בלייבן אויף די גאס וואו מען וועט זיי זיכער באלד כאפן און שיסן (ווייל די פאליציי אין די געסטאפּא האבן געהאלטן אין איין לעגיטימירן, און צוריקגיין אדער ווייטער גיין האבן זיי שוין אויך נישט געקענט ווייל די וועגן זענען געווען פול מיט די דייטשע מיליטער וואס זענען געגאנגען איינעמען רוסלאנד).

ווען דער טאטע האט דאס געהערט, האט אים באגאסן א קאלטער שווייס און זיינע אלע אברים האבן אים אנגעהויבן צו ציטערן פאר שרעק, ער האט נישט געוואוסט וואס צו טוהן, זאל ער זיי נישט אריין נעמען וועט מען זיי דאך באלד כאפן און שיסן, זאל ער זיי ווייטער יא אריין נעמען צו זיך אין שטוב אריין שטעלט ער דאך איין זיין לעבן און דאס לעבן פון זיין ווייב און קינד. אבער לאנג האט ער נישט געטראכט, ווייל זיין אידיש הארץ וואס האט זיך שוין געהאט אנגעווארעמט אין אים, און זיין מדה פון רחמנות וואס האט זיך שוין געהאט צושפילט אין אים, האבן שוין באשלאסן אז עס זאל זיין וואס זאל זיין די צוויי אומגליקליכע אידן קען מען בשום אופן נישט איבערלאזן אויף הפקר, וחוץ מזה האט ער אין זיך געטראכט אז אויב ער וועט זיי איבערלאזן אין די גאס אויף הפקר וועט זיין לעבן ממילא מער נישט זיין קיין לעבן, ווייל דאס בילד ווי ער לאזט איבער צוויי אומגליקליכע אידן אויף הפקר וועט ער קיינמאהל נישט קענען פארגעסן און דאס וועט אים פארביטערן דאס גאנצע לעבן. אזוי אז זיין לעבן וועט שוין סייוועי מער נישט זיין א לעבן וממילא איז שוין בעסער ער זאל זיי אריינעמען, עס איז אים געקומען אין מויל אריין דער פסוק פון "וכאשר אבדתי אבדתי", וואס אסתר המלכה האט געזאגט ווען זי האט זיך איינגעשטעלט דאס לעבן און געגאנגען צו אחשורוש'ן ראטעווען די אידן.

בקיצור דער טאטע האט זיך איינגעשטעלט דאס לעבן און ער האט די צוויי אידן געראטעוועט. ער האט זיי געזאגט זיין פונקטליכן אדרעס, און ער האט זיי געזאגט אז זיי זאלן אים נאכקומען ווייל ער האט מורא געהאט צו גיין צוזאמען. וכך הוה, ער איז אהיים געגאנגען און זיי זענען אים

נאכגעקומען. וועו דער טאטע איז אהיים געקומען, האט ער דערציילט פאר די מאמע'ן אז עס האבן אים געטראפן צוויי פולישע אידן אין די גאס און זיי האבן אים געבעטן ער זאל זיי אריינענעמען ווייל וועו נישט זענען זיי פארלוירן, האב איך אויף זיי רחמנות באקומען און איך האב מסכים געווען זיי אריינצונעמען. האט די מאמע געזאגט האסט זעהר גוט געטוהן, און אין דעם זכות וועט דער אויבערשטער אונז אלע העלפן. "עודם מדברים", דער טאטע און די מאמע האבן נאך געהאלטן אינמיטן רעדן, און די צוויי אידן האבן שוין געקלאפט אין די טיר. האט דער טאטע זיי געעפנט די טיר, און ער האט זיי אריינגעלאזט, און די מאמע האט זיי קודם געגעבן עפעס ווארעמס צו עסן מיט וואס זיי האבן זיך מחיה געווען (זיי האבן שוין נעבעך א פאהר טעג נישט געהאט געגעסן, און ווארעמס האבן זיי שוין נישט געהאט אין מויל א פאהר חדשים), און ערשט דערנאך האבן זיי אנגעהויבן צו דערציילן וועו זיי זענען און פון וואו זיי קומען.

זיי האבן דערציילט אז זיי זענען צוויי ברודער און זיי שטאמען פון לאדז, איינער הייסט "הלל" און דער צווייטער "חיים", זיי זענען חסידישע יונגעלייט, און ביז מיט א 6 חדשים צוריק זענען זיי נאך געגאנגען מיט פולע בערד און מיט לאנגע פיאות, ביז די דייטשן האבן זיי איינמאהל געגעבן א כאפ און זיי אנגעשוירען די בערד מיט די פיאות. זיי האבן געקענט אסאך לערנען זיי האבן נאכגעזאגט גאנצע בלעטער גמרא מיט תוספות אויף אויסנווייניג, מיט וועלכן דער טאטע האט זיך מחיה געווען וויייל וועו ער האט זיי גערעטעוועט און אריינגענומען האט ער נישט געוואוסט וועמען ער האט גערעטעוועט און וועמען ער נעמט אריין. איך מיין אז ער האט אפילו נישט געוואוסט צי זיי זענען שומרי תורה ומצות, ער האט נאר געוואוסט אז זיי זענען אידישע קינדער און מען יאגט זיי נאך נאר וועגן דעם ווייל זיי זענען אידישע קינדער, וממילא דארף מען זיי רעטעווען און נישט פרעגן שאלות. אבער יעצט וועו ער איז געוואויר געווארן אז זיי זענען גאר שומרי תורה און מצות, און נאך דערצו תלמידי חכמים אויך, האט ער זיך זעהר שטארק געפרייט אז ער האט געהאט די זכי' מציל זיין אידן יראים ושלמים און דערצו גרויסע תלמידי חכמים.

דאן האבן זיי וויייטער דערציילט אז ביידע האבן שוין געהאט ווייבער

און קינדער וועלכע די דייטשן האבן נעבעך גע׳הרג׳עט פאר זייערע אויגן מיט מיתות משונות, און זיי זענען ע״פ נס ניצול געווארן. עס איז זיי נאכדעם געלונגען צו אנטלויפן פון די דייטשע זייט צו די רוסישע זייט וואו זיי האבן געהאט א ביסל לייכטער אבער יעצט נאכדעם ווי דייטשלאנד האט באפאלן רוסלאנד האבן זיי זיך ווייטער געמוזט נעמען לויפן ווייל די דייטשן זוכן אויף אלע אנטלאפענע פוילישע אידן און זיי הרג׳ענען זיי אויס אויפ׳ן ארט. אבער זייער לויפן האט שוין נישט געהאט קיין שום זין, ווייל וואו זיי לויפן איז שוין דער דייטש דארט. דער דייטש איז זיי איבעראל מקדים, אזוי אז זיי מוזן זעהן עפעס אן אנדערע עצה ווי סתם לויפן, אבער וואס פאר אן עצה ווייסן זיי נאך נישט. בקיצור דאס איז די געשיכטע וואס די צוויי פוילישע אידן האבן דערציילט, און איידער מיר שרייבן ווייטער וואס מיט די צוויי אידן איז געווארן, מוזן מיר זיך קודם אפשטעלן אויף א פאהר מינוט און אביסל אריינטראכטן אין די מעשה.

דהנה, ווען מיר קינדער טראכטן אביסל אריין אין די מעשה, ווערן מיר ביי זיך זייער קליין, מיר ווערן ביי זיך ממש גארנישט לגבי אונזערע עלטערן. ווייל ווער ווייס צי מיר וואלטן זיך אויך איינגעשטעלט אונזער לעבן פאר פרעמדע מענטשן אזוי ווי אונזערע עלטערן האבן זיך איינגעשטעלט זייער לעבן פאר פרעמדע מענטשן, וואס דאס איז איינס פון די העכסטע און שענסטע מדרגות צו וואס א איד קען דערגרייכן, דהיינו זיך איינשטעלן דאס אייגן לעבן פאר דעם חבר׳ס לעבן. היינט לעבן מיר אין א צייט וואס נישט נאר וואס מען שטעלט נישט איין דאס אייגן לעבן פאר זיין חבר׳ס לעבן, נאר פארקערט היינט שטעלט מען איין דעם חבר׳ס לעבן פאר זיין אייגן לעבן, מען קען דעם חבר צונעמען גאלט און אים אנרעדן שידוכים און נאך אזיינע זאכן וואס מען שטעלט דערמיט איין דאס געזונט און אסאך מאהל דאס לעבן פון חבר (ווייל עס קען אים צוטרעטן צום הארץ), אבי צו פארבעסערן זיין אייגן לעבן. און אפילו מען האלט נישט אזוי ווייט, אבער עכ״פ פון אזא זאך ווי איינשטעלן זיין לעבן פאר דעם חבר׳ס לעבן ווייסט מען נישט.

אבער אונזערע עלטערן וועלכע האבן געלעבט אינגאנצן איין דור

פאר אונז, ווייל מיר רעדן נישט דא פון זיידעס אדער עלטער זיידעס וכו׳ וואס האבן געלעבט מיט 100 אדער 150 יאהר צוריק נאר מיר רעדן דא פון טאטע מאמע וואס זענען הערשט מיט 5 - 10 יאהר צוריק נפטר געווארן. זיי האבן נאך יא געוואוסט פון אזא זאך ווי זיך איינשטעלן דאס אייגענע לעבן פאר דעם חבר׳ס לעבן, ובאמת אז מען טראכט אריין איז עס נישט געווען א פשוט׳ן איינשטעלעכץ וואס געווענליך דויערט עס נישט מער ווי א קורצע צייט דהיינו ער האט זיי געהייסן אהיים קומען און פערטיג. נאר דאס איז געווען אן איינשטעלעכץ פון וואכן און חדשים, ווייל וועז זיי זענען אהיימגעקומען, דעמאלסט האט זיך ערשט אנגעהויבן דאס איינשטעלעכץ ווייל מען האט אונז יעדע מינוט געקענט כאפן.

וחוץ מזה האט זיך נאך דער טאטע מיט זיי געטיילט מיט דעם ביסל עסן וואס ער האט נאך געקענט פארשאפן. וחוץ מזה דארף מען געדענקן אז אין יענע צייטן האט נאך נישט יעדער איינער געהאט א בית הכסא אין שטוב. מיר האבן געוואוינט אין א הויז וואס האט געהאט א גרויסער הויף, און ארום און ארום דעם הויף זענען געווען די דירות בערך 8 אדער 10 דירות. קיין איין דירה האט נישט געהאט א בית הכסא און אויך נישט א וואסער לייטונג (דהיינו א סינ״ק), נאר אינמיטן הויף איז געווען 2-3 בית הכסא׳ס און א ברינגע וועלכע אלע איינוואוינערס האבן גענוצט. אין אונזער הויף האט געוואוינט א הויז-מייסטער (א סופע״ר) וואס איז געווען א גוי, אזוי אז די צוויי פוילישע אידן האבן פון אנהייב מורא געהאט ארויסצוטרעטן פון שטוב אפילו אין בית הכסא אריין, ווייל דער הויז-מייסטער וואלט זיי געקענט באמערקן, און אויב ער וואלט זיי באמערקט וואלט מיט אונז אלע געווען נאך אלעם, ווייל ער וואלט באלד געגאנגען מסר׳ן צו די געסטאפא. אזוי אז עס איז אסאך מאהל געווען זעהר אומאנגענעם אין די גאנצע שטוב, ובפרט וועז מען האט פון דעם געדארפט פטור ווערן וד״ל. אבער וואס שווערער עס איז געווען איז עס ביי זיי געווען א גרעסערע זכי׳. בקיצור זיי זענען געווען גרעסער פון אונז, און מיר מעגן נאך זאגן ״מתי יגיע מעשינו למעשי אבותינו״.

ע״ד) און יעצט וועלן מיר צוריק גיין צו די צוויי אידן מיט וועלכע מיר זענען שוין געווארן היימיש אז מיר קענען זיי שוין רופן ביי זייערע

נעמען דהיינו "הלל" און "חיים" און מיר וועלן זעהן וואס עס איז מיט זיי געשעהן. והנה, ווי געזאגט האט זיי דער טאטע אריינגענומען צו זיך אין שטוב אריין און מען האט זיי באלד געגעבן עפעס צו עסן און דערנאך האט מען אנגעהויבן צו פלאנען וואו זיי זאלן שלאפן, מיר האבן נישט מער געהאט ווי איין געהעריגע שטוב מיט א קאך, אזוי אז זיי האבן נישט געקענט שלאפן נאר אין די קאך, אבער די קאך איז געווען צו קליין פאר צוויי מענטשן צו שלאפן האט מען קודם געטראכט אז ביינאכט וועט מען דעם טיש מיט די בענקלעך פון די קאך אריינטראגן אין די שטוב אריין עס זאל זיין פאר זיי פלאץ צו שלאפן אין די קאך, און אינדערפרי ווען זיי וועלן אויפשטיין וועט מען דעם טיש מיט די בענקלעך צוריק אריינענעמען אין די קאך אריין.

אבער דער פלאן האט נישט געקענט בלייבן אויף לאנג ווייל דער פלאן איז געווען צו מסוכן. ווייל דער הויז-מייסטער דער גוי וועלכער איז געווען א היפשער רשע פלעגט שטענדיג אריינפאלן צו די אידישער איינוואוינערס אומערוואַרטעט מיט פארשידענע תירוצים. ער האט געוואלט זעהן צי מיר האבן נישט באהאלטן פוילישע אידן ער זאל קענען גיין מסר״ן. למשל איינמאהל איז ער צו אונז אריינגעקומען שפעט ביינאכט מיט עפעס א קנעפל אין זיין האנט, ער האט געזאגט אז ער האט עס געטראפן אין הויף און ער וויל פרעגן צי עס איז נישט אונזער ווייל ער ויל מקיים זיין די מצוה פון השבת אבידה. בקיצור דער הויז-מייסטער וואלט געקענט יעדע מינוט אריינקומען אין קאך אריין (דער אריינקום אין אונזער דירה איז געווען גראד אין קאך אריין), און אויב ער וואלט אריינגעקומען אפילו ער וואלט הלל און חיים״ן נישט געזעהן עס וואלט זיי געלונגען (אין די פאהר סעקונדען ביז מען עפנט אים די טיר) אריינצולויפן אין די שטוב אריין, און זיך ערגעץ אין א שאנק אדער אונטער א בעט פארשטעקן, פונדעסטוועגן ווען דער הויז-מייסטער וואלט געזעהן אז דער טיש מיט די בענקלעך זענען ארויסגענומען פון די קאך, וואלט ער באלד געשמעקט אז דא קומט עפעס פאהר, און ער וואלט באלד געגאנגען מסר״ן צו די געסטאפא.

בקיצור מען האט געמוזט זוכן אן אנדערע עצה, האט מען געזוכט

און געזוכט ביז עס איז דעם טאטען איינגעפאלן א שטיקל עצה אבער צו די עצה מוזן מיר מאכן א שטיקל הקדמה. דהנה, אונטער אונזער קאך איז געווען א קעלער וואס האט זיך געצויגען אונטער א פאהר דירות. דער אריינגאנג צו דעם קעלער איז געווען אין הויף ביי די דירה פון הויז-מייסטער וואס איז געווען 3 אדער 4 דירות ווייט פון אונזער דירה, און אויף דעם אריינגאנג פון דעם קעלער איז געווען א ליגעדיגע טיר וואס איז געווען פארשלאסן מיט א שלאס און דער שליסל איז געלעגן ביי דעם הויז-מייסטער, און אז מען האט געוואלט נוצען דעם קעלער האט מען געדארפט בעטן דעם שליסל פון הויז-מייסטער. אבער למעשה האט קיינער קיינמאהל נישט גענוצט דעם קעלער, דער טאטע איז נאך אפילו קיינמאהל נישט געווען אין דעם קעלער. נאר דער הויז-מייסטער האט דארט געהאלטן אלטע ברעטער מיט אלטע קלעצער און צובראכענע מעבל שטיקער און נאך שמאנצעס, און עס פלעגט זיין וואכן און אפילו חדשים וואס עס פלעגט אפילו נישט אויסקומען פאר דעם הויז-מייסטער אריין צוגיין אין דעם קעלער אריין.

איז איינגעפאלן דעם טאטען אז מען דארף אויפרייסן א פאהר ברעטער פון די פאדלאגע (דהיינו פון פלא״ר) פון אונזער קאך, און דערנאך מאכן א לאך און אראפגיין דורך דעם לאך אין קעלער אריין צו זעהן ווי אזוי עס זעהט דארט אויס און וואס עס טוהט זיך דארט. אומר ועושה, געזאגט און געטוהן, ער האט זיך באלד גענומען אויפרייסן א פאהר ברעטער פון דעם פלאר פון די קאך כדי צו מאכן נאכדעם א לאך און אראפגיין אין קעלער אריין, און אזוי ווי הלל און חיים האבן געזעהן אז דער טאטע ברעכט אויף ברעטער אין קאך האבן זיי אים געפרעגט וואס דאס איז, האט ער זיי דערציילט אז אונטער די קאך איז דא א קעלער וואס מען נוצט עס כמעט נישט און אזוי ווייטער און ווייטער די גאנצע מעשה.

ווען הלל און חיים האבן דאס געהערט, האבן זיי שוין דעם טאטען גארנישט גלאזט טוהן, זיי האבן שוין אלעס געטוהן. זיי האבן געמאכט דעם לאך און דערנאך אראפגעגאנגען אין קעלער אריין מיט א נאפט לאמפ, און זיי האבן געזעהן אז דאס שטיקל קעלער וואס איז אונטער אונזער קאך איז כמעט ליידיג. די זאכן פון דעם הויז-מייסטער - דהיינו די

ברעטער און קלעצער וכדומה - ליגן בעיקר צווישן דעם ליידיגען פלאץ פון קעלער (וואס איז געווען אונטער אונזער קאך) און צווישן די טיר פון קעלער, און די זאכן מאכן א דיקע מחיצה צווישן דעם ליידיגען פלאץ און די טיר פון קעלער, אזוי אז דאס ליידיגע פלאץ אונטער אונזער קעלער איז געווען א פערפעקטער בונקער מיט וועלכן הלל און חיים האבן זיך שטארק געפרייט. זיי זענען ארויף געקומען פון קעלער און געזאגט פאר'ן טאטען, "ר' ברוך, דער קעלער איז א פערפעקטער בונקער". און זיי זענען באלד צוריק אראפגעגאנגען אין דעם פערפעקטען בונקער מיט א בעזעם און זיי האבן דאס שטיקל פלאץ אונטער אונזער קאך שיין אויפגערוימט, און דערנאך האבן זיי געגומען פון די ברעטער וואס זענען דארט געלעגן אין קעלער און זיי האבן זיי שיין אויסגעלייגט אויף דער ערד פון דעם אויפגערוימטען פלאץ (און שפעטער האבן זיי אראפגעברענגט אביסל שטרוי וואס מיר האבן געהאט אין די קאך פאר אייניהייצן דעם אויוון, און זיי האבן עס אויסגעשפרייט אויף די ברעטער און אויף דעם זענען זיי דערנאך געשלאפן). דערנאך זענען זיי צוריק ארויפגעקומען און געזאגט פאר'ן טאטען, "ר' ברוך, עס איז שוין נישט מער א בונקער עס איז שוין א האטעל". (צופעליג געדענק איך נאך דאס האטעל, ווייל עס איז געבליבן ביז צום סוף פון די מלחמה, און איך ווינטש אז אלע שונאים זאלן וואוינען אין אזא האטעל, אבער אין די מלחמה איז עס געווען א האטעל, ובפרט אז מען איז אין אים ניצול געווארן). בייטאג זענען זיי געווען אויבן און ביינאכט זענען זיי אראפגעגאנגען שלאפן, און מיר האבן צוריק צוגעדעקט דעם לאך מיט די ברעטער פון דעם פלאהר פון די קאך, און נאכדעם האבן מיר ארויף געלייגט דעם טיש מיט די בענקלעך אויף די ברעטער, אזוי אז מען האט נישט אזוי דערקענט, און זיי האבן געקענט אונטן אביסל רואיג שלאפן, און קאלט איז זיי דערווייל אויך נישט געווען ווייל די מעשה איז געווען תשרי צייט.

בקיצור די צווויי פוילישע אידן הלל און חיים וואס דער טאטע האט אהיים געברענגט, זענען גערעטעוועט געווארן פון א זיכערן טויט אזוי אז זיי זענען געווען גליקליך מיט זייער האטעל. אבער זיי האבן געוואוסט אז לאנג וועלן זיי נישט קענען בלייבן אין דעם האטעל, קודם כל ווייל דער וינטער וועט אונטערקומען און אין דעם קעלער וועט ווערן שטארק

קאלט, און חוץ מזה האבן זיי דאך געדארפט עסן אויך, און זיי האבן געוואוסט אז דער טאטע וועט זיי לאנג נישט קענען אויסהאלטן מיט עסן, ווייל ער האט קוים געקענט זיך און זיין ווייב און קינד אויסהאלטן מיט עסן, ער האט געמוזט פארקויפן די מאמע׳ס רינגלעך צו קויפן עסן, און ווי לאנג ווען ער קענען זיי אויך אויסהאלטן מיט עסן. אזוי אז זיי האבן אנגעהויבן צו זוכן עפעס אן עצה ווי אזוי זיי זאלן קענען ארויסגיין אין די גאס אריין עפעס צו טוהן, אבער עס איז צו דעם נישט געווען קיין שום עצה, נאר צו ווערן לעגאלע רומענישע בירגער און דעמאלסט וואלטן זיי געקענט ארויסגיין אין די גאס אריין עפעס טוהן. אבער פאר פוילישע אידן איז נישט מעגליך געווען צו ווערן לעגאלע רומענישע בירגער אויף א כשר׳ן אופן, זיי האבן נאר געקענט ווערן רומענישע בירגער מיט פאלשע פאפירן. האבן זיי געבעטן דעם טאטען ער זאל געווואויר ווערן צי עס איז נישט דא עמיצער וואס מאכט פאלשע פאפירן.

דער טאטע האט זיך אינטערעסירט אבער ער האט נישט געטראפן. איז אים איינגעפאלן אז ער וועט גיין צו איינעם פון די חברה קדישא און אים פרעגן צו זיי האבן נישט פאפירן פון נפטרים, אדער פון הרוגים וואס די דייטשן האבן ל״ע גע׳הרג׳עט, ווייל ווען די דייטשן האבן עמיצן גע׳הרג׳עט אין די גאס האבן זיי נאכדעם געדופן די חברה קדישא זיי זאלן אים אוועקנעמען און באגראבן, און דער טאטע האט פארשטאנען אז זיי באגראבן אים נישט מיט די פאפירן, זיי נעמען זיכער ארויס די פאפירן, און די פאפירן קען מען דאך נוצן פאר פליטים ווי הלל און חיים. האט דער חברה קדישא מאן געענטפערט, אז יא, זיי האבן אסאך מאהל אזיינע פאפירן, אבער ער מוז קודם זהן ווי די צוויי אידן זהן אויס, און ווי אלט זיי זענען, ער זאל זיי קענען צופאסן פאפירן, ווייל ער קען דאך נישט געבן פאפירן פון א 70 יעריגן פאר א 30 יעריגן וכדומה. האט דער טאטע אים אהיים געגומען, און ער האט זיי אנגעקוקט און געזאגט, אז ווען עס וועט אים אונטער קומען פאפירן וואס זענען פאסיג פאר זיי וועט ער זיי ברענגען. כך הוה, נאך א פאהר וואכן האט ער זיי געברענגט פאסיגע פאפירן מיט וועלכע זיי האבן שוין געקענט ארויסגיין.

און אזוי ווי זיי האבן באקומען די פאפירן, זענען זיי טאקע באלד

אַרויסגעגאַנגען אין גאַס אַריין. קודם כל צו שעפּן אַביסל פּרישע לופט ווייל סוף כל סוף זענען זיי געווען פּאַרשטעקט 4 אַדער 5 וואַכן אין אַ שטוב, און אַ גרויס חלק פון די 4 אַדער 5 וואַכן זענען זיי געווען אין אַ קעלער, ווייל יעדע נאַכט און אַסאַך מאָהל אפילו בייטאָג זענען זיי געווען אין קעלער, ווייל וועָן דער טאַטע איז אַרויסגעגאַנגען אין די גאַס אַריין עפּעס האַנדלען, פּלעגט די מאַמע אויך אַרויסגיין. זי איז געגאַנגען צו איהרע עלטערן ווייל זי האָט קיינמאָהל נישט געוואָלט אפילו אויף אַ מינוט בלייבן אליין אין שטוב וועָן די פּוילישע אידן זענען דאָרט געווען, ווייל זי האָט מורא געהאַט אַז די דייטשן וועלן אַריינפּאַלן אין שטוב אַריין אומגעראַכטן און זי וועט זיך פּאַרלירן פּאַר שרעק און זי וועט רעדן וואַס מען דאַרף נישט (און אפילו נאַכדעם ווי זיי האָבן שוין געהאַט פּאַפּירן האָט זי אויך מורא געהאַט אַז זי זאָל זיך נישט פּאַררעדן), אַזוי אַז וועָן דער טאַטע איז אַרויסגעגאַנגען איז זי אויך אַרויסגעגאַנגען.

און הלל און חיים האָבן געמוזט אַראָפּגיין אין קעלער אַריין ווייל זיי האָבן אויך מורא געהאַט אַז די דייטשן זאָלן נישט אַריינפּאַלן אין שטוב אַריין אומגעראַכטן, און זיי וועלן נישט האָבן צייט אַראָפּצוגיין אין קעלער אַריין און צודעקן דעם לאָך מיט די אויפּגעריסענע ברעטער פון די קאָך. ווייל פון אינעווייניג איז געווען דאָס צודעקן די ברעטער איבער דעם לאָך זעהר א שווערע עבודה, בקיצור 4 אַדער 5 וואַכן זענען זיי געווען פּאַרשלאָסן אין אונזער שטוב און אין אונזער קעלער, אַזוי אַז וועָן זיי האָבן באַקומען די פּאַפּירן זענען זיי באַלד אַרויסגעגאַנגען. מען האָט זיי צופּעליג באַלד געכאַפּט און לעגיטימירט (עס איז פונקט געווען א ראַזיע), און וועָן זיי האָבן געוויזן די פּאַפּירן האָט מען זיי פּריי געלאָזט, און אַזוי ווי זיי האָבן געזעהן אַז זיי זענען טאַקע פּריי, האָבן זיי שוין אַנגעהויבן צו זוכן עפּעס צו טוהן. קיין בטלנים זענען זיי נישט געווען, האָבן זיי זיך ביז א קורצע צייט צו-געשלאָגען צו עפּעס א פּרנסה, און זיי האָבן זיך באַלד פּאַרשאַפּט עפּעס א דירה (וואס איז נאכדעם געווארן דער הויפּט-קוואַרטיר פון פּוילישע פּליטים ווייל זיי אליין האָבן נאכדעם ביי זיך פּאַרשטעקט פּוילישע פּליטים). כאטש זיי זענען שוין געווען זעלבסטשטענדיג, זענען זיי נאָך געבליבן שטאַרק מקושר צום טאַטען וואס האָט זיי געראַטעוועט. זיי האָבן אים אַסאַך מאָהל אפילו געוואָלט אַרויסהעלפן מיט געלט, אבער

ער האט נישט געוואלט נעמען. ער האט נישט געוואלט נהנה זיין אויף דער וועלט פון די מצוה וואס ער האט זיי געראטעוועט. די מצוה האט ער געוואלט אוועק לייגן אויף די אקאונט פון יענע וועלט.

און יעצט לאמיר זהן וואס עס איז צום סוף געווארן מיט הלל און חיים'ן. והנה, זיי האבן איבערגעלעבט די קריג טאקע אין טשערנאוויץ, און נאכ'ן קריג זענען זיי געפארן קיין זיד-אמעריקא, וואו ביידע האבן נאכאמאהל חתונה געהאט. איך געדענק נאך וי זיי האבן אונז געשיקט קיין טעמעשוואר בילדער פון זייער חתונה. דערנאך האבן זיי געהאט קינדער, און פון יעדן קינד וואס זיי האבן געהאט האבן זיי אונז געשיקט א בילד. דאס האט אזוי אנגעהאלטן ביז שנת תש"ט, וועו מיר זענען אוועק געפארן פון טעמעשוואר. עס זעהט אויס אז נאכדעם האבן זיי שוין מער נישט געהאט אונזער אדרעס, און דער טאטע האט ווייטער פארלוירן זייער אדרעס אזוי אז מיר האבן פון זיי מער נישט געהערט. נאר שפעטער שוין אין אמעריקא אין שנת תשי"ג, האט דער טאטע געהערט פון א איד וואס איז געקומען פון די שטאט אין זיד אמעריקא וואו זיי האבן געוואוינט, אז זיי זענען שוין ביידע נישטא, זיי זענען נעבעך געשטארבן פון הארץ אטאקעס תנצב"ה.

און יעצט הערטס ווייטער און שטוינט. אין שנת תשמ"ז וועו דער טאטע איז נפטר געווארן, איז פלוצים ארויפגעקומען אונז מנחם אבל זיין אן עלטערער איד א גילוח מיט עטליכע חסידישע יונגעלייט. איך און מיין ברודער האבן נישט אנגעהויבן צו וויסן וועו זיי זענען, האבן מיר אים געפרעגט וועו ער איז? האט ער אביסל געשמייכעלט, און ער האט אונז געפרעגט צי מיר געדענקן אים נישט? בקיצור ער האט געזאגט אז ער איז אויך א פוילישער איד וואס איז געראטעוועט געווארן אין טשערנאוויץ און ער האט זיך אסאך געדרייט ביים טאטען, און ער האט זיך מיט אונז אסאך געשפילט וועו מיר זענען געווען קליינע קינדער. נאכדעם האט ער ממשיך געווען, "<u>און די חסיד'ישע יונגעלייט וואס עטס זעהט דא, דאס זענען די קינדער פון הלל און חיים, וועמען ענקער טאטע נאך וועם עטס זיצט יעצט שבעה האט געראטעוועט</u>! ער האט דערציילט אז הלל און חיים זענען טאקע א פאהר יאהר נאך זייער חתונה

געשטארבן, און די צוויי אלמנות האבן זיך נאכדעם אריבער געצויגען קיין ניו יארק, און געשיקט די קינדער אין די באבוב׳ער מוסדות, וואו זיי זענען אויסגעוואקסן חסידישע יונגעלייט.

דאם געטא

ע״ה) און יעצט וועלן מיר גיין צום געטא. חול המועד סוכות שנת תש״ב האבן די רשעים אויסגעהאנגען פלאקאטען אין אלע גאסן, אז שמיני עצרת גייט מען עפענען א געטא פאר די אידן. די רשעים ימ״ש פלעגן אייביג אויסקלויבן א אידישן יו״ט וועו צו מאכן גזירות אויף די אידן כדי צו פארשטערן פאר די אידן דעם יו״ט. און לכבוד דעם עפענען פון געטא, האט די געסטאפא ארויסגעגעבן א פאראדענונג אז יעדער איד גרויס אדער קליין, און אפילו א תינוק בן יומו מוז ווערן ביי זיי רעגיסטרירט. זיי האבן געזאגט אז זיי מוזן פונקטליך וויסן וויפיהל אידן עס זענען דא אין טשערנאוויץ, כדי זיי זאלן וויסן וואי אזוי מסדר צו זיין דעם געטא, אבער זייער עיקר כוונה איז געווען צו האבן א פונקטליכע ליסטע פון די אידן אין טשערנאוויץ אז זיי זאלן זיי נאכדעם קענען אינגאנצן פארניכטן. יהיה איך שיהיה, יעדער איד האט זיך געמוזט רעגיסטרירען ביי די געסטאפא. און ווי איך האב שוין געשריבן אין אות נ״ד איז ביי די געסטאפא וואו מען האט זיך געדארפט רעגיסטרירען נישט געווען אפן מער ווי 4 אדער 5 פענסטערלעך, און ביי די 4 אדער 5 פענסטערלעך האבן זיך במשך פון צוויי אדער דריי טעג געדארפט רעגיסטרירען און ארויסנעמען רעגיסטראציע קארטלעך אכציג טויזנט אידן, ווייל טשערנאויץ האט געהאט אכציג טויזנט אידן, און ווען אכציג טויזנט אידן האבן זיך געדארפט רעגיסטרירען ביי 4 אדער 5 פענסטערלעך, פארשטייט זיך אז עס האט זיך געמאכט ביי דעם רעגיסטרירען א רייע (א ליין) פון א פאהר קילאמעטער.

דער טאטע האלטנדיג מיך ביי די האנט (איך בין נאך דעמאלסט נישט אלט געווען 3 יאהר איך בין נאך געווען אין די האר), און די מאמע און דער זיידע און די באבע און די פעטערס און די מומע זענען אויך געשטאנען אין

די רייע. אזוי שטייענדיג אין די רייע, איז אדורך געגאנגען א רומענישער אפיציר מיט זיין פרוי. איך בין געווען זעהר א שיין קינד, און ווען זיי האבן מיך באמערקט האבן זיי זיך אפגעשטעלט און מיך באטראכט. און פלוצים געבן זיי א קום צו צום טאטען וואס האט מיך געהאלטן ביי די האנט, און זיי גיבן אים קודם א קאמפלימענט אז איך בין זעהר א שיין קינד, און דערנאך זאגן זיי צום טאטען אז עס איז א שאד אזא שיין קינד אריינצונעמען אין געטא אריין וואו מען וועט ליידן פון הונגער און פון קעלט וואס איז זעהר שווער אויסצוהאלטן אפילו פאר גרויסע מענטשן און כל שכן פאר קליינע קינדער, און חוץ מזה איז מען אין א געטא יעדע מינוט איינגעשטעלט מיט׳ן לעבן. על כן שלאגן זיי פאר מיך צו נעמען צו זיי אין שטוב אריין וואו עס וועט מיר גארנישט פעלן. זיי וועלן זיך מיט מיר מטפל זיין ווי מיט אן אייגן קינד, און זיי שרייבן זיך נאך אונטער, אז טאמער וועט דער טאטע אדער די מאמע איבערלעבן דעם געטא, וועלן זיי מיך בתשואות חן צוריקגעבן. זיי זענען נאך געווען געלערנטע מענטשן אויך, וואס האבן געוואוסט מוסיף צו זיין אז Moses - דהיינו משה רבינו איז אויך געווען ביי פרעה׳ן אין הויז, ביז דאס געפאר איז אדורך געגאנגען. און זיי האבן נאך געזאגט פאר׳ן טאטען ער זאל מאכן א ליסטע פון די זאכן וואס א אידיש קינד מעג עסן, און זיי וועלן מיר נאר די זאכן געבן צו עסן.

וועו דער טאטע האט דאס געהערט, איז ער אויף א רגע צומישט געווארן ווייל לכאורה איז דער רומענישער אפיציר געריכט געווען אז עס איז א סכנה אזא קליין קינד אריינצונעמען אין געטא אריין, ווייל דער טאטע האט אויך געוואוסט אז אין געטא וועט מען ליידן פון הונגער און פון קעלט, און מען איז יעדע מינוט איינגעשטעלט מיט׳ן לעבן. ער האט דאס אלעס שוין געהערט פון די פוילישע אידן וואס האבן שוין דאס אליין מיטגעמאכט. אזוי אז ער האט אויף א רגע געטראכט אז עס וואלט נישט געווען א שלעכטע זאך מיך איבערצוגעבן פאר דעם רומענישן אפיציר וואו עס וועט מיר גארנישט פעלן עד יעבור זעם דהיינו ביז דעם געטא וועט בטל ווערן און דערנאך וועט ער מיך צוריקנעמען. אבער ער האט זיך באלד געכאפט אז עס קען דאך זיין אז ער מיט די מאמע וועלן דעם געטא נישט איבערלעבן, און אין אזא פאל וועל איך דאך בלייבן אויף

אייביג ביי דעם רומענישן אפיציר, וועלכער וועט מיך ח״ו מאכן פאר א גוי. על כן האט ער באשלאסן אז עס קומט נישט אין באטראכט, ער וועט מיך נישט אוועק געבן פאר דעם רומענישן אפיציר פאר כל הון דעלמא, ער וועט מיך ענדערש מיטנעמען אין געטא אריין וואו ער האט געוואוסט אז מיין לעבן וועט זיין יעדע מינוט איינגעשטעלט, ווי איידער ער זאל מיך איבערגעבן פאר דעם רומענישן אפיציר וואו מיין לעבן וועט זיין פארזיכערט, אבער מיין בלייבן א איד וועט זיין איינגעשטעלט, ווייל עס קען זיין אז ער מיט די מאמע׳ן וועלן נישט איבערלעבן דעם געטא, און איך וועל חלילה ווערן א גוי.

בקיצור ער האט געהאט א ברירה מיך איבערצוגעבן פאר דעם רומענישן אפיציר און ראטעוון מיין לעבן אבער איינשטעלן מיין אידישקייט, און ער האט עס נישט געטוהן נאר ער האט מיך מיטגענומען אין געטא אריין וואו ער האט איינגעשטעלט מיין לעבן אבער געראטעוועט מיין אידישקייט. ממש א מעשה עקידה. ער האט געפירט זיין בן יחיד צו די עקידה כדי ער זאל חלילה נישט ווערן א גוי. און דאס האט געטוהן דער זעלבער מענטש וואס האט ערשט רחמנות געהאט אויף צוויי פרעמדע אידן און ער האט זיך איינגעשטעלט דאס לעבן פאר זיי. דער זעלבער מענטש ווען עס איז געקומען צו א חשש פון ווערן חלילה א גוי האט ער פארגעסן פון האבן רחמנות אפילו אויף זיין אייגענעם בן יחיד, און ער האט אים מיטגענומען צו די רעגיסטראציע וואס נאכדעם האט מען שוין געמוזט גיין אין געטא אריין (ואגב ווי געזאגט האב איך נאך עד היום הזה דאס רעגיסטראציע קארטל וואס איך האב דעמאלסט ביי די רעגיסטראציע באקומען אויף וועלכן עס איז דא מיין בילד און א געללער מגן דוד, זעה עמ׳ קלה).

ודרך אגב נאכדעם האט זיך ארויס געשטעלט אז עס איז געווען א גרויס נס וואס דער טאטע האט מיך נישט געגעבן פאר דעם רומענישן אפיציר. ווייל מיר זענען געווויר געווארן אז דער רומענישער אפיציר איז געווען קינדערלאז, און ער האט ג׳חלש׳ט פאר א קינד, און טאמער וואלט דער טאטע מיך פאר אים אהינגעגעבן, וואלט ער נאכדעם געגאנגען צו די פיהרער פון געטא דהיינו צו די דייטשן, און ער וואלט אויף דעם טאטען און אויף די מאמע׳ן אויסגעטראכט כל מיני בלבולים, ווי צום

ביישפיל אז זיי זענען שפיאנען אדער קאמוניסטן כדי מען זאל זיי באלד הרג׳ענען, און איך זאל בלייבן ביי אים אויף אייביג.

ובאמת האבן אזוי געטוהן די אלע גוים וואס האבן זיך אנגעטראגן אריינצונעמען אידישע קינדער צו זיך אין שטוב אריין, זיי האבן פאר די עלטערן צוגעזאגט אז טאמער וועלן זיי צוריק קומען וועלן זיי צוריק געבן דאס קינד, אבער למעשה זענען זיי באלד געגאנגען אין געטא אריין און אויסגערעדט פאר די דייטשן כל דבר אסור אויף די עלטערן פון די קינדער כדי מען זאל די עלטערן באלד הרג׳ענען אז זיי זאלן מער קיינמאהל נישט קענען קומען צוריקבעטן די קינדער. און דאס וואלט זיכער דער רומענישער אפיציר אויך געטוהן, ער וואלט געגאנגען אויסרעדן אויף דעם טאטען און די מאמע׳ן כל דבר אסור מען זאל זיי הרג׳ענען כדי איך זאל בלייבן ביי אים (אבער נאכדעם ווי מען האט מיך רעגיסטרירט און מען האט מיך מיטגענומען אין געטא אריין, וואלט שוין דער אפיציר גארנישט געהאט וועז ער וואלט געגאנגען מסר׳ן דעם טאטען און די מאמע׳ן, ווייל מיך וואלט ער ממילא מער נישט באקומען. די דייטשן וואלטן מיך קיינמאהל נישט ארויסגעגעבן פאר אים. זיי וואלטן נישט געלאזט ראטעווען א אידיש קינד. זיי וואלטן זיכער מיך אויך גע׳הרג׳עט צוזאמען מיט׳ן טאטען און די מאמע׳ן, און נאך מער די דייטשן וואלטן נאך דעם אפיציר וואס האט מיך געבעטן ארויפגעלייגט אויף די שווארצע ליסטע פאר האבן אזא חוצפה צו ראטעווען א אידיש קינד. דער אפיציר האט מיך נאר געקענט נעמען פאר די רעגיסטראציע וועז די דייטשן האבן נאך נישט געווואוסט פון מיר, אבער נאכדעם בין איך שוין געווען אויף זייער ליסטע).

ע״ו) בקיצור איך בין געבליבן אין די רייע מיט די עלטערן זיך צו רעגיסטרירען צו זיין גרייט צו די גזירה פון געטא. והנה וואס א געטא האט געמיינט דארף מען פאר א איד נישט מסביר זיין, ווייל יעדער איד ווייסט אז א געטא האט געמיינט אז א איד טאר מער אין ערגעץ נישט וואוינען נאר אין א פאהר גאסן וואס איז געווענליך געווען בגשמיות די ערגסטע גאסן פון די שטאט, און עס פארשטייט זיך אז די גזירה פון געטא האט געמאכט א גרויסע מהפכה ביי די אידן, ווייל די אלע אידן וואס האבן ביז צו די גזירה געוואוינט אויסער די גרעניצן פון געטא אין שיינע גרויסע דירות, האבן זיך געמוזט ארויסציען פון די דירות און זיך אריינציען אין

קליינע האלב חרוב׳דיגע דירות פון געטא, און אסאך מאהל האבן זיי זיך נאך געמוזט טיילן מיט די האלב חרוב׳דיגע דירה פון געטא מיט נאך א משפחה ווייל אסאך מאהל האט מען אריינגעלייגט צוויי משפחות אין איין דירה. און די גוים וואס האבן ביז צו די גזירה געוואוינט אין די גרעניצן פונ׳ם געטא האבן זיך ארויסגעצויגען פון די האלב חרוב׳דיגע דירות פון געטא, און זיך אריינגעצויגן אין די שיינע גרויסע דירות פון די אידן וואס האבן געמוזט פארלאזן די דירות. עס איז ממש געווען א הארץ ווייטאג צו זעהן ווי נגיד׳ישע אידן מיט אראפגעלאזטע קעפ גייען אריין אין געטא, און ווייטער פוסטע גוים מיט אויפגעהויבענע קעפ גייען ארויס פון געטא.

דעם זיידנ׳ס דירה און אונזער דירה זענען צופעליג געווען אין די גרעניצן פון געטא אזוי אז מיר האבן זיך נישט געמוזט ארויסציען פון אונזערע דירות. אבער אין זיידנ׳ס דירה איז געווען א מעגליכקייט אז מען וועט צו לייגן נאך א משפחה ווייל דעם זיידנ׳ס דירה איז געווען אביסל א גרעסערע דירה. על כן איז דער טאטע און די מאמע מיט מיר אריבערגעגאנגען צום זיידען און זיי זענען דארט געווען א פאהר טעג מן הבוקר עד הערב, אז טאמער מען וועט אריינשיקן צום זיידען א פרעמדע משפחה, זאלן זיי בעטן די פרעמדע משפחה אז זיי זאלן גיין אין אונזער דירה אריין און מיר וועלן דא בלייבן, א זאך וואס וועט זיין בעסער סיי פאר׳ן זיידען און סיי פאר די פרעמדע משפחה, ווייל זיי וועלן האבן א דירה פאר זיך אליין. אבער למעשה האט מען צום זיידען קיינעם נישט אריינגעשיקט, אזוי אז דער טאטע און די מאמע זענען צוריק געגאנגען אין זייער דירה אריין.

והנה, אין זיידנ׳ס הויז האבן געוואוינט עטליכע גוים. איינער פון זיי איז געווען דער גוי וואס האט פון אונז צוגענומען דעם דיוואנד (קאוטש) ווען מען האט אונז דעם ערשטן טאג וואס דער דייטש איז אריינגעקומען אוועקגעפירט אין עק שטאט אריין צו שיסן ווי איך האב שוין אויבן אין אות ס״ט אלעס באריכות באשריבן. און יעצט ווען דער טאטע איז געווען ביי דעם זיידען אין הויז האט ער געזעהן ווי דער גוי ציט זיך ארויס פון געטא, און לאזט איבער זיין גאנץ מעבל אין געטא. ער איז זיך מסתמא

געגאנגען אריינציען אין איינע פון די דירות פון אויסער׳ן געטא וואס די אידן האבן געמוזט איבערלאזן, אין וועלכע עס איז זיכער געווען שענערע מעבל, אזוי אז דער גוי האט זיין מעבל איבערגעלאזט אין געטא און צווישן דעם מעבל וואס דער גוי האט איבערגעלאזט איז געווען אונזער דיוואנד אויך. וועו דער טאטע האט דאס געזעהן איז ער שנעל געלאפן צוריק צו נעמען דעם דיוואנד, ער האט עס יעצט זעהר נויטיג געדארפט, ווייל ביים זיידען איז נישט געווען א דיוואנד און די מאמע האט עס געדארפט האבן ווייל זי האט זיך נישט גוט געפיהלט.

אינצווישן איז אנגעקומען די אידישע משפחה פון אויסער דעם געטא וועמען מען האט צוגעטיילט דעם גוי׳ס דירה, און וועו דער ראש פון די משפחה האט געזעהן אז דער טאטע נעמט ארויס א דיוואנד פון די דירה וואס מען האט אים צוגעטיילט, האט ער אנגעכאפט דעם דיוואנד און אים נישט געלאזט ארויסנעמען. ער האט געטענה׳ט אז דער דיוואנד געהער צו די דירה וואס מען האט אים צוגעטיילט, און דער טאטע האט ג׳טענה׳ט אז דער דיוואנד האט קיינמאהל נישט געהערט צו די דירה, דער גוי האט דעם דיוואנד פון אונז צוגע׳גזל׳ט, און יעצט אז דער גוי איז מער נישטא ווייל ער צוריק נעמען זיין דיוואנד. בקיצור זיי האבן זיך אנגעהויבן צו קריגן, און פלוצים איז צוגעקומען א רומעניישער פאליציאנט וועלכער איז געווען ממונה אכטונג צו געבן אויף די ארדענונג פון געטא, און ער האט זיי געפרעגט וואס דא איז? האבן זיי אים אנגעהויבן אויסצולייגן זייערע טענות, וועלכע ער האט אפילו נישט אויסגעהערט, נאר ער האט באלד ארויס גענומען זיין רעוואלווער, און ער איז זיי ביידע געגאנגען שיסן זיי שטיל צו מאכן ווייל זיי האבן געשטערט די מנוחה און ארדענונג פון געטא.

צופעליג איז דער פעטער זלמן דארט געשטאנען, און וועו ער האט געזעהן ווי דער פאליציאנט האט אויסגעשטרעקט די האנט מיט דעם רעוואלווער צו שיסן דעם טאטען מיט דעם אנדערן איד, האט ער געגעבן א שפרונג צו צו דעם פאליציאנט, און ער האט אים געגעבן א כאפ אן זיין האנט אין וועלכע ער האט געהאלטן דעם רעוואלווער, און ער האט אים נישט געלאזט שיסן. ער האט אים געפרעגט, "פארוואס גייסטו זיי שיסן?

זיי האבן דאך גארנישט געטוהן! זיי האבן זיך נאר אביסל געקריגט, און אויב דו ווילסט זיי זאלן זיך אויפהערן צו קריגן, פרוביר זיי נאר צו זאגן איין וואָרט אז זיי זאלן זיך אויפהערן צו קריגן, וועסטו זעהן אז זיי וועלן אין א רגע זיך אויפהערן צו קריגן!" און עס איז געשעהן א גרויסער נס אז דעם פעטער זלמן'ס ווערטער זענען אריינגעגאנגען אין דעם פאליציאנט'ס קאפ אריין, און ער האט געטוהן ווי ער האט אים געהייסן. ער האט אויף זיי געגעבן א שריי, אז זיי זאלן זיך זאפארט אויפהערן צו קריגן, און אין די רגע האבן זיי זיך טאקע אויפגעהערט צו קריגן, זיי האבן אפגעלאזט דעם דיוואנד און אנטלאפן. דער פאליציאנט האט פון זיך אנגעקוואלן, ער האט געזעהן ווי חשוב ער איז, אז זיינ'ס א ווארט ווערט באלד אויסגעפאלגט. ובאמת איז דאס אנכאפן דעם פאליציאנט'ס האנט און אים נישט לאזן שיסן געווען א מסירת נפש פון פעטער זלמן, ווייל דער פאליציאנט האט אים פאר דעם אליין געקענט שיסן.

ע"ז) און יעצט וועלן מיר גיין ווייטער. עס האט געדויערט א פאהר טעג ביז דאס ענין פון די דירות איז מסודר געווארן, און דערווייל איז דער געטא נאך נישט געווען ארומגענומען מיט א גדר און פארמאכט, נאר עס איז נאך געווען אפן, און די אידן האבן זיך געקענט ארומדרייען אין די גאנצע שטאט א גאנצן מעת לעת, נאר וואוינען האבן זיי געמוזט אין געטא[ג]. אבער דאס האט נישט לאנג געדויערט מען האט באלד

[ג] ומענין לענין באותו ענין וועל איך דא דערציילן אן אינטערעסאנטע זאך וואס איך האב געהערט פון שטראסבורגער רב הרב שלעזינגער שליט"א. וועז איך בין מיט אים אמאהל געפארן אויף די באן קיין שטראסבורג, האט ער מיר דערציילט אז אין שטראסבורג נישט ווייט פון אים איז דא אן אלטע תיפלה (קירכע) וואס איז אלט 5 אדער 6 הונדערט יאהר, און עד היום הזה יעדע נאכט 10 אזייגער קלינגט איהר גלאק 10 מאהל, און מען ווייסט נישט פארוואס. עס קלינגט פשוט אהן קיין שום צוועק, ווייל עס קומט גארנישט פאר אין די תיפלה 10 אזייגער ביינאכט. ער האט זיך אסאך מאהל געפרעגט ביי די גוים וואס עס איז דער צוועק פון דעם קלינגען אבער קיינער האט אים נישט געוואוסט צו זאגן. איינמאהל איז אים אויסגעקומען צו זיצן נעבן דעם הויפט גלח פון שטראסבורג ביי אן אפיציעלע שטאטישע צערעמאניע, האט ער געפרעגט דעם גלח צי ער ווייסט אפשר פארוואס דער גלאק פון די אלטע תיפלה קלינגט יעדע נאכט 10

ארומגענומען דעם געטא מיט א גדר פון ברעטער, און מען האט מער נישט געטארט ארויסגיין פון געטא נאר יעדן טאג פון 10 אינדערפרי ביז 5 נאכמיטאג. נאכדעם איז ארויס א געזעץ אז מען טאר נישט מער ארויסגיין פון געטא נאר פון 10 אינדערפרי ביז 12 מיטאג דהיינו צוויי שעה יעדן טאג. דערנאך איז ארויס א געזעץ אז מען מעג נאר ארויסגיין פון 10 אינדערפרי ביז 12 דריי מאהל א וואך, און דערנאך דאכט זיך מיר האט מען נישט געטארט ארויסגיין פון געטא נאר איין שעה צוויי מאהל א וואך עפעס איינצוקויפן. בקיצור צוביסלעך זענען די אידן געווארן מער און מער איינגעשלאסן אין געטא ביז זיי זענען געווען איינגעשלאסן ווי הינדלעך אין א שטייג.

איינמאהל איז די מאמע ארויסגעגאנגען פון געטא אין די שעה'ן וואס מען האט געמעגט ארויסגיין און זי האט מיך מיטגענומען אויף איהר האנט, און א דייטשער סאלדאט וואס האט באוואכט די אידן ווען זיי זענען געווען אויסער דעם געטא האט דאס באמערקט, האט ער זי חושד געווען אז זי וויל מער נישט צוריק גיין אין געטא אריין נאר זי וויל ערגעץ אנטלויפן, און וועגן דעם האט זי מיך אויך ארויסגענומען פון געטא ווייל זי וויל מיך אויך מיטנעמען, ווייל אויב נישט צוליב

אזייגער. האט אים דער גלח געענטפערט, אז מיט א פאהר הונדערט יאהר צוריק האבן אידן נישט געטארט וואוינען אין שטראסבורג, אבער בייטאג האבן זיי יא געמעגט זיין אין שטראסבורג, זיי האבן אפילו געמעגט דארט ארבעטן און אויך האנדלען, אבער יעדע נאכט 10 אזייגער, האבן זיי געמוזט ארויסגיין פון די שטאט, ווייל נעכטיגען אין שטאט האבן זיי נישט געטארט, און כדי די אידן זאלן נישט קענען זאגן תירוצים אז זיי האבן נישט געוואוסט אז עס איז שוין 10 אזייגער, האט די תיפלה יעדע נאכט 10 אזייגער געקלונגען, זיי מודיע צו זיין אז עס איז שוין 10 אזייגער, און זיי מוזן שוין ארויסגיין פון די שטאט. און כאטש די גזירה איז דערנאך בטל געווארן, פונדעסטוועגן איז די תיפלה געבליבן ווייטער קלינגען און זי קלינגט עד היום הזה ממש (עס זעהט אויס אז די תיפלה האט זיך נישט געקענט שיידן מיט א זאך וואס האט אסאך יארן געהאלפן ארויסשיקן די אידן פון שטאט, אדער קען זיין אז די תיפלה האט געהאפט און האפט נאך היינט אז די גזירה וועט נאך אמאהל נתחדש ווערן וממילא ווילן זיי זיין גרייט). יהיה איך שיהיה, עס איז נאך היינט דא א זכר פון די אמאליגע גזירות אויף אידן.

וואס האט זי מיך ארויסגענומען פון געטא. בקיצור דער דייטש האט זי חושד געווען אז זי וויל אנטלויפן, איז ער צו איהר צוגעגאנגען און ער האט זי געפרעגט נאך וואס זי איז ארויסגעקומען פון געטא? האט זי אים געענטפערט איינצוקויפן עסן. האט ער איהר געזאגט, "אויב דו ביזט נאר ארויסגעקומען איינצוקויפן עסן דעמאלסט נאך וואס האסטו מיטגענומען דאס קינד?" האט זי אים געענטפערט, "איך האב דאס קינד מיטגענומען ווייל איך ויל אים אין איינוועגס קויפן שיכעלעך". ווען ער האט געהערט דעם תירוץ פון די מאמע'ן האט ער זיך שטארק אויפגערעגט, און ער האט אנגעהויבן צו שרייען, אז זי איז א ליגנערין, זי איז נישט ארויסגעקומען מיט'ן קינד פון געטא כדי אים צו קויפן שיך, נאר זי איז ארויסגעקומען פון געטא מיט אים צו אנטלויפן וכו' וכו', און נאכדעם האט ער אנגעהויבן צו שרייען אז אידן זענען בכלל נישט ווערט צו טראגן שיך ער האט געשריגן, "יודען מוזן קיינע שאען טראגן, אידן מוזן פעצען טראגן". דאס הייסט אז אידן דארפן נישט טראגן שיך אויף די פיס, אידן דארפן טראגן שמאטעס אויף די פיס וכו' וכו', און ער האט מחרף ומגדף געווען. און ער נעמט אראפ זיין ביקס פון די אקסלען און ער גייט די מאמע'ן מיט מיך שיסן.

דערווייל האבן זיך פון זיינע קולות פארזאמלט א קרעמל מיט מענטשן, און ער האט זיך פלוצים דערזעהן אז ער און די מאמע און איך שטייען אינמיטן א רינג מיט מענטשן, א זאך וואס האט אים זעהר געשטערט, ווייל לכאורה האט ער אונז שוין מער נישט געטארט שיסן, ווייל אפילו לויט די דייטשע געזעצן האט א פשוט'ער סאלדאט נישט געטארט שיסן אפילו א איד, נאר ווען ער האט געהאלטן אינמיטן אנטלויפן אדער אינמיטן אן אנדערע עבירה, אבער טאמער איז דער אנטלויפער שטיין געבליבן טאר ער אים מער נישט שיסן, ער מעג אים נאר ארעסטירן און פירן צו די העכערע אינסטאנצן, דהיינו צו די געסטאפא אז זיי זאלן אים משפט'ן פאר וועלן אנטלויפן, און כאטש זיי וועלן אים זיכער אויך משפט'ן צום שיסן, פונדעסטוועגן טאר ער אים נאך נישט שיסן. אזוי ווי דא האט דאך יעדער געזעהן אז די מאמע האט נישט געהאלטן אינמיטן אנטלויפן, האט ער עפעס מורא באקומען עובר צו זיין אויף דעם געזעץ ברבים און ער האט אונז נישט געשאסן. ווידער אונז צו פירן צו די געסטאפא האט ער

עפעס אויך נישט חשק געהאט, פון הימל האט מען אים פארשלאגען דעם אפעטיט דאס צו טוהן, אזוי אז ער האט אונז גארנישט געטוהן, ער האט נאר ווייטער געשריגן און געשאלטן, און מסיים געווען, אז זי זאל שוין צוריק גיין אין געטא אריין און נישט פשוט צוריק גיין נאר צוריק לויפן. ווען די מאמע האט געהערט אז זי מעג צוריק לויפן אין געטא אריין, איז זי נישט צוריק געלאפן נאר צוריק געפלויגן.

ע״ח) בקיצור די מאמע איז אנטלאפן פון דעם דייטשן סאלדאט וואס האט זי און מיך געוואלט שיסן, און זי איז צוריק געלאפן אין געטא אריין. אבער זי איז געווען בבחינת בורח מן הארי ופגע את הדוב, זי אנטלאפן פון א לייב און זי האט באגעגנט א בער, ווייל ווען זי איז אזוי ארייגעלאפן אין געטא אריין מיט מיר אויף איהרע הענט, איז דארט פונקט געשטאנען אן אנדערע דייטשער סאלדאט מיט עפעס א ברעט אין זיין האנט. ער האט געוואלט פארריכטן דעם גדר פון געטא, און ווען ער האט געזעהן ווי די מאמע לויפט מיט מיר אויף די הענט, האט אים אנגעשמעקט צו האבן אביסל ׳פאן׳, האט ער גענומען דעם ברעט און ער האט עס געגעבן א ווארף פאר די פיס פון די מאמע׳ן, וואס האט געהאלטן אינמיטן לויפן. און זי איז נעבעך געפאלן, און איך בין איהר ארויסגעפאלן פון די הענט, און ביידע זע׳מיר געפאלן אויף א שטיינערדיגע גאס. די מאמע האט געהאט נסי נסים אז עס איהר גארנישט געשעהן, זי האט זיך נאר גוט צוקלאפט. אבער פון מיר האט אנגעהויבן צו רינען בלוט פון אלע אברים, פון די נאז און פון די הענט און פון די פיס, ובעיקר איז מיר גערינען בלוט פון די לינקע האנט, ווייל איך בין געפאלן אויף די לינקע זייט. ווען דער דייטשער סאלדאט האט דאס געזעהן, האט ער געקוואלן און זיך געקוילערט פאר געלעכטער ער האט געהאט אסאך ׳פאן׳. דער סאדיסט איז נאך צוגעגאנגען צו די מאמע׳ן, און ער האט איהר געזאגט אז זי זאל מיך שוין אויפהייבן און אהיים טראגן ווייל איך פארשמיר די גאס מיט מיין שמוציג אידיש בלוט. ער האט איהר נאך געזאגט, אז ווען זי קומט אהיים, זאל זי דארט נעמען א שמאטע און זי זאל שוין צוריק קומען אויפווישן דאס שמוציגע אידיש בלוט פון די זויבערע גאס.

די מאמע האט מיך אויפגעהויבן און זי האט מיך אהיים געטומען אזוי

פארבלוטיגטערהייט. וועו דער טאטע האט דאס געזעהן, איז ער שנעל געלאפן ברענגען א דאקטאר (אין געטא האבן געוואוינט עטליכע אידישע דאקטוירים). דער דאקטאר איז געקומען (ער האט געהייסן דר. ראזענטאהל), און ער האט מיך אונטעזוכט, און ער האט געזאגט אז איך האב געהאט גרויסע נסים, אז עס איז מיר ב״ה גארנישט צובראכן געווארן, איך בין נאר שטארק פארוואונדעט געווארן און ער האט מיר אלע וואונדן באנדאזשירט. אבער אויף די לינקע האנט האב איך געהאט צוויי וואונדן (צוויי שטארקע ריסן), וואס עס איז נישט געווג געווען צו באנדאזשירן, נאר מען האט זיי געמוזט צונייען, אבער אין געטא איז נישט געווען צו באקומען די ספעציעלע נאדלען און פעדעמער און די אנדערע כלי מכשירים וואס מען דארף האבן צו צונייען די וואונדן פון א מענטש, האט ער געמוען פשוט א נאדעל מיט פאדעם פון די קאך מיט וואס מען נייט צו א העלזל אויף שבת, און ער האט מיר צוגענייעט די צוויי צוריסענע פלעצער, און איך האב נאך עד היום הזה סימנים פון די צוויי צוגענייעטע וואונדן. איך האב אסאך מאהל אין זינען ביי ״והיה לך לאות על ידך״ די סימנים וואס די דייטשן האבן מיר גורם געווען אויף מיין לינקע האנט, און איך האף אז נאך 120 יאהר, וועו איך וועל קומען אויף יענע וועלט און איך וועל מיך לעגיטימירן מיט די סימנים, וועט מען מיך אדורך לאזן אלע טויערן. יהיה איך שיהיה, די מאמע מיט מיר זענען ניצול געווארן פון דעם לייב און פון דעם בער מיט נסי נסים ממש שלא כדרך הטבע.

ע״ט) און יעצט וועלן מיר גיין ווייטער. והנה, ווי איך האב שוין פריער געשריבן איז מיין ברודער ר׳ משה שליט״א שוין געבוירן אין געטא צייט, און זיין גאנץ לעבן האט געהאנגען נאר אויף דעם עסן וואס די מאמע האט אים געגעבן. ווייל א באטל פון מילך אדער פון אנדערע קינדער מאכלים וואס מען קען געבן פאר אזא קליין קינד איז אין געטא נישט בנמצא געווען, אזוי אז ער האט נאר געלעבט פון דעם עסן וואס די מאמע האט אים געגעבן. אבער אז די מאמע זאל אים האבן וואס צו געבן צו עסן האט זי דאך קודם אליין געדארפט צו עסן, ווייל אויב זי האט נישט קודם געגעסן האט זי נישט געהאט וואס צו געבן צו עסן, און דא האט זיך געמאכט אסאך מאהל אז זי אליין האט נעבעך אויך נישט געהאט גענוג צו עסן, און ממילא האט זי אים נישט געהאט גענוג צו געבן

צו עסן, און ער איז הונגעריג געבליבן און אנגעהויבן צו ווײנען, אבער די מאמע האט אים נעבעך נישט געקענט העלפן זי האט נאר געקענט מיט אים מיטוויינען.

איינמאהל האט זיך געמאכט אז עס איז נישט געווען אין שטוב אפילו א קליין ברעקעלע עסן, און משה האט נעבעך געוויינט ער האט געדארפט עסן, און די מאמע האט נעבעך גארנישט געהאט אים צו געבן. זי האט אים נעבעך נישט געקענט העלפן זי האט אים נאר פשוט געהאלטן אויף איהרע הענט און אים באגאסן מיט טרערן. עס האט לאנג נישט געדויערט, און איך האב אויך אנגעהויבן צו ווײנען איך בין אויך געווען הונגעריג, אזוי אז עס איז נעבעך מקוים געווארן דער פסוק אין איכה (קאפיטל ד׳ פסוק ד׳), במלוא מובן המלה, דער פסוק זאגט דארט, ״דבק לשון יונק לחכו בצמא, עוללים שאלו לחם, פורש אין להם״. מיין ברודער משה וואס איז נאך דעמאלסט געווען א ״יונק״ איז געווען דורשטיג נאך זיין מילך, און איך וואס איך בין שוין דעמאלסט געווען אן ״עולל״ בין געווען הונגעריג נאך ברויט און ״פורש אין להם״ עס איז נעבעך נישט געווען ווער עס זאל אונז געבן, אזוי אז מיר האבן געווויינט און געווויינט ביז עס איז שוין געווארן שפעט ביינאכט.

עס איז שוין געווארן בערך 11 אזייגער ביינאכט, און דער טאטע האט דאס מער נישט געקענט צוקוקן, האט ער געזאגט פאר די מאמע׳ן אז ער גייט זעהן ביי די שכנים עפעס עסן. האט אים די מאמע געזאגט, אז די שכנים האבן דאך נעבעך אליין אויך נישט וואס צו עסן, אבער דער טאטע האט איהר געזאגט אז ער גייט דאך פרובירן. בקיצור דער טאטע איז ארויסגעגאנגען, אבער ער האט נישט אפילו אנגעהויבן צו גיין צו די שכנים, נאר ער איז גראד צוגעגאנגען צום פלויט פון געטא, און אויפגעריסן א ברעטל פונ׳ם פלויט, און ער האט זיך ארויסגע׳גנב׳עט פון געטא, ער איז געגאנגען זוכן עפעס עסן פאר זיין ווייב און קינדער. עס האט אבער לאנג נישט געדויערט, און מען האט אים געכאפט. אן אוקראינישער שגץ האט אים געכאפט, און ער האט אים געשלעפט צו די געסטאפא. אזוי ווי עס איז שוין געווען כמעט 12 אזייגער ביינאכט איז שוין דער בנין פון די געסטאפא געווען טונקל, נאר אויף דעם ערשטן

שטאק האט געברענט עפעס א לעקטער. איז געגאנגען דער אוקראיניישער שגץ און ער האט דעם טאטען ארויף געשלעפט אויף דעם ערשטן שטאק. וועו זיי זענען ארויפגעקומען האבן זיי דארט געטראפן אן עס׳ניק שלאפן זיצנדיגערהייט ביי זיין שרייב טיש. וועו זיי זענען אריין געקומען האט ער זיך אויפגעוועקט, און ער האט געפרעגט, "וואס איז דא לאז?" דאס הייסט וואס טוהט זיך דא? האט אים דער אוקראיניישער שגץ געזאגט, אז ער האט יעצט געכאפט א זשיד אויסער דעם געטא אהנע ערלויבעניש, און דא איז ער. האט זיך דער עס׳ניק אויסגעדרייט צום טאטען, און אים געפרעגט צי עס איז טאקע אמת אז ער איז ארויסגעגאנגען פון געטא אהנע ערלויבעניש. האט דער טאטע געזאגט, "יא". האט ער אים געפרעגט פארוואס ער האט דאס געטוהן, האט אים דער טאטע געזאגט, "ווייל מיינע קינדער וויינען אז זיי זענען הונגעריג, בין איך געגאנגען זוכן עפעס עסן".

וועו דער עס עס׳ניק האט דאס געהערט, האט ער זיך אויפגערעגט און געשריגן צום טאטען, "אויב דיינע קינדער זענען הונגעריג זאלן זיי שטארבן פאר הונגער, אבער ארויסגיין פון געטא האסטו נישט געטארט", ער האט אים געזאגט, "דו פארדינסט טויט-שטראף, מען דארף דיך שיסן, נאר דא אין ביורא וויל איך דיך נישט שיסן, ווייל דאס ביורא וועט פארשמירט ווערן מיט דיין שמוציג בלוט. וועו איך וואלט דא געהאט א סאלדאט, וואלט איך אים געהייסן ער זאל דיך ארויספירן צום אידישען פריעדהויף (דהיינו צום בית החיים), ער זאל דיך דארט שיסן, אבער דו האסט גליק אז איך האב יעצט קיינעם, על כן גיי שוין צוריק אין געטא אריין, און ווארט נאר ווארט, איך וועל דיך נאך פאקן". פאר דעם אוקראיניישער שגץ האט ער געזאגט, "דו זאלסט מיר מער נישט ברענגען אינמיטן די נאכט אזיינע שמוציגע אידן". דער עס עס׳ניק האט דאן געזומען דעם טאטען, און אים צוגעפירט צו די שטיגען, און ער האט אים געגעבן א קאפע מיט זיינע שטיוול, אז ער האט זיך אראפ געקוילערט אלע שטיגען, אבער ער האט זיך באלד אויפגעהויבן און איז אנטלאפן. ער איז אבער נישט צוריק געלאפן אין געטא אריין, נאר ער איז ווייטער געגאנגען זוכן עסן. ער האט זיך געקלערט אז טאמער מען וועט אים נאכאמאהל ארויף פירן צו דעם עס עס׳ניק, וועט ער אים זאגן אז ער האט געוואלט צוריק

גיין אין געטא, נאר אזוי ווי עס איז טונקל האט ער זיך פארבלאנדזשעט. למעשה האט ער אבער נישט געדארפט דעם תירוץ, ווייל מען האט אים מער נישט געכאפט.

בקיצור דער טאטע איז ווייטער געגאנגען עפעס זוכן. ער איז צוגעגאנגען צו א הויז פון א גוי וואס פלעגט ביי אים קויפן ציגארעטלעך פאפיר, און ער האט צו אים אריינגעקלאפט, אבער דער גוי איז שוין געשלאפן. האט ער נאך אמאהל געקלאפט ביז ער האט אים אויפגעוועקט. דער טאטע האט געטראכט אז עס קען אמאהל זיין א מעלה דאס וואס דער גוי האט שוין געהאלטן אינמיטן שלאפן, ווייל עס קען זיין אז ער וועט זיין אביסל צומישט, און ער וועט נישט ווייסן וואס עס טוהט זיך מיט אים, און ער וועט אים פארקויפן עסן אהן שווערייקייטן. וכך הוה, אזוי איז טאקע געווען, דער גוי האט אים געעפנט די טיר האלב שלאפנדיג, און ער האט אים געפרעגט וואס ער וויל. האט זיך דער טאטע פאר אים קודם אנטשולדיגט פאר קומען צו אים אזוי שפעט ביינאכט, ווייל ער האט זיך ערשט יעצט דערמאנט, אז היינט ביינאכט איז זיין געבורטסטאג, און ער מאכט אייביג א פארטי די נאכט פון זיין געבורטסטאג, און ווען ער איז געגאנגען עפעס מאכן האט ער געזעהן אז ער האט נישט גענוג עסנווארג אין שטוב מיט וואס צו מאכן א פארטי. איז ער געגאנגען צו זיינע שכנים אין געטא און זיי האבן אויך פונקט גארנישט געהאט, אזוי אז ער איז געקומען צו אים פרעגן צי ער האט אפשר עפעס עסנווארג אין שטוב וואס ער קען אים פארקויפן[ד].

האט אים דער גוי האלב שלאפענדיג געזאגט, אז ער האט גארנישט אין שטוב נאר א צוויי קילא׳דיגן ברויט. האט אים דער טאטע געפרעגט צי ער האט עפעס צום ברויט אויך. האט ער געזאגט אז ער האט נאר מארמאלאדע. האט אים דער טאטע געזאגט אז באין ברירה וועט דאס

[ד] ער האט אים נישט געוואלט זאגן אז די קינדער זענען הונגעריג און זיי ווייזען, ווייל דעמאלסט וואלט ער פארלאנגט אזויפיהל געלט. אז ער וואלט עס נישט געקענט באצאלן, ע״כ האט ער אויסגעטראכט א מעשה שלא היה ולא נברא.

אויך מוזן גוט זיין. ער האט געפרעגט וויפיהל ער וויל פאר דעם ברויט מיט די מארמאלאדע, האט ער געזאגט וויפיהל עס האט אים געקאסט. האט דער טאטע באלד ארויסגענומען דאס געלט - וואס איז געווען ממש א שיבוש - און ער האט אים באצאהלט און שטארק באדאנקט. פאר׳ן אוועק גיין האט אים דער טאטע נאך געגעבן א פרעג, צי ער האט נישט צופעליג נאך עפעס אין שטוב פאר מארגן, ווייל ביי אונז מאכט מען ביי א געבורטסטאג א פארטי בייטאג אויך. האט אים דער גוי געזאגט, אז ער האט מער גארנישט נאר א פאהר קילא מעהל. האט אים דער טאטע געפרעגט, צי ער קען אים אפשר פארקויפן דאס מעהל, אז ער זאל שוין יעצט קענען אנהייבן צו באקן פאר מארגן, און ער וועט זיך מארגן קויפן פרישע מעהל. האט דער גוי מסכים געווען, און דער טאטע האט אים פאר דעם מעהל אויך באצאלט, אים נאכאמאהל שטארק באדאנקט, און ער איז זיך אוועק געגאנגען.

אבער יעצט האט ער נאך געדארפט גרויסע נסים, אז אויף דעם וועג צוריק זאל מען אים נישט כאפן, ווייל אויב מען וועט אים כאפן, כאטש פאר זיך אליין האט ער נישט אזוי מורא געהאט - אזוי ווי מיר האבן אויבן געשריבן אז ער וועט זאגן אז ער האט זיך פארבלאנדזשעט, אבער פאר דעם עסנווארג האט ער מורא געהאט - ווייל טאמער מען וועט אים כאפן וועט מען אים דאס עסן זיכער צונעמען. האט ער געזאגט א תפלה קצרה פאר׳ן באשעפער, ער האט געזאגט, ״דו האסט געשריבן אין די תורה, אז החזרת כף ומחתה איז אויך א מצוה, און דו האלטסט דאך אויך די תורה, על כן בעט איך דיך, אז אזוי ווי דו האסט מיר געהאלפן ארויסצוגיין פון געטא בשלום, אזוי זאלסטו מיר העלפן צוריק אריינגיין אין געטא בשלום. דער אויבערשטער האט טאקע געהאלפן, און ער איז צוריק אריין אין געטא בשלום, און אהיימגעברענגט דאס עסן, און די שטוב האט צוריק אויפגעלעבט.

פ) והנה, לויט ווי די מאמע האט דערציילט, איז דאס נישט געווען דאס איינציגע מאהל וואס דער טאטע האט זיך איינגעשטעלט זיין לעבן צו פארשאפן פאר אונז א שטיקל ברויט. ער האט זיך אסאך מאהל איינגעשטעלט זיין לעבן צו פארשאפן עפעס עסן, אבער נישט אייביג

איז אים געלונגען. אסאך מאהל איז אים נישט געלונגען און מיר זענען נעבעך געבליבן הונגעריג, און עס פארשטייט זיך אז אויב מיר זענען אסאך מאהל געבליבן הונגעריג, זענען מיר שוואך געווארן, און אויב מיר וואלטן באקומען עפעס א מחלה וואלטן מיר זיך שווער געקענט ארויסדרייען פון איהר, ווייל מיר זענען צו שוואך געווען זיך גובר צו זיין איבער א מחלה. אזוי אז דער טאטע און מאמע האבן געציטערט מיר זאלן חלילה נישט באקומען עפעס א מחלה.

אבער "את אשר יגורנו בא" פאר דאס וואס מען האט מורא געהאט דאס איז ליידער געקומען. איך בין ל"ע קראנק געווארן. איך האב לא עליכם באקומען "שארלעך" (אויף ענגליש הייסט עס "סקארלעט פיבער"), וואס איז דעמאלסט געווען א מסוכנ'דיגע מחלה, ווייל דעמאלסט איז נאך נישט געווען קיין 'פעניסילין', און אויב מען האט באקומען די מחלה אויף א שווערן אופן, איז געווען נאך אלעם. איך האב עס צופעליג געהאט אויף א לייכטן אופן וואס דעמאלסט קען מען זיך יא אמאהל גובר זיין אויף איהר, אבער אזוי ווי איך בין געווען שוואך האב איך מיך נישט געקענט גובר זיין אויף איהר, און עס איז מיר געווארן ערגער און ערגער. עס האט זיך מיר פשוט אויסגעלאזט די כוחות, און עס האט שוין געהאלטן אזוי ווייט אז דער דאקטאר האט מיך ל"ע אויפגעזאגט. ער האט אבער מוסיף געווען אז ער קען נאך פרובירן מיר צו מאכן איין זאך, און דאס איז א 'בלוט טראנספיוזשאן', דהיינו ער זאל מיר צוגעבן בלוט, און אויב ער וועט מיר צוגעבן בלוט וועל איך ווערן שטארקער, און עס קען זיין אז איך וועל נאך קענען קומען צו זיך און ווערן געזונט. ער האט געזאגט אז ער קען נישט גאראנטירן אבער עס קען געלונגען. בקיצור מען דארף מיר מאכן א בלוט טראנספיוזשאן, וואס איז געווען אין יענע צייטן כמעט ווי אן אפעראציע, אבער גיי מאך אין געטא א בלוט טראנספיוזשאן, קודם כל פון ווען נעמט מען א מענטש וואס זאל האבן די פאסיגע בלוט, און זאל עס נאך וועלן אוועקגעבן? נאכדעם פון ווען נעמט מען די מכשירים מיט וואס צו מאכן די טראנספיוזשאן, וחוץ מזה ווען זאל מען מאכן די טראנספיוזשאן, אין א שפיטאל האט מען נישט געקענט אריינגיין, ווייל שארלעך איז אן אנשטעקיגע קראנקהייט, און מען האט עס געמוזט האלטן בסוד, אז די געסטאפא זאל נישט געווויר

ווערן, ווייל ווען די געסטאפא איז געוואויר געוואָרן אז עס איז דא אין א הויז אן אנשטעגיקער חולה, האבן זיי באלד פארברענט דאס גאנצע הויז צוזאם מיט די מענטשן כדי די מחלה זאל זיך נישט פאשפרייטן. בקיצור מען האט נישט געוואוסט וואס צו טוהן, אבער דער דאקטאר איז געווען א מענטש מיט א אידיש הארץ, האט ער געזאגט פאר׳ן טאטען, ״הער אויס, דו זאלסט נאר זעהן צו פארשאפן איינעם וואס וויל געבן בלוט פאר דיין קינד, און דאס רעשט וועל איך שוין ערלעדיגען״ (דער דאקטאר האט געהייסן דר. ווייזשניצער יהא זכרו ברוך).

בקיצור דער טאטע האט צובאקומען נאך אן ארבעט, ער האט געדארפט עמיצן טרעפן וואס וויל פאר מיר געבן עפעס בלוט, און דאס איז נישט געווען קיין לייכטע ארבעט. ווייל דאס בלוט פון די אידן פון געטא איז געווען זעהר חשוב, ווייל ליידער האבן זיי אסאך געהונגערט, און אז מען הונגערט ווערט פארמינערט דאס בלוט, אזוי ווי מען זאגט אין יו״כ קטן ״חלבי ודמי הנמעט בצומי״, אזוי אז דאס בלוט וואס איז זיי נאך געבליבן איז געווען ביי זיי זעהר חשוב, און צו געבן פאר א פרעמדן אזא חשוב בלוט איז געווען א גרויס מסירת נפש. אבער ישראל קדושים ווען זיי האבן געהערט אז דער טאטע זוכט עמיצן וואס זאל געבן בלוט צו ראטעווען זיין קינד, האט זיך באלד עמיצער געמאלדן אז ער איז גרייט צו געבן בלוט צו ראטעווען דאס קינד. ווען דער טאטע האט דאס געהערט, איז ער באלד געלאפן צום דאקטאר מיט דעם איד, און אים געזאגט אז אט דער איד איז גרייט צו געבן בלוט. אזוי ווי דער דאקטאר האט דאס געהערט, האט ער באלד גענומען זיין רענצעלע, און ער האט געזאגט פאר׳ן טאטען, ״קום, מיר גייען צו דיר אהיים, מיר ווועלן דארט מאכן דעם בלוט טראנספיוזשאן״.

ווען דער דאקטאר איז צו אונז אהיים געקומען, האט ער אונז געהייסן ברענגען נאך א טיש פון א שכן, און ער האט עס צוגעלייגט צו דעם טיש פון אונזער קאך (מיר האבן נאר געהאט איין טיש אין די קאך). ער האט ארויפגעלייגט דעם איד אויף איין טיש און מיך אויף דעם אנדערן טיש. כדי איך זאל מיך נישט ווארפן האט דער זיידע געמוזט האלטן מיינע פיס, און א שכן האט געמוזט האלטן מיין רעכטע האנט, און דער טאטע

האט געמוזט האלטן מיין לינקע האנט. און מיט דעם אלעם האב איך מיך שטארק געווארפן, ווייל עס האט מיך שטארק וויי געטוהן (קיין אנאסטיזשיע מיך איינצושלעפן האט ער כמובן נישט געהאט). די מאמע׳ן האט דער דאקטאר נישט געוואלט צולאזן ווייל ער האט מורא געהאט אז זי וועט ווערן היסטעריש דאס צוצוקוקן. איז זי געווען אין די אנדערע שטוב און געזאגט תהלים צוזאמען מיט די באבע׳ן. דער דאקטאר איז געגאנגען און ער האט געגעבן פאר דעם איד דעם נדבן א שניט אין זיין האנט אריין, און נאכדעם האט ער אויפגעשניטן מיין לינקע האנט ביז צו די אדערן. ער האט ענומען עפעס א רערל - אדער איך ווייס וואס - און ער האט אויף אן אלט מאדישן פרימיטיוון אופן ארויסגענומען בלוט פון דעם איד׳ס האנט, און עס אריינגעגעבן אין מיינע אדערן. ווען ער איז פערטיג געווארן, האט ער ווייטער ענומען א פשוט׳ן נאדל מיט פאדעם, און מיר צוריק צוגענייט דעם שניט פון די האנט, ווי מען נייט צו א העלזל אויף שבת, פון וועלכן איך האב נאך עד היום הזה א סימן, און דעם איד דעם נדבן מיין איך האט ער נישט געדארפט צונייען נאר פשוט באנדאזשירן. [ודרך אגב דער טאטע האט געוואלט באצאלן פאר דעם איד אבער ער האט נישט געוואלט נעמען]. בקיצור דער דאקטאר איז פערטיג געווארן, און ער האט געזאגט אז אויב עס איז געלונגען דארף מיר ביז 12 שעה בעסער ווערן. און דער אויבערשטער האט געהאלפן אז עס איז געלונגען און עס האט מיר באלד אנגעהויבן בעסער צו ווערן, און ביז א פאהר וואכן בין איך אינגאנצן געזונט געווארן. אבער דער שפיל האט אויסגעשעפט פון דעם טאטען און די מאמע׳ן אסאך כוחות, און ספעציעל פאר׳ן טאטען וואס האט נעבעך אלעס צוגעקוקט.

פ״א) בקיצור דער אויבערשטער האט געהאלפן און איך בין געזונט געווארן, און בינו לבינו בין איך אלט געווארן 3 יאהר צום גוטן און מען דארף מיך אפשערן. והנה, אפשערן א קינד איז אייביג געווען א גרויסע זאך, און ווער שמועסט נאך וועו עס איז געווען דאס ערשטע יונגעלע ווי איך בין געווען ביי מיינע עלטערן. אזא געלעגנהייט האט אייביג פארשאפט אסאך פארגעניגען, און אסאך שמחה פאר די עלטערן און פאר די גאנצע משפחה. אבער אין געטא האט עס פארשאפט א ביסל פראבלעמען אויך, עס האט זיך געמאכט אזיינע פראבלעמען וואס אין

פרידענסצייטן האט מען זיך אפילו נישט געקענט פארשטעלן אזיינע פראבלעמען. אט הערט למשל א פראבלעם וואס דער טאטע און די מאמע האבן געהאט מיט מיין אפשערן. דהנה, מיר האבן שוין אויבן געשריבן אז ביי דעם עפענען פון געטא האט יעדער איד גרויס אדער קליין באקומען א רעגיסטראציע קארטל אויף וועלכן עס איז געווען זיין בילד, און דאס האט מען אייביג געמוזט האבן ביי זיך, ווייל טאמער האבן די דייטשן עמיצן אפגעשטעלט און ער האט נישט געהאט ביי זיך דאס קארטל צו ווייזן וואר ער איז האט מען אים באלד געשאסן. און אפילו א קליין קינד וואס איז געגאנגען מיט זיין מאמע און מען האט זיי אפגעשטעלט און זי האט נישט געהאט ביי זיך דעם קינד׳ס רעגיסטראציע קארטל האט מען דאס קינד באלד געשאסן.

והנה, ווי איך האב שוין אויבן געשריבן האב איך ביים עפענען דעם געטא, אויך באקומען אזא רעגיסטראציע קארטל וואס אויף דעם איז געווען מיין בילד, אבער אויף דעם בילד בין איך נאך געווען אין די האר ווייל איך בין דעמאלסט נאך נישט אלט געווען דריי יאהר, איך בין דעמאלסט קוים אלט געווען צוויי יאהר, אזוי אז אויף דעם בילד האט מען געקענט מיינען אז איך בין א מיידל (צופעליג האב איך נאך געהאט א שיינעם קאפ מיט האר. און ווי געזאגט האב איך נאך דאס קארטל מיט דעם בילד עד היום הזה), און יעצט האט דער טאטע און די מאמע געהאט א גרויס פראבלעם, ווייל אויב זיי וועלן מיך אפשערן וועל איך דאך אויסזעהן ווי א יונגל, און טאמער וועלן די דייטשן מיך אמאהל אפשטעלן גייענדיג מיט זיי צוזאם, און זיי וועלן ווייזן מיין קארטל, וועלן די דייטשן באלד קענען זאגן אז דאס איז נישט מיין קארטל, דאס קארטל איז פון א מיידל און איך בין א יונגל, און זיי וועלן מיך חלילה באלד שיסן. בקיצור עס איז געווען א גרויס פראבלעם, און צום סוף דאכט זיך מיר האט מען מיך נאר האלב אנגעשוירען און מען האט מיר אנגעטוהן א קאפעלע מיט ציצית, און מיך געמאכט גרייט צו פירן אין חדר אריין, אדער צו א מלמד און אנהייבן מיט מיר צו לערנען אל״ף בי״ת. אבער ליידער איז אין געטא נישט געווען נישט קיין חדר און נישט קיין מלמד, האט מען מיך געפירט אין ״באר מים חיים׳ס שולע׳כל״ וואס איז געווען אין די גרעניצן פון געטא. דאס איז געווען דעם הייליגן ״באר מים חיים׳ס״ בית המדרש (און

לויט ווי איך האב געהערט שטייט עס נאך עד היום הזה), און דארט האט מען מיט מיר אנגעהויבן צו לערנען אל"ף בי"ת.

פ"ב) און אז מען רעדט פון יונגלעך און פון חדרים פון יענע צייטן, וויל איך דא אפשרייבן א "השגה" פון א יונגעלע פון יענע צייטן, און אין איינוועגס וועלן מיר געוואויר ווערן וואס מען האט אין יענע צייטן געלערנט אין די חדרים (דארט וואו עס איז נאך געווען חדרים). והנה, דאס יונגעלע פון וועם איך גיי דא שרייבן, איז געווען מיין ערשטער קאזין, ער איז געווען מיין פעטער דעם קאשויער דיין'ס יונגעלע. מיין פעטער דער **קאשויער** דיין פון מאנטרעאל הרה"צ **ר' ישראל אהרן** ז"ל איז געווען פאר די מלחמה אן איידעם אין טעטש ביי דעם טעטשער רב אדער רבי (טייטלבוים), און ער איז געבליבן אויף א פאהר יאהר וואוינען אין טעטש, און נאכדעם האט ער זיך געזאלט אריבער ציען קיין בארדיוב, וואו ער וואלט זיך געקענט בעסער איינארדענען. ער האט אבער נישט געקענט ערלעדיגען פאר זיין ווייב און קינדער די פאפירן וואס מען האט דערצו געדארפט אזוי אז ער איז געבליבן וואוינען אין טעטש. אין טעטש זענען אים געבוירן געווארן 3 קינדערלעך וואס דאס עלטסטע פון זיי איז געווען א יונגעלע וואס איז געבוירן געווארן בערך אין שנת תרצ"ג, ער האט געהייסן **אלי' בצלאל**.

והנה, אין שנת תש"א איז ארויסגעקומען אין יענע געגנט א ביטערע גזירה, עס איז ארויסגעקומען א גזירה אז ביז דריי חדשים מוז יעדער איד אויפווייזן זיין בירגערשאפט. מען האט געמוזט אויפווייזן אז ער און די עלטערן און די עלטערן'ס עלטערן ביז פאר דעם יאהר פון 1900 זענען שוין דארט געבוירן געווארן, און טאמער מען האט דאס נישט געקענט אויפווייזן האט מען נישט געהייסן א דארטיגער בירגער און מען איז אוועקגעפירט געווארן. די גזירה איז געווען א ביטערע גזירה וויל צענדליגער טויזנטער אידן, און צווישן זיי מיין פעטער'ס וויב און קינדער האבן דאס נישט געקענט אויפווייזן, אזוי אז נאכדעם ווי עס איז אריבער געגאנגען די דריי חדשים זענען פארטריבן געווארן אלפים ורבבות אידן פון זייערע היימען. די זשאנדארן פלעגן צו מאכן אן איבערפאהל אויף די אידישע שטיבער, און געווענליך האבן זיי דאס

געמאכט אין שבת. און וועט עס האט נישט געהאט פאפירן אז ער איז א בירגער, האבן זיי ארויסגעטריבן פון די שטיבער מיט גרויס אכזריות און דערנאך פארשיקט קיין ׳קאמאנס-פדאלקס׳ וכדומה, וואו זיי זענען געהרג׳עט געווארן. צווישן די טויזנטער שטיבער וואס די זשאנדארן זענען איבערגעפאלן, איז אויך געווען דער שטוב פון דעם פעטער. זיי זענען אריינגעקומען בעצם יום השבת, און זיי האבן פארלאנגט מען זאל זיי ווייזן די פאפירן פון בירגערשאפט, און אזוי ווי זיי האבן נישט געהאט צו ווייזן אזיינע פאפירן האט מען זיי געהייסן ארויסגיין פון שטוב, און מען האט זיי נאכדעם צוזאם געגומען און פארשיקט פון וואו זיי זענען מער נישט צוריק געקומען הי״ד (דעם פעטער אליין האבן זיי נישט געוואלט מיטנעמען ווייל ער האט געהאט טשעכישע פאפירן).

והנה, איידער זיי זענען ארויסגעגאנגען פון שטוב, האט זיך דאס יונגעלע אלי׳ בצלאל הי״ד - וואס איז דעמאלסט אלט געווען 7 אדער 8 יאהר אויסגעטוהן זיין קאשקעטל (ער איז געגאנגען שבת מיט א קאשקעטל וואס מען רופט היינט א בעלזער קאשקעטל), און ער האט עס אראפגעלייגט אויף זיין בעט. האט אים דער פעטער - דהיינו זיין טאטע - געפרעגט פארוואס ער טוהט זיך אויס דאס קאשקעטל? האט ער געענטפערט, ווייל זיין רבי אין חדר האט מיט זיי געלערנט די הלכות פון קידוש השם און ער האט זיי געזאגט אז אויב די רשעים וועלן עמיצן פון זיי אוועקפירן און זיי וועלן אים הייסן ער זאל זיך בוקן צו א צלם, אדער עמיצן הרג׳ענען, אדער טוהן מיאוס׳ע זאכן, זאל מען זיך לאזן הרג׳נען און מען זאל זיי נישט הארכן אבער טאמער וועלן זיי אים הייסן עובר זיין אויף אנדערע עבירות, ווי צום ביישפיל מחלל שבת זיין וכדומה, זאל מען זיי יא הארכן און זיך נישט לאזן הרג׳ענען. וועגן דעם האט ער זיך אויסגעטוהן דאס קאשקעטל, ווייל ער האט מורא געהאט אז די רשעים וועלן אים צווינגען מחלל שבת זיין און ער וועט זיי מוזן הארכן, ווי דער רבי האט געזאגט, און אין א קאשקעטל וואס איז א שבת׳דיג בגד וויל ער נישט מחלל שבת זיין.

עטץ הערטס א השגה פון א 7-8 יעריג יונגל? ער האט מורא געהאט אז מען וועט אים צווינגען מחלל שבת זיין, און אין א שבת׳דיג בגד

האט ער נישט געוואלט מחלל שבת זיין ווייל ער האט נישט געוואלט פארשוועכען און פארשעמען א שבת׳דיגן בגד, כאטש ער אליין איז נעבעך פארשוועכט און פארשעמט געווארן פון די רשעים. בקיצור זיינע געפילן האבן אים נישט געלאזט מחלל שבת זיין אין שבת׳דיגע בגדים. וועז דער פעטער ע״ה האט דערציילט די מעשה, און ער האט זיך דערמאנט פון אזא הייליג קינד השם ינקום דמו, האט זיך אים אייביג געגאסן טרערן.

ודרך אגב זעהן מיר וואס די מלמדים אין די חדרים האבן אין יענע צייטן געלערנט מיט די קינדער. זיי האבן נישט געלערנט מיט די קינדער וועז מען דארף מאכן א ברכה אויף אן אייז-קרים אדער א קענדי און וועז נישט (ווי למשל אינמיטן די סעודה), נאר זיי האבן מיט זיי געלערנט וועז מען דארף זיך לאזן הרג׳נען און וועז מען דארף זיך נישט לאזן הרג׳נען. זיי האבן געלערנט מיט 7-8 יעריגע יונגלעך הלכות קידוש השם, און זיי פארגעברייט צו די עקידה ! ! ! ! עס איז ממש נורא ואיום.

פ״ג) און יעצט וועלן מיר צוריק גיין צום געטא פון טשערנאוויץ. והנה, לויט ווי מיר האבן שוין אויבן געשריבן האט מען געמעגט פון טשערנאוויצער געטא ארויסגיין אין שטאט איין צוויי אדער דריי מאהל א וואך אויף א שעה צוויי. עס זעהט אויס אז די רשעים האבן נישט מורא געהאט אז מען וועט נישט צוריק גיין אין געטא איין, ווייל זיי האבן געוואוסט אז נאך די שעה צוויי וואס מען האט געמעגט זיין אויסער די געטא, איז בעסער געווען פאר א איד צוריק צוגיין אין געטא איין, ווייל טאמער וואלט ער געבליבן נאך די שעה צוויי אויסער די געטא, וואלט מען אים מסתמא באלד געכאפט און געשאסן אפילו ער וואלט געהאט א רעגיסטראציע קארטל, אבער אין געטא אויב ער האט געהאט א רעגיסטראציע קארטל האט ער זיך געקענט ארומדרייען א גאנצן טאג. און אפילו וועז איינער האט נישט געהאט א רעגיסטראציע קארטל איז אים אויך בעסער געווען זיך ארומצודרייען אין געטא - כאטש ער איז אין געטא אויך געווען אין א סכנה אהן קיין רעגיסטראציע קארטל, ווייל טאמער וואלט מען אים געכאפט וואלט מען אים באלד געשאסן - פונדעסטוועגן איז געווען בעסער זיך צו דרייען אין געטא ווי זיך צו דרייען אויסער׳ן געטא, ווייל אין געטא וואלט ער נאך געקענט טרעפן א

איד וואס וואלט זיך איינגעשטעלט דאס לעבן און אים אריינגענומען אין שטוב און פארשטעקט, אבער אויסער׳ן גענטא וועט וואלט זיך פאר אים איינגעשטעלט דאס לעבן, עס האבן דאך שוין כמעט נישט געווואוינט אויסער דעם גענטא נאר גוים. בקיצור, אין גענטא האט ער געהאט מער מעגליכקייטן ניצול צו ווערן, און וועגן דעם פלעגן זיך טאקע אייביג אריינכאפן פוילישע אידן אין גענטא אריין, און געבענטן מען זאל זיי אריינעמען.

אמאהל גייענדיג אין גענטא, איז צום טאטען ווידער צוגעקומען א פוילישער איד און אים געבעטן ער זאל אויף אים רחמנות האבן און אים אריינעמען אין שטוב אריין. כאטש די סכנה פון אריינעמען א פוילישן איד איז נאך געווען בתוקפו, פונדעסטוועגן האט זיך דער טאטע ווידער מוסר נפש געווען און אים אריינגענומען. פאר אים האט ער שוין מער נישט געקענט פארשאפן פאפירן פון א מת אדער א הרוג אזוי ווי ער האט פארשאפט פאר הלל און חיים, ווייל די מעשה איז שוין געווען אסאך אסאך שפעטער ווען די רשעים האבן שוין געפירט פונקטליכע ביכער און געהאלטן חשבון אויף יעדן איד, און אזוי ווי איינער איז געשטארבן אדער גע׳הרג׳עט געווארן, האבן זיי אים באלד צוגענומען די פאפירן און פארשריבן אין די ביכער. אזוי אז ער איז געבליבן ביי אונז א היפשע צייט, און עס האט זיך איבערגעשפילט די גאנצע מעשה פון הלל און חיים. מען האט זיך ווייטער דערשראקן פון יעדן קלאפ אין די טיהר. יעדן קלאפ אין די טיהר איז געווען א קלאפ אין הארץ. די מאמע האט ווייטער געציטערט צו בלייבן אין שטוב אפילו אויף איין מינוט ווען דער טאטע איז אריסגעגאנגען פון שטוב, דאס האטעל פון הלל און חיים האט זיך צוריק געעפנט. בקיצור אלע פראבלעמען זענען אויפגעפרישט געווארן, און פונדעסטוועגן האבן די עלטערן אים געהאלטן בתשואות חן, זיי וואלטן נישט אוועקגעגעבן די מצוה פאר כל הון דעלמא.

והנה, פון הלל און חיים געדענק איך כמעט גארנישט, ווייל די מעשה פון הלל און חיים איז נאך געווען פון אנהייב ווען איך בין נאך קוים אלט געווען צוויי יאהר. אבער די מעשה מיט דעם פוילישן איד וואס האט געהייסן אויף זיין פאמיליע נאמען "מימון", וואס איז געווען בערך מיט

א צוויי יאהר שפעטער, וועו איך בין שוין געווען בערך 4 יאהר אלט, די מעשה געדענק איך נאך אביסל, און עס ליגט מיר נאך אין קאפ א פאהר עפיזאדן פון דעם אומגליקליכן מענטש. איינמאהל געדענק איך האט עמיצער געקלאפט אין די טיהר וועו ער איז פונקט געווען אויבן ביי אונז אין די קאך, און ער האט שוין נישט געהאט צייט אראפצוגיין אין בונקער אריין. איז ער נעבעך אריינגעלאפן אין שטוב אריין און ארויסגעשפרונגען פון פענצטער וואס איז געווען צו די בעק-יארד וואס אונטן איז געווען א הויף פון א חרוב׳ע סקול. דער הויף איז געווען אפשר א שטאק נידעריגער פון פענצטער, און פונדעסטוועגן האט ער אויף גארנישט געקוקט און איז אראפגעשפרונגען. איך בין נאכדעם צוגעגאנגען זעהן צו ער איז אין ארדענונג, און פארמאכט דאס פענצטער אז עס זאל נישט זיין אויפפאלענד פאר דעם וואס קומט אריין.

נאך אן ענליכע מעשה איז געווען מיט דעם מימון, און די מעשה איז געווען אין א שבת וועו מיר האבן געהאלטן אינמיטן די בייטאג סעודה, און דער מימון איז אויך געזעסן ביים טיש און מיטגעגעסן די סעודה (דאכט זיך מיר אז די גאנצע סעודה איז באשטאנען פון קארטאפל). פלוצים קלאפט מען אין די טיהר אריין. אזוי ווי דער מימון האט געהערט אז מען קלאפט אין די טיהר, איז ער באלד אויפגעשפרונגען פון טיש און צוגעלאפן צו דעם אויבנדערמאנטן פענצטער און געווואלט אראפשפרונגען אין הויף פון די חרוב׳ע סקול כדרכו. אבער וועו ער איז צוגעקומען צום פענסטער, האט זיך אים געדאכט, אדער אפשר איז עס אמת געווען, אז עמיצער איז אונטן אין הויף, און ממילא האט ער מורא געהאט אראפצושפרונגען אין הויף אריין. האט ער זיך שנעל אויסגעדרייט און געעפנט א שאנק וואס איז געווען אין שטוב און זיך באהאלטן אין די שאנק. דערווייל איז דער טאטע צושטאטעלעך צוגעגאנגען עפענען די טיהר, און ווער מיינט איהר איז געשטאנען ביי די טיהר? דער הויז מייסטער! (דער הויז מייסטער איז געבליבן וואוינען אין געטא. עס קען זיין אז די דייטשן האבן אים געבעטן ער זאל בלייבן און האלטן אן אויג אויף די אידן, אדער ער אליין האט געווואלט בלייבן און האלטן אן אויג אויף די אידן, עס זעהט אויס אז ער האט דערפון גרויס הנאה געהאט). פרעגט אים דער טאטע וואס איז? ענטפער ער אז ער איז געקומען צו לייגן האלץ אין אויוון אריין (אין די ווינטער שבתים פלעגט ער

פארמיטאג קומען איינהייצן דעם אויוון, און נאכמיטאג בערך 3 אזייגער פלעגט ער קומען לייגן אביסל האלץ אין אויוון אריין, אבער יעצט איז ער געקומען 1 אזייגער צולייגן האלץ אין אויוון אריין מיט א תירוץ אז 3 אזייגער וועט ער נישט דא זיין, ער דארף ערגעץ אוועק גיין, על כן איז ער געקומען אביסל פריער).

בקיצור ער איז צוגעגאנגען צום אויוון און זיך אראפ געבויגן און זיך גענומען צו די ארבעט. פלוצים הערט ער אז עפעס באוועגט זיך אין די שאנק וואס איז געשטאנען אונטער זיין רוקן (דער מימון איז דאך נישט געווען מער ווי א מענטש וואס מוז זיך באוועגן). האט ער אזוי אראפגעבויגענערהייט געגעבן א זאג צום טאטען וואס איז געשטאנען נעבן אים, "איך הער אז דו האסט מייז אין די שאנק פארוואס האסטו מיר נישט געזאגט, דאס טאר מען נישט צולאזן מען מוז זיי באלד אויסראטן", און ער זאגט ווייטער, "וועז איך וועל דא פערטיג ווערן מיט דעם אויוון וועל איך געבן א קוק וואס דא איז". וועז דער טאטע האט דאס געהערט האט זיך אים אפגעשטעלט דאס בלוט, אבער ער האט זיך נישט פארלוירן. ער האט געזאגט פאר דעם הויז מייסטער אז ער האט נישט קיין מייז אין שטוב, און דאס וואס ער הערט איז פון דעם וואס, "מיין יונגעלע שפילט זיך נעבן די שאנק מיט שטיקלעך האלץ, ער וויל דיר נאכמאכן !" און דער טאטע האט זיך גענומען אויף מיר שרייען אז איך זאל אויפהערן צו קלאפן אין קאפ אריין... אבער צופעליג האב איך מיך בכלל נישט געהאלטן אינמיטן שפילן מיט האלץ נעבן די שאנק, נאר אזוי ווי דער טאטע האט אויף מיר געשריגן איך זאל מיך נישט שפילן נעבן די שאנק מיט האלץ, און איך האב אויך געהערט וואס דער הויז מייסטער האט געזאגט (ער האט גערעדט האלב דייטש און האלב אידיש), האב איך פארשטאנען אז איך דארף מיך דוקא יא שפילן, און איך האב מיך ערשט דעמאלסט אנגעהויבן צו שפילן נעבן די שאנק און געמאכט לעבעדיג. וועז דער הויז מייסטער איז פערטיג געווארן מיט דעם הייצן, און ער האט זיך אויפגעהויבן, איז ער צו מיר צוגעקומען און געזאגט, "דו האסט א בראווען טאטען, אז ער האלט פון דיר אויס, איך וואלט פון דיר נישט אויסגעהאלטן", און ער איז ארויסגעגאנגען.

נאכדעם ווי ער איז ארויסגעגאנגען, איז דער טאטע אנידערגעפאלן

אויפ׳ן בעט, און ער האט א פאהר שעה נישט געקענט קומען צו זיך פון דעם שאק. והנה, דער סוף פון דעם מימון איז ליידער נישט געווען קיין גוטער. א קורצע צייט פאר אונזער באפרייאונג האט ער בשלאסן צו פארן קיין ארץ ישראל, און ער האט זיך ארויסגעלאזט אין וועג אריין. עס איז אים נאך געלונגען צוצוקומען צו עפעס א פארט שטאט, וואו ער האט נאך געכאפט א שיף קיין ארץ ישראל, אבער די דייטשן האבן די שיף געזונקען און ער מיט נאך הונדערטער אידן זענען דערטראנקן געווארן, השם ינקום דמם.

פ״ד) און יעצט וועלן מיר גיין ווייטער, און זעהן וואס מיט דעם געטא איז געשעהן, און ווי אזוי מיר זענען צום סוף ניצול געווארן. והנה, בערך א האלב יאהר נאכדעם וואס די רשעים האבן אויפגעשטעלט דעם געטא, האבן זיי עס אנגעהויבן צו ליקווידירן, דהיינו זיי האבן אנגעהויבן צו דעפארטירן די אידן פון דעם געטא. צו די אלע צרות און דאגות וואס די אידן האבן ביז דעמאלסט געהאט אין געטא, איז צוגעקומען נאך א צרה און נאך א דאגה, דהיינו ווי אזוי ניצול צו ווערן פון די דעפארטאציע. דאס מאכן א געטא איז געווען זייער סיסטעם איבעראל, זיי האבן קודם אויפגעשטעלט א געטא כדי צו האבן אלע אידן פון די שטאט אין זייערע הענט אויף איין פלאץ, און נאכדעם ווי זיי האבן שוין געהאט אלע אידן פעסט אין זייערע הענט אויף איין פלאץ, האט מען זיי אנגעהויבן צו ליקווידירן. דער סיסטעם האט זיי פארלייכטערט אויסצופירן זייער ענדגילטיגן פלאן פון פארניכטן אלע אידן ר״ל, און דעם סיסטעם האבן זיי איינגעשטעלט אין טשערנאוויץ אויך.

והנה, איידער זיי האבן אנגעהויבן צו ליקווידירן דעם געטא, איז געווען אין טשערנאוויצער געטא 130.000 אידן. 80.000 אידן האט געהאט טשערנאוויץ אליין, און 50.000 אידן האבן זיי אריינגעברענגט פון ארום טשערנאוויץ, דהיינו פון די סביבה. אזוי אז פאר׳ן אנהייב פון די ליקווידאציע פון געטא איז דארט געווען 130.000 אידן, און געבליבן לעבן איז נאר א קליינער פראצענט, ווייל רובם ככולם האט מען דעפארטירט קיין טראנס-ניעסטער. טראנס-ניעסטער איז געווען א געגנט פון די אנדערע זייט פון דעם טייך ניעסטער, און דארט אין

טראנס-ניעסטער האט מען זיי נישט צוגעלאזט צו קיין שום ישוב. זיי האבן געמוזט בלייבן אויף די אפענע פעלדער און וועלדער ביז זיי זענען נעבעך אויסגעגאנגען פון הונגער און פון קעלט, אזוי אז עס איז פון די טשערנאוויצער אידן וואס מען האט פארטריבן קיין טראנס-ניעסטער ווייניג געבליבן (פון טשערנאוויץ האט מען נישט דעפארטירט קיין אוישוויץ). דאס דעפארטירן פון טשערנאוויצער געטא האט געמוזט אפשר איינס און האלב יאהר. יעדע וואך האבן זיי אוועקגעשיקט קיין טראנס-ניעסטער בערך 2 אדער 3 טראנספארטן פון בערך 800 אידן.

והנה, רוב פון די אויבן-דערמאנטע 3 אדער 4 פראצענט אידן וואס זענען געבליבן און מען האט זיי נישט אוועקגעשיקט, זענען געווען מענטשן וואס די רומענער אדער די דייטשן האבן זיי געדארפט האבן, ווי דאקטוירים און פאכלייט ווי שוסטערס און שניידערס וכדומה. זיי האבן באקומען א צעטל אז זיי מעגן דערווייל בלייבן אבער זיי מוזן אויסלערנען דעם פאך פאר רומענישע גוים בחנם. דער פלאן פון די רשעים איז געווען, אז נאכדעם ווי די רומענישע גוים וועלן זיך אויסלערנען די פאכן, וועט מען די אידישע פאכלייט אויך דעפארטירן. דערווייל האט אבער דער אויבערשטער געהאלפן אז די דייטשן האבן פארלוירן די מלחמה, און זיי האבן נישט געהאט קיין צייט אויסצופירן זייער פלאן צו דעפארטירן די אידישע פאכלייט אויך, אזוי אז אסאך פאכלייט זענען געבליבן לעבן, דער טאטע האט אויך פרובירט צו פארשאפן א צעטל אז ער איז א פאכמאן דהיינו א שוסטער אדער א שניידער אבער ער האט בשום אופן נישטגעקענט[טו].

[טו] דער טאטע האט אבער געהאט אן אנדערן נס. ביים אנהייב פון געטא, וועז יעדער האט זיך געמוזט רעגיסטרירען, האט ער זיך און די משפחה רעגיסטרירט אויפ׳ן נאמען פון די באבע, וואס האט געהייסן Waldman, און אויף מיין רעגיסטראציע קארטל וואס איך האב נאך עד היום הזה, הייס איך טאקע Ber Waldman. דער טאטע האט געהאלטן, אז אזוי ווי די דייטשן ימ״ש זענען א פונקטליך פאלק וואס אלעס גייט ביי זיי מיט א סדר, וועלן מסתמא זייערע גזירות אויך גיין מיט א סדר, און אויב זיי וועלן למשל ארויסגעבן א גזירה פון דעפארטירן די אידן פון געטא וכדומה, וועט עס מסתמא גיין לויט׳ן סדר פון A B C. זיי וועלן מסתמא אנהייבען מיט די וואס זייער נאמען הייבן זיך

בקיצור דער טאטע האט פרובירט זיך צו פארשאפן א צעטל אז ער איז עפעס א פאכמאן כדי ער זאל קענען בלייבן אבער עס איז נישט

אהן מיט אן A, און דערנאך וועלן זיי גיין צו די וואס זייער נאמען הייבט זיך אהן מיט א B, און אזוי ווייטער, וממילא איז גוט צו האבן א נאמען וואס הייבט זיך אהן מיט א שפעטערדיגע בוכשטאב ווי Waldman, וואס הייבט זיך אהן מיט א W - איינע פון די לעצטע בוכשטאבן פון זייער 'אלפ"א בע"ט'. וכך הוה, זיי האבן טאקע אנגעהויבן צו דעפארטירן לויט'ן סדר פון A B C, און אויף אונז איז ערשט געקומען די רייע מיט איבער א יאהר נאכדעם ווי מען האט אנגעהויבן צו דעפארטירן. אבער נאכדעם ווען דער געטא איז געווארן שיטערער, האבן זיי אנגעהויבן צו גיין לויט די גאסן, זיי פלעגן א טאג פאר דעם מודיע זיין אז מארגן ווערט מען נעמען פון א גאס (און זיי האבן נישט געזאגט פון וועלכע גאס כדי מען זאל נישט אנטלויפן פון די גאס אין די אנדערע גאסן אריין), און ווען זיי האבן געגומען פון א גאס דעמאלסט האבן זיי געגומען יעדן איינעם נישט קיין חילוק ווי אזוי ער האט געהייסן, אזוי אז דאס הייסן וואלדמאן האט מער נישט געהאלפן, און דער טאטע האט געמוזט זוכן אן אנדערע עצה. אבער ליידער איז נישט געווען קיין שום עצה נאר זיך צו באהאלטן. אבער וואו באהאלט מען זיך?

איז איינמאהל, א טאג פאר אזא דעפארטירונג, איינגעפאלן דעם טאטען ער זאל אריבערגיין צום דענטיסט וואס האט געווואוינט אין אונזער גאס, ביי וועמען ער האט זיך ערשט געהאט געמאכט די ציין, און אים בעטן ער זאל אים מיט זיין ווייב און די 2 קינדער לאזן באהאלטן אין זיין פריוואטע דירה, ווייל צו אים וועט מען דאך נישט קומען זוכן ווייל ער האט געהאט אן ערלויבעניש צו בלייבן. אזוי ווי דער דענטיסט איז געווען זעהר א פיינער מענטש האט ער מסכים געווען דערצו, און דער טאטע איז באלד געגאנגען און געברענגט זיין משפחה צום דענטיסט זיך צו באהאלטן, אבער אזוי ווי מיר זענען אריינגעקומען האב איך אנגעהויבן שטארק צו ווייגען, און דער דענטיסט האט מורא באקומען אז איך וועל מארגן אויך ווייגען, און מען וועט אים נאך דורך דעם כאפן. האט ער אונז געבעטן מיר זאלן גיין ערגעץ אנדערש ווייל ער האט מורא, און דער טאטע האט אים זעהר גוט פארשטאנען. איז ער צוריק אהיים געגאנגען און זיך פארשטעקט און אונזער בונקער, און עס איז געשעהן א נס אז אין אונזער דירה זענען זיי אפילו נישט אריינגעקומען. ווידער צו דעם דענדיסט זענען זיי יא געקומען זוכן, און זיי האבן דארט געטראפן עטליכע מענטשן פארשטעקט. האבן זיי געגומען די מענטשן מיט דעם דענטיסט און זיי האבן זיי דעפארטירט, פון וואו זיי זענען נעבעך מער נישט צוריק געקומען, השם ינקום דמם.

געגאנגען, איז ער געגאנגען און פרובירט זיך צו פארשאפן אנדערע דאקומענטן מיט וועלכן מיר זאלן קענען בלייבן אפילו נאכדעם ווי עס וועט קומען אויף אונז די רייע דעפארטירט צו ווערן, אבער עס איז אים נישט געגאנגען, ער האט זיך אפילו אמאהל יא פארשאפט א טשילע׳נישן פאספארט וואס האט געקאסט אסאך געלט[עז]. עס האט געהייסן אז מיט דעם קען מען ניצול ווערן, אבער עס האט זיך ארויס געשטעלט אז דאס איז גארנישט ווערט געווען. צום סוף איז טאקע געקומען אויף אונז די רייע, מיר האבן באקומען א באפעהל אז מיר מוזן פרייטאג-צו-נאכט זיין ביי די באן סטאנציע פון וואו מען וועט אונז אוועק שיקן... די מאמע האט נאך געצונדן לעכט און זיך געזעגנט פון די לעכט מיט הייסע טרערן, און נאכדעם האט זי מיך און מיין ברודער ר׳ משה גוט אנגעטוהן און אנשטאט אונז צו פירן צום טאטען אין בית המדרש אריין צו לכה דודי, האט זי אונז נעבעך געפירט צום טאטען צו די באן דעפארטירט צו ווערן (דער טאטע איז נעבעך פאראויס געגאנגען צו כאפן א גוט פלאץ אויף די באן).

וועז די מאמע מיט מיין ברודער משה׳ן אויף איין האנט און מיט מיר ביי איר צווייטע האנט זענען אנגעקומען צו די באן, האט זי נישט געטראפן קיין שום באן. די באן מיט וואס מען האט אונז געדארפט אוועק פירן איז נאך נישט אנגעקומען, זי האט נאר געטראפן א לאנגע רייע פון מענטשן מיט זייערע פעקלעך וואס האבן אויך געווארט אויף די באן דעפארטירט צו ווערן. די רייע האט זיך געצויגען עטליכע גאסן, און דעם טאטען האט זי געטראפן ערגעץ אינמיטן די רייע א פאהר גאסן ווייט פון די באן סטאנציע, ווייל דער טאטע איז שוין געהאט געקומען שפעט, און די אנדערע מענטשן האבן אים מקדים געווען, אזוי אז אים איז אויסגעקומען צו שטיין היפש ווייט פון די באן. עס איז אים אויסגעקומען צו שטיין נעבן א הויז פון עפעס א שניידער וועמען די רשעים האבן געגעבן רשות צו בלייבן וואוינען אויסער די געטא, ווייל ער האט געהאט א גרויס הויז מיט ניי מאשינען וכדומה פאר וועלכע עס איז נישט געווען קיין

[עז] א חלק פון דעם געלט פאר דעם פאספארט, האט ער באקומען דורך הרה״צ ר׳ אליעזר מויזניץ ז״ל דער ״דמשק אליעזר״, וואס האט דעמאלסט געוואוינט אין טעמעשוואר און געטוהן גדולות ונצורות פאר די טשערנאוויצער אידן.

פלאץ אין געטא. בקיצור דער טאטע איז געשטאנען נעבן דאס הויז פון א אידישען שניידער, און די מאמע מיט אונז האט זיך דארט צוגעשטעלט און מיטגעווארט אויף די באן, און נאכדעם האט זיך דארט צוגעשטעלט דער זיידע מיט די גאנצע משפחה, און מיר אלע האבן געווארט אויף די באן, אבער די באן איז נישט אנגעקומען.

עס איז אדורך געגאנגען שעה נאך א שעה, און די באן איז נאך אפילו נישט אנגעקומען. אינצווישן האט זיך גענומען רעגענען. די הימלען האבן אנגעהויבן צו ווייגען, און מיר האבן אנגעהויבן נאס צו ווערן, און איך און מיין ברודער האבן אנגעהויבן צו ווייגען. בקיצור מיר האבן געווייגט און די הימלען האבן געווייגט, און עס איז נעבעך געווען פארן טאטען און די מאמע'ן חושך ענן ווערפל, זיי האבן זיך געפונען אין זעהר א שווערן מצב עס איז געווען א בחינה פון וינהגהו בכבדות (עס זעהט אבער אויס אז אין הימל האט זיך דעמאלסט געקאכט. די מיימינים האבן געטענה"ט אז מיר זאלן געראטעווט ווערן, און די משמאילים האבן געטענה"ט אז מיר זענען נישט בעסער פון די אנדערע הונדערטער טויזנטער אידן וואס זענען נישט געראטעווט געווארן, און זיי זענען מסתמא געערעכט געווען ווייל מיר זענען טאקע נישט געווען בעסער, אבער עס זעהט אויס אז דער זיידע ר' נפתלי הערש הי"ד און דער זיידע ר' אלעזר אלימלך הי"ד וואס מען האט שוין דעמאלסט געהאט פארברענט אין אוישוויץ מיט רוב פון זייערע משפחות, די זיידעס זענען זיכער געגאנגען און געבעטן פארן כסא הכבוד, אז די פאהר געבליבענע קינדער און אייניקלעך וואס שטייען יעצט אין אזא שווערן מצב זיי זאלן כאטש געראטעווט ווערן, און עס זעהט אויס אז זייער תפילה האט געפועל'ט).

פלוצים איז דער אידישער שניידער - נעבן וועמענ'ס הויז מיר זענען געשטאנען - צו געגאנגען צו זיין פענסטער און ער האט געזעהן דעם זיידען מיט זיין לאנגע ווייסע בארד און דעם טאטען מיט זיין בארד, נאכדעם האט ער געזעהן ווי די מאמע מוטשעט זיך מיט די קינדערלעך האט ער אויף אונז אלע באקומען רחמנות, און ער האט אונז געעפנט די טיהר און געזאגט אז מיר מעגן אלע אריינקומען אין שטוב אריין. וועז דער טאטע און די מאמע און דער זיידע מיט די באבע האבן דאס געהערט האבן זיי לאנג נישט געטראכט, און זיי זענען אריינגעגאנגען אין שטוב

אריין און זיי האבן זיך ממש מחי׳ געווען. זיי האבן געפיהלט ווי זיי וואלטן אריינגעקומען אין גן עדן אריין. עס איז פשוט נישט צו באשרייבן וואס יענער שניידער האט דעמאלסט געטוהן, און עס זאל אים טאקע געראכנט ווערן די מצוה אויף לעולם ועד.

אבער לאנג האט דער גן עדן נישט געדויערט, ווייל איך און מיין ברודער ר׳ משה האבן ווייטער געווייזט און דער שניידער האט געהאט אין שטוב אן אלטע מאמע וואס איז געווען קראנק פיזיש און גייסטיש און נאך א האלבע שעה וואס מיר זענען דארט געווען האט זי אנגעהויבן צו שרייען אז זי פארטראגט נישט דאס געווייז פון די קינדער און די קינדער מוזן ארויסגיין. מען האט פרובירט מיט איהר איינצו׳טענה׳ן אבער עס האט גארנישט גע׳פועל׳ט, די מאמע האט מיט אונז געמוזט צוריק ארויסגיין אין גאס אריין און אין רעגן אריין. דער טאטע האט יא געמעגט בלייבן אין שטוב, אבער דער טאטע האט נישט געוואלט בלייבן נאר ער איז ארויסגעגאנגען און געזאגט פאר די מאמע׳ן אז זי זאל אריינגיין און ער וועט מיט אונז קינדער שטיין אינדרויסן. אבער די מאמע האט געזאגט ניין, ״איך וועל שטיין אינדדרויסן און דו גיי אריין זיך אנשעפן כוחות פאר די רייזע״. בקיצור זיי האבן זיך אנגעהויבן צו קריגן, דער טאטע האט געזאגט אז זי זאל אריינגיין און ער וועט בלייבן אינדרויסן מיט די קינדער, און די מאמע האט געזאגט אז ער זאל אריינגיין און זי וועט בלייבן אינדרויסן מיט די קינדער. ביז זיי האבן געמאכט א פשרה אז א שעה וועט די מאמע זיין אינדרויסן און דער טאטע אינעווייניג, און א שעה וועט דער טאטע זיין אינדרויסן און די מאמע אינעווייניג, און אזוי האבן זיי זיך געהאלטן אין איין וועקסלען ביז עס איז געווארן אינדערפרי.

וועז עס איז געווארן אינדערפרי, האבן די דייטשן באפוילן אז יעדער זאל צוריק גיין אין געטא אריין, ווייל די באן מיט וועלכע מען האט אונז געדארפט אווענק שיקן איז דערווייל נישט אנגעקומען, ווייל די רוסן האבן באמבאדירט די שינעס אויף וועלכע די באן האט געדארפט צו קומען. זיי האבן געזאגט אז זיי האבן שוין אנגעהויבן צו פארעכטן, און וועז זיי וועלן פערטיג ווערן וועלן זיי אונז מודיע זיין מיר זאלן צוריק קומען. דערווייל האבן די דייטשן נישט

דערלעבט צו פארריכטן די שינעס, נאר אדרבה די רוסן האבן נאך מער שינעס צובראכן, און נישט נאר שינעס האבן די רוסן צובראכן נאר אנדערע זאכן אויך. די רוסן האבן פון זיי געהאקט שטיקער, און ביז א פאהר וואכן זענען טאקע די רוסן אריינגעקומען קיין טשערנאוויץ[ז] און די דייטשן זענען אנטלאפן ווי די מייז, און דער גענטא איז אויפגעלעזט געווארן, און מיר זענען בחסדי השם געבליבן לעבן...

פ"ה) בקיצור מיר זענען ניצול געווארן ממות לחיים וואס דאס איז טאקע די וויכטיגסטע זאך, אבער מעבדות לחרות זענען מיר נאכנישט ארויסגעגאנגען. מיר זענען דערווייל נאך געבליבן אין עבדות, ווייל מיר זענען נאך געבליבן אונטער די רוסן. מיר האבן זיך פלוצים געפונען אין רוסלאנד, ווייל רוסלאנד האט נישט פשוט באזעצט טשערנאוויץ, נאר רוסלאנד האט אנעקסירט טשערנאוויץ. דאס הייסט אז טשערנאוויץ איז געווארן א חלק פון רוסלאנד, און מיר האבן זיך יעצט געפונען אין רוסלאנד. און לאנג האבן מיר נישט געדארפט ווארטן צו פילן אז מיר

[ז] ודרך אגב איך געדענק, ווען דער טאטע האט געהערט אז די דייטשן זענען אנטלאפן און די רוסן האלטן ביים אריינקומען, איז ער געווארן אזוי עקסיידעט, אז ער האט מיך געגומען ביי די האנט און געזאגט, "קום, לאמיר גיין זהען צי עס איז אמת". אליין האט ער נישט געוואלט גיין, ווייל די רוסן וואלטן נאך געמיינט פונדערווייטנס אז ער איז פון דעם שונא'ס מענטשן, און זיי וואלטן אים געשאסן, אבער אז זיי וועלן זהען אז ער האט א קינד ביי די האנט, וועלן זיי וויסן אז ער איז א ציווילער מענטש און זיי וועלן אים נישט שיסן. בקיצור ער איז ארויס פון געטא, און געגאנגען צום הויפט גאס וואס איז געווען א ברייטע לאנגע גאס, און מיר האבן טאקע מער נישט געזהען קיין זכר פון א דייטש, און נישט נאר פון א דייטש האט מען נישט געזהען קיין זכר, נאר פון קיין שום לעבעדיג נפש האט מען נישט געזהען קיין זכר. די נארמאלע גרויסע רעש'יגע גאס איז געווען קאמפלעט ליידיג, אבער פלוצים האבן מיר געזהען פונדערווייטנס, ווי עס קומט זיך אהן צו רוקן (אויף די פיס), א רוסישער סאלדאט. א צוויי הונדערט מעטער אונטער אים קומט נאך א צווייטער סאלדאט, און א צוויי הונדערט מעטער אונטער דעם צווייטן קומט נאך א דריטער סאלדאט, און א צוויי הונדערט מעטער אונטער דעם דריטן קומט א פערטער סאלדאט און מער האבן מיר אויף דעם מאמענט נישט געזהען, אבער מער האבן מיר שוין נישט געדארפט זהען, מיר האבן שוין געווואוסט אז דער רוס איז שוין דא, און דער טאטע האט געמאכט א ברכה ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה.

געפינען זיך אין רוסלאנד, מיר האבן דאס באלד אנגעהויבן צו פילן. עס איז באלד ארויס א באפעהל אז אלע מענער אידן און להבדיל גוים פון 18 יאהר ביז 50 יאהר מוזן זיך שוין קומען מעלדן, און מען האט זיי געשיקט צום פראנט העלפן דעם מיליטער פון וואו מען איז מער נישט צוריק געקומען. און ביי די רוסן אז מען האט נישט געטוהן וואס זיי האבן געהייסן, און מען איז נאכדעם געכאפט געווארן, איז מען באלד פארשיקט געווארן קיין סיביר.

אזוי אז דער טאטע איז ווייטער געשטאנען פאר א גרויסן פראבלעם. ער האט נישט געוואוסט וואס ער זאל טוהן, זאל ער זיך גיין מעלדן וועט מען אים דאך שיקן צום פראנט, זאל ער זיך ווייטער נישט גיין מעלדן און מען וועט אים כאפן וועט מען אים דאך שיקן קיין סיביר, נו, וואס טוהט מען? איז דעם טאטען איינגעפאלן אזיין פלאן ער האט משה'ן געזומען אויף די האנט און מיך ביי די האנט, און פאר די מאמע'ן האט ער געזאגט אז זי זאל דערווייל גיין צום זיידען, און ער איז מיט אונז ארויפגעגאנגען צו דעם פלאץ וואו מען האט זיך געדארפט קומען מעלדן און ער האט געזאגט פאר דעם הויפט אפיציר וואס איז דארט געזעסן, אז זיין ווייב (דאס הייסט די מאמע) איז מיט א פאהר טעג צוריק ארויסגעגאנגען פון שטוב עפעס צו קויפן, און זי איז מער נישט צוריק געקומען, ער ווייסט נישט וואס עס איז מיט איהר געשעהן, און דערווייל מוז ער זיך מטפל זיין מיט די קינדער און מיט זיי זיך ארום שלעפן א גאנצן טאג. טאמער אבער קענט עטס פון מיר איבערנעמען די קינדער און זיך מיט זיי מטפל זיין א גאנצן טאג דעמאלסט קענט עטס מיך שיקן וואו עטס ווילסט, ער האט פארשטאנען אז זיי וועלן אונז נישט איבערנעמען ווייל וואס זאלן זיי מיט אונז טוהן.

וכך הוה, וועז דער אפיציר האט דאס געהערט איז ער צומישט געווארן ער האט נישט געוואוסט וואס צו טוהן. ער האט אונז געגעבן א קוק אהן, און ער האט זיך געטראכט וואס וועל איך טוהן מיט די קינדער. בקיצור ער האט נישט געהאט קיין ברירה און ער האט געמוזט זאגן פאר'ן טאטען אז ער זאל דערווייל אהיימגיין, און אויב די מאמע וועט אהיימקומען זאל ער באלד צוריק קומען. וועז דער טאטע האט דאס געהערט האט

ער אים זעהר שטארק באדאנקט, ער האט אבער מוסיף געווען און ער האט אים געזאגט, "אדוני האפיציר, דו ביזט שוין אביסל אן עלטערער מענטש, און דו ביזט א פארשטענדליכער מענטש, האסטו פארשטאנען אז מען קען נישט לאזן קינדער אויף הפקר און דו האסט מיך באפרייט, אבער איך האב מורא אז עס וועט מיך טרעפן אין די גאס א פשוט׳ער יונגער סאלדאט וואס איז נישט אזוי פארשטענדליך ווי דו, און ער וועט מיך לעגיטימירן, און ער וועט זעהן אז איך האב נישט קיין שום פאפיר אין די האנט אז דו האסט מיך באפרייט, וועט ער מיך ארעסטירן און די קינדער וועט ער לאזן אויף הפקר. האט אים דער אפיציר געזאגט, "נו וואס ווילסטו? ווילסט א פאפיר אז דו ביזט באפרייט? נעם דיר א פאפיר אז דו ביזט באפרייט! און ער האט אים אויסגעשטעלט א פאפיר אז ער איז באפרייט, און ער האט זיך אונטערגע׳חתמ׳עט און געזאגט, "**יעצט לויף אהיים!**"

און מיט דעם וועל איך ענדיגן מיין שרייבן וועגן די מלחמה יארן, און איך וויל נאכאמאהל מדגיש זיין, אז איך אליין געדענק כמעט גארנישט פון די מלחמה, און וואס איך האב געשריבן איז נאר וואס איך האב צוזאם געשטעלט פון וואס איך האב געהערט אין משך פון 40 יאהר פון מיינע עלטערן ע"ה, און עס קען זיין אז איך האב מיך טועה געווען מיט עפעס א דאטום, אדער מיט עפעס א נישט וויכטיגע זאך, ווי למשל איך שרייב אז מען האט יעדע וואך אוועק געשיקט 2 טראנספארטן פון טשערנאוויצער געטא, עס קען אבער זיין אז מען האט איין וואך אוועק געשיקט 10 טראנספארטן און 5 וואכן גארנישט וכדומה, בקיצור עס קען זיין אז איך האב מיך טועה געווען מיט עפעס א זייטן זאך, אבער מיט דעם עיקר פון יעדע מעשה האף איך אז איך האב מיך נישט טועה געווען, ווייל אויף דעם עיקר האב איך שטארק מדייק געווען.

פ"ו) און איידער איך ענדיג, ויל איך מוסיף זיין א פאהר ווערטער משלי. דהנה, דער טאטע און די מאמע זענען געווען אין געטא כמעט צוויי און א האלב יאהר. זיי זענען אריין אין געטא שמיני עצרת תש"ב, און זענען באפרייט געווארן צווישן פורים און פסח שנת תש"ד. דאס הייסט אז זיי זענען געווען אין געטא כמעט 900 טעג, און די אלע איבערלעבענישן

וואס איך האב דא געשריבן איז לכל היותר נישט מער ווי פון 20 אדער 25 טעג, קומט אויס אז פון 875 טעג האב איך גארנישט געשריבן, ווייל איך וויים נישט וואס עס איז מיט זיי געשעהן אין די 875 טעג, און בכלל וואו זיי זענען געווען, אבער איין זאך וויים איך, אז קיין האניג האבן זיי נישט געלעקט און זיי האבן נעבעך יעדן טאג געהאט אן אנדער פעקל. איך האב אמאהל געפרעגט דעם טאטען פארוואס ער מאכט נישט א סעודת הודאה אויף א געווישן נס וואס איז אים געשעהן אין געטא, האט ער מיר געזאגט אז אויב ער וואלט געמאכט א סעודת הודאה אויף א נס וואס איז אים געשעהן אין געטא, וואלט ער כמעט יעדן טאג פון יאהר געדארפט מאכן א סעודת הודאה. ווייל אין משך פון די צוויי און האלב יאהר וואס ער איז געווען אין געטא, איז אים כמעט יעדן טאג פון יאהר געשעהן עפעס אן אנדערע נס, און אויב עס איז אים כמעט יעדן טאג געשעהן א נס, איז ער דאך כמעט יעדן טאג געווען אין אן אנדערע צרה, ווייל וועז נישט אויף וואס איז געשעהן א נס. און מיר טארן אויך נישט פארגעסן אז זיי האבן זיך נישט געקענט פארשטעקן אדער ערגעץ אנטלויפן פון א צרה, ווייל זיי האבן דאך געהאט אויף זייער קאפ צוויי קליינע קינדערלעך מיט וועם זיי האבן זיך נישט געקענט פארשטעקן אדער אנטלויפן. בקיצור זיי האבן צוויי און א האלב יאהר געהאט כמעט יעדן טאג אן אנדערע צרה פון וועלכע זיי האבן זיך נישט געקענט פארשטעקן אדער אנטלויפן, און פונדעסטוועגן זענען זיי געבליבן אייזן שטארק גייסטיש און מאראליש. זיי האבן נישט געפירט א רוגזה מיט דעם רבוש"ע און אויך נישט געהאט טענות צו אים, זיי האבן געוואוסט אז ער איז זיכער געווען געראטן, און אדרבה זיי האבן אים נאך געלויבט און געדאנקט פאר די גרויסע נסים וואס ער האט פאר זיי געטוהן אזוי ווי מיר וועלן זהען אין דעם בריוו פון די באבע'ן וואס מיר וועלן באלד ברענגן, און זיי האבן ממשיך געווען זיך צו פירן ע"פ התורה והמסורה פונקט ווי פארדעם.

איין טאג נאכ'ן באפרייאונג - וואס איז געווען ארום ראש חודש ניסן - האט זיך שוין דער טאטע אנגעהויבן צו זארגן וועגן מצות אויף פסח. ער איז שוין געלאפן זוכן ווייץ, און דערנאך האט ער מיט'ן זיידען צוזאמען מיט'ן **באניער רב** און דעם **בערהאמעטער רב זצ"ל** - וועלכע זענען אינצווישן צוריק געקומען פון טראנס-ניעסטער - זיך געזומען

אויפשטעלן אן אויוון פאר מצות באקן. זיי זענען אויף איינמאהל געווארן בוי מייסטערס, און מען האט פארשאפט וועלגער העלצלעך. און ערב פסח האבן 20 אידן געבאקן מצות לכבוד פסח און געזאגט הלל ע״פ נוסח צאנז (ודרך אגב האט דער טאטע בשתיקה געבאקן מצות אין געטא אויך, צוזאם מיט׳ן סקולענער רבי׳ן זצ״ל, וועלכער איז אויך געווען אין טשערנאוויצער געטא). אין דער זעלבער צייט האט דער טאטע עוסק געווען אין הכנסת אורחים אויך, ווייל אין דער זעלבער צייט האבן אנגעהויבן צוריק צו קומען קיין טשערנאוויץ אידן פון טראנס-ניעסטער בעירום ובחוסר כל, נאקעט און בארוועס, הונגעריג און דורשטיג, און דער טאטע פלעגט ארויס גיין אין די גאס אריין זיי אויפזוכן און אהיים ברענגען און די מאמע האט זיי געגעבן עסן. זי איז א גאנצן טאג געשטאנען און געשיילט און געקאכט קארטאפל פאר די הונגעריגע אידן. און אט האט איהר וואס הרה״צ ר׳ מנחם מונדערער שליט״א פון ירושלים האט דערציילט פאר מיין פלימעניק. ער האט דערציילט אז זיי האבן געוואוינט פאר די קריג אין בערהאמעט, און פון דארט האט מען זיי פארשלעפט קיין טראנס-ניעסטער, און ווען זיי זענען באפרייט געווארן, האבן זיי מורא געהאט צוריק צו גיין קיין בערהאמעט ווייל עס איז געווען א קליין שטעטל נאר זיי זענען געפארן קיין טשערנאוויץ וואס איז געווען א גרויסע שטאט אבער אין טשערנאוויץ האבן זיי קיינעם נישט געקענט האבן זיי זיך ארומגעדרייט אין די גאס און פלוצים האט זיי דער טאטע דערזעהן האט ער זיי צו זיך אהיים גענומען און די מאמע האט זיי געגעבן צו עסן מיט וועלכן זיי האבן זיך דערהאלטן דאס לעבן.

בקיצור אונזערע עלטערן זענען אפילו נאך אזא גרויסן חורבן געבליבן שטארק אין גייסט און אין מאראל, אבער מיר קינדער כאטשיג מיר זענען נאר איין דור געווקט פון זיי פונדעסטוועגן וואלטן מיר דאס בכלל נישט געקענט איבערלעבן און אויב מיר וואלטן עס יא איבערגעלעבט וואלטן מיר געבליבן צובראכן גייסטיש און מאראליש, מיר קינדער וועז עס גייט אונז נאר עפעס א קליניקייט נישט כשורה זענען מיר שוין פערטיג, אבער אונזערע עלטערן נישט נאר אז זיי האבן אזיינס איבערגעלעבט נאר זיי זענען נאך נאכדעם געבליבן אייזן שטארק גייסטיש און מאראליש און זיך געפירט פונקט אזוי ווי פארדעם, א זאך וואס מיר קענען נישט פארשטיין

ווי אזוי דאס האט געקענט זיין? עס מוז נאר זיין אז זיי זענען געווען אסאך גרעסער און בעסער פון אונז[ח], זיי האבן געהאט מער אמונה און מער בטחון ווי אונז, ווייל נאר דורך א שטארקע אמונה און שטארקן בטחון האבן זיי דאס געקענט באווייזן. און אויף דעם אלעם וועט עדות

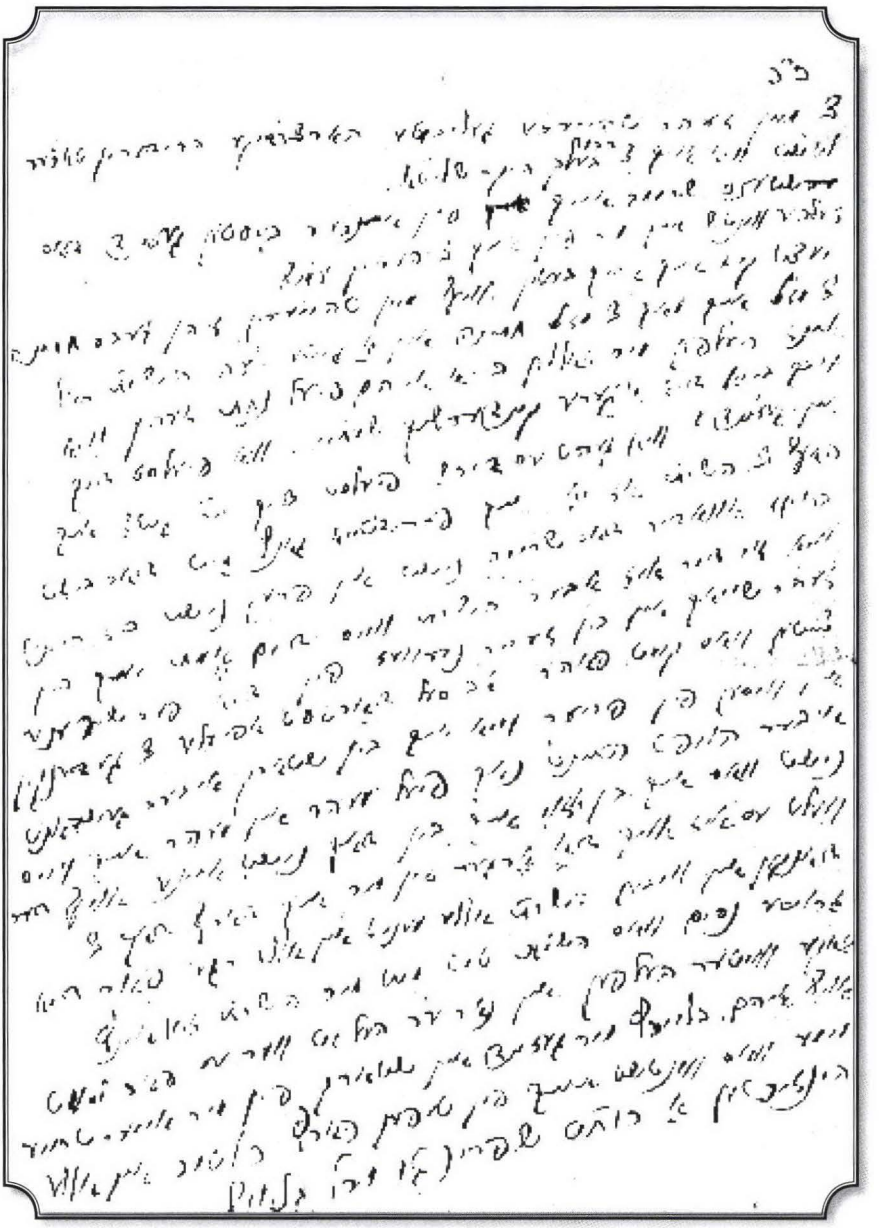
[ח] און אז מען רעדט פון דעם ענין, אז וואס פריער מען האט געלעבט איז מען געווען גרעסער, וויל איך דא נאכזאגן א מורא'דיגע ראיה וואס מיין גרויסער רבי ר' מיכאל בער ווייסמאנדל זצ"ל האט דערצו געבראנגט, אין א דרשה וואס ער האט געהאלטן וועגן דעם ענין. וז"ל בערך, "און איך וועל ענק ברענגען א ראיה (אז וואס פריער מען האט געלעבט איז מען געווען גרעסער), לאמיר נעמען דעם רמב"ם, וואס מי לנו גדול מהרמב"ם וואס האט אויפגעלויכטן מיט זיין תורה און מיט זיין חכמה די גאנצע וועלט עד סוף כל הדורות, און איז געווען א בקי בכל מיני חכמות עד כדי כך אז די דורשי רשימות האבן אויף אים געזאגט אז ממשה עד משה לא קם כמשה וכו', און אעפ"כ אזוי גרויס ווי א תנא אדער אן אמורא איז ער דאך נישט געווען. דהנה, דער רמב"ם אין ערשטן פרק פון די שמונה פרקים - וואס ער האט געמאכט אלס הקדמה צו פרקי אבות - רעדט דארט ארום דאס ענין, אז דער כח הדמיון איז גרעסער ווי דאס מציאות, דאס הייסט אז מען קען זיך 'פארשטעלן' זאכן וואס במציאות קענען זיי נישט זיין. און ער ברענגט דארט משלים, ווי למשל א בהמה מיט טויזנט אויגן, אדער א ספינת ברזל שרצה באויר, דהיינו א שיף פון אייזן וואס פליט אין די לופט. דאס אלעס זאגט דער רמב"ם איז זאכן וואס מען קען זיך פארשטעלן, אבער במציאות קענען זיי נישט זיין. והנה, טויזנט יאהר שפעטער, איז ארויס געקומען א ספינת ברזל שרצה באויר, דהיינו אן עראפלאן, וואס אויף דייטש הייסט עס טאקע א לופט-שיף. אבער א תנא כאטשיג ער האט געלעבט טויזנט יאהר פאר"ן רמב"ם, אעפ"כ ווען ער האט געוואלט געבן א משל פון א זאך וואס קען נישט זיין, האט ער נישט אנגעכאפט א "ספינת ברזל שרצה באויר", נאר ער האט אנגעכאפט "גמל הפורחת באויר", א קעמל וואס פליט אין די לופט, ווי מיר געפינען אין מסכת שבועות דף כ"ט ביי שבועת שוא. ווייל דער תנא - וואס האט געלעבט טויזנט יאהר פאר"ן רמב"ם - האט געזעהן אז צוויי טויזנט יאהר שפעטער וועט טאקע זיין א ספינה הפורחת באויר, אבער א גמל הפורחת באויר וועט קיינמאהל נישט זיין, עכתו"ד ודפח"ח. בקיצור, דער רמב"ם איז געווען מורא'דיג גרויס, אבער אזוי גרויס ווי א תנא אדער אן אמורא איז ער דאך נישט געווען, און אזוי איז עס בכל דור ודור דער פריערדיגער דור איז אייביג גרעסער ווי דעם שפעטערדיגן דור.

זאגן א בריוו פון די באבע **שפרינצא מירל ע"ה** - די מאמע'ס מאמע - וואס איז אויך געווען מיט אונז אין טשערנאוויץ און מיטגעמאכט דעם גאנצן גיהנם. דעם בריוו האט די באבע ע"ה געשיקט שנת תש"ו צו איהר ניעס **הרבנית הצ' מרת מלכה ריזל ע"ה**, א טאכטער פון איהר ברודער **הרה"צ מו"ה ר' יעקב הערש וואלדמאן זצ"ל** וחי"ד, וואס האט נאך די קריג חתונה געהאט מיט **הרה"צ ר' רפאל הורוויץ ז"ל מסטריזוב**. זי איז נעבעך נאכדעם גע'הרג'עט געווארן אין אן עראפלאן קראך, און זי האט איבערגעלאזט א זוהן **ר' יעקב הערש הורוויץ שליט"א**, וואס וואוינט היינט אין ברוקלין ביי וועמען דער אריגינעלער בריוו ליגט יעצט, וזה לשונה... (דאס איז א העתקה אות באות)

....איך פארשטיי גאנץ גוט דאס ביזט ברוגו אודאי, דאס כשרייב נישט אין פרעג נישט ווי זוי דאס איז, אבער השי"ת וויים דעם אמת איך בין זעהר שוואך אין בין זעהר נערוועז פון די פארשידענע צייטן וואס קומט פאהר. אביסל דארפסטו אפילו צו געדענקען אין וויסן פון פריער, ווי איך בין שטארק איבער געשפאנט, איבער הויפט היינט נאך פיהל מער אין מער. איך וויים נישט וואס איך בין אווי. איך בין דאך נישט איינע אויף די וועלט, עס איז אויך דא (וועם עס איז) ערגער פון מיר, איך דארף דאך דאנקען אין לויבן השי"ת אלע מעניט אין אללע רגע, פאר די גרויסע נסים וואס השי"ת טיט מיט מיר, השי"ת זאל אונז טאקע ווייטער העלפן, אין נאר ער העלפט, ווער עס פארלאזט זיך אויף אים, בלייבץ מיר געזונט... עכ"ל .

אט דאס איז א בריוו פון די באבע איין יאהר נאכ'ן חורבן. דאס איז פון די באבע וואס האט אליין מיטגעמאכט דעם גאנצן גיהנם, און זי האט נאך פארלוירן אין אוישוויץ איהר עלטסטן זוהן מיט דריי אייניקלעך, און דאך שרייבט זי אזא בריוו וואס איז פול מיט לויב און פול מיט דאנק פאר השי"ת, און פול מיט אמונה און בטחון אין השי"ת, עס איז דאך ממש צו שטוינען די גרויסקייט פון אונזערע עלטערן זי"ע.

ובאמת זענען זיי נאך אונטער די דייטשן געווארן שטערקער אין אונזער אמונה, ווייל זיי האבן געזעהן ווי די גוים וואס האלטן נישט פון

דאס איז א קאפיע פון דעם בריוו וואס די באבע שפרינצא מירל ע"ה האט געשריבן

אונזער אמונה זעהן אויס. זיי האבן געזעהן צו וואס דאס אינטעליגענסטע פאלק פון די גוי׳אישע וועלט איז מסוגל. זיי האבן געזעהן אז דאס ׳הערן פאלק׳ איז טויזנט מאהל ערגער ווי די ערגסטע חיות. איך געדענק וועז מיר זענען נאך די מלחמה געווען אין עסטרייך אין די D.P. לאגערן, זענען דארט געווען אידן וואס זענען נעבעך נאך די מלחמה געווארן פריי אזוי ווי גוים, און דער טאטע האט נישט געקענט פארשטיין ווי א איד וואס האט אליין געזעהן וואס א גוי איז, קען נאך ווערן א גוי, השם ישמרנו.

ואגב, איז בכלל נישט צו פארשטיין ווי מען קען איבערלאזן א שיין אידיש תורה׳דיג לעבן און גיין לעבן א גוי׳איש לעבן, איך רעד שוין נישט פון עולם הבא אז מען האט אסאך מער עולם הבא פון א אידיש לעבן, ווייל פון דעם איז דאך אפגערעדט. נאר אפילו <u>עולם הזה</u> האט מען אויך אסאך מער פון א אידיש לעבן ווי פון א גוי׳איש לעבן, ווייל א גוי׳איש לעבן איז פול מיט חשדות און פול מיט שרעק פון פארראט, זי האט שטענדיג מורא צי ער פארראט איהר נישט, און ער האט שטענדיג מורא צי זי פארראט אים נישט. דער מח איז שטענדיג אנגעצויגן, מען פארשט און מען שפיאנירט, און למעשה פארראטן זיי ביידע איינער דעם אנדערן, עכ״פ למחצה לשליש ולרביע.

און דאס איז נאך נישט אלעס. ווייל ווען עס גייט אדורך א שטיקל צייט, און די קינדער הייבן אהן אונטערצואואקסן, הייבט זיך אהן פרישע צרות. דער זוהן קומט פלוצים אהיים פאר׳דאופט׳, מען האט אים שוין געגעבן טועם צו זיין די ׳סמים טובים׳. און עס הייבן אהן צו פעלן ווערטפולע זאכן פון שטוב וואס דער זוהן טראגט בשתיקה ארויס פון שטוב, און ער פארקויפט עס צו קענען קויפן א פאהר אונסעס ׳הראין׳, און ווען ער קען נישט מער ארויסנעמען זאכן פון שטוב גייט ער גנב׳ענען אין אנדערע שטיבער, און ביז א קורצע צייט רופט די פאליציי אז דער זוהן איז אונטער ארעסט. מען האט אים געכאפט ביים מאכן א ׳האלד-אפ׳. בקיצור עס איז יו״ט אין דער וואכן. און אינמיטן שתדל׳ן פאר׳ן זוהן, ווערט ער געוואויר אז די טאכטער איז געווארן א היפּפּי, זי ווערט פארשוואונדן אויף גאנצע וואכן און אויף גאנצע חדשים, און ער הערט נישט פון איהר

א לעבעדיגן צייכן.

דערנאך וועז דער מענטש ווערט אביסל עלטער, און ער הייבט אהן אביסל צו קרענקן - און אמאהל דארף ער אפילו גיין אין שפיטאל - האט ער אפילו נישט ווער עס זאל אים קומען באזוכן. ער ליגט אין שפיטאל ווי א הונט, און קיינער קומט אים נישט באזוכן. דאס ווייב - אויב ער האט זי אדער זי האט אים נאך נישט איבערגעלאזט - האט נישט צופיהל צייט צו אים, און פון די קינדער איז דאך אנגערעדט, פון זיי איז נישט דא קיין זכר, בקיצור זיין גאנץ לעבן פון אנהייב ביז צום סוף איז פול מיט עגמת נפש, און פול מיט הארץ ווייטאג. ווידער ביי א תורה'דיגן לעבן, זענען די אלע זאכן כמעט נישט פארהאנען. **<u>נו יעצט פרעג איך ענק, ווער האט מער "עולם הזה", דער וואס פירט א תורה'דיג אידיש לעבן, אדער דער וואס פירט א גוי'איש לעבן?</u>**

און איך מיין אז דא איז דאס פלאץ צו דערציילן א מעשה, וואס איך האב געהערט פון מיין גרויסן רבי'ן **ר' מיכאל בער ווייסמאנדל זי"ע**. ער האט דערציילט, אז עס איז אים אמאהל אויסגעקומען צו פארן מיט די סאבוועי (דאס הייסט מיט די אונטערערדישע באן) פון ניו יארק. און אזוי ווי עס איז פונקט געווען א לעהר פלאץ נעבן אן עלטערן מענטש, האט ער זיך דארט אוועקגעזעצט. און אזוי ווי ער האט זיך דארט אוועקגעזעצט, האט זיך זיין שכן דער עלטערער מענטש אנגעהויבן צו ווארפן אהין און אהער, אזוי ווי איינער וואס געפינט זיך נישט דאס פלאץ. פלוצים גיט ער זיך א דריי אויס צו ר' מיכאל בער'ן זי"ע, און גיט אים א זאג, "ווי לאנג וועט עטס נאך צוריק האלטן די <u>ציוויליזאציע</u>?" פרעגט אים ר' מיכאל בער זי"ע, וואס מיינט "ציוויליזאציע"? זאגט ער, "וואס? איהר ווייסט אפילו נישט וואס ציוויליזאציע מיינט? דעמאלסט האב איך נישט מיט וועם צו רעדן". און ער האט זיך אויסגעדרייט פון ר' מיכאל בער'ן זי"ע.

זאגט אים ר' מיכאל בער זי"ע, אז איהר האט שוין אנגעהויבן צו רעדן פון "ציוויליזאציע", וואלט זיך געפאסט איהר זאלט ענדיגען און מיר מסביר זיין וואס <u>ציוויליזאציע</u> מיינט, ווייל איהר האט

מיך שוין נייגעריג געמאכט. האט זיך דער איד צוריק געדרייט צו ר' מיכאל בער'ן זי"ע, און אים געזאגט, "א. קעי., איך וועל אייך מסביר זיין וואס ציוויליזאציע מיינט. ציוויליזאציע מיינט פארגעשריטן און אויפגעקלערט, נישט ווי מען איז אמאהל געווען - פאנאטיש און צוריק געבליבן. פרעגט אים ר' מיכאל בער זי"ע, "און וואס מיינט פארגעשריטן און אויפגעקלערט?" דא ווערט שוין דער שכן אמת'דיג ברוגז און זאגט אים, "אויב איהר ווייסט אפילו נישט וואס פארגעשריטן און אויפגעקלערט מיינט, זענט איהר דאך אן עכטער צוריק-געבליבענער מענטש, און מיט א צוריק-געבליבענער מענטש האב איך נישט וואס צו רעדן". און ער דרייט זיך נאכאמאהל אויס פון ר' מיכאל בער'ן זי"ע און פערטיג.

אבער ר' מיכאל בער זי"ע איז נאך נישט געווען פערטיג. און נאך א צוויי דריי מינוטן פון שטילקייט, האט ר' מיכאל בער זי"ע אויפגעפרישט דאס געשפרעך, און ער גיט אים א פרעג, "מעג איך אייך אפשר פרעגן פון וואו איהר קומט?" זאגט ער, "יא, איך קום פון רוסלאנד". נאכדעם פרעגט אים ר' מיכאל בער זי"ע, "זענט איהר פארהייראט?" זאגט ער, "יעצט אין מאמענט נישט, אבער איך בין שוין געווען דריי מאהל פארהייראט, און איך האב מיך אלע דריי מאהל גע'גט. מיט'ן ערשטן ווייב האב איך מיך גע'גט, ווייל זי איז געווען אן אויסוואורף, זי פלעגט יעדן צווייטן טאג גיין צו א פארטי, און זי פלעגט שפעט אהיים קומען, אזוי אז איך האב שוין נישט געקענט אויסהאלטן, האב איך זי גע'גט און חתונה געהאט מיט א צווייטע. די צווייטע איז ווייטער געווען דאס פארקערטע, זי איז געווען א שטוב זיצערין, אבער זי האט געוואלט אז איך זאל אויך שטענדיג זיצן אין שטוב. און אויב איך בין אמאהל אהיים געקומען מיט 5 מינוט צו שפעט פון די ארבעט, האב איך איהר שוין געמוזט געבן א פונקטליכן דין וחשבון. און אזוי האב איך נישט געקענט לעבן, האב איך זי גע'גט און חתונה געהאט מיט א דריטע פרוי וואס האט געהאט 2 קינדער פון איהר ערשטן מאן. די דריטע האט צופעליג נישט געהאט די פעהלער'ס פון די ערשטע צוויי, אבער זי האט געהאט אן אנדערן פעהלער. זי האט דאס גאנצע געלט - וואס איך האב פארדינט מיט מיינע שווערע ארבעט - אוועק געגעבן פאר

איהרע קינדער פון איהר ערשטן מאן, א זאך וואס איך האב נישט געקענט פארטראגן, איך זאל ארבעטן פאר יענעמ'ס קינדער, אזוי אז איך האב זי אויך געגט".

נאכדעם האט אים ר' מיכאל בער זי"ע געפרעגט, "און איהר אליין האט אויך קינדער?" זאגט ער, "יא, פון די ערשטע פרוי האב איך 2 קינדער, אבער איך ווייס נישט פון זיי צו זאגן. זיי זענען שוין לאנג פארשוואונדן פון שטוב, און איך האב נאך נישט געהערט פון זיי קיין לעבעדיגן צייכן. פון די צווייטע פרוי האב איך 3 קינדער, און זיי זענען צופעליג גאנץ פיינע קינדער, אבער נאכדעם ווי איך האב גע'גט זייער מאמע'ן, האט זייער מאמע אריין געברענגט אין זיי א שנאה צו מיר, אז זיי ווילן מיך נישט אנקוקן". נאכדעם פרעגט אים ר' מיכאל בער זי"ע, "און אויב איהר פיהלט אייך אמאהל נישט גוט און איהר בלייבט ליגן אין בעט וועט באדינט אייך?" האט ער געענטפערט, אז טאמער ער איז אמאהל אזוי שטארק קראנק אז ער קען זיך נישט אליין באדינען, ליגט ער טאקע ווי א הונט, ווייל ער האט נישט וועט עס זאל אים באדינען. נאכדעם האט אים ר' מיכאל בער זי"ע געפרעגט, צי ער האט נאך א טאטען. האט ער געענטפערט, אז זיין טאטע איז שוין לאנג געשטארבן זייענדיג איבער 80. פרעגט אים ר' מיכאל בער זי"ע, וואס פאר א טיפ איד זיין טאטע איז געווען. האט ער געענטפערט, אז ער איז געווען זעהר א רעליגיעזער און זעהר א פרומער, "ער האט געהאט אזא לאנגע בארד ווי איהר האט". פרעגט אים ר' מיכאל בער זי"ע, "און וויפיהל מאהל האט אייער טאטע חתונה געהאט?" האט ער געזאגט, "נאר איינמאהל". און דער איד האט מוסיף געווען, אז ער מוז צוגעבן, אז זיין טאטע און מאמע האבן זיך בעסער געלעבט ווי ער מיט זיינע ווייבער. "זי איז אים געווען זעהר געטריי, און ער איהר אויך". נאכדעם פרעגט אים ר' מיכאל בער זי"ע, "און וויפיהל קינדער האט אייער טאטע געהאט א חוץ אייך?" זאגט ער, "6, און אלע זענען אים געווען זעהר געטריי. ווען ער האט זיך אמאהל נישט גוט געפיהלט, זענען די מאמע מיט די קינדער נישט אנגעטרעטן פון אים, זיי זענען ביי אים אנגעזעסן ממש 24 שעה א טאג".

נאך דעם לאנגען שמועס, זאגט אים ר' מיכאל בער זי"ע, "**נו יעצט לאמיר צוריקגיין צו די ציוויליזאציע, און לאמיר זעהן וועט איז געווען מער ציווילייזירט? אייער טאטע מיט זיין בארד און זיין געטרייע ווייב מיט די 6 קינדער, אדער איהר מיט אייער פריזאר און אייערע דריי אומגעטרייע ווייבער מיט די 5 קינדער וואס ווילן נישט וויסן פון אייך. און וועט האלט צוריק די ציווילייזאציע איך מיט מיין בארד אדער איהר מיט אייער פריזאר?**"

ובאמת קען איך אליין אויך עטליכע פעלער פון געשוויסטער, וואס איינער פון זיי האט זיך אויסגעגליטשט און געפירט אן אנגעפאהרן לעבן, און דער צווייטער איז געבליבן אידיש און געפירט אן עכט אידיש לעבן. און ביי אלע פעלער האט דער וואס האט געפירט א אידיש לעבן אסאך בעסער אנגעשניטן, אפילו מיט עולם הזה, ווי דער וואס האט געפירט אן אנגעפאהרן לעבן. איין פאל איז מיר יעצט געקומען אויפ'ן געדאנק, ווייל איך האב מיך מיט זיי צופעליג לעצטנס געזעהן. דער פאל איז פון צוויי ברידער, וואס איינער איז יעצט קרוב צו די זעכציג, און דער צווייטער איז יעצט עפעס איבער די פופציג. דער עלטערער האט זיך נעבעך נאך אלס בחור אויסגעגליטשט, דער פאטער האט אים געשיקט שטודירן און ער איז נחמץ געווארן. און דער אנדערער וויטער האט זיך ליב געהאט צו דרייען ביי הרה"ח המפורסם ר' שאול הוטערער (נ"י) [ע"ה].

ר' שאול פלעגט צוזאמען נעמען יעדן שבת גרופעס מיט יונגלעך און פארברענגן מיט זיי גאנץ שבת. אינדערפרי פאר'ן דאוונען האט ער מיט זיי געלערנט חסיד'ישע ספרים, און נאכמיטאג נאך די סעודה האט ער זיי געטיילט שבת אויבסט, און ער האט מיט זיי געזונגען זמירות ותשבחות מבית ראפשיץ ומבית צאנז ובאבוב. ער פלעגט זיי אויך נאכזאגן הערליכע תורות און מעשיות פון די תלמידי בעש"ט, און אזוי האט ער מיט זיי פארברענגט דעם גאנצן שבת נאכמיטאג. און דאס האט געהאט א גרויסע השפעה אויף די יונגלעך, וואס אלע זענען אויסגעוואקסן חסיד'ישע יונגעלייט לשם ולתפארת. ער האט ממש אויפגעשטעלט א גאנצע חסיד'ישע ארמיי. גאנצע משפחות וואס דער טאטע זייערער איז געגאנגען

אהן א בארד און אהן פיאות, און די קינדער זענען געווארן א דאנק ר' שאול'ן חסיד'ישע יונגעלייט מיט שטריימל און בעקיטשע וואס באשיינען אידישקייט.

און דער אויבנדערמאנטער יונגערער ברודער איז אויך געווען איינער פון די יונגלעך וואס פלעגן ליב האבן צו גיין צו ר' שאול'ן שבת נאכמיטאג און מיט אים פארברענגען אין תורה און אין חסידות. זיין פאטער (וואס האט צופעליג געשטאמט פון א שיינע משפחה נאר דורך די מלחמה איז ער אביסל אנדערש געווארן), האט אמאהל געטראפן ר' שאול אויף די גאס. האט ער אים באפאלן און אים אנגעשריגן אויפ'ן קול, אז ער זאל נישט משוגע מאכן זיין יונגערען זוהן. ער האט אים געווארנט, אז אויב ער וועט נישט אפלאזן זיין זוהן, וועט ער אים אנקלאגען אין קאורט אז ער פארדרייט זיין זוהן, און ער וועט אים לאזן איינזעצן אין די תפיסה. אבער ר' שאול האט זיך נישט געמאכט צו טוהן פון אים, און וען דאס יונגל איז ווייטער געקומען צו אים, האט ער מיט אים ווייטער געלערנט, און ער איז טאקע געבליבן אן ערליך אידיש יונגל וואס איז דערנאך געפארן אין א ישיבה אריין, און איז אויסגעוואקסן א חסיד'ישער יונגערמאן מיט אלע מפרשים. יעצט, 40 יאהר שפעטער, איז שוין דער עלטערער ברודער - וואס האט זיך אויסגעגליטשט קרוב צו זעכציג יאהר צוריק, און דרייט זיך ארום אליין נע ונד אהן א ווייב און אהן קינדער - ווי אן אויסגעקלאפטע הושענא. ווידער דער יונגערער ברודער, איז יעצט אין זיינע פופציגער יארן, און ער לעבט און לאכט. ער וואוינט אין אמעריקא און פירט א לעכטיגע שטוב. ער האט א ווייב מיט 8 קינדער פון וועלכע די העלפט האט ער שוין חתונה געמאכט, און ער האט שוין קע"ה מער ווי א מנין אייניקלעך. ער מאכט ב"ה איין שמחה נאך די אנדערע, דא א חתונה און דא א בר-מצוה, דא א ברית פון אן אייניקל און דא א פדיון הבן. בקיצור ער איז בלי עין הרע די גאנצע צייט פארנומען מיט שמחות, **<u>נו יעצט פרעג איך ענק, וועט האט מער עולם הזה, דער אויסגעגליטשטער ברודער אדער דער חסיד'ישער ברודער?</u>**

יא, איך האב פארגעסן פון זיין פאטער וואס האט געוואלט

איינזעצן ר' שאול הוטער'ען אין די תפיסה! דער פאטער דארף שוין היינט זיין ארום די תשעים. מיט בערך 10 יאהר צוריק איז ער ל"ע געווארן אן אלמן, און וואס מיינט איהר וואו געפינט ער זיך יעצט אמבעסטן? נישט ערגעץ אנדערש נאר ווי ביי זיין יונגערען זוהן ביי דעם חסיד! ביים חסיד'ישן זוהן שעפט ער עמערס מיט נחת. ער פארט צו אים אויף יעדן פסח קיין אמעריקא, און בלייבט שוין דארט ביז נאך חנוכה. נאך שבועות פארט ער מיט אים אין די קאנטרי, און דערנאך בלייבט ער שוין איבער די ימים טובים, און ערשט נאך חנוכה פארט ער צוריק אהיים. און די גאנצע צייט וואס ער איז אין אמעריקא טראגט מען אים ממש אויף די הענט. זיין זוהן און די אייניקלעך באדינען אים, און פירן אים. זיי שפאצירן מיט אים און זיי שטאלצירן מיט אים. ער האט מיר געזאגט, אז אין די היטלער צייטן האט ער נעבעך אזויפיהל מיטגעמאכט אז ער האט זיך שוין געוואונטשן צו שטארבן ער זאל מער נישט דארפן ליידן, אבער היינט זעהט ער אז עס האט זיך גאלוינט דאס מיטמאכן און דאס ליידן, כדי צו בלייבן לעבן און נאך האבן אזא טייערן זוהן ווי זיין זוהן איז. ווי עס זעהט אויס מעג שוין ר' שאול הוטערער לייכטער אפעטעמען, ער דארף שוין נישט מורא האבן אז דער פאטער וועט אים איינזעצן אין די תפיסה!

און ווי געזאגט, קען איך עטליכע אזיינע פעלער פון געשוויסטער וואס איינער האט זיך אויסגעגליטשט און דער צווייטער איז געבליבן אידיש, און ביי יעדן פאל האט דער וואס איז געבליבן אידיש אסאך בעסער אנגעשניטן אפילו בעניני <u>עולם הזה</u>, ווי דער וואס האט זיך אויסגעגליטשט. ובאמת קען מען זעהן דעם חילוק-צווישן די אידישע יונגעלייט און די אנגעפארענע יונגעלייט ביי יעדע געלעגנהייט. איך בין למשל אנומעלט אריינגעקומען א מאנטאג אינדערפרי אין די דיאמאנט בערזע, האב איך געזעהן ווי עס שטייען קופקעלעך מיט יונגעלייט און שמועסן, בין איך צוגעגאנגען צו א קופקעלע פון חסיד'ישע יונגעלייט, האב איך געזעהן ווי זיי שמועסן שיין רואיג געלאסן, מיט רואיגע פנימ'ער, פון דעם רבי'ן וואס איז געווען דעם שבת צו גאסט אין שטעטל. זיי שמועסן ווי עס האט אויסגעזעהן זיין טיש און זיין דאוונען וכדומה, און דערנאך זענען זיי זיך צוגאנגען

שיין שטיל יעדער צו זיין ארבעט.

נאכדעם בין איך צוגעגאנגען צו א קופקעלע פון אנגעפארענע יונגעלייט, האב איך געזעהן ווי זיי קאכן און זידן מיט כעס און מיט אנגעצויגענע פנימ'ער פון דעם גרויסן דורכפאל וואס זיי האבן נעבעך געהאט דעם 'וויקענד'. וואס איז געשעהן? הערט'שעט א מעשה. צוויי שחורים האבן זיך דעם וויקענד ערגעץ אין יענעם עק וועלט געשלאגען, אדער ווי מען רופט עס "געבאקסט", און אונזערע אנגעפארענע יונגעלייט זענען אלע געווען הייסע חסידים פון דעם שחור נום. 1, און זיי זענען געווען זיכער אז ער וועט געווינען, און פרייטאג צו נאכט - אין די זעלבע צייט וואס די חסיד'ישע יונגעלייט פון די אנדערע קופקע זענען זיך געזעסן ביי זייערע לעכטיגע שבת טישן ארום געריגלט מיט זייערע משפחות און געזונגען די הערליכע שבת'דיגע זמירות - זענען די אנגעפארענע יונגעלייט געזעסן ביי די טעלעוויזשאנס ארום געריגלט מיט זייערע משפחות, און געווארט אויף די געהויבענע מינוט ווען דער שחור נום. 1 וועט געבן א זעץ פאר דעם שחור נום. 2 און אים אוועקלייגן. דערווייל איז אבער געווען פונקט פארקערט. דער שחור נום. 2 האט געגעבן א זעץ פאר זייער העלד דעם שחור נום. 1, און ער האט זיך אויסגעשטרעקט אויף דער ערד בפישוט ידים ורגלים. מען האט געציילט ביז 10 און עס איז געענדיגט, דער שחור נום. 2 האט געווינען און דער שחור נום. 1 האט פארלוירן.

און אונזערע פארגעשריטענע יונגעלייט האלטן עס נישט אויס. איינער שרייט אז דא איז זיכער געווען עפעס א שווינדל. רופט זיך אהן דער צווייטער נו אויב אזוי דארף מען אויפשטעלן אן אויספארשונג קאמיסיע וואס זאל דאס מברר זיין. קומט צו גיין דער דריטער און זאגט, אז היינט איז אן עולם השקר מען קען גארנישט מברר זיין, און ער פירט אויס אז עס נישט דא וואס צו טוהן, מען מוז עס אראפשלינגען און גיין ווייטער. אבער אויף דעם האבן אלע פראטעסטירט און געזאגט אז אזא דורכפאל קען מען נישט אראפשלינגען, זיי האבן געזאגט אז זיי האבן א גאנצן וויקענד נישט געקענט עסן און שלאפן פון דעם גרויסן דורכפאל וואס זייער העלד

דער שחור נום. 1 האט נעבעך געהאט. אט אזוי זעהט ביי זיי אויס א ויקענד, און נישט נאר יענער ויקענד האט אזוי אויסגעזעהן, נאר כמעט אלע ויקענדס זעהט ביי זיי אזוי אויס. ווייל איינמאהל פארלירט זייער 'באקסער', און איינמאהל זייער 'פוטבאל' שפילער, און איינמאהל זייער 'בעיסבאל' שפילער, אזוי אז זיי האבן שטענדיג עגמת נפש. און דאס איז חוץ די אויבן דערמאנטע עגמת נפש'ער. **<u>די אונטערשטע שורה איז, אז נישט נאר עולם הבא האבן מיר חסיד'ישע יונגעלייט אסאך מער פון זיי, נאר אפילו עולם הזה האבן מיר אויך אסאך מער פון די מאדערנע אנגעפארענע יונגעלייט. מיר חסיד'ישע יונגעלייט לאכן פון זיי מיט זייער עולם הזה.</u>**

און איידער איך ענדיג, וויל איך נאך דערציילן א קליינע מעשה וואס איז פארגעקומען מיט א פאהר יאהר צוריק. עס איז געווען אן ערב סוכות, און עס איז מיר אויסגעקומען צו פארן אויף א שטאטישן באס און דער באס איז צופעליג געווען פול, און איך און נאך מענטשן האבן געמוזט שטיין. פלוצים באמערק איך אז מיינ'ס א ידיד שטייט נעבן מיר אויפ'ן באס. נו עס פארשטייט זיך אז צוויי ידידים טרעפן זיך הייבט מען אהן צו שמועסן, און וואס שמועסט מען ערב סוכות, אודאי פון די ארבעה מינים און פון די סוכה. איך האב אים געפרעגט צי ער האט שוין די ארבע מינים, און וואו ער האט די סוכה, און ער האט מיר געענטפערט, יא, ער האט ב"ה א הערליכן אתרוג און מיר האבן אזוי ווייטער געשמועסט. נעבן אונז איז געשטאנען א איד, וואס אין די יונגע יארן האט ער נאך געלערנט אין א ישיבה, ער איז געקומען פון א צובראכענע שטוב, און ער האט זיך ל"ע געגעבן א גליטש און ער האט איבערגעלאזט דאס אידישקייט. ער איז נישט געווארן חלילה א להכעיס'ניק נאר סתם א לתיאבון'ניק. דער איד האט אויסגעהערט אונזער גאנצע שמועס. ער האט געהערט ווי מיר רעדן פון אן אתרוג און א לולב און פון א סוכה, האט ער זיך דערמאנט אז עס איז ערב סוכות, און עס האט זיך אים אויפגעמישט אלטע זכרונות. ער האט זיך דערמאנט פון די גוטע צייטן וועו ער האט נאך אויך עוסק געווען אין די זיסע זאכן, און היינט איז ער שוין אזוי פרעמד פון די אלע זאכן. עס האט אים אנגעכאפט עפעס א בענקשאפט צו די אלע זאכן, אבער וואס זאל

ער טוהן, ער איז דאך שוין א גוי! ער האט דאך שוין נישט אן אתרוג מיט א לולב, און ער קען זיך נישט מער באטייליגען אין אונזער שמועס. בקיצור, עס איז אים שוועד געווארן אויף זיין הארץ און פלוצים גיט ער א הויכן קרעכץ און גיט א זאג, "**אוי, עס איז שוועד צו זיין א גוי!**" נעבן דעם איד איז געשטאנען נאך א איד זיינ'ס א חבר וואס איז אויך נחמץ געווארן, און דער האט אפילו נישט געהערט וואס איך און מיין ידיד האבן גערעדט, ער האט נאר געהערט וואס זיין חבר האט געזאגט, אז עס איז שוועד צו זיין א גוי, און ער האט געמיינט אז דער חבר האט דאס סתם געזאגט בכללות, האט ער מחזק געווען זיין חבר'ס ווערטער און געזאגט, "**די מענטשן זאגן אז עס איז שוועד צו זיין א איד, אבער איך ווייס בעסער, ווייל איך בין שוין געווען ביידע, א איד, און יעצט בין איך א גוי, איך זאג אז עס איז אסאך שוועדער צו זיין א גוי ווי צו זיין א איד!**"

ובאמת איז דער איד נישט מער ווי גערעכט, ווייל אין די היינטיגע צייטן איז טאקע נישט שוועד צו זיין א איד. עס איז שוין מער נישטא א נסיון פון נישט ארבעטן שבת ווייל היינט ארבעטן שוין די גוים אויך נישט שבת. עס איז שוין מער נישטא א נסיון פון מאכלות אסורות, ווייל היינט זענען די מאכלות מותרות אסאך בעסער ווי די מאכלות האסורות. למשל ביי אונז אין אנטווערפן איז דא א כשר'ע בעקעריי וואס אלע גוים קומען דארט קויפן ווייל זיי האבן בעסערע זאכן ווי די גוי'אישע בעקרייען. אזוי איז אויך מיט אלע אנדערע מאכלים. אז מען גייט אריין אין א אידישע רעסטאראנט האט מען דארט אזיינע פיינע מאכלים וואס מען האט נישט אין א גוי'אישן רעסטאראנט. אזוי איז מיט אלעם, עס איז גארנישט שוועד צו זיין א איד, עס איז אסאך שוועדער צו זיין א גוי. עס איז אפשר אביסל שוועד אין די בחור'ישע יארן, ווייל דער יצר הרע ארבעט אביסל. אבער אויף דעם איז שוין דא א רפואה בדוקה, און דאס איז די תורה וואס איז א רפואה בדוקה קעגן יצר הרע. וחוץ מזה לויפן די פאהר בחור'ישע יארן שנעל אדורך, מען דארף זיך נאר א קליין ביסל איינהאלטן ביז צו די חתונה, און נאכדעם ווערט דער יצר הרע 90% בטל, און מען האט אסאך א בעסער לעבן, ווי די וואס האבן זיך נישט צוריק געהאלטן, אזוי ווי מיר האבן אויבן אביסל געשריבן.

איך האב אויף דעם אמאהל געהערט זעהר א שיין משל. עס זענען אמאהל געווען צוויי יונגעלייט וואס האבן נישט געהאט וואו צו וואוינען. זיי האבן געוואוינט אביסל ביי זיינע עלטערן און אביסל ביי איהרע עלטערן זיי האבן זיך געמוטשעט. פלוצים האט די שטאט געמאלדן אז זיי וועלן געבן דירות פאר די וואס האבן נישט וואו צו וואוינען. האבן זיך די צוויי יונגעלייט באלד געמאלדן אז זיי האבן נישט וואו צו וואוינען, האט זיי די שטאט געזאגט אז יעצט האבן זיי נישט נאר אלטע קליינע טונקעלע דירה'לעך, אויב זיי וילן קענען זיי די דירה'לעך שוין באקומען, אבער זיי זאלן וויסן אז אויב זיי נעמען יעצט די דירה'לעך וועט מען זיי מער נישט געבן אנדערע דירות. טאמער אבער קענען זיי זיך נאך אביסל מוטשען און ווארטן, וועלן זיי נאכדעם באקומען גרויסע לעכטיגע דירות וואס מען האלט יעצט אינמיטן בויען, און ביז א קורצע צייט וועלן זיי פארטיג ווערן. האט איינער פון די יונגעלייט געזאגט אז ער וויל זיך נישט מער מוטשען און ער וועט נעמען די אלטע קליינע טונקעלע דירה וואס עס איז יעצט דא, אבער דער צווייטער יונגערמאן האט געזאגט אז ער וועט זיך נאך אביסל מוטשען און ווארטן אויף די גרויסע לעכטיגע דירה. בקיצור, עס האט נישט לאנג געדויערט, און דער צווייטער יונגערמאן האט באקומען א שיינע גרויסע לעכטיגע דירה אין וועלכע ער האט געוואוינט בהרחבת הדעת איבער 50 יאהר, דהיינו זיין גאנץ לעבן. אבער דער ערשטער יונגערמאן איז געבליבן זיין גאנץ לעבן אין די קליינע טונקעלע דירה, ווייל ער האט זיך נישט געקענט איינהאלטן נאך א קליין ביסל. דער נמשל איז מובן מאליו. דער בחור וואס קען זיך נישט איינהאלטן די פאהר בחורי'שע יארן, און הייבט אהן צו לעבן א טונקל לעבן, דער בלייבט לעבן זיין גאנץ לעבן א טונקל לעבן. אבער דער בחור וואס קען זיך איינהאלטן די פאהר בחור'ישע יארן, לעבט נאכדעם זיין גאנץ לעבן א לעכטיג לעבן.

ספר

מבית אבותי ורבותי

אויף אידיש

דאס דריטע חלק

פון

פינף חלקים

גלות טעמעשוואר
וגלות עסטרייך

ארויסגעגעבן און א נייע אויפלאגע
שנת תשס"ח לפ"ק

מהדורא שניה קיץ תשס"ח לפ"ק

זעה סוף ספר הוספות
אויף דעם צווייטען חלק

חלק ג

גלות טעמעשוואר וגלות עסטרייך

פ״ז) והנה, אין חלק שני האבן מיר אביסל באשריבן גלות טשערנאוויץ. יעצט וועלן מיר גיין צו גלות טעמעשוואר און צו גלות עסטרייך, אבער קודם מוזן מיר ארויס גיין פון טשערנאוויץ.

והנה, ווי געזאגט זענען די רוסן אריינגעקומען קיין טשערנאוויץ צווישן פורים און פסח שנת תש״ד, און ווי געזאגט זענען זיי נישט פשוט אריינגעקומען און באזעצט טשערנאוויץ, נאר זיי זענען אריינגעקומען און אנעקסירט טשערנאוויץ. דאס הייסט אז טשערנאוויץ איז געווארן א חלק פון רוסלאנד, און מיר האבן זיך פלוצים געפונען אין רוסלאנד. והנה, פון אנהייב, דהיינו די ערשטע פאהר חדשים, איז נאך נישט געווען אזוי שלעכט, מען האט נאך געקענט אביסל האנדלן, און נאך עפעס פארדינען, אבער צוביסלעך איז געווארן שווערער און שווערער. די רוסן האבן אנגעהויבן איינצופירן זייער קאמוניסטישן סיסטעם. מען האט מער נישט געטארט האנדלן. וועט עס האט געהאנדלט האט געהייסן א שפעקולאנט און מען האט אים פארשיקט קיין סיביר. און אז מען האט נישט געקענט האנדלן האט מען דאך נישט געהאט וואס צו עסן. אזוי אז מען האט געמוזט גיין ארבעטן כדי צו האבן וואס צו עסן. אין רוסלאנד איז געווען א כלל גדול, אז ״נעי ראבאטייאיש נעי קאשייאיש״, דאס הייסט, ״אז מען ארבעט נישט עסט מען נישט״.

און אפילו ווען איינער האט געהאט אפגעשפארטע געלט, האט ער נישט געקענט דערפון לעבן נאר ער האט געמוזט גיין ארבעטן אויף צו לעבן. ווייל אין רוסלאנד האט מען יעדן מענטש נאכגעקוקט און נאכשפיאנירט, און אויב זיי וואלטן געזעהן אז ער ארבעט נישט און

פונדעסטוועגן לעבט ער, וואלטן זיי פארשטאנען אז ער מוז האבן געלט, און צו האבן געלט אין רוסלאנד איז געווען א גרויסע עבירה. איינער וואס האט געהאט געלט האט געהייסן א קאפיטאליסט, און א קאפיטאליסט האט מען קודם אויסגעפיניגט ער זאל זיי געבן דאס געלט וואס ער האט, און נאכדעם האבן זיי אים נאך פארשיקט קיין סיביר. אין רוסלאנד האט מען גארנישט געטארט פארמאגן. מען האט אלעס געמוזט געבן פאר די שטאט און גיין ארבעטן. די שטאט האט יעדן איינעם געגעבן "ארבעט" צו וועלכע מען איז געווען משועבד 7 טעג א וואך פון אינדערפרי ביז ביינאכט. און באקומען פאר די ארבעט האט מען נישט מער ווי א פאהר רובל, פון וועלכע מען האט נישט געקענט לעבן און נישט געקענט שטארבן.

בקיצור דער טאטע וואלט סוף כל סוף געמוזט גיין ארבעטן, אבער ווי אזוי האט ער געקענט גיין ארבעטן? זיין קערפער איז נישט באשאפן געווארן צו ארבעטן. ער איז אייביג געווען א דאר צובראכן אידל, איבערהויפט נאך היטלער׳ס גיהנם וואס האט אים פיזיש זעהר שטארק צובראכן. נאך עטליכע טעג ארבעטן וואלט ער זיכער צוזאמען געבראכן. וחוץ מזה, האט ער נישט געקענט גיין ארבעטן. ווייל אויב ער וואלט אנגעהויבן צו גיין ארבעטן וואלט ער צום סוף געמוזט גיין ארבעטן אפילו שבת אויך. ער וואלט זיך שוין מער נישט געקענט ארויסדרייען און נישט ארבעטן אין שבת, ווייל דער ממונה אויף די ארבעט וואלט אים שוין געהאט אויף זיין ליסטע, און ער וואלט אים שוין אויפגעזוכט און געצוואונגען צו ארבעטן אין שבת אויך. און עס פארשטייט זיך אז קיין שום איד וואלט זיך נישט ארויסגעלאזט און א זאך וואס וועט צום סוף מסתמא ברענגען צו א חילול שבת, אזוי אז פון גיין ארבעטן איז נישט געווען קיין רעדע. ער האט געמוזט בלייבן וווייטער האנדלן, און אויב ער האט נישט מער געקענט האנדלן אפענערהייט האט ער געמוזט האנדלן באהאלטענערהייט דהיינו שווארצערהייט. דאס איז אבער געווען א גרויסע איינשטעלעניש ווייל טאמער מען וואלט אים געכאפט אז ער האנדלט שווארצערהייט - און מען וואלט אים זיכער געכאפט, ווייל ווי געזאגט האט מען יעדן מענטש נאכשפיאנירט צו זעהן פון וואס ער לעבט, אזוי אז סוף כל סוף וואלט מען אים זיכער געכאפט – און אויב מ׳וואלט איהם

געכאפט וואלט געווען זעהר ביטער. מען וואלט אים איינגעזעצט אין די תפיסה, און מען וואלט אים אויסגעפיניגט מיט כל מיני עינויים און צום סוף וואלט מען אים פארשיקט קיין סיביר. בקיצור בלייבן האנדלן ווייס אדער שווארץ האט ער אויך נישט געקענט ווייל עס איז געווען א גרויסע סכנה, אזוי אז ער האט נעבעך נישט געווואוסט וואס צו טוהן.

פ"ח) וחוץ מזה, האט מען אויך נישט געקענט בלייבן וואוינען אונטער די רוסן. ווייל די רוסן האבן באלד אנגעהויבן מיט זייער רדיפת הדת. מען האט געשלאסן אלע בתי מדרשים און אלע מקואות, אזוי אז מען האט מער נישט געהאט א ביהמד"ר וואו צו גיין דאוונענען, און אויך נישט א מקוה וואו צו כאפן א טבילה, און וועז מען האט געמוזט האבן א מקוה איז געווען קריעת ים סוף ממש... די קינדער האט מען נישט געקענט געבן א אידישן חינוך, ווייל מלמדים האבן מער נישט געטארט לערנען תורה מיט קינדער, נאר אלע קינדער האבן געמוזט גיין אין די גוי'אישע שולע וואו מען האט פון זיי אויסגעריסן די אמונה מיט אלע מיני מעטאדען. איך וועל דא נאר דערציילן איין מעטאדע וועלכע זיי האבן גענוצט אין טשערנאוויץ (און מסתמא ערגעץ אנדערש אויך), איך האב עס געהערט פון די מאמע ע"ה, זי האט דערציילט אז אין טשערנאוויץ האבן זיי געמאכט אזא שטיקל.

צוויי קאמוניסטישע אגענטן האבן זיך פארשטעקט אונטער די פענסטער פון די סקול מיט זעק פול מיט ברויט, און עס איז געווען אנגעשמועסט פון פאראויס אז דער לערער פון די 5-6 יעריגע קינדער זאל אויבן אין די סקול עפענען דאס פענסטער, און זאגן פאר די קינדער אז זיי זאלן בעטן ברויט פון גא-ט. האבן די קינדער געבעטן ברויט פון גא-ט, זיי האבן 3 מאהל געבעטן, "גא-ט גיב אונז ברויט". עס פארשטייט זיך אז עס איז נישט אריינגעפלויגן פון הימל ברויט דורכ'ן פענסטער. נאך דעם האט דער לעהרער געזאגט פאר די קינדער אז זיי זאלן בעטן ברויט פון סטאלינען, האבן זיי געבעטן ברויט פון סטאלינען, זיי האבן 3 מאהל געבעטן, "סטאלין גיב אונז ברויט", און פלוצים האט אנגעהויבן אריינצופליען ברויט פון פענסטער (די צוויי אגענטן וואס האבן זיך פארשטעקט אונטער'ן פענסטער האבן דאס אריינגעווארפן). די קינדער

האבן געכאפט דאס ברויט און זיי האבן עס אהיים געטראגן, און דערציילט פאר די עלטערן דעם גרויסן וואונדער, אז זיי האבן געבעטן ברויט פון גא-ט און עס איז גארנישט געקומען, און נאכדעם האבן זיי געבעטן ברויט פון סטאלין, און עס האט אנגעהויבן אריינצופליען פון פענסטער ברויט. אזוי האבן זיי מטשטש געווען די מוחות פון די קינדער וואס זענען נאכדעם ל״ע געווארן כופרים בעיקר, און מאידך גיסא זענען זיי געווארן מאמינים אין סטאלינ׳ען זיי זענען געווארן ממש פאר׳כישופ׳ט אין סטאלין.

עס האט מיר דערציילט הרה״ח ר׳ **ישעי׳** וויימאן **ע״ה** א בעלזער חסיד, וואס האט אמאהל געוואוינט אין אנטווערפן, אז ער איז געווען אין די מלחמה יאהרן אין רוסלאנד און נאך דעם ווי די מלחמה האט זיך געענדיגט דהיינו אין יאהרע 45׳, איז ער אזוי ווי אלע אידן צוריק געפארן קיין פולין, און אינמיטן וועג האט זיך זיינ׳ס א קינד - וואס איז דעמאלסט אלט געווען 5 אדער 6 יאהר - געכאפט אז מען האט איבערגעלאזט סטאלין׳ס בילד. האט דאס קינד אנגעהויבן צו פארפירן עס האט געווויינט און געשריגן אז מען זאל צוריק פארן נאך סטאלינ׳ס בילד, אזוי ווייט זענען די קינדער געווען פארגלייבט אין סטאלינ׳ען. זיי זענען אויפגעשטאנען מיט סטאלינ׳ען און זיי האבן זיך געלייגט מיט סטאלין.

איך געדענק נאך אין טעמעשוואר - וואס איז נישט געווען רוסלאנד אליין עס איז נאר געווען באזעצט פון רוסלאנד, פונדעסטוועגן האט געמוזט הענגען אין יעדן חדר א גרויס בילד פון סטאלין און פון לענין, און פון צייט צו צייט פלעגן קומען אין חדר אריין אפיציעלע מענטשן צו האלטן רעדעס פאר די קינדער אין וועלכע זיי האבן פארהייליגט דאס קאמוניזם בכלל און סטאלינ׳ען בפרט, און די טאטעס האבן מורא געהאט דאס אוועקצומאכן, ווייל דאס קינד האט זיך געקענט פארריידן און מען האט געקענט דערפון געוואויר ווערן, און טאמער איז מען דערפון געוואויר געווארן האט מען דעם טאטען באלד פארשיקט קיין סיביר. נאך מער, די טאטעס האבן נאך געמוזט מיטשפילן דעם שפיל, און אויך לויבן סטאלינען אין די אויגן פון די קינדער.

עס האט זיך אפילו ארומגעדרייט א ווערטל, אז א טאטע האט אמאהל געזומען זיין 10 יעהריג יונגל אויף א שפאציר איבער די מאסקווער הויפט

גאסן. ער האט אים געוויזן די שיינע אויסלאגען פון די גרויסע מאסקווער ׳קארפעראטיוון׳ (דהיינו די פענסטער פון די ׳דעפארטמענט סטארס׳), וועלכע זענען אייביג געווען פול מיט הערליכע זאכן. די רוסן האבן אהנגעפילט די מאסקווער אויסלאגען מיט די נייסטע און שענסטע סחורות צו ווייזן פאר די וועלט אז אין רוסלאנד איז אלעס דא צו באקומען (אבער קויפן די שיינע זאכן האט קיינער נישט געקענט ווייל קיינער האט נישט געהאט אין רוסלאנד אזויפיהל געלט צו קענען קויפן די שיינע זאכן). בקיצור דער פאטער מיט זיין יונגעלע זענען געגאנגען פון איין אויסלאגע צו די אנדערע, און ביי יעדן אויסלאג האט זיך דאס יונגעלע אפגעשטעלט און באוואונדערט די שיינע זאכן וואס זענען אין איהר געלעגן, און ביי יעדן אויסלאג וואס ער האט באוואונדערט האט ער זיך נאך אויסגעדרייט צום טאטען, און פאר אים באזונדער באוואונדערט און אויסגעלויבט די שיינע זאכן וואס זענען געלעגן אין דעם אויסלאג, און דער פאטער האט אים יעדעס מאהל געזאגט אז פאר די אלע שיינע זאכן דארף מען דאנקען סטאלינ׳ען... איינמאהל גיט אים דאס קינד א פרעג, ״זאג נאר טאטע! וועמען וועט מען דאנקען וען סטאלין וועט שטארבן?״ האט אים דער פאטער געענטפערט, ״וען סטאלין וועט שטארבן דעמאלסט וועט מען דאנקען גא-ט!...״

פ״ט) נחזור לענינו, זיי האבן נישט געקענט בלייבן אונטער די רוסן, נישט וועגן גשמיות און נישט וועגן רוחניות, זיי האבן נאר געמוזט אנטלויפן פון די רוסן, און וואס שנעלער. אבער ווי אזוי אנטלויפט מען פון די רוסן? פון אונטער דעם אייזערנעם פארהאנג איז כמעט נישט מעגליך געווען צו אנטלויפן ובפרט מיט א ווייב און צוויי קליינע קינדער, חוץ מזה איז נישט געווען וואו אהין צו לויפן, די מלחמה איז נאך נישט געווען פערטיג. די דייטשן זענען נאך געווען כמעט אין גאנץ פולין און אין גאנץ טשעכן און אין גאנץ אונגארן. די פארניכטונג פון די אונגארישע אידן האט זיך ערשט דעמאלסט אנגעהויבן (מיר רעדן דאך נאך יעצט פון זומער פון שנת תש״ד און פון ווינטער פון שנת תש״ה), אזוי אז עס איז אפילו נישט געווען וואו צו לויפן. מען האט דערווייל געמוזט בלייבן אין טשערנאוויץ, און בעטן השי״ת אז אזוי ווי ער האט אונז געהאלפן און ער האט אונז אויסגעלייזט פון די נאציס, אזוי זאל ער אונז ווייטער העלפן

און אונז אויסלייזן פון די קאמוניסטן.

און השי״ת האט טאקע געהאלפן, און אין זומער פון שנת תש״ה, דאס הייסט בערך ביים סוף פון די מלחמה, האבן די רוסן פלוצים געמאלדן אז זיי גייען ארויסלאזן אלע אויסלענדישע בירגער פון טשערנאוויץ. זיי האבן געמאלדן אז יעדער אויסלענדישער בירגער וואס וויל ארויספארן קען זיך קומען מעלדן אויף דעם און דעם ארט, און מען וועט אים געבן א פאספארט (דאכט זיך אז עס האט געהייסן א ״פראפאסקא״) מיט וועלכן ער וועט קענען אהיימפארן. וועז דער זיידע און דער טאטע האבן דאס געהערט, האבן זיי קודם מורא געהאט אז דאס איז א שטיקל פון די רוסן געוואויר צו ווערן ווער עס איז נישט צופרידן פון זיי און אים פארשיקן קיין סיביר און זיי זענען זיך נישט געגאנגען מעלדן. אבער זיי האבן זיך באלד איבערצייגט אז עס איז נישט עפעס א שטיקל, נאר עס איז אן ערנסטע זאך, אזוי אז זיי האבן זיך אויפגעהויבן און געגומען די משפחות און זיך געגאנגען מעלדן.

וועז זיי זענען געקומען נאנט צו דעם פלאץ וואס מען האט זיך געדארפט מעלדן, האבן זיי זיך דערשראקן, ווייל זיי האבן געזעהן אז עס איז שוין דארט געשטאנען א שורה (דהיינו א רייע) פון טויזנטער מענטשן (מערסטענס גוים), אין די שורה האט זיך כמעט נישט געירט. ווייל די רוסן האבן ביי יעדן איינעם מאריך געווען. זיי האבן יעדן איינעם גוט אויסגעפארשט און גוט אויסגעפרעגט צו זעהן צי ער איז טאקע אן אויסלענדער, אזוי אז דער זיידע און דער טאטע וואלטן געדארפט שטיין אין די שורה ממש עטליכע וואכן, א זאך וואס עס איז נישט מעגליך געווען נישט פארן זיידען און נישט פארן טאטען און א ודאי נישט פאר די מאמע׳ן מיט אונז קליינע קינדערלעך, און אחרי ככלות הכל נאכ׳ן שטיין א פאהר וואכן אין די שורה האט זיך נאך געקענט ארויסשטעלן אז זיי זענען געשטאנען פאר גארנישט, ווייל ביי די רוסן איז מען מיט גארנישט געווען זיכער. די רוסן קענען פון איין מינוט צו די אנדערע חרטה האבן פון זייער באשלוס ארויסצולאזן די פרעמדע בירגער און מיר וועלן האבן אומזיסט געשטאנען אויף די גאס עטליכע וואכן, און דאס איז נאך גארנישט, דער עיקר איז אז מיר וועלן נאך בלייבן אין טשערנאוויץ.

אזוי אז מען האט געמוזט זהען עפעס צו טוהן מען זאל באלד קענען צוקומען און באקומען די פאספארטן איידער זיי וועלן חרטה האבן. אבער וואס קען מען טוהן עס איז דאך דא א שורה און מען קען זיך נישט אריינכאפן אינמיטן א שורה ווייל די מענטשן וועלן עס דאך נישט צולאזן. וחוץ מזה איז די שורה געווען באוואכט פון רוסישע סאלדאטן מיט אפענע ביקסן וועלכע וואלטן עס געקענט באמערקן, און אויב זיי וואלטן באמערקט אז מען כאפט זיך אריין אין די שורה וואלטן זיי געקענט באלד שיסן, א מענטש איז דאך דעמאלסט געווען הפקר. בקיצור דער טאטע און דער זיידע האבן זיך ווייטער געפינען אין א קלעם.

צ) און דא איז געשעהן א גרויסער נס. דער טאטע האט זיך דערמאנט אז ער האט אינדערהיים א פלאש 'וואדקא' וואס ער האט זיך פארשאפט נאך אין געטא, ער האט דערמיט געוואלט אהנ'שוחד'ן א רומענישן וועכטער וואס האט באוואכט דעם געטא, דערווייל האט מען דעם וועכטער אויפגעטוישט מיט אן אנדערן און דער טאטע איז געבליבן מיט די פלאש וואדקא. איז דעם טאטען יעצט איינגעפאלן אז ער וועט אהיימלויפן און ברענגען די פלאש וואדקא און פרובירן דערמיט אהנ'שוחד'ן דעם רוסישן סאלדאט וואס האט באוואכט די שורה.

אומר ועושה, ער איז אהיים געלאפן און געברענגט די פלאש וואדקא איינגעפאקט אין א פאפיר, און ער איז צוגעגאנגען צו דעם רוסישן סאלדאט, און ער האט אים געבעטן ער זאל רחמנות האבן אויף זיין אלטן שוועך מיט די לאנגע ווייסע בארד, און אויף זיין וויב מיט די צווויי קליינע קינדער, ווייל זיי קענען שוין מער נישט שטיין אין די שורה, זיי האלטן שוין ביים צוזאמען-פאלן, און דער טאטע האט מוסיף געווען, אז טאמער ער וועט זהען עפעס צו טוהן, גיט ער אים א מתנה א פלאש וואדקא וואס ער האט דא אין דעם פאפיר.

וועז דער רוסישער סאלדאט האט געהערט דאס ווארט "וואדקא", און געזהען די פלאש אין דעם טאטנ'ס האנט, איז ער שוין געווארן בגילופין נאך איידער ער האט פון איהר טועם געווען, אזוי ווי די וועלט זאגט אויף לוט'ן אז אזוי ווי ער האט נאר <u>געזעהן משקה</u>, ווי עס שטייט אין פסוק, "וישא לוט את עיניו <u>וירא</u> את כל ככר הירדן כי <u>כולה משקה</u>", איז ער שוין

געווארן בגילופין און געטוהן וואס אברהם אבינו האט געוואלט. דאס זעלבע איז דא אויך געווען, אזוי ווי דער רוסישער סאלדאט האט נאר געזהן די משקה, האט ער שוין געטוהן וואס דער טאטע האט געוואלט. ער איז באלד צוגעגאנגען צו די שורה און ארויסגענומען דעם זיידען מיט די באבע׳ן און די מאמע׳ן און מיך מיט מיין ברודער, און נאכדעם האט ער ארויסגענומען די פעטערס און די מומע, ווייל דער זיידע האט געזאגט אז זיי באדינען אים און אהן זיי גייט ער נישט. בקיצור, ער האט אונז אלע ארויסגענומען פון די שורה, און ער האט אונז געפירט מיט זיין אפענע ביקס וואס האט געווארפן א פחד אויף אלע מענטשן וואס זענען דארט געשטאנען. מען האט מורא געהאט זיך צו עפענען דאס מויל, זיי האבן געציטערט פאר דעם רוסישן סאלדאט, און [נאך מער] פון זיין אפענע ביקס. וחוץ מזה, זענען זיי געווען אינגאנצן צומישט. זיי האבן נישט געוואוסט וואס דא קומט פאהר, זיי האבן געמיינט אז ער פירט אונז אין די תפיסה אריין אדער ווער ווייס וואו אהין.

אבער דערווייל האט ער אונז געפירט צו דעם לאקאל וואו עס זענען געזעסן זיינע חברים, א פאהר רוסישע סאלדאטן און געטיילט די פאספארטען, און ער האט זיי געזאגט אז זיי זאלן קודם זהן צו געבן א פאספארט פאר דעם אלטן מאן מיט די לאנגע ווייסע בארד און זיינע קינדער וואס באדינען אים, ווייל ער האט שוין נישט כח צו שטיין אין די שורה. ובעיקר זאלן זיי זהן צו געבן א פאספארט פאר׳ן טאטען ווייל ער האט א ווייב מיט צוויי קליינע קינדער וואס קענען אודאי נישט שטיין אין די שורה, און דער סאלדאט האט ארויסגענומען די פלאש וואדקא און געגעבן דערפון א שלונג, און נאכדעם האט ער געגעבן די פלאש פאר זיינע חברים זיי זאלן אויך געבן א שלונג און עס איז דארט געווארן פרייליך.

און אזוי פרייליכערהייט האבן זיי זיך געגומען צום טאטען זיי האבן אים געפרעגט פון וועלכן לאנד ער איז א בירגער, האט ער געענטפערט פון ״טשעכן״. נאכדעם האבן זיי אים געפרעגט צי ער האט אויך ליב וואדקא, האט ער געענטפערט, ״אוודאי, וועלכער מענטש האט דען נישט ליב וואדקא?״ וען זיי האבן דאס געהערט, האבן זיי אים געזאגט

אז זיי זעהן אז ער איז א קלוגער מענטש[ט], און טשעכן דארף אים מסתמא

[ט] מענין לענין, וועל איך דא דערציילן א מעשה וואס איז פארגעקומען אין בארדיוב נאך אין זיידען ר׳ משה׳לעס צייטן. א בארדיובער איד האט זיך פלוצים גענומען צום טרינקען, קודם האט ער נאר געטרונקען אביסל, אבער צוביסלעך האט ער געטרונקען מער און מער ביז ער האט אזויפיהל געטרונקען אז ער האט זיך ל״ע געוואלגערט אין די גאסן אין די מיסט און אין די בלאטע. די משפחה האט זיך מיט אים זעהר געשעמט, און זיי זענען איינגעזונקען פאר בושה, אבער זיי האבן גארנישט געקענט טוהן. איינמאהל וועז ער איז געווען אביסל ניכטער, האט אים די משפחה געשלעפט צום זיידען ר׳ משה׳לען זי״ע, דהיינו צום רב פון די שטאט, אז ער זאל אים אויפקלערן ווי מיאוס עס איז צו טרינקען.

האט אים דער זיידע שיין מסביר געווען ווי מיאוס עס איז צו טרינקען און וואספארא חרפות און בושות דאס ברענגט פאר די משפחה און אזוי וויייטער און וויייטער, ער האט אים דאס אזוי שיין מסביר געווען אז דער איד האט זיך נישט געהאט מיט וואס צו פארטיידיגען, אבער מיט עפעס האט ער זיך דאך געדארפט פארטיידיגען, האט ער געגעבן א זאג פאר דעם זיידען (האלב בגילופינ׳דיג), ״רבי, איהר זענט זעהר געערעכט אבער פארוואס האט שלמה המלך געמעגט תמיד טרינקען און איך טאר נישט?״ פרעגט אים דער זיידע, ״פון ווי נעמסטו אז שלמה המלך האט תמיד געטרונקען?״ זאגט אים דער איד, ״הע... עס שטייט אין פסוק אז שלמה המלך איז געווען דער קלוגסטער מענטש פון די וועלט, וועט איהר מיר זאגן אז ער האט נישט געטרונקען? דאס קען נישט זיין! אויב ער איז געווען א קלוגער מענטש האט ער זיכער געטרונקען, און אויב שלמה המלך האט געמעגט טרינקען, מעג איך אויך טרינקען״. האט אים דער זיידע געזאגט, ״איך וויל מיך נישט מיט דיר מפלפל זיין, צי שלמה המלך האט יא געטרונקען אדער נישט געטרונקען, ווייל אפילו דו וועסט זאגן אז ער האט יא געטרונקען, איז נאך דא א גרויסער חילוק צווישן דיר און אים, ווייל אויב שלמה המלך האט געטרונקען און ער האט זיך געוואלגערט, האט ער זיך נאר געוואלגערט אין זיין פאלאץ אין גאלד און אין זילבער (ודרך אגב ביי נח שטייט טאקע ויתגל בתוך אהלו דאס הייסט אין זיין שטוב), אבער דו וואלגערסט דיך דאך אין די גאסן אין די מיסטען און אין די בלאטעס, און אין די מיסטען און די בלאטעס וואלט אפילו אזא קלוגער מענטש ווי שלמה המלך זיך אויך נישט געוואלט וואלגערן״.

ואגב, אז מיר האבן גערעדט פון לוט׳ן און פון שכרות, וועל איך דא דערציילן א

קלוג ווערטל וואס איך האב געהערט פון כ״ק אדמו״ר מפשעווארסק זי״ע וועגן דעם ענין, בשם א רב וואס עס איז צו אים אמאהל געקומען א פרוי און זי האט זיך באקלאגט אויף איהר מאן אז ער האט זיך געגומען טרינקען, און זי מיט די קינדער ליידען דערפון זעהר שטארק. האט דער רב געלאזט רופן דעם מאן און ער האט אים געפרעגט פארוואס ער האט זיך געגומען טרינקען, האט זיך דער מאן פאררופן אויף עפעס אן עלטערן איד וואס האט זיך אויך געגומען צום טרינקען, ״און אויב יענער מעג פארוואס טאר איך נישט?״ האט אים דער רב געזאגט, ״איך וויל דיך פרעגן א קשיא, דער דרך העולם איז אז מען וויל אויף עמיצן זאגן אז ער איז שטארק שיכור, זאגט מען אז ״ער איז שיכור ווי לוט״, לכאורה פארוואס זאגט מען נישט אז ער איז שיכור ווי נח, נח איז דאך געווען שיכור נאך פאר לוט׳ן?״

נאר דער תירוץ איז, אז נח האט ערשט געטרונקען אויף דער עלטער ווען ער האט שוין געהאט אויסגעגעבן די קינדער און עס האט שוין נישט געשאדט צו שידוכים, און ממילא איז ער נישט אזא גרויסער שיכור. אבער לוט האט דאך נאך געהאט טעכטער אין שטוב, וועמען עס האט געקענט שאטען צו שידוכים, און ער האט זיך דאך נישט צוריק געהאלטן פון טרינקען, איז א ראיה אז ער איז טאקע געווען א גרויסער שיכור, איבערדעם זאגט מען אויף א שיכור אז ער איז שיכור ווי לוט. ממילא האט דער רב אויסגעפירט, פארוף דיך נישט אויף אן עלטערן איד. [וכמובן איז דאס נאר א ווערטל, ווייל ע״פ אמת איז נישט שיין צו טרינקען אפילו אויף דער עלטער, און פון נח איז אפילו ע״פ פשטות נישט קיין ראי׳ ווייל נח האט געטרונקען נאכ׳ן מבול ווען עס איז נאך נישט געווען קיין מענטשן פאר וועמען זיך צו שעמען, אבער היינט אז עס איז שוין דא מענטשן, איז אפילו אויף דער עלטער אויך מיאוס צו טרינקען].

ואגב אז מען רעדט פון די בושות וואס א פרוי האט ווען דער מאן איז א שיכור, איז כדאי נאכצוזאגן א גוט ווערטל וואס איך האב געהערט פון ר׳ אשר שוועבל ז״ל הנ״ל, בשם א בדחן וואס האט זיך געשטעלט אויף דעם פסוק אין ישעי׳ נ״א (כא), ווי עס ווערט דערמאנט ״ושכורת ולא מיין״ וואס איז לכאורה נישט צו פארשטיין ווי קען מען זיין שיכור אהן וויין. נאר דער תירוץ איז - האט דער בדחן געזאגט - אז איינער איז א שניידער רופט די וועלט זיין ווייב די שניידערקע כאטש זי קען נישט נייען, און אויב איינער איז א שוחט רופט די וועלט זיין ווייב די שוחט׳קע כאטש זי קען נישט שחט׳ן, און אזוי איז ביי יעדע זאך, וממילא אז איינער איז א שיכור רופט מען דאס ווייב די שיכור׳טע כאטש זי האט נישט געטרונקען, און דאס הייסט ״ושכורת ולא מיין״, זי

האבן, על כן וועלן זיי אים געבן אן ערלויבעניש צוריק צו פארן קיין טשעכן. און זיי האבן אים טאקע געגעבן אן ערלויבעניש צוריק צו פארן קיין טשעכן צוזאם מיט די מאמע'ן און מיט אונז קינדער. דערנאך האבן זיי צוגערופן דעם זיידען, און זיי האבן אים געפרעגט ווי אלט ער איז און וואס פאר א בירגער ער איז. האט ער זיי געזאגט ווי אלט ער איז, און אז ער איז א פוילישער בירגער, האבן זיי אים געגעבן אן ערלויבעניש ארויסצופארן קיין פולין מיט זיין משפחה.

און אזוי ווי זיי האבן באקומען דאס ערלויבעניש האבן זיי זיך באלד צוזאם געפאקט און געפארן, ווייל ווי געזאגט איז ביי די רוסן גארנישט געווען זיכער, זיי האבן פלוצים געקענט חרטה האבן און אויפהערן ארויסצולאזן די אויסלענדישע בירגער, אפילו די וואס האבן שוין געהאט באקומען אן ערלויבעניש, אזוי אז באלד ווי זיי האבן באקומען דאס ערלויבעניש, האבן זיי זיך צוזאם געפאקט און געפארן. דער זיידע איז געפארן קיין פולין, ווייל ער האט געמיינט אז ער וועט נאך דארט עפעס טרעפן, אבער ער איז נישט ווייטער געקומען ווי קיין לובלין, ווייל דאס אנטיסעמיטיזים אין פולין איז נאך געווען אזוי גרויס אז ער האט געמוזט שנעל אנטלויפן קיין רומעניע.

(ודרך אגב וויל איך דא דערציילן א זאך פון סקולענער רבי'ן זצ"ל וואס האט אויך דורכגעלעבט די קריג אין טשערנאוויץ, און נאך די קריג האט ער זיך אויך געהאט פארשאפט פאפירן צו פארן קיין פולין. ער האט טאקע געדארפט

איז א שיכור'טע אבער "ולא מיין" נישט פון וויין נאר פון דעם וואס איהר מאן איז א שיכור.

(ואגב וועל איך דא דערציילן א ווערטל וואס האט זיך ארומגעדרייט אין דער אלטער היים וועגן ענין פון שיכור'ן. א רב האט אמאהל ארויפגערופן א איד וואס פלעגט אסאך טרינקען, און ער האט אים געזאגט און געוויזן אסאך טעמים פארוואס ער דארף אויפהערן צו טרינקען. וועז דער רב איז פערטיג געווארן האט אים דער איד געזאגט, "רבי, איהר זענט געערעכט עס איז טאקע דא אסאך טעמים נישט צו טרינקען, אבער די "משקה" האט איין טעם וואס איז אזוי גוט אז עס וועגט איבער אלע אייערע טעמים).

פארן צוזאמען מיט׳ן זיידען אויף איין באן, אבער וועו זיי זענען ארויסגעקומען צום באנהויף איז די באן מיט וועלכע זיי האבן געדארפט צו פארן נאך אפילו נישט געהאט אהנגעקומען אזוי אז זיי האבן דארט געדארפט ווארטן אסאך שעות. וועו דער סקולענער רבי זי״ע האט געזעהן אז מען וואלט אזוי לאנג, האט ער געקלערט אז ער וועט נאך קענען אריינכאפן א תפילה אין הייליגן באר מים חיים׳ס שול׳עכל צו וועלכן ער האט גרויס חשק געהאט. האט ער איבערגעלאזט די פעקלעך מיט די רביצין אין באהנהויף, און ער איז געגאנגען אריינכאפן א מנחה אין באר מים חיים׳ס שול׳עכל, און פונקט דעמאלסט איז אהנגעקומען דער באן, און יעדער האט באלד געמוזט איינשטייגן ווייל זיי האבן געזאגט אז די באן גייט שוין ווייטער פארן. וועו די רביצין מיט נאך מענטשן האבן דאס געהערט, האבן זיי געבעטן דעם קאנדוקטאר ער זאל זעהן אז די באן זאל נאכנישט פארן, ווייל איהר מאן און זייער רב איז נאך נישטא. אבער עס האט גארנישט געפועל׳ט, דער באן איז געפארן, און די רביצין איז נישט איינגעשטיגן, נאר זי איז געבליבן צוזאם מיט איהר מאן דער סקולענער רבי אין טשערנאוויץ. די יודעי דבר זאגן אבער, אז דאס איז געווען מן השמים, ווייל דער סקולענער רבי האט נאכדעם נאך גאראטעוועט הונדערטער הונדערטער יתומים און בכלל דאס רומענישע אידנטום זי״ע).

נחזור לענינו, דער זיידע איז געפארן קיין פולין, אבער דער טאטע איז געפארן קיין רומעניען פון וואו ער האט געפלאנט צו פארן קיין בארדיוב. ער האט נעבעך געמיינט אז ער וועט נאך דארט עפעס טרעפן פון זיין משפחה. דערווייל איז שוין זיין גאנצע משפחה מיט זיין טאטען לאנג געווען אין גן עדן, זיי זענען נאך אין שנת תש״ב פארברענט געווארן אין די אוישוויצינער אויוועגעס צוזאמען מיט אלע בארדיוב׳ער אידן ה׳ ינקום דמם.

ויסעו מטשערנאוויץ ויחנו בסערעט

צ״א) בקיצור מיר זענען אין א מזל׳דיגע שעה ארויסגעפארן פון טשערנאוויץ וואו מיר האבן אסאך מיטגעמאכט, אבער פון די אנדערע זייט דארפן מיר זיך גארנישט אפרעדן אויף טשערנאוויץ, ווייל סוף כל סוף זענען מיר דארט לעבן געבליבן וואס דאס איז דער עיקר. דארט איז אונז געשעהן גרויסע נסים און עס איז קיין שום ספק נישט, אז טאמער עס וועט מיר אמאהל אויסקומען צו זיין אין טשערנאוויץ, וועל איך דארפן מאכן א ברכה ״שעשה לי נסים במקום הזה״, און טאמער וועט אמאהל פאר מיינע קינדער אויסקומען צו זיין אין טשערנאוויץ וועלן זיי דארפן מאכן א ברכה ״שעשה נסים לאבותינו במקום הזה״. ובאמת איז אונזער גאנצע קומען קיין טשערנאוויץ געווען א נס, עס איז געווען א נס אז מען האט דעם זיידען ר׳ אברהם יהושע העשל ז״ל ארויסגעטריבן פון בארדיוב נאך בשנת תרצ״ז (ווייל ער איז נישט געווען א טשעכישער בירגער), וואס דורכדעם זענען מיר געקומען קיין טשערנאוויץ ווייל טאמער וואלט מען דעם זיידען נישט ארויסגעטריבן פון בארדיוב נאר ער וואלט געבליבן אין בארדיוב, וואלט שוין מסתמא פון אונז קיין זכר נישט געווען, מיר וואלטן שוין מסתמא לאנג געווען אין גן עדן צוזאם מיט אלע בארדיוב׳ער קדושים.

ובאמת וואלטן מיר זיך פון דעם געדארפט ארויסנעמען א מוסר השכל, אז מען דארף אלעס מקבל זיין באהבה און האלטן אז אלעס איז לטובה. דהנה, וועז מען האט דעם זיידען פארטריבן פון בארדיוב האט עס אויסגעזעהן צו זיין זעהר א גרויסע צרה פאר׳ן זיידען, ער האט נעבעך געמוזט פארלאזן די שטאט וואס ער האט אין איהר געוואוינט איבער 30 יאהר, דהיינו זייט זיין חתונה, און זיך אנהייבן צו וואלגערן פון איין פלאץ צום אנדערן מיט א שטוב מיט גרויסע קינדער וואס ער האט נאך געדארפט חתונה מאכן. גאנץ בארדיוב האט אויף אים רחמנות געהאט, יעדער האט אים באנעבעכ׳ט און יעדער האט אים באווייזט, אז ער מוז

נעבעך גיין ליידן גלות, אבער נאכדעם האט זיך ארויסגעשטעלט אז דאס וואס מען האט אים ארויסגעטריבן, דאס איז געווען פאר אים די גרעסטע טובה, ווייל דורכדעם איז ער מיט זיין משפחה לעבן געבליבן. און פון די אלע בארדיוב׳ער אידן - וואס האבן אים באנעבעכ׳ט און באווויינט - איז נעבעך גארנישט געבליבן הי״ד.

די גמרא זאגט אין מסכת מגילה אז ״הקורא הלל למפרע לא יצא״, דאס הייסט אז איינער זאגט הלל צוריקצו-וועגס, דהיינו ער זאגט קודם דעם צווייטן קאפיטל, אדער דעם צווייטן פסוק פון הלל און נאכדעם זאגט ער דעם ערשטן קאפיטל אדער דעם ערשטן פסוק, לא יצא האט ער נישט יוצא געווען די מצוה פון הלל, דאס איז דער פשוט׳ער פשט. אבער איך האב אמאהל געהערט אויף דעם נאך א פשט בדרך דרוש, מיט א הקדמה פון א מעשה שהיה: א איד האט אמאהל געקויפט אן עראפלאן בילעט צו פארן ערגעץ למרחקים. ער איז ארויסגעפארן צום עירפארט, ער האט אריינגעטשעקט און איז ארויף אויפ׳ן עראפלאן. פלוצים, איידער דער עראפלאן האט געדארפט צו פארן, קומט ארויף א קאנטראלער און ער גייט צו צו דעם איד און זאגט אים, אז זיי האבן נאכאמאהל נאכקאנטראלירט די טיקעטס און זיי האבן געזעהן אז ער איז ערשט געווען נע׳בוקט׳ אויף מארגן, אזוי אז יעצט מוז ער אראפגיין פון עראפלאן, ווייל מען דארף האבן דאס פלאץ פאר איינעם וואס איז געווען נע׳בוקט׳ אויף היינט, און מען האט נישט פאר אים אן אנדער פלאץ ווייל דער עראפלאן איז פול.

ווען דער איד האט דאס געהערט, האט ער אנגעהויבן צו שרייען אז דאס קען נישט זיין, ער האט דאך נע׳בוקט׳ אויף היינט, און ער גייט נישט אראפ. אבער זיין שרייען האט גארנישט נע׳פועל׳ט, מען האט אים מיט געוואלד אראפגענומען פון עראפלאן, און מען האט צוגעמאכט די טיהר, און דער עראפלאן איז אריפגעפלויגן. דער איד איז געבליבן אונטן און געמאכט קולות וברקים פאר דעם שלעכטס וואס מען האט אים געטוהן, אבער עס איז געווען פארפאלן, ער האט גארנישט געקענט טוהן נאר אהיים גיין און זיך באראיגען. ער איז טאקע אהיימגעפארן, און זיך אריינגעזעצט אין זיין פאטעל (קאוטש), אבער ער האט זיך בשום אופן

נישט געקענט בארואיגען, עס האט אין אים געקאכט. אינמיטן קומט אריין דאס ווייב און זאגט אים אז זי האט יעצט געהערט א מעלדונג, אז עס איז געשען א קראך. דער עראפלאן מיט וועלכן ער האט געדארפט צו פארן איז ל"ע אראפגעפאלן...

וועז דער איד האט דאס געהערט, האט ער געגעבן א שפרונג אויף און געגעבן א געשריי, "וואס? דער עראפלאן איז אראפגעפאלן? <u>געלויבט</u> איז השי"ת וואס האט מיך אראפגענומען מיט געוואלד פונ'ם עראפלאן, וואס דורך דעם בין איך ניצול געווארן!" בקיצור יעצט לויבט ער דעם באשעפער אויף צוריקצו-וועגס! אבער יעצט איז שוין אביסל צו שפעט, דעמאלסט וועז מען האט אים מיט געוואלד אראפגענומען האט ער געדארפט לויבן דעם באשעפער און זאגן גם-זו לטובה, אבער יעצט איז שוין אביסל צו שפעט צו לויבן. דאס זאגט די גמרא, **הקורא הלל למפרע**, אז איינער זאגט הלל "למפרע" אויף צוריקצוועגס, **לא יצא**, האט ער נישט יוצא געווען, ווייל הלל דארף מען זאגן באלד וועז עס איז געשעהן די מעשה, נישט שפעטער אויף צוריקצוועגס. והנה, עס איז איבריג צו זאגן אז איך בין ווייט פון די מדרגה, איך האב דאס נאר געשריבן צו ווייזן אז עס איז פארהאנען אזא מדרגה, און וואויל איז דעם וואס איז ביי די מדרגה.

צ"ב) יעצט וועלן מיר צוריקגיין וואו מיר האבן געהאלטן, אז מיר זענען אין א מזל'דיגע שעה ארויס פון טשערנאוויץ. דער טאטע האט געדונגען א פערד מיט א וואגען, און מען האט אלע זאכן ארויפגעלייגט אויף דעם וואגען און מען איז געפארן. לויט ווי איך געדענק זענען מיר געפארן כמעט א גאנצע נאכט. עס איז געווען זעהר א שווערע נסיעה, דער וואגען איז געפארן אדער אויף א שטיינערנעם וועג וואס האט אויפגעשאקלט די קישקעס, אדער איז ער געפארן פשוט אויף ערד וואו ער איז יעדע 5 - 10 מינוט אריין אדער אין א לאך אדער אין א בלאטע. אבער סוף כל סוף זענען מיר אנגעקומען צום גרעניץ וואו די רוסן האבן אונז אויפגעהאלטן עטליכע שעה, ביז זיי האבן אדורכגעקוקט אונזערע דאקומענטן און אונז אדורכגעלאזט. אבער יעצט איז נולד געווארן א פרישער פראבלעם ווייל דעם וואגען מיט'ן בעל עגלה האבן זיי כמובן

נישט אדורך געלאזט די גרעניץ. דער בעל עגלה מיט זיין וואגען האבן דאך נישט געהאט אן ערלויבעניש ארויסצופארן, אזוי אז דער טאטע האט געמוזט אראפנעמען אלע פעקלעך פונ׳ם וואגען, און זיי טראגן אין די הענט ביז צו די רומענישע גרעניץ וואס איז געווען א היפשע פאהר הונדערט מעטער ווייט, און דארט נעמען אן אנדערן וואגען און אן אנדערן בעל עגלה. צופעליג האבן מיר געהאט שווערע פעקלעך, און אסאך פעקלעך, ווייל מיר האבן אלעס מיטגענומען. מיר האבן מיטגענומען דאס גאנצע געשיר, און אלע ספרים וואס מיר האבן געהאט, און נאך אסאך עסן אויך. מיר האבן דאך נישט געווארט וואו מיר פארן, עס קען דאך זיין אז דארט וואו מיר פארן וועט נישט זיין צו באקומען די אלע זאכן.

בקיצור, מיר האבן געהאט אסאך פעקלעך, און דער טאטע מיט די מאמע וואלטן בשום אופן נישט געקענט אריבערטראגן אלע פעקלעך אויף איינמאהל, זיי וואלטן געמוזט אריבערטראגן די פעקלעך אין א פאהר מאהל דהיינו אין חלקים. אבער אין חלקים האט מען אויך נישט געקענט אריבערטראגן די זאכן, ווייל מען וואלט אלעס געווען אוועקגע׳גנב׳עט, ווייל ביז זיי וואלטן אריבערגעטראגן איין חלק און די אנדערע חלקים איבערגעלאזט אויף די רוסישע זייט ביז זיי קומען צוריק, וואלט מען די איבערגעבליבענע חלקים זיכער שוין געווען אוועק גע׳גנב׳עט, און אפילו זיי וואלטן זיך איינגעטיילט אז דער טאטע זאל קודם אריבערטראגן וויפיהל ער קען, און די מאמע זאל דערווייל בלייבן היטן די רעשט פעקלעך אויף די רוסישע זייט, וואלט נאך אלץ נישט געטויגט ווייל ווען דער טאטע וואלט אריבערגעטראגן וויפיהל ער קען צו די רומענישע זייט, און ער וואלט עס דארט איבערגעלאזט, און צוריק געקומען נעמען נאך א חלק פעקלעך, וואלט מען די פעקלעך וואס ער האט איבערגעלאזט אויף די רומענישע זייט זיכער אוועקגע׳גנב׳עט. די רומענער זענען דאך געווען באוואוסטע גנבים. בקיצור, דער טאטע איז ווייטער געווען אין א קלעם נישט וויסנדיג וואס צו טוהן.

אבער אזוי ווי דער באשעפער האט אים ביז דעמאלסט געהאלפן האט ער אים ווייטער געהאלפן. פלוצים איז אנגעקומען נאך א וואגען מיט א אידישע משפחה, דהיינו א איז מיט א אידענע און זייערע קליינע

קינדערלעך, און זיי האבן אויך געהאט דעם זעלבן פראבלעם. האט זיך דער טאטע אדורך געשמועסט מיט דעם איד, און עס איז געבליבן אז קודם וועט די מאמע מיט מיר און מיין ברודער אריבערגיין די גרענץ צו די רומענישע זייט, און די אנדערע אידענע מיט איהרע קינדער וועלן דערווייל בלייבן אויף די רוסישע זייט, און דער טאטע מיט יענעם איד וועלן צוזאמען אריבערטראגן אונזערע פעקלעך און דעם איד׳ס פעקלעך, און די מאמע וועט היטן איהרע און יענעמ׳ס פעקלעך אויף די רומענישע זייט, און די אנדערע אידענע וועט היטן איהרע און אונזערע פעקלעך אויף די רוסישע זייט, ביז דער טאטע מיט יענעם איד וועלן אלע פעקלעך אריבערטראגן די גרענץ. זיי האבן זיך באלד געגומען צו די עבודה, און ביז צוויי שעה איז אלעס געווען בשלום אויף די רומענישע זייט. דער טאטע האט דאן געדונגען א פרישן וואגען און א פרישן בעל עגלה, און ער האט אים געבעטן אז ער זאל אונז צופירן צו דעם נאענסטן שטעטל האט ער אונז צוגעפירט קיין "סערעט" עס זעהט אויס אז סערעט איז געווען דאס נאענסטע שטעטל פון די גרענץ.

צ"ג) בקיצור, ויסעו מטשערנאוויץ ויחנו בסערעט, מיר זענען ארויס פון טשערנאוויץ און אנגעקומען קיין סערעט וואו מיר האבן נישט געטראפן קיין איין אייניציגן איד. (נאכדעם זענען מיר געווארן געווארן אז מען האט נאך אין שנת תש"א פארטריבן אלע אידן פון סערעט. אזוי שרייבט אויך הרב ראטטער שליט"א אין די הקדמה פון זיין ספר "שערי אהרן" אויף חומש און רש"י, אז פון סערעט האט מען פארטריבן די אידן נאך אין תש"א, און ווען מיר זענען געקומען קיין סערעט אין שנת תש"ה זעהט אויס אז עס איז נאך קיינער נישט געהאט צוריקגעקומען. עכ"פ מיר האבן קיינעם נישט געטראפן). דער בעל עגלה - וואס איז אגב געווען א גוי - האט אונז מיט אלע אונזערע פעקלעך געוואלט אראפשטעלן אינמיטן די גאס, ווייל מיר האבן דאך נישט געהאט וואו אריינצוגיין. דער טאטע האט ביי אים קוים אויסגע׳פועל׳ט ער זאל אונז כאטש צו פירן צו עפעס א חורבה, וואו ער זאל קענען אריינלייגן די פעקלעך אז מען זאל זיי נישט צושלעפן, ווייל טאמער וואלט ער אונז אראפגעלייגט מיט די פעקליך אינמיטן גאס, וואלטן זיך באלד צוזאמגעלאפן א המון מיט גוים וואס וואלטן אלעס צושלעפט, און דער טאטע וואלט גארנישט געקענט טוהן, ווייל איין

מענטש אליין וואלט זיך נישט געקענט אן עצה געבן מיט א המון גוים.

אזוי אז עס איז געווען א נס אז דער בעל עגלה האט אונז צוגעפירט צו עפעס א קליין חורבה׳לע, וואו די פעקלעך זענען געווען מער-ווייניגער געשיצט פון צושלעפט צו ווערן. נאר איין פראבלעם האט דאס חורבה׳לע געהאט, איהר טיהר איז געווען אראפגעריסן. אבער דער פראבלעם האט דער טאטע אויף די מאמענט געלעזט, מיט דעם וואס ער האט זיך אריינגעשטעלט אין די אפענע טיהר אריין, און פארשטעלט דעם אריינגאנג פאר די גוים וואס האבן זיך שוין געהאט צוזאמגעזאמלט זיך אריינצוכאפן אין דעם חורבה׳לע צו צונעמען אונזערע זאכן. אבער דער טאטע האט באלד געזעהן אז לאנג וועט ער נישט קענען שטיין אין די טיהר און פארשטעלן דעם אריינגאנג פאר די גוים, ווייל די גוים וועלן זיך מיט אים אן עצה געבן, זיי קענען זיך למשל אפשמועסן אז איינער פון זיי זאל אדורכגיין נעבן די טיהר, און א צווייטער זאל אים געבן א שטופ אז ער זאל אריינפאלן אין די טיהר אריין, און עס וועט ווערן א טומל, און יעדער וועט אים קומען ׳העלפן׳ און אינמיטן טומל וועלן זיי אלעס צונעמען.

בקיצור דער טאטע האט געזעהן אז ער מוז זוכן עפעס א בעסערע עצה, און פלוצים האט דער אויבערשטער געהאלפן און עס איז אדורך געגאנגען א רומענישער פאליציאנט. איז דער טאטע צו אים צוגעגאנגען און אים געבעטן ער זאל זעהן צו פארטרייבן דעם המון וואס האט זיך דארט פארזאמלט, און ווילן זיך אריינכאפן און אלעס צונעמען. אבער דער פאליציאנט האט אים געענטפערט אז ער האט נישט קיין צייט ער מוז ווייטער גיין. דער טאטע האט זיך אבער נישט פארלוירן, ער האט זיך דערמאנט פון דעם רעצעפט פון יעקב אבינו׳ן אז עשו׳ן מוז מען שמירן, דהיינו מען מוז אים געבן שוחד אדער "באגשיש" ווי מען רופט עס אויף רומעניש. האט ער ארויסגענומען א פאהר לעי און זיי אריינגערוקט דעם פאליציאנט אין די האנט אריין. אין די רגע איז דער פאליציאנט געווארן אן אנדערער מענטש. ער האט אויף איינמאהל באקומען צייט, און ער האט ארויסגענומען זיין רעוואלווער און געגעבן א באפעהל אז אלע מענטשן זאלן שוין אפציען פון דא, און זיי זאלן זיך נישט דערוואגן

צוריק צו קומען, ווייל ער וועט זיך דא דרייען, און אויב ער וועט עמיצן טרעפן וועט ער אים שיסן, און ביז אפאהר מינוט זענען זיך אלע גוים צולאפן ווי פאר׳סמ׳טע מייז.

צ״ד) און אז מען רעדט פון דעם ענין פון ״באגשיש״, וועל איך דא דערציילן נאך א מעשה פון באגשיש, וואס האט געראטעוועט דעם פעטער זלמן׳ס לעבן און אפשר אונזער לעבן אויך. די מעשה איז נאך געווען אין געטא אין דעם ווינטער פון שנת תש״ב, דאס הייסט אין דעם ווינטער פון יאהרע 41׳ - 42׳, וועלכער איז געווען זעהר א שווערער ווינטער, וואס בכללות איז דאס געווען א גרויסע טובה פאר די אידן, ווייל דער שווערער ווינטער האט גורם געווען אז די דייטשן ימ״ש זאלן האבן א גרויסע מפלה אין סטאלינגראד פון וועלכע זיי זענען מער נישט געקומען צו זיך. אבער בפרטית איז עס געווען זעהר שווער פאר די אידן וואס זענען שוין געווען אונטער די דייטשן אין די לאגערס אדער אין די געטאס אזוי ווי מיר זענען געווען, ווייל מען האט נעבעך שטארק געליטן פון די קעלט מען איז נעבעך געפרוירן געווארן. דאס מערסטע האבן געליטען די משפחות וואס האבן געהאט א קליין קינד אין שטוב, אזוי ווי מיינע עלטערן ע״ה וואס האבן מיך געהאט אין שטוב, ווייל פאר די יונגע קינדער איז די קעלט געווען ממש סכנת נפשות. דער טאטע האט נעבעך צוהאקט כמעט זיין גאנץ האלצערנע מעבל און דערמיט איינגעהייצט און אנגעווארעמט די שטוב, און וועז דער טאטע האט שוין מער נישט געהאט וואס צו צוהאקן, האט דער זיידע געזאגט אז ער וועט זיך נעמען צו צוהאקן זיין מעבל, און ער וועט אונז אריבערשיקן דאס צוהאקטע מעבל אז, מיר זאלן קענען אביסל אנווארעמען די שטוב.

אומר ועושה, געזאגט און געטוהן, דער זיידע האט באלד געגומען איינע פון זיינע שענקלעך, און ער האט עס געגעבן פאר זיין זוהן דעם פעטער זלמן שליט״א, ער זאל עס צוהאקן אויף שטיקלעך און אריבערטראגן צו די שוועסטער, דהיינו צו אונז אהיים, מען זאל קענען אביסל אנווארעמען די שטוב. דער פעטער זלמן האט זיך טאקע באלד געגומען צו די עבודה, ער האט געגומען דאס שענקעלע און ער האט עס צוהאקט אויף שטיקלעך, און דערנאך האט ער די שטיקלעך איינגעוויקלט אין עפעס א דעק אז

מען זאל עס אים נישט צוכאפן אינמיטן וועג, און ער האט זיך געלאזט ניין צו אונז אהיים. אינמיטן וועג האט אים אפגעשטעלט א רומענישער פאליציאנט, און ער האט אים געפרעגט וואס ער טראגט אין די דעק. האט ער אים געענטפערט אז ער טראגט שטיקלעך האלץ פאר זיין שוועסטער אז זי זאל קענען איינהייצן איהר שטוב. האט אים דער פאליציאנט געהייסן אויפמאכן די דעק ווייל ער ויל זעהן צי עס איז אמת. האט דער פעטער אויפגעמאכט די דעק און ער האט אים געוויזן די שטיקלעך האלץ, אבער ווען דער פאליציאנט האט אנגעקוקט די שטיקלעך, האט ער געזאגט פאר דעם פעטער אז דאס איז נישט שטיקלעך האלץ, נאר דאס איז שטיקלעך מעבל וואס דער פעטער האט אומגעזעצליך צוהאקט, ווייל געזעצליך געהערן אלע אידישע פארמעגנס פאר די רומענישע מלוכה, ווייל די רומענישע מלוכה האט קאנפיסקירט אלע אידישע פארמעגנס אריינגערעכנט זייער מעבל, אזוי אז דאס מעבל פון אלע אידן געהער צו די רומענישע מלוכה, און ווען ער האט צוהאקט א שענקעלע האט ער צוהאקט א שענקל פון די רומענישע מלוכה, און דאס איז א גרויסע עבירה פאר וועלכע עס קומט אים א גרויסע שטראף, און ער הייסט אים שוין מיטקומען מיט אים אויף די פאליציי סטאנציע.

ווען דער פעטער האט דאס געהערט, איז ער שטארק דערשראקן געווארן און ער האט קודם אנגעהויבן צו לייקענען, ער האט ג׳טענה׳ט אז די שטיקלעך האלץ וואס ער טראגט איז נישט פון צוהאקטע מעבל, נאר עס קומט פון צוהאקטע קלעצער וועלכע ער האט געקויפט ביי א גוי... ווען דער רומענישער פאליציאנט האט דאס געהערט, האט ער אים געזאגט, יעצט האסטו נאך אן עבירה, ווייל דו זאגסט ליגנט פאר א רומענישן פאליציאנט, דו זאגסט אז די שטיקלעך קומען פון קלעצער בשעת יעדער קען זעהן אז די שטיקלעך קומען פון מעבל, ווייל מען זעהט דאך נאך די געשניצטע פיסלעך, און די גלאנצעדיקע טירלעך פון דעם מעבל״. בקיצור, דער פעטער איז געווען אין א גרויסע סכנה, ווייל טאמער וואלט דער פאליציאנט אים ארויפגענומען צו די פאליציי, וואלט ער פון דארט מער קיינמאהל נישט ארויס. ווייל פאר אזיינע צוויי גרויסע עבירות ווי צוהאקן דעם רעגירונג׳ס פארמעגן, און זאגן ליגנט פאר א רומענישן פאליציאנט, וואלט ער אין יענע צייטן זיכער באקומען טויט

שטראף, אבער וואס האט ער געקענט טוהן? ער האט נאר געקענט פרובירן נאך איין זאך צו טוהן, און דאס איז צו געבן ״שוחד״ דהיינו ״באגשיש״ פאר דעם פאליציאנט ער זאל אים מודה זיין... אז די שטיקלעך קומען פון קלעצער און נישט פון מעבל, אבער ״ולרש אין כל״ ער האט נעבעך נישט געהאט ביי זיך אפילו א שוה פרוטה.

איז אים איינגעפאלן אז ער וועט דעם פאליציאנט פרובירן אהיים צורופן, און אינדערהיים וועט ער צוזאם קראצן וואס עס איז דא און ער וועט עס אים געבן. ער האט געזאגט פאר דעם פאליציאנט, ״הער אויס דא אין די גאס איז יעצט פארוואלקנט, מען קען נישט גוט זעהן, קום צו מיר אהיים וואו איך קען מאכן לעכטיג, וועסטו זעהן אז די שטיקער קומען פון קלעצער און נישט פון מעבל שטיקער״. וועז דער פאליציאנט האט געהערט אז אינדערהיים וועט ער מאכן לעכטיג... איז אים שוין לעכטיג געווארן, ער האט באלד פארשטאנען וואס דער פעטער מיינט, און ער האט מסכים געווען אהיים צו גיין מיט׳ן פעטער. וועז זיי זענען אהיימגעקומען, האט דער פעטער באלד צוזאם געקראצט א סכום געלט און ער האט עס געגעבן פאר דעם פאליציאנט. דערנאך האט ער אים געזאגט, ״נו, יעצט קוק נאכאמאהל אהן די שטיקלעך האלץ, וועסטו זעהן אז זיי קומען נישט פון מעבל נאר פון קלעצער!״ האט דער פאליציאנט נאכאמאהל אנגעקוקט די שטיקלעך, און ער האט געזאגט פאר׳ן פעטער, אז יעצט זעהט ער טאקע אז דער פעטער איז געערעכט... די שטיקלעך קומען טאקע נישט פון מעבל נאר פון קלעצער... ער האט זיך אנטשולדיגט און ארויסגעגאנגען.

ובאמת האט אונז דער רעצעפט פון יעקב אבינו׳ן וואס הייסט ״שוחד״, שוין אסאך אסאך מאהל געראטעוועט במשך פון די אלע דורות וואס מיר זענען שוין אין גלות, און וועז נישט די מעדיצין וועט ווייסט וואס עס וואלט מיט אונז שוין לאנג געווען, און די מעלה פון די מעדיצין איז אז עס ווירקט אין אלע מקומות, און ספעציעל אין רומעניען. די רומענישע גוים האבן געהאט א ספעציעלע שוואכקייט צו די מעדיצין, און אסאך וועגן דעם האט דער טאטע נאך די קריג באשלאסן צו פארן קיין רומעניען, ווייל ער האט געוואוסט אז אין רומעניען איז די מעדיצין זעהר

ווירקזאם. ובאמת האט זיך אמאהל צווישן די רומענישע היימישע אידן אויך געטראפן אזיינע וואס האבן געהאט א שוואכקייט צו די מעדיצין, איך רעד נישט חלילה פון נעמען שוחד צו פסק׳ענען א דין תורה אדער זאגן פאלש עדות אדער פאלשע זאכן אויף עמיצן וכדומה, דאס האט זיך ווייניג געטראפן ביי היימישע אידן. אבער עפעס צו נעמען כדי צו זאגן א גוט ווארט אויף עמיצן וכדומה, דאס האט זיך יא אמאהל געטראפן אפילו ביי היימישע אויך, ווי מיר וועלן זעהן פון די פאלגענדע אינטערעסאנטע מעשה וואס איך האב געהערט פונ׳ם באניער רב זצ״ל.

צ״ה) דער **באניער רב זצ״ל** האט אמאהל אין א שמועס דערציילט אז מען האט אמאהל אהנגעטראגן פאר׳ן רבי׳שן הויף פון קאסוב א בעל בתי׳שן שידוך, מען האט אהנגעטראגן ר׳ משה׳לע קאננער פאר אן אייניקל פונ׳ם קאסובער רבי׳ן (איך מיין אז דאס אייניקל איז געווען א טאכטער פון הרה״צ ר׳ פנחס יוסף דאכנער ז״ל וואס איז געווען אן איידעם פון רבי ר׳ חיים׳ל קאסובער זי״ע, און איך מיין אז דער פאטער אליין דהיינו הרה״צ ר׳ פנחס יוסף דאכנער ז״ל האט שוין דעמאלסט נישט געלעבט). דער שידוך איז זעהר שטארק איינגעגאנגען פאר׳ן קאסובער הויף ווייל דער בחור איז געווען זעהר א געלונגענער בחור, ער איז געווען א קלוגער בחור, און א חסיד׳ישער בחור, ועל כולם האט ער געקענט גוט לערנען. די קאננערס זענען געווען גרויסע תלמידי חכמים און גרויסע חסידים, זיי זענען געווען צאנזער חסידים, און צו דעם אלעם זענען זיי נאך געווען גרויסע עשירים. בקיצור דער שידוך איז זעהר געפעלן פאר דעם קאסובער הויף, נאר איין זאך האט זיי געשטערט, זיי האבן מורא געהאט אז אזוי ווי דער בחור איז זעהר רייך וועלן מענטשן רעדן אז זיי האבן זיך פארקויפט פאר געלט, און דאס האט זיי נישט געשמעקט, ווייל עס האט טאקע נישט געפאסט אז אזא גרויס רבי׳ש הויף ווי קאסוב זאל זיך פארקויפן פאר געלט. אזא גרויס רבי׳ש הויף ווי קאסוב דארף זיך משדך זיין מיט אן אנדערן גרויסן רבי׳שן הויף, אבער נישט זיך גיין פארקויפן פאר געלט.

בקיצור זיי זענען געווען אין א גרויסע פארלעגנהייט. פון איין זייט האבן זיי גע׳חלש׳ט נאך דעם בחור און פון די אנדערע זייט האבן זיי מורא געהאט אז מענטשן וועלן רעדן אז דער קאסוב׳ער הויף האט זיך

פארקויפט פאר געלט. בקיצור זיי האבן זיך נישט געקענט קיין עצה געבן, זיי האבן געהאלטן אין איין אריינטראכטן וואס זיי זאלן טוהן. זיי האבן אזוי לאנג אריינגעטראכט, ביז עס איז זיי איינגעפאלן זעהר א גוטע עצה. עס איז זיי איינגעפאלן אז זיי זאלן לאזן אראפקומען דעם בחור און מען וועט אים מאכן א פאבליק פארהער, דהיינו מען וועט אים פארהערן אין בית המדרש בפני כל עם ועדה, אז יעדער זאל זעהן וואס פארא גרויסער תלמיד חכם דער בחור איז, און נאכדעם וועט מען שוין נישט זאגן אז מען האט זיך פארקויפט פאר געלט, נאר מען וועט זאגן אז מען האט אים געזומען ווייל ער איז א גרויסער תלמיד חכם. אומר ועושה, מען איז שוין צוגעגאנגען צו די זאך. מען האט געלאזט אראפקומען דעם בחור קיין קאסוב, און אין דער זעלבער צייט האט מען געלאזט רופן פון עפעס א גרויסע שטאט א באוואוסטען גרויסן רב א קאסובער חסיד, אז ער זאל זיין דער פארהערער, ווייל אויב ער וועט זיין דער פארהערער וועט דער טראסק און דער פרסום זיין נאך גרעסער, און אויב דער טראסק און דער פירסום וועט זיין גרעסער, וועט עס פאר'ן טוהן דעם שידוך זיין בעסער.

בקיצור דער בחור איז אהנגעקומען קיין קאסוב, און מען האט אים געזאגט אז מארגן גייט מען אים פארהערן אין גרויסן בית המדרש בפני כל עם ועדה, און דער און דער באוואוסטער רב וועט זיין דער פארהערער. ווען דער בחור האט דאס געהערט האט עס אים זעהר נישט געשמעקט, און נישט נאר אז עס האט אים נישט געשמעקט, נאר ער האט נאך אביסל מורא געהאט אויך, ווייל דער רב וואס האט אים געדארפט פארהערן איז געווען מפורסם פאר א גרויסער למדן, און ווער ווייסט צי ער וועט נישט ביי אזיין גרויסן למדן אדורכפאלן. אבער וואס האט ער געקענט טוהן, ער האט דאך נישט געקענט זאגן אז ניין, ווייל טאמער וואלט ער געזאגט אז ניין וואלט דאך באלד געווארן אויס שידוך, אזוי אז ער האט געמוזט בעל כרחך מסכים זיין. אבער א נאר איז דער בחור נישט געווען, און צומארגנס, א האלבע שעה פאר'ן פארהער איז ער אריינגעגאנגען אין בית המדרש אריין וואו דער פארהער האט געדארפט צו זיין, ער האט ארויסגענומען א רמב"ם פון די ספרים שאנק, און ער האט אים אויפגעעפנט און אין אים אריינגעלייגט די גרעסטע פאפירענע מטבע וואס האט דעמאלסט צירקולירט, עס דאכט זיך מיר אז עס איז געווען "א טויזנטער לעי", און

ער האט זיך אהנגעמערקט דאס ארט וואו ער האט עס אריינגעלייגט - עס איז דאכט זיך צופעליג געווען אין הלכות קידוש החודש - און ער האט דעם רמב״ם צוריקגעלייגט אין שאנק אריין.

אינצווישן האט זיך דאס בית המדרש אהנגעפולט מיט מענטשן. און עס האט נישט לאנג געדויערט, און דער באוואוסטער רב דער פארהערער איז אויך אריינגעקומען און ער איז גראד ארויפגעגאנגען מיט נאך צוויי תלמידי חכמים אויף די בימה ווי מען לייענט און ער האט ארויף גערופן דעם בחור און ער האט אים אנגעהויבן צו פארהערן, דער רב האט אים געפרעגט איין שאלה נאך די אנדערע און ער האט אויף יעדע שאלה געענטפערט די ריכטיגע תשובה אז עס איז געווען א נחת צו הערן, אבער צום סוף האט אים דער רב געפרעגט א שווערע שאלה אין די סוגיא פון שיעבודא דאורייתא און דער בחור האט אויף די שאלה געענטפערט א שוואכע תשובה וועלכע דער רב האט באלד אפגעשלאגען, אבער דער בחור האט זיך נישט געלאזט ער האט זיך פרובירט צו פארטיידיגן, אבער עס איז אים נישט געלונגען ווייל דער רב האט זיך אויך נישט געלאזט, און וואס דער בחור האט געזאגט האט דער רב אפגעוואנדן, און עס האט זיך אזוי געצויגן ביז דער בחור האט געזעהן אז ער איז פערטיג עס גייט נישט ווייטער, האט ער געגעבן א זאג אז אין רמב״ם שטייט אויך אזוי ווי ער זאגט, ווען דער רב האט דאס געהערט האט ער געזאגט אז דאס קען נישט זיין עס איז נישטא אזא רמב״ם.

אבער דער בחור האט זיך געהאלטן ביי זיינעם אז עס איז יא דא אזא רמב״ם. דער רב איז שוין געווארן אביסל בייז און פרעגט אים שוין מיט א שטיקל כעס, ״וואו איז דער רמב״ם?״ זאגט אים דער בחור אין הלכות קידוש החודש... דא צולאכט זיך שוין דער רב אין זאגט מיט א געלעכטער, ״דער רמב״ם איז גאר אין הלכות קידוש החודש?״ מיר רעדן דאך פון שיעבודא דאורייתא און ווי קומט דאס ענין פון שיעבודא דאורייתא צו הלכות קידוש החודש? גיב מיר דעם רמב״ם איך וויל זעהן צי עס איז דא אזא רמב״ם... איז דער בחור צוגעגאנגען צום ספרים שאנק, און ארויסגענומען דעם רמב״ם, און ער האט עס געגעבן פאר דעם רב. דער רב נעמט דעם רמב״ם, און מישט אים אויף, און דער עולם איז

געשטאנען אויף זייערע שפיץ פינגער, און דער רב האט געמישט און געמישט ביז ער איז צוגעקומען צו הלכות קידוש החודש, און ער גיט א קוק אריין אין רמב"ם אריין, און צו זיין איבעראשונג זעהט ער דארט א "טויזנטער לעי"... ער איז קודם אביסל צומישט געווארן אבער ער האט באלד געכאפט וואס דאס מיינט... און נאך א פאהר מינוטן פון מעיין זיין אין דעם "טויזנט לעי'עדיגען רמב"ם", האט ער געזאגט פאר דעם בחור, "ביסט טאקע גערעכט, אין רמב"ם שטייט טאקען בפירוש אזוי ווי דו זאגסט!" און ער האט דעם טויזנטער שיין אריינגערוקט אין טאש אריין און געענדיגט דעם פארהער, און ביז א פאהר שעה איז דער בחור משה קאננער א חתן געווארן...

צ"ו) והנה, אינמיטן שרייבן פון די אויבערשטע מעשה האב איך מיך דערמאנט פון נאך אן ענליכע מעשה ווי עס איז געשלאסן געווארן א שידוך דורך א חכמה פון א קלוגען איד, און ביי די מעשה בין איך אליין געווען דערביי. די מעשה איז געווען מיט יאהרן צוריק אין די נייטרא ישיבה, ווען אין א גרינעם מיטוואך איז ארויסגעקומען אין די ישיבה אריין עפעס א איד וואס האט אויסגעזעהן צו זיין אין זיינע מיטעלע יאהרן, און ער האט זיך אוועק גענעצט ביי א טישל נישט ווייט פון דעם טישל וואו איך אין מיין חברותא זענען גענעסן (אין די נייטרא ישיבה איז געווען קליינע טישלעך און יעדע חברותא האט געהאט אן עקסטער טישל), דער איד האט געעפנט עפעס א ספר, אבער ער האט מער געקוקט אויף אונזער טישל ווי אין ספר אריין. והנה, ווי איך האב שוין אויבן דערמאנט איז ביי אונז אין די ישיבה געווען אן עלטערער איד וואס האט געהייסן ר' **אשר שוועבעל** ז"ל, וואס איז געווען א גרויסער תלמיד חכם און א בקי בכל מקצועות התורה און דערצו איז ער נאך געווען זעהר א קלוגער איד, ער איז געווען א גרויסער חלק פון טאג אין בית המדרש, און ווען ער איז געווען אין בית המדרש פלעגן צו אים אייביג צוקומען בחורים און אים געפרעגט פארשידענע זאכן. איינער האט געפרעגט וואו דער פסוק שטייט, און איינער האט געפרעגט וואו די גמרא שטייט, וכדומה וכדומה, און ער האט יעדן איינעם געענטפערט כיד השם הטובה עליו.

ווען דער אויבען דערמאנטער איד איז אריינגעקומען אין בית המדרש

אריין, איז דער ר׳ אשר ז״ל פונקט געווען אין בית המדרש, און ער האט באמערקט ווי דער איד זעצט זיך אנידער אקעגן אונזער טישל, און מישט אויף א ספר און קוקט גארנישט אריין אינ׳ם ספר, נאר ער האלט אין איין קוקן אויף אונז, האט ער באלד פארשטאנען אז דא האנדלט זיך וועגן א שידוך. דער איד האט מסתמא א טאכטער א שידוך צוטוהן, און מען האט אים מסתמא אהנגעטראגן איינעם פון אונז, דהיינו אדער מיך אדער מיין חברותא, און וועגן דעם איז ער אריסגעקומען, ער האט געוואלט אבזערווירן דעם בחור וואם מען האט אים אהנגעטראגן (צום סוף האט זיך טאקע אריסגעשטעלט אז מען האט אים אהנגעטראגן מיין חברותא). אזוי ווי דער רבי אשר ז״ל איז נישט געווען א איד פון היינטיגן דור (וואס ווייסט נישט אז מען דארף יענעם צו העלפן צו א שידוך נאר פארקערט מען מיינט אז מען מעג יענעם קאליע מאכן א שידוך), נאר ער איז געווען א איד פון אלטן דור וואס האט געוואוסט אז יעדער דארף צו העלפן צו א שידוך, האט ער אויך געוואלט צו העלפן צום שידוך, אבער מיט וואס האט ער געקענט צו העלפן?

איז אים איינגעפאלן אזא פלאן. עס איז אים איינגעפאלן אז ווען א בחור וועט אים עפעס קומען פרעגן, וועט ער זאגן אז ער קען אים יעצט נישט ענטפערן, ער פילט זיך נישט גוט, און ער וועט אים הייסן ער זאל גיין מיך און מיין חברותא פרעגן וואס ער האט צו פרעגן. אומר ועושה, אזוי ווי עס איז צו אים צוגעקומען א בחור עפעס פרעגן, האט ער געזאגט אז ער פילט זיך נישט גוט, און ער האט אים געשיקט צו מיר און צו מיין חברותא. און אזוי ווי צו מיר און צו מיין חברותא פלעגן ממילא אסאך מאהל צוקומען בחורים פרעגן א פשט אין א גמרא אדער אין א תוספות׳ל פון דעם וואכענדיגן שיעור, ווייל מיר זענען געווען פון די עלטסטע און פון די בעסטע בחורים אין די ישיבה, און יעצט איז נאך צוגעקומען ר׳ אשר׳ס שואלים, האט זיך באלד געמאכט ביי אונזער טישל א לאנגע שורה פון שואלים וואס האבן געווארט אין די רייע אונז עפעס צו פרעגן. ר׳ אשר ז״ל איז זיך שיין געזעסן אין די זייט און געקוואלן פון זיין שטיקל ארבעט.

ווידער דער איד, ווען ער האט געזעהן די שורה, איז ער ממש ארויס

פון די כלים. ער איז פשוט צומישט געווארן, ער האט קודם געמיינט אז עס איז נאר א חלום, אבער ער האט באלד איינגעזעהן אז עס איז נישט קיין חלום, נאר עס איז א רעאליטעט. איז ער באלד צוגעלאפן צום טעלעפאן און טעלעפאנירט קיין ניו יארק צום שדכן וואס איז נאך געווען ביי זיין ארבעט אין עפעס א פאבריק, און ער האט אים געזאגט אז ער זאל שוין נאך פון די פאבריק טעלעפאנירן מיין חברותא׳ס עלטערן, און אראנזשירען א בעשוי נאך אויף היינט ביינאכט, ווייל ער וויל נאך היינט ביינאכט ברענגן טעלער דער שדכן האט אזוי געטוהן, ער האט באלד טעלעפאנירט די עלטערן פון מיין חברותא, און מיין חברותא האט באלד באקומען א טעלעפאן פון זיינע עלטערן אין ניו יארק, אז ער מוז שוין אהיימקומען, און נאך יענע נאכט האט מען געבראכן טעלער למזל טוב, א דאנק די חכמה פון ר׳ אשר שוועבעל ז״ל (ואגב איז דער מדובר - דהיינו מיין געוועזענער חברותא - היינט צוטאג א רב אין בארא פארק).

צ״ז) והנה, ווען איך האב דערציילט די מעשה פאר מיינ׳ס א ידיד וואס איז אויך א נייטרער תלמיד נאר אביסל יונגער פון מיר, האט ער מיר דערציילט אן ענליכע מעשה פון הרה״ג **המפורסם וכו׳ וכו׳ מו״ה ר׳ יצחק זאב מאיער** ז״ל, דער מחבר פון מהרש״א הארוך, וואס איז געווען פון די ערשטע ראשי ישיבות פון די נייטרא ישיבה. ער האט געוואוינט אין וויליאמסבורג, אבער ער איז א גאנצע וואך געווען אין די ישיבה אין מאונט-קיסקא. ער פלעגט ארויסצוקומען זונטאג אינדערפרי, און אהיים פארן דאנערשטאג ביינאכט. ער פלעגט געבן זיין שיעור און נאכדעם פלעגט ער ארויף גיין אין זיין שטוב אריין און געלערנט פאר זיך א גאנצן טאג.

איינמאהל איז צו אים צוגעקומען א טאטע פון א בחור וואס האט געלערנט אין די ישיבה, און ער האט זיך פאר אים באקלאגט אז מען האט שוין גערעדט עטליכע שידוכים פאר זיין בחור, און ביי א פאהר זאכן האט עס שוין געהאלטן נאנט, און ווען דער אבי הנערה איז ארויסגעפארן אין די ישיבה אריין אים אביסל נאכקוקן, איז געווארן אויס שידוך און ער ווייסט נישט פארוואס. דער בחור לערנט גוט און ער דאוונט גוט און ער האלט מיט אלע סדרים פון די ישיבה, און אין חיצוניות זעהט ער אויך גוט

אויס, אזוי אז ער ווייסט נישט פארוואס מען ווערט פון אים אהנגעקילט. נאר איין זאך ער איז אפשר אביסל א שטילער ער זיצט זיך אויף זיין פלאץ און לערנט און פערטיג, און עס קען זיין - האט דער פאטער געזאגט - אז דאס איז דער חסרון וואס מען ווערט פון אים אהנגעקילט ווען מען קומט אים נאכקוקן, און וואס איז דא צו טוהן צו דעם.

ווען ר׳ יצחק זאב ז״ל האט דאס געהערט, האט עס אים זעהר וויי געטוהן, כאטש דער בחור האט ביי אים קיינמאהל נישט געלערנט, ווייל זיין שיעור איז נאר געווען ביז צו די 16 יאהר, און דער בחור איז געקומען אין די ישיבה ערשט נאך די 16 יאהר, אבער עס האט אים פונקט אזוי וויי געטוהן ווי ער וואלט געווען זיין תלמיד. האט ער געזאגט פאר׳ן פאטער, ״הער אויס דאס נעקסטע מאהל ווען מען ווערט דיר אהנטראגן א שידוך, און מען ווערט ווילן אהנקוקן דעם בחור, זאלסטו נישט זאגן מען זאל אים גיין אהנקוקן אין די ישיבה, נאר דו זאלסט זאגן אז דו ווערסט אים אריינברענגען אין שטאט אריין צו א משפחה שמחה - וואס טרעפט זיך ביי דיר מסתמא כסדר, ווייל דו ביזט פון א גרויסע משפחה - און דארט ווערט מען אים קענען זעהן, און א נאכט פאר די שמחה זאלסטו מיך אהנרופן אין די ישיבה אריין און מען ווערט זעהן עפעס צו טוהן״. ״גוט״ - זאגט אים דער פאטער - ״איך ווער אזוי טוהן״.

ער האט טאקע אזוי געטוהן. א פאהר וואכן נאכדעם האט מען אים ווידער אהנגעטראגן א פאסענדן שידוך, און מען האט אים געפרעגט וואו מען קען אהנקוקן דעם בחור. האט ער געזאגט אז ער ווערט אים אריינברענגען צו א חתונה פון די משפחה וואס גייט בקרוב זיין און דארט ווערט מען אים קענען אהנקוקן. א נאכט פאר די חתונה האט דער איד טעלעפאנירט ר׳ יצחק זאב׳ן ז״ל, אז מארגן גייט זיין א חתונה און מען קומט אהנקוקן זיין זוהן. האט ר׳ יצחק זאב געזאגט, ״גוט, איך קום אויך צו די חתונה״. האט אים דער איד געפרעגט, ״איהר זענט דען געלאדנט?״ האט ר׳ יצחק זאב געזאגט, ״ניין! אבער עס מאכט נישט אויס, דער חתן׳ס צד ווערט מיינען אז איך קום מצד הכלה, און די כלה׳ס צד ווערט מיינען אז איך קום מצד החתן, און עסן עס איך ממילא נישט, און ביים בענטשן וועל איך אוועקגיין, איך זאל זיי נישט מאכן פראבלעמען מיט די כיבודים״,

בקיצור ער קומט צו די חתונה.

צומארגנס נאכ׳ן שיעור, האט זיך ר׳ יצחק זאב אויפגעהויבן, און איז אריינגעפארן קיין ניו יארק צו די חתונה. א קאר האט ער נישט געהאט, האט ער געמוזט פארן מיט די באן וואס איז געווען א גרויס געמוטשעכץ. דער באן פארט נאר ביז גרענד-צענטראל, און פון דארט האט ער געמוזט נעמען א סאבוועי און נאכדעם נאכאמאל איבערשטייגן. בקיצור, עס איז געווען א נסיעה פון כמעט דריי שעה פון זיין שטוב אין די ישיבה ביז קיין וויליאמסבורג וואו די חתונה איז געווען. ווען ער איז אהנגעקומען קיין וויליאמסבורג, איז ער אפילו נישט אהיימגעגאנגען, נאר ער איז גראד געגאנגען צו די חתונה וואו ער איז אהנגעקומען פונקט נאך די חופה אזוי ווי ער האט געוואלט, ווייל ער האט נישט געוואלט אהנקומען צו די חופה און מאכן פראבלעמען פאר די מחותנים מיט די כיבודים. בקיצור, ער איז אריינגעקומען צו די חתונה, און ווען די מחותנים האבן אים געזעהן האבן זיי אים זעהר שיין אויפגענומען, זיי האבן אים באלד ארויף געפירט צום אויבן-אהן, און זיי האבן אים געהייסן וואשן. ער האט נישט געוואלט, און ער האט געזאגט אז ער וועט עסן אביסל מזונות און ער האט זיך אוועקגעזעצט.

פלוצים איז דער בחור, דהיינו דער מדובר אריינגעקומען. אזוי ווי רבי יצחק זאב האט אים געזעהן, האט ער זיך אויפגעשטעלט און ער האט אים ארויפגערופן צום אויבן-אהן אונטער זיך, און ער האט זיך צו אים אויסגעדרייט און מיט אים אהנגעהויבן צו שמועסן. קודם האט ער מיט אים געשמועסט אין לערנען און נאכדעם האט ער מיט אים געשמועסט פון אנדערע זאכן, ווי למשל מיט וועמען ער איז געקומען, און מיט וועמען ער פארט צוריק, און וואס ער זאגט צום וועטער, וכדומה. בקיצור, ער האט מיט אים געשמועסט אפשר א שעה, ביז מען האט אהנגעהויבן צו טאנצן, און דאן האט ער אים באפרייט, ער האט אים געזאגט ער זאל אויך גיין טאנצן. אבער באלד נאכ׳ן טאנצן האט ער אים ווידער צוגערופן, און ער האט מיט אים ווייטער געשמועסט ביז צום בענטשן. אינצווישן איז אריינגעקומען דער אבי הנערה אהנקוקן דעם בחור, און ווען ער האט געזעהן ווי ר׳ יצחק זאב דער ראש ישיבה האלט אין איין שמועסן מיט

אים, האט עס אים זעהר געפעלן, ווייל אויב דער ראש ישיבה קען מיט אים אזוי לאנג רעדן איז א סימן אז ער איז א בחור מיט א תוכן. און א טאג שפעטער איז דער בחור א חתן געווארן מיט די טאכטער פון דעם איד [כ].

צ"ח) און איידער איך ענדיג שרייבן וועגן די ענינים פון שידוכים, וויל איך נאך דערציילן איין מעשה וועגן דעם ענין וואס וועגט איבער

[כ] ואגב האט מיר דער ידיד דערציילט נאך א מעשה, און דאס מאהל פון הרה"ג המפורסם וכו' וכו' ר' בנימין חיים שטיינער ז"ל, דער מחבר פון דעם ספר בירורי השיטות אויף מסכת קידושין וואס איז געווען א שטיק צייט א ראש ישיבה אין די נייטרא ישיבה. און כאטש עס ליגט אין די מעשה א שטיקל וועלטל אויך, אבער מען קען דערפון אויך זעהן ווי ווייט עס איז זיי געגאנגען אין לעבן צוצוהעלפן צו א שידוך. עס איז געווען אין די ישיבה א בחור וואס איז געווען זעהר א פיינער בחור, ער איז געווען אן ערליכער, ער האט געדאווענט ערליך, און ער האט קיינעם נישט געטשעפעט, נאר פארקערט ער האט ליב געהאט צו טוהן יענעם טובות, און אזוי ווייטער, אבער א גרויסער למדן איז ער נישט געווען. ער איז געווען אביסל א פעשער, אבער ער האט זיך זעהר פריש געהאלטן. ער האט זיך יעדן אינדערפרי לאנג געזייפט, און נאכדעם האט ער א גאנצן פארמיטאג געשמעקט פון די שמעקעדיגע זייפן מיט וועלכע ער פלעגט זיך זייפן.

איינמאהל איז ארויסגעקומען א איד אהנקוקן דעם בחור, און ער האט אים זעהר געפעלן. ער האט באשלאסן אז אויב דער ראש ישיבה וועט אויף אים זאגן גוטס, גייט ער אים נעמען פאר אן איידעם. איז ער צוגעגאנגען צו ר' בנימין חיים שטיינער"ן ז"ל, און ער האט אים געפרעגט וואס ער זאגט צו דעם בחור. האט אים ר' בנימין חיים שטיינער ז"ל געענטפערט אין די מינוט בזה הלשון, "ווער? דער בחור? דער בחור איז א געשמאקער בחור" (עס איז אים געקומען דאס ווארט "געשמאק" אין מויל אריין ווייל דער בחור פלעגט טאקע אייביג "שמעקן" פון די זייפן ווי מיר האבן אויבן געשריבן). מער האט דער איד נישט געדארפט, ער איז מיט דעם ענטפער געווען זעהר צופרידן, און א טאג שפעטער האט מען געבראכן טעלער. דער בחור איז א חתן געווארן מיט די טאכטער פון דעם איד וואס האט זיך נאכגעפרעגט ביי ר' בנימין חיים שטיינער"ן ז"ל (ואגב האט מיר מיין ידיד געזאגט, אז ער קען דעם מדובר און אויך דעם מדובר פון ר' יצחק זאב זצ"ל, און ער האט מיר געזאגט אז זיי זענען צוויי זעהר חשוב'ע אידן וואס האבן אויפגעשטעלט משפחות לשם ולתפארת).

אלע ביז יעצטיגע מעשיות. די מעשה איז פון רבי עקיבא איגר זצ״ל וואס איך האב געהערט מיט יאהרן צוריק פון אן עלטערן איד. די מעשה איז ביי מיר זעהר חשוב ווייל מען קען זיך פון איהר אסאך ארויסלערנען, און אזוי ווי די מעשה איז ביי מיר אזוי חשוב וועל איך זי דערציילן פון אנהייב אז מען זאל אפילו ווייסן ווי אזוי איך בין צוגעקומען צו די מעשה. וזה החלי:

מיט יאהרן צוריק, וועז איך האב נאך געלערנט אין די ישיבה, איז דארט קראנק געווארן א בחור און דער דאקטאר האט פעסטגעשטעלט אז ער האט ל״ע רעאמאטיש פיבער, און ער מוז אריינגיין אין שפיטאל. דער בחור איז אריינגעגאנגען אין דעם בית ישראל שפיטאל וואס געפינט זיך אין ניו יארק, און ער איז דארט נעבעך אהנגעלעגן א לענגערע צייט. און א פאהר וואכן נאכדעם ווי ער איז אריינגעגאנגען אין שפיטאל, בין איך מיט א חבר אים געפארן באזוכן (ער איז געלעגן אין א גרויסע שטוב מיט 24 מענטשן, און יענע צייטן זענען נאך געווען אין די שפיטעלער אזיינע גרויסע שטיבער וואס מען האט גערופן א (WARD)), און מיר זענען ביי אים געזעסן א שטיקל צייט און מיר זענען ארויסגעגאנגען.

ביים ארויסגיין, האבן מיר באמערקט אז עס ליגט אין די שטוב נאך אן עלטערער איד מיט א לאנגע ווייסע בארד. האבן מיר זיך ביי אים אפגעשטעלט, און אים געפרעגט וואס ער טוהט און ווער ער איז, בקיצור, מיר האבן מיט אים געמאכט א שמועס, און מיר זענען באלד געווואויר געווארן אז מיר רעדן דא מיט א לובלינער איד פון פריערדיגן דור, וואס איז מלא וגדוש מיט תורה און חסידות. מיר האבן אים געפרעגט פארשידענע זאכן און נאכדעם האט ער אונז געפרעגט עטליכע זאכן, ער האט אונז געפרעגט וואו מיר לערנען און וואס מיר לערנען. האבן מיר אים געענטפערט אז מיר לערנען און די נייטרא ישיבה און מיר לערנען מסכת גיטין. האט ער אונז געבעטן מיר זאלן אים עפעס נאכזאגן א שיינע קשיא אדער א שיינעם תירוץ. האב איך אים נאכגעזאגט א שיינע קשיא פון רבי עקיבא איגר אויף דף ב׳ ע״ב רש״י ד״ה ורבנן הוא דאצריך וכו׳, פון וועלכע איך בין בשעת׳ן זעהן שטארק נתפעל געווארן, און אינמיטן נאכזאגן די קשיא בין איך נאכאמאהל נתפעל געווארן פון די שיינע קשיא,

און וועז איך האב געענדיגט האב איך פאר התפעלות מוסיף געווען און געזאגט אז, "**ראם איז א רבי עקיבא איגר!**" וועז דער איד האט געהערט ווי איך האב געזאגט אז, "דאס איז א רבי עקיבא איגר". האט ער אונז געזאגט, "**זעצט ענק, און איך וועל ענק זאגן וואם א רבי עקיבא איגר איז**".

מיר האבן זיך אראפגעזעצט, און דער איד האט אנגעהויבן צו דערציילן, אז נעבן די גרויסע שטאט פויזן, ווי רבי עקיבא איגר איז געווען רב, איז געווען א קליין שטעטעלע, און אין דעם קליינעם שטעטעלע האט געוואוינט א איד וואס איז געווען א גרויסער עם הארץ, ער איז אבער געווען א גרויסער עושר, וואס האט געהאט פעלדער און וועלדער און נאך פארשידענע פארמעגנס. דער איד האט געהאט א געראטענע טאכטער א בת יחידה, און אזוי ווי ער האט נאך געקענט פאר אן איידעם געבן קעסט אויך, האט ער פארשטאנען אז אים קומט א שיינער שידוך, און ער האט באשלאסן אז ער וועט זיך נישט משדך זיין נאר מיט א רב אדער מיט א רבי'ן, און נישט מיט א פשוט'ן רב אדער מיט א פשוט'ן רבי'ן נאר עס האט געמוזט זיין מיט א גרויסן רב אדער מיט א גרויסן רבי'ן. כאטש ער האט אפילו נישט געווואוסט מיט וואס פארא לעפל מען עסט דאס, ווייל ווי געזאגט איז ער געווען א גרויסער עם הארץ, אבער דאך האט ער זיך נאר געוואלט משדך זיין מיט א רב אדער מיט א רבי'ן, מען האט דעם איד געהאלטן אין איין אהנטראגן שידוכים, אבער וועז מען האט אים געזאגט אז עס איז נישט א רבני'שער אדער א רבי'שער שידוך, האט ער מער נישט געוואלט הערן דערפון.

איינמאהל האט זיך פאר איינעם פון די לצים פון שטעטעלע פארגלוסט אביסעלע לוסטיג צו מאכן אין שטעטעלע. איז ער אריבער געגאנגען צו דעם איד - וואס האט געוואוינט אביסל אויסער דעם שטעטל, און פלעגט נישט קומען אין שטעטל אריין נאר שבת צום דאוונען - און ער האט אים געזאגט אז ער האט פאר אים זעהר א שיינעם שידוך. האט דער איד אים געפרעגט, "מיט וועמען?" האט ער אים געזאגט, מיט רבי עקיבא איגר'ן וואס איז דער רב פון די גרויסע שטאט פויזן. וועז דער איד האט געהערט וועמען ער טראגט אים אהן, האט ער באלד אויפגענומען דעם שידוך,

כאטש ער האט נישט אהנגעהויבן צו וויסן וועד רבי עקיבא איגר איז, אבער דאס איז אים נישט געווען קיין נפקא מינה, דער עיקר איז ביי אים געווען אז דאס איז דער רב פון די גרויסע שטאט פויזן. בקיצור, דער איד האט אויפגענומען דעם שידוך, און דער שדכן דער לץ האט אים געזאגט, אז יעצט וועט ער פארן קיין פויזן אהנטראגן דעם שידוך פאר רבי עקיבא איגר׳ן, און שבת ווען ער וועט אים טרעפן ביים דאווענען, וועט ער אים זאגן וואס רבי עקיבא איגר האט געענטפערט. עס פארשטייט זיך אז דער ׳שדכן׳, אדער בעסער געזאגט דער ׳לץ׳, האט אפילו נישט געטראכט פון פארן קיין פויזן, ער האט זיך נאר פשוט געוואלט אביסל אונטערהאלטן און טרייבן ליצנות אויפ׳ן חשבון פון דעם תמימות׳דיגן איד. ער איז טאקע גראד צוריק געגאנגען אין שטעטל אריין, און מבשר געווען פאר זיינע חברים אז שבת גייט זיין לוסטיג.

וכך הוה, אזוי איז טאקע געווען, עס איז אהנגעקומען דער שבת, און דער איד איז געקומען דאווענען אין בית המדרש אריין ווי געווענליך. ער פלעגט קומען פרי און אהיים גיין שפעט, ווייל ער האט נישט געקענט גוט עברי, און ממילא האט דאס דאווענען ביי אים זעהר לאנג געדויערט, ער פלעגט אהיים גיין ממש דער לעצטער. אבער דער לץ מיט זיינע חברה האבן געווארט אין בית המדרש ביז ער איז פערטיג געווארן, און אזוי ווי ער איז פערטיג געווארן, איז דער לץ צו אים צוגעגאנגען און אים געזאגט אז ער איז געווען אין פויזן (וואס האט זיך נישט אהנגעהויבן און נישט אויסגעלאזט), און ער האט אהנגעטראגן דעם שידוך פאר רבי עקיבא איגר׳ן, און רבי עקיבא איגר האט געזאגט אז אויב איהר זענט מסכים צום שידוך איז ער אויך מסכים צום שידוך... ווען דער איד האט דאס געהערט, האט ער נישט לאנג אריינגעטראכט נאר ער האט באלד געזאגט אז ער איז מסכים!! ״נו אויב אזוי״ - זאגט אים דער לץ - ״קומט אייך א מזל טוב!״ און ער שטרעקט אויס די האנט און גיט אים, ״מזל טוב מזל טוב״, און באלד נאך אים זענען די גאנצע חברה צוגעגאנגען צו דעם איד, און אים געגעבן מזל טוב, און זיי האבן אים אויפגעהויבן אויף די אקסלען און זיי האבן זיך מיט אים לוסטיג געמאכט.

דער איד האט אבער נאך נישט געוואלט אהנעמען דעם מזל טוב, ער

האט גע׳טענה׳ט אז עס קומט אים נאך נישט א מזל טוב, ווייל דער בחור איז נאך נישט געווען אויף א בעשוי, און עס קען זיין אז ווען דער בחור וועט קומען וועט אים זיין טאכטער נישט געפעלן און עס וועט ווערן אויס שידוך. אבער דער לץ האט אים באלד בארואיגט. ער האט אים געזאגט אז ביי רבנים קומט מען נישט אויף א בעשוי, ביי רבנים קוקט מען נישט פאר די חתונה. דער איד איז אבער נאך אלץ נישט געווען רואיג, ער האט גע׳טענה׳ט אז מען האט נאך נישט געשריבן תנאים, און ווי לאנג מען האט נישט געשריבן תנאים קען נאך די אנדערע צד חרטה האבן און אויס שידוך. האט אים דער לץ ווידער בארואיגט און אים געזאגט אז מיט רבנים שרייבט מען נישט תנאים, רבנים גלייבט מען אויפ׳ן ווארט. נאכדעם האט זיך שוין דער איד בארואיגט, און ער האט אהנגענומען דעם מזל טוב און ער איז באלד אהיים געגאנגען אהנזאגן די גוטע בשורה פאר זיין ווייב און זיין טאכטער, אז דער רב פון פויזן האט מסכים געווען צום שידוך און די טאכטער איז א כלה... און עס פארשטייט זיך אז עס איז געווארן א גרויסע שמחה אין שטוב, זיי האבן דאך נישט גע׳חלומ׳ט אז די גאנצע מעשה איז א ליצנות.

פון די אנדערע זייט איז ביי דעם לץ מיט די חברה אויך געווען א גרויסע שמחה, ווייל אזא קרבן האבן זיי שוין לאנג נישט געהאט. זיי האבן זיך מיט אים זהר גוט אונטערהאלטן, און נישט נאר איין מאהל נאר אסאך מאהל. ווייל א שידוך קען מען דאך לאנג אויסציען, און דער לץ האט עס טאקע לאנג אויסגעצויגן. ער האט יעדן שבת געווארט אין בית המדרש ביז דער איד איז פערטיג געווארן מיט זיין דאוונען, און נאכדעם איז ער צו אים צוגעגאנגען, און ער האט אים געזאגט אז ער איז די וואך ווידער געווען אין פויזן, און ער האט אים געברענגט א שליחות פון רבי עקיבא איגר׳ן. א וואך שפעטער האט ער אים ווידער געזאגט אז ער איז געווען אין פויזן, און ער האט אים ווידער געברענגט א שליחות פון רבי עקיבא איגר׳ן. אזוי האט ער אים יעדע וואך געברענגט א שליחות פון רבי עקיבא איגר׳ן. איינמאהל איז געווען דאס שליחות אז רבי עקיבא איגר האט געבעטן ער זאל אים מוחל זיין וואס ער האט נאך נישט געשיקט מתנות פאר די כלה. איינמאהל איז געווען דאס שליחות אז רבי עקיבא איגר האט געבעטן ער זאל אים מוחל זיין וואס ער איז אים נאך נישט

געקומען באזוכן וכדומה, און אלעס האט זיך נישט אהנגעהויבן און נישט אויסגעלאזט כמובן. און די אלע מחילות האט געמוזט זיין ברבים, דהיינו דער איד האט זיך געמוזט אויפשטעלן אויפ׳ן באלעמער, און שרייען 3 מאהל מיט זיין גאנצן כח, ״סלחתי כדברך, **איך בין מוחל פאר רבי עקיבא איגר׳ן**״, און די חברה - וואס זענען יעדן שבת געווארן גרעסער און גרעסער - האבן זיך געהאלטן ביי די זייטן.

וועז דער לץ איז פערטיג געווארן מיט די מחילה שליחות׳ן, האט ער זיך געזומען צו די חתונה. ער האט אים איינמאהל א שבת געזאגט, אז רבי עקיבא איגר האט אים געבעטן ער זאל אים זאגן אז ער ווייסט אז ער וואלט געדארפט פערזענליך צו אים אריבער קומען, ווייל דעם חתן׳ס צד דארף אריבער קומען צו די כלה׳ס צד איבערשמועסן אלע זאכן וואס איז נוגע צו די חתונה, נאר אזוי ווי ער איז א רב האט ער נישט קיין צייט אריבערצוקומען, על כן מוז ער עס טוהן דורך א שליח, און ״ער האט טאקע מיך געמאכט פאר דעם שליח, און ער האט מיר געזאגט איך זאל אייך בעטן מען זאל שוין מאכן די חתונה״. עס פארשטייט זיך אז דער איד האט מסכים געווען. א שבת שפעטער האט אים דער לץ געזאגט, אז רבי עקיבא איגר האט געבעטן אז די חתונה זאל זיין אין פויזן. דער איד האט אויף דעם אויך מסכים געווען. א שבת שפעטער האט אים דער לץ געזאגט, אז רבי עקיבא איגר האט געבעטן מען זאל מאכן די חתונה דעם און דעם טאג ווייל דער טאג קומט אים גוט אויס. דער איד האט צו דעם אויך מסכים געווען, ער וועט זיך דאך נישט גיין קריגן מיט׳ן רב פון פויזן. בקיצור עס איז פאר דעם לץ געלונגען קובע צו זיין א זמן החתונה אויך.

א שבת פאר דעם אויסגעטראכטן זמן החתונה, האט דער לץ געזאגט פאר דעם איד, אז אייד׳ער ער פארט צו די חתונה וועט ער צו אים אריבערקומען, און ער וועט אים געבן די פונקטליכע אדרעס פון דעם מחותן - דהיינו פון רבי עקיבא איגר׳ן - וואס האט אים געזאגט אז ער וואלט שוין אויף זיי מיט גרויס פרייד. א טאג פאר די אויסגעטראכטע חתונה איידער דער איד איז געפארן, איז טאקע דער לץ מיט זיינע חברים צו אים אריבערגעקומען, און זיי האבן אים געגעבן די אדרעס פון רבי

עקיבא איגר׳ן, און זיי האבן אים געהאלפן אהנלאדענען דעם וואגען מיט די אלע זאכן וואס ער האט מיטגענומען צו די חתונה. נאכדעם האט זיך דער איד מיט זיין ווייב און די טאכטער - וואס האט געדארפט זיין די כלה - אויך ארויפגעזעצט אויף דעם וואגען און זיי זענען געפארן צו די חתונה קיין פויזן. דער לץ מיט זיין חברה האבן אים באגלייט מיט טענץ און מיט געזאנג, און געשעפט נחת פון דעם שטיקל וואס זיי האבן אהנגעטוהן דעם תמימות׳דיגען איד מיט זיין משפחה.

יעצט וועלן מיר מאכן בקיצור, דער איד מיט זיין ווייב און די טאכטער זענען אהנגעקומען קיין פויזן וועו עס איז שוין געווען נאכט, און זיי זענען גראד צו געפארן צום שטאט׳ס רב - דהיינו צו זייער ׳מחותן׳ רבי עקיבא איגר׳ן - מיינענדיג אז רבי עקיבא איגר מיט זיין רביצין וואלטן שוין אויף זיי מיט א געדעקטן טיש מיט לעקעך און ברוינפן ווי עס פאסט אויפצונעמען מחותנים. דערווייל אבער זענען זיי געווארן זעהר ענטוישט, זיי זענען אריין געקומען אין רבי עקיבא איגר׳ס הויז, און קיינער האט אויף זיי נישט געווארט און קיינער האט זיי נישט אויפגענומען, נישט מיט לעקעך און ברוינפן און אפילו נישט אהן לעקעך און בראנפען. זיי האבן דארט אין איינעם פון די שטיבן געזעהן עטליכע מענטשן זיצן און וואלטן, אבער דאס זענען געווען שואלים וואס האבן געווארט אריינצוגיין צו רבי עקיבא איגר׳ן אין שטוב אריין צו פרעגן א שאלה אדער אן עצה, אבער פון מחותנים איז קיין חלום נישט געווען. בקיצור, דער איד איז אינגאנצן צומישט געווארן, ער האט נישט געווואוסט וואס דא טוהט זיך, ער האט נישט געקענט פארשטיין וויי דאס קען זיין אז קיינער האט אויף זיי נישט געווארט, און קיינער האט זיי נישט אויפגענומען. ער האט זיך אבער געטרייסט אז עס מוז זיין אז עס איז געשעהן עפעס אן אומגעראכטענע זאך, וואס האט אויפגעהאלטן און צודרייט דעם חשבון פון די מחותנים, אבער זיי וועלן מסתמא באלד ארויסקומען זיי שיין אויפצונעמען. ער האט זיך אויסגעדרייט צו זיין ווייב און טאכטער, און ער האט זיי געזאגט, ״לאמיר זיך זעצן, די מחותנים וועלן זיכער באלד ארויסקומען און אונז אויפנעמען״.

בקיצור, זיי האבן זיך אראפגעזעצט אין דעם וואלט-צימער און

געווארט ביז מען וועט זיי קומען אויפנעמען. דערווייל זענען שוין אלע שואלים וואס זענען געווען פאר זיי אריינגעגאנגען צו רבי עקיבא איגר׳ן אין שטוב אריין, און עס איז שוין געקומען די רייע אויף זיי אריינצוגיין צו רבי עקיבא איגר׳ן, און די שואלים וואס זענען געקומען נאך זיי האבן זיי טאקע געזאגט אז זיי קענען שוין אריינגיין צו רבי עקיבא איגר׳ן. אבער זיי האבן געזאגט אז זיי זענען די מחותנים און זיי דארפן נישט אריינגיין צו רבי עקיבא איגר׳ן נאר רבי עקיבא איגר דארף ארויסקומען צו זיי און ער וועט אודאי באלד ארויסקומען זיי אויפנעמען, און דערווייל מעגן די שואלים אריינגיין.

די שואלים האבן נישט פארשטאנען וואס די מענטשן רעדן, אבער אזוי ווי מען האט זיי געזאגט אז זיי מעגן אריינגיין זענען זיי אריינגעגאנגען און דער איד מיט זיין ווייב און טאכטער זענען געבליבן זיצן. בקיצור, די שואלים זענען אריינגעגאנגען איינער נאכ׳ן אנדערן ביז עס איז שוין נישט געווען ווער עס זאל אריינגיין. וועז רבי עקיבא איגר האט געזעהן אז עס קומט שוין מער קיינער נישט אריין, און עס איז שוין זעהר שפעט, האט ער זיך אויפגעהויבן און ער איז ארויסגעגאנגען פון זיין צימער זיך אפרועז. אזוי ארויסגייענדיג באמערקט ער אז עס זיצט נאך אין דעם וואַרט-צימער א איד מיט א אידענע און א טאכטער. איז ער צו זיי צוגעגאנגען און ער האט זיי געפרעגט וואס זיי ווילן. וועז דער איד האט אהנגעקוקט ר׳ עקיבא איגר׳ן האט ער פארשטאנען אז דאס איז דער רב אליין, האט ער אים געזאגט, ״וואס הייסט וואס מיר ווילן? מיר זענען דאך אייערע מחותנים און דאס איז די כלה וואס גייט מארגן חתונה האבן מיט אייער זוהן?!...״

וועז רבי עקיבא איגר האט דאס געהערט, איז ער געווארן ווייס ווי די וואנט, און אלע אברים האבן אין אים אנגעהויבן צו ציטערן. ער האט באלד געכאפט אז דא איז געשעהן א שרעקליכע מעשה. ווידער דער איד, וועז ער האט געזעהן ווי רבי עקיבא איגר איז געווארן ווייס ווי די וואנט, און ווי אלע אברים האבן אים אהנגעהויבן צו ציטערן, האט ער אהנגעהויבן צו פארשטיין און צו כאפן אז מען האט אים דא אהנגעשטעלט א מיאוס שטיקל. דער לץ האט אים אויסגענארט. אזוי

ווי ער האט דאס פארשטאנען, האט ער אהנגעהויבן זיך צו אנטשולדיגן פאר רבי עקיבא איגר׳ן, ער האט געבעטן רבי עקיבא איגר׳ן ער זאל אים אנטשולדיגן, ווייל עמיצער האט אים אויסגענארט... דאס ווייב מיט די טאכטער האבן אויך אהנגעהויבן צו פארשטיין וואס דא איז געשעהן, און עס האט זיי באלד אהנגעהויבן צו רינען טרערן פון די אויגן, און דעם איד האט אויך אנגעהויבן צו שטיקען די טרערן. ער האט זיך נאכאמאהל פארענטפערט פאר רבי עקיבא איגר׳ן, און ער האט זיך מיט אים געזעגנט. דערנאך האט ער מיט זיין ווייב און די טאכטער זיך אויסגעדרייט און געוואלט ארויסגיין זיך גוט אויסווינען, ווייל בפני רבי עקיבא איגר׳ן האבן זיי נישט געוואלט ווינען זיי האבן אים נישט געוואלט ווי טוהן.

אבער רבי עקיבא איגר האט זיי נישט געלאזט ארויסגיין. רבי עקיבא איגר האט זיי אריינגערופן צו זיך אין צימער אריין און ער האט זיי געהייסן זיצן. און ער האט זיי געזאגט, "הערטס אויס, וועז איך וואלט געהאט א זוהן א שידוך צו טוהן וואלט איך מיך מיט ענק משדך געווען. אבער ווי עטס זעהטס בין איך שוין אן אלטער איד, און איך האב שוין נישט קיין זוהן א שידוך צו טוהן. נאר פונקט איז די וואך געקומען מיין זוהן ר׳ שלמה מיט זיין משפחה מיך באזוכן, און ער האט נאך יא א זוהן א שידוך צו טוהן, וועל איך אים אריינרופן און איך וועל אים הייסן אז ער זאל זיך מיט ענק משדך זיין, דאס הייסט ער זאל נעמען ענקער טאכטער פאר זיין זוהן..."

רבי עקיבא איגר האט באלד אריינגערופן זיין זוהן, און ער האט אים געזאגט, "הער אויס, דו ווייסט דאך אז איך האב שוין נישט קיין זוהן א שידוך צו טוהן, איך האב שוין ב"ה אלע מיינע קינדער חתונה געמאכט, אבער גלייב מיר" - האט רבי עקיבא איגר ממשיך געווען - "אז טאמער איך וואלט נאך יעצט געהאט אז זוהן חתונה צו מאכן, וואלט איך אים חתונה געמאכט מיט די טאכטער פון דעם איד. אבער דו האסט דאך נאך יא א זוהן חתונה צו מאכן, בעט איך דיך דו זאלסט אים חתונה מאכן מיט די טאכטער פון דעם איד, און איך זאג דיר צו אז עס וועט פון דעם זיווג ארויסקומען גרויסע תלמידי חכמים און גרויסע צדיקים". וועז רבי שלמה איגר האט געהערט וואס דער פאטער האט אים פארגעשלאגען, האט עס

אים זעהר נישט געשמעקט. ער האט געהאט א געלונגענעם זוהן, און דא הייסט אים דער פאטער ער זאל פאר אים נעמען א טאכטער פון א דארפ׳ס איד. האט ער געבעטן דעם פאטער ער זאל אים נאך לאזן איבערטראכטן די זאך ביז מארגן, און מארגן וועט ער אים געבן א תשובה. אבער רבי עקיבא איגר האט געזאגט, ״ניין! דו מוזט מיר שוין נאך היינט ביינאכט געבן א תשובה״.

בקיצור רבי שלמה איגר האט נישט געהאט קיין ברירה, אז דער טאטע הייסט איז געהייסן, און ער האט מסכים געווען צום שידוך. מען האט באלד אריינגערופן דעם בחור, און מען האט געבראכן א טעלער, און מזל טוב מזל טוב מזל טוב, רבי שלמה איגר׳ס זוהן און רבי עקיבא איגר׳ס אייניקל איז א חתן געווארן מיט די טאכטער פון דעם דארפ׳ס איד. רבי עקיבא איגר האט געשטראלט פאר שמחה אז ער האט זוכה געווען צו ראטעווען א אידישע טאכטער (מיט איהרע עלטערן) פון א גרויסע בושה, און מסתמא האט זיך דאס גאנצע פמליא של מעלה מיט דעם מיטגעפרייט. דער איד מיט די אידענע און די טאכטער זענען צוריק אהיים געפארן בשמחה ובטוב לב.

עד כאן, ביז אהער האט אונז דער לובלינער איד דערציילט. און ער האט מסיים געווען און אונז געזאגט, ״**דאס איז א רבי עקיבא איגר!**״ אזא קשיא וואס עטס האטס מיר נאכגעזאגט פון רבי עקיבא איגר׳ן האט אן אנדערער אויך געקענט פרעגן, אבער אוועק צו געבן זיין אייגן קינד כדי א אידישע טאכטער זאל נישט פארשעמט ווערן, דאס קען נישט קיין אנדערער, דאס האט נאר געקענט א רבי עקיבא איגר זי״ע (ואגב האט אונז דער לובלינער איד געזאגט, אז ער האט נאך געקענט די קינדער און די אייניקלעך וואס זענען ארויס געקומען פון דעם זיווג, און זיי זענען טאקע געווען קדושים וטהורים אזוי ווי רבי עקיבא איגר האט צוגעזאגט, זי״ע).

והנה, איידער מיר גייען ווייטער, דארפן מיר זיך אביסל אפשטעלן און אריינטראכטן אין די מעשה, און זיך ארויסנעמען א מוסר השכל ווי ווייט מען דארף אכטונג געבן נישט ווי צו טוהן קיין שום מענטש ובפרט בעניני שידוכים. מיר דארפן זיך מאכן א קל וחומר, אז רבי עקיבא איגר

האט געאפפערט זיינ׳ס א קינד כדי צו פֿארמיידן א ווייטאג פאר א אידישע טאכטער, כאטש ער האט גארנישט געהאט צו טוהן דערמיט, ווייל דער לץ איז דאך געווען דער וואס האט גורם געווען די ווייטאג. איז דאך א כל-שכן אז מען טאר יענעם נישט גורם זיין בידים א ווייטאג. אבער ליידער איז דאס היינט געווארן הפקר. וועז יענער האלט שוין ביים שליסן א שידוך קען מען קומען און קאליע מאכן דעם שידוך, און מען מאכט זיך נישט א חשבון הנפש וואס מען טוהט דערמיט.

בדידי הוה עובדא, ביי מיר אליין איז געווען אזא מעשה וועז איך בין געקומען קיין אנטווערפן א חתן וועלן. איך בין געקומען מיט די שיף, ווייל די מאמע ע״ה האט נאך מורא געהאט צו פארן מיט אן עראפלאן, און די רייזע האט געדויערט 5 טעג. מיר זענען ארויסגעפארן פון ניו יארק פרייטאג און אהנגעקומען קיין אנטווערפן מיטוואך. אינצווישן צייט איז עמיצער אין ניו יארק געווארן דערפון, האט ער דאנערשטאג ביינאכט - וועז איך בין שוין געווען אין אנטווערפן - טעלעפאנירט צו מיין שווער, און ער האט אים אהנגעטראגן א בחור פון אר״י וואס האט געמוזט ארויס פון אר״י וועגן מיליטער, און ער האלט זיך יעצט אויף אין וויען, ער האט געזאגט עפעס א נאמען אויך. ער האט געזאגט אז דער בחור איז מיט אלע מעלות, ער איז א יחסן און א תלמיד חכם און א קלוגער עס איז ממש אין בדומה לו. מיין שווער האט אלעס אויסגעהארכט, ער האט אים אבער געזאגט אז יעצט האלט ער אינמיטן אן ענין, און טאמער פון דעם וועט נישט ווערן וועט מען זעהן. דערווייל איז ב״ה פון דעם יא געווארן און יענע זאך איז אראפ פון טיש.

יעצט הערט און שטוינט. א פאהר וואכן נאכדעם איז דער שווער צופעליג געווען און וויען האט ער געטראכט אז ער וועט זיך נאכפרעגן נאך דעם בחור ווייל ער האט געהאט נאך א טאכטער אין די רייע. בקיצור, ער האט זיך נאכגעפרעגט, און עס האט זיך ארויסגעשטעלט אז לא דובים ולא יער, עס איז קיינמאהל נישט געווען אזא בחור אין וויען. דער חברה מאן פון ניו יארק האט פשוט אויסגעטראכט א בחור. ער האט געהאט א חשבון אז דער שווער וועט דערווייל דעם שידוך מיט מיר אפשטעלן, און ער וועט זיך אינטערעסירן אויף דעם בחור פון וויען, און ביז ער וועט

געוואויר ווערן אז אזא בחור איז נישט געשטויגען און נישט געפלויגען, וועל איך דערווייל אהיים פארן - ווייל איך וועל מיך דאך שעמען פשוט ארומצודרייען אין אנטוווערפן - און דער שידוך מיט מיר וועט ח"ו בטל ווערן. בקיצור אזוי ווייט האלטן מיר שוין. און איך הער אז היינט איז דאס ליידער מעשים בכל יום וואס מען מאכט קאליע פערטיגע אדער האלב פערטיגע שידוכים, און מען מאכט זיך נישט א חשבון הנפש וואס מען טוהט, מען פארשעמט יענעם און אסאך מאהל צוברעכט מען יענעם בגשמיות וברוחניות, און מען פארגעסט כי על כל אלה יביאך האלקים במשפט, השם ישמרנו מהם ומהמונם.

צ"ט) יעצט וועלן מיר צוריק גיין קיין סערעט ווי מיר האבן געהאלטן. דער בעל עגלה האט אונז צוגעפירט צו עפעס א חורבה אין וועלכע מיר האבן אויף דערווייל אריינגעלייגט אונזערע פעקלעך, און אן אהנגעקויפטער פאליציאנט האט זיי אביסל געהיטן. און מיר זענען דערווייל געגאנגען זוכן עפעס אן אכסניא אז מיר זאלן קענען אהין אריבערפירן די זאכן און איבערנעכטיגען די נאכט, און נאכדעם וועט מען זעהן וואס מען טוהט וויייטער. מיר האבן אבער גארנישט געטראפן, ווייל ווי געזאגט זענען אין סערעט נאך נישט געווען קיין אידן, און גוים האבן אונז נישט געוואלט אריינענעמען. און צו לאנג האבן מיר נישט געקענט זוכן, ווייל מיר האבן געמוזט באלד צוריק גיין צו די חורבה, ווייל דער פאליציאנט האט זיך געקענט אוועקגיין און אלע זאכן איבערלאזן אויף הפקר. דערווייל איז די נאכט צוגעפאלן און מיר זענען געבליבן נעכטיגען אין די חורבה. מיך און מיין ברודער האבן די עלטערן ארויפגעלייגט אויף די פעקלעך און מיר זענען איינגעשלאפן, און זיי האבן זיך צו אונז צוגעזעצט, דער טאטע פון איין זייט און די מאמע פון די אנדערע זייט, אכטונג צו געבן אז מיר זאלן נישט אראפ-פאלן, און זיי האבן געטראכט אז זיי וועלן אויך אביסל איינדרימלען אזוי זיצנדיגערהייט, און זיי האבן טאקע איינגעדרימלט.

אבער לאנג האבן זיי נישט געדרימלט, זיי האבן זיך באלד אויפגעכאפט וויייל זיי האבן געהערט עפעס רודערן אין די חורבה. קודם האבן זיי געמיינט אז דאס זענען רומענישע גוים וואס האבן זיך שטילערהייט אריינגעכאפט עפעס צו גנב'ענען אבער זיי האבן זיך באלד איבערצייגט

אז דאס זענען נישט רומענישע גוים, נאר דאס זענען רומענישע "מייז" וואס זענען אונז געקומען לייסטען געזעלשאפט ("קיפען קאמפאני" ווי מען זאגט אויף ענגליש). וועז עס וואלט געווען רומענישע גוים וואלט נאך געווען א האלבע צרה, ווייל רומענישע גוים וואלט מען נאך אפשר געקענט פאריאגען מיט סטראשען אז מען גייט רופן די פאליציי וכדומה. אבער מיט די רומענישע מייז האט מען גארנישט געקענט טוהן, ווייל זיי האבן נישט מורא פאר די פאליציי, פאר זיי האט מען נאר געדארפט אביסל סם אדער 'מייזל כאפערס', וואס מיר האבן נישט געהאט. עס איז אונז נישט איינגעפאלן מיטצונעמען פון טשערנאוויץ סם מיט מייזל כאפערס.

בקיצור דער טאטע און די מאמע האבן שוין יענע נאכט נישט צוגעמאכט קיין אויג, זיי האבן זיך א גאנצע נאכט געראנגלט מיט די מייז. זיי האבן זיי געיאגט און געיאגט אז זיי זאלן נישט צוקומען נאנט צו אונז קינדער, אבער די מייז האבן זיך נישט געלאזט. זיי האבן געהאלטן אז זיי האבן אין די חורבה א דין קדימה, ווייל זיי זענען דארט שוין אלטע תושבים און מיר זענען דאך נאר ניי געקומענע גרים. דער טאטע און די מאמע האבן שוין געווארט עס זאל ווערן טאג, אז זיי זאלן שוין קענען אנטלויפן פון סערעט, אבער דער טאג האט זיך נישט אזוי געאיילט צו קומען. סוף כל סוף איז ער אהנגעקומען, און אזוי ווי ער איז אהנגעקומען - עס איז געווארן טאג - האבן די מייז אביסל נאכגעלאזט. זיי זענען זיך צוריק ארייגעגאנגען אין זייערע לעכער, און עס איז געווארן א שטיקל וואפן-שטילשטאנד (אויף ענגליש הייסט עס א cease fire). דער טאטע האט שוין אויסגענוצט דעם cease fire. ער האט שנעל אפגעדאווענט און געלאפן זוכן א פערד אין וואגען צו אנטלויפן פון סערעט.

עס האט נישט לאנג געדויערט, ער האט באלד געטראפן א פערד מיט א וואגען און מען האט אלע זאכן ארויף געלייגט אויף דעם וואגען און מען איז געפארן. מען האט אבער נישט געוואוסט ווהו אהין צו פארן, אזוי אז וועז דער בעל עגלה האט געפרעגט דעם טאטען ווהו אהין ער וויל פארן, האט אים דער טאטע געענטפערט אז ער וויס נישט. ער האט געבעטן דעם בעל עגלה ער זאל אים אויסרעכענען עטליכע שטעטעלעך

וואס זענען נישט צו ווייט פון דא. האט ער אים אויסגערעכנט א פאהר שטעטעלעך ובתוכם דאס שטעטל 'דאראהאי'. ווען דער טאטע האט געהערט פון 'דאראהאי', האט ער אים געהייסן פארן קיין דאראהאי, ווייל דאראהאי האט אים עפעס געזאגט. ער האט שוין געהאט געהערט פון א דאראהאי'ער רבי וואס איז א שטיקל משפחה מיט די מאמע'ן, און אפשר וואוינט ער נאך אין דאראהאי.

ויסעו מסערעט ויחנו בדאראהאי

ק) בקיצור ויסעו מסערעט ויחנו בדאראהאי. מיר זענען ב"ה ארויס פון סערעט און מיר זענען אין א מזל'דיגע שעה אהנגעקומען קיין דאראהאי. אין דאראהאי האבן מיר שוין ב"ה געטראפן אידן (עס זעהט אויס אז פון דאראהאי האט מען נישט דעפארטירט). מיר האבן זיי געפרעגט צי עס וואוינט דא א "צדיק" (אין יענע געגנט האט מען א רבי'ן גערופן א צדיק), האבן זיי אונז געענטפערט אז יא, און זיי האבן אונז אנגעוויזן וואו ער וואוינט. זענען מיר באלד אהין צוגעפארן, און עס איז טאקע געווען דער דאראהאי'ער רבי וואס מיר האבן געמיינט דהיינו הרה"צ וכו' ר' **העניך פרענקל זצ"ל**, וועלכער האט אונז זעהר ווארעם אויפגענומען. ער האט גוט געקענט דעם טאטנ'ס משפחה, ווייל ער איז ערשט געקומען וואוינען קיין דאראהאי אין די דרייסיגער יאהרן למספרם, און ביז דעמאלסט האט ער געוואוינט אין גאליציע אין ריישא, אזוי אז ער האט געקענט דעם טאטנ'ס גאנצע משפחה.

און מיט די מאמע'ן איז ער אפילו געווען א שטיקל קרוב אויך. ווייל ער איז געווען פון די זעלבע פרענקל'ס וואס דער זיידע הרה"צ ר' **אברהם יהושע העשל פרענקל זצ"ל** (דער מאן פון די באבע טאבעלע ע"ה) איז געווען. בקיצור ער האט זיך מיט אונז זעהר געפרייט. עס דאכט זיך מיר אז ער האט דעמאלסט געהאט אין שטוב 2 ערוואקסענע זוהן און 3 ערוואקסענע

טעכטער[כא], און ער האט זיי אלע צוגעשטעלט אונז צו באדינען און ארויסהעלפן. זיי האבן אונז באלד געדונגען עפעס א שטיבל אין זעלבן הויז וואו זיי האבן געוואוינט, און עס איז געבליבן אז עסן וועלן מיר ביי זיי, און א גאנצן טאג וועלן מיר אויך זיין ביי זיי, נאר ביינאכט וועלן מיר אריבערגיין אין דעם געדונגענעם צימערל צו שלאפן, ווייל צו שלאפן האבן זיי נישט געהאט קיין פלאץ פאר אונז.

וכך הוה, מיר זענען טאקע א גאנצן טאג געבליבן ביי זיי, און דער טאג איז ב"ה זעהר גוט אריבערגעגאנגען. מיר האבן אבער שוין געווארט עס זאל ווערן נאכט מען זאל זיך שוין קענען אביסל אויסשלאפן, ווייל מיר זענען שוין א היפשע פאהר נעכט נישט געשלאפן (און וועט איך זאג "מיר" מיין איך נישט מיך און מיין ברודער ווייל איך און מיין ברודער זענען יא אביסל געשלאפן, נאר איך מיין דעם טאטען און די מאמע'ן זיי זענען שוין א פאהר נעכט גארנישט געשלאפן), און וועט שמועסט נאך פון די לעצטע צוויי נעכט וואס מיר זענען אין זיי נישט נאר גארנישט געשלאפן נאר מיר האבן זיך נאך אין זיי גוט געמוטשעט. די ערשטע נאכט פון די צוויי נעכט האבן מיר זיך א האלבע נאכט געשלעפט אויף דעם וואגען צום גרענץ און די אנדערע העלפט נאכט זענען מיר געשטאנען ביי די קאנטראלע פון די גרענץ און דערנאך האבן מיר אריבער געטראגן די פעקלעך אריבער דעם גרענץ. די צווייטע נאכט האבן מיר זיך דאך א גאנצע נאכט געראנגעלט מיט די סערעטער מייז, אזוי אז מיר האבן שוין געווארט עס זאל ווערן נאכט, מיר זאלן זיך שוין קענען אביסל אויסשלאפן.

[כא] די עלטסטע פון די שוועסטערס איז באלד נאכדעם געווארן אונזער מומע עמו"ש. די מאמע ע"ה האט זי געזעהן און זי איז איהר שטארק געפעלן, האט זי באלד נאכדעם ווי זי איז געקומען קיין טעמעשוואר, מודיע געווען פאר'ן זיידען (וואס איז אינצווישן געקומען פון פולין און זיך באזעצט אין גרויסווארדיין), אז זי האט געזעהן ביים דראהאי'ער רבי'ן זעהר א געלונגענע טאכטער, און זי האלט אז זי איז זעהר פאסענד פאר איהר ברודער ר' זלמן שליט"א. דער זיידע האט זיך באלד גענומען צו טוהן אין די זאך און ביז א פאהר חדשים האט מען געבראכן טעלער, דער פעטער זלמן שליט"א איז א חתן געווארן מיט די מומע רבקה תחי' דעם דראהאי'ער רבי'נס טאכטער, און אין שנת תש"ו איז געווען די חתונה טאקע אין דראהאי.

אזוי ווי עס איז געווארן נאכט, זענען מיר טאקע אריינגעגאנגען און דעם געדונגענעם צימערל - וואס האט אויסגעזעהן צו זיין אומבאנוצט פאר א לענגערע צייט - און מיר האבן זיך געלייגט שלאפן.

אבער לאנג זענען מיר נישט געשלאפן, ווייל מיר האבן באלד באקומען פרישע געסט. דאס מאהל איז עס געווען א מחנה מיט "וואנצען" וואס זענען אונז געקומען מקבל פנים זיין. זיי האבן אונז אנגעהויבן צו בייסן אז עס איז געווען א פחד. מיר האבן זיך אהנגעהויבן צו קראצן ביז עס איז געריגען בלוט. דער טאטע האט געזאגט, אז ער האט אסאך ליבער די סערעטער מייז ווי די דאראהאי׳ער וואנצען, בקיצור מען איז ווייטער א גאנצע נאכט נישט געשלאפן. אינדערפרי ווען מיר זענען אריינגעקומען צו דעם דאראהאי׳ער רבי׳ן אין שטוב, און זיי האבן אונז אנגעקוקט, האבן זיי זיך דערשראקן. מיר זענען געווען צוביסן און צוקראצט, צובלוטיגט און צובויילט, עס איז געווען ממש א שרעק ווי מיר האבן אויסגעזעהן. האבן זיי באשלאסן אז מען וועט אונז מער נישט לאזן אוועקגיין שלאפן מיר האבן געמוזט ביי זיי בלייבן שלאפן. די צוויי בחורים זענען ערגעץ געגאנגען שלאפן און מיר האבן באקומען זייער שטוב.

ק״א) אין דאראהאי האט דער טאטע דאס ערשטע מאהל זייט דעם אנהייב פון די מלחמה געהאט אביסעלע מנוחה. אבער לאנג האט די מנוחה אין דאראהאי נישט אנגעהאלטן, ווייל דארט איז ער נעבעך געווואויר געווארן פון דעם גרויסן חורבן וואס די דייטשן ימ״ש האבן אהנגעמאכט אין גאנץ אייראפע. ביז ער איז געקומען קיין דאראהאי, האט ער געמיינט אז די דייטשן ימ״ש האבן נאר חרוב געמאכט בוקאווינא ווייל בוקאווינא איז געווען - פאר זייער אריינקומען - אונטער די קאמוניסטן, און ממילא האבן זיי געהאט א תירוץ צו מאכן א חורבן פון בוקאווינא, זיי האבן געקענט טענה׳ן אז די אידן האבן מיטגעארבעט מיט די קאמוניסטן קעגן די דייטשן, אבער אין פולין און אין טשעכן און אין גאנץ אייראפע וואו די קאמוניסטן זענען נישט געווען, האבן זיי דאך נישט געקענט טענה׳ן אז די אידן האבן מיטגעארבעט מיט די קאמוניסטן, און ממילא האט ער געמיינט אז זיי האבן נישט געקענט מאכן אזא חורבן.

חאטש ער האט נאך אין יאהרע 41׳ געהערט - פון די פוילישע אידן וואס זענען אנטלאפן קיין טשערנאוויץ - אז די דייטשן באפאלן אידן און הרג׳ענען אידן. אבער פון א טאטאלע פארניכטונג פון די אידן האט ער נישט גע׳חלומ׳ט. ער האט געמיינט אז זיי מאכן פשוט פאגראמען אויף די אידן אזוי ווי מען פלעגט אייביג מאכן פאגראמען אויף די אידן, אבער אז זיי האבן פארטריבן אלע אידן פון אלע שטעט און שטעטלעך פון גאנץ אייראפע און זיי פארשיקט קיין ׳אוישוויץ׳ אדער קיין ׳מיידאנעק׳ וכדומה, וואו מען האט זיי אלע פארברענט, פון דעם האט ער נישט געהאט קיין אהנונג, דאס איז ער ערשט געוואויר געוארן אין דאראהאי. עס פארשטייט זיך אז אזוי ווי ער איז פון דעם געוואויר געוארן האט עס אים אינגאנצן צוגענומען דאס ביסעלע מנוחה וואס ער האט אנגעהויבן צו האבן אין דאראהאי, ובפרט וועז ער האט נאך געהערט אז צווישן די שטעט און די שטעטלעך וואס זענען חרוב געוארן האבן זיך אויך געפונען די שטעט און די שטעטלעך ווי עס האבן געוואוינט זיין גאנצע משפחה דהיינו זיין טאטע און זיינע ברידער און זיינע שוועסטער, זיינע פעטערס און זיינע מומעס, זיינע חברים און זיינע גוטע פריינט, און דאס אלעס איז געגאנגען אין אויוון אריין, אדער אומגעקומען דורך אנדערע מיתות משונות ר״ל. דאס האט אים נישט נאר צוגענומען זיין ביסעלע מנוחה וואס ער האט אנגעהויבן צו האבן אין דאראהאי נאר פארקערט עס האט אים נאך מער צובראכן ווי ער איז געווען ביז ער איז געקומען קיין דאראהאי.

איבערהויפט האט אים שטארק צובראכן דאס וואס ער האט פארשטאנען, אז זיין טאטע דהיינו דער זיידע הרה״צ **מו״ה רבי נפתלי צבי זצ״ל** והי״ד, פון וועמען ער האט געהאלטן עולם ומלואו, איז אויך אומגעקומען אין דעם גרויסן חורבן. ער האט געהאלטן אז זיין טאטע איז געווען דער גרעסטער תלמיד חכם און דער גרעסטער ערליכער איד. וועז מען האט אמאהל אויף איינעם געזאגט אז ער איז א תלמיד חכם, האט דער טאטע זיך אנגערופן, ״א תלמיד חכם איז געווען מיין טאטע״. וועז מען האט אמאהל אויף איינעם געזאגט אז ער איז אן ערליכער איד, האט דער טאטע זיך אנגערופן, ״אן ערליכער איד איז געווען מיין טאטע״.

ובאמת איז זיין טאטע - דהיינו דער זיידע ר׳ נפתלי הערש זצ״ל - טאקע געווען גאר א גרויסער מענטש, איך וועל אי״ה שפעטער אין חלק ה׳, אים אביסל באשרייבן באריכות. אבער יעצט וועל איך נאר ברענגען איין מעשה פון כ״ק אדמו״ר מפשעווארסק מו״ה ר׳ יענקעלע זי״ע, פון וועלכע מיר וועלן האבן א שטיקעלע השגה ווי גרויס דער זיידע ר׳ נפתלי הערש זי״ע איז געווען (און פון די מעשה וועלן מיר אויך זעהן די אפענע אויגן פון כ״ק אדמו״ר מפשעווארסק מו״ה ר׳ יענקעלע זי״ע).

ק״ב) די מעשה איז פארגעקומען בערך מיט פופצן יאהר צוריק אין א גרינעם נאכמיטאג, וועז עפעס א איד פון אמעריקא - א ידיד פון מיין ברודער ר׳ משה שליט״א, האט אים אנגערופן אויפ׳ן טעלעפאן, און אים געבעטן ער זאל פערזענליך אריין גיין צו כ״ק אדמו״ר מפשעווארסק מו״ה ר׳ יענקעלע זי״ע, און ער זאל ביי אים מזכיר זיין זיינ׳ס א קינד וועמען מען גייט דארט אין אמעריקא באלד אפעריכטן (אין אמעריקא איז געווען ניין אזייגער אינדערפרי און אין אנטווערפן איז שוין געווען דריי אזייגער נאכמיטאג). אזוי ווי מיין ברודער ר׳ משה שליט״א האט אראפגעלייגט דעם טעלעפאן, האט ער זיך באלד אויפגעהויבן און אריבער געגאנגען צו ר׳ יענקעלע׳ן זי״ע - וואס איז נאך דעמאלסט געווען בבריאות השלימות - מזכיר זיין זיין ידיד׳ס קינד. נאר איין פראבלעם האט מיין ברודער ר׳ משה שליט״א געהאט, דאס איז וואס ער האט זיך אויפ׳ן וועג דערמאנט אז ער איז אין יענעם טאג נישט געווען אין מקוה - ווייל ער איז געווען שטארק פארקילט - און אין א טאג וואס ער איז נישט געווען אין מקוה, פלעגט ער נישט אריינגיין צו ר׳ יענקעלע׳ן זי״ע, און צו קיין שום רבי׳ן פון זיינע רבי׳ס, אזוי אז ער האט א פאהר מינוט נישט געווארט וואס צו טוהן. אבער ער האט לאנג נישט געטראכט, נאר אזוי ווי ער איז אהנגעקומען צו ר׳ יענקעלע׳ס בית מדרש, איז ער גראד אראפ געגאנגען אין די מקוה אריין, וועלכע איז שוין אפילו געווען אביסל קאלט, ווייל עס איז שוין געווען 3 אזייגער נאכמיטאג, אבער ער האט אויף גארנישט געקוקט און ער האט זיך גע׳טובל׳ט, ועלה ונסתפג, און ער איז ארויף געגאנגען צו ר׳ יענקעלע׳ן וואס האט נאך דעמאלסט געווארינט אויפ׳ן ערשטן שטאק .

וועז ער איז ארויף געקומען צו ר׳ יענקעלע׳ן האט ער געזעהן אז די

טיהר איז פארמאכט האט ער פארשטאנען אז ר׳ יענקעלע האט זיך זיכער אהנגעלענט[כב]. האט ער זיך אנידער געזעצט אין די פאדערשטע שטוב און געווארט ביז מען וועט עפענען די טיהר פון ר׳ יענקעלע׳ס שטוב און מען וועט קענען אריינגיין. אינצווישן האט זיך זיין בארד און פיאות

[כב] ומענין לענין באותו ענין וועל איך דא דערציילן וואס איך האב געהערט באלד נאכדעם ווי ר׳ יענקעלע ז״ל איז געווארן רבי. דהנה, עס איז באקאנט פאר יעדן וואס פלעגט אריינקומען אין פשעווארסקער בית המדרש, אז איידער ר׳ יענקעלע ז״ל איז געווארן רבי, פלעגט ער זיך יעדן נאכמיטאג אראפגעלייגן אויף א באנק און בית המדרש צו כאפן א דרימל און זיך אביסל אויסרוהען, און נאכדעם ווי ער איז געווארן רבי האט ער זיך ווייטער געוואלט אראפלייגן אויף א באנק אין בית המדרש זיך אביסל אויסרוהען, אבער די גבאים האבן דאס מער נישט צוגעלאזט זיי האבן גע׳טענה׳ט אז עס פאסט נישט פאר א רבי׳ן צו שלאפן אויף א באנק אין בית המדרש, דאס וועט מאכן דעם רבי׳ן ביליג אין די אויגן פון די חסידים, זיי האבן מיט אים גע׳טענה׳ט און גע׳טענה׳ט, ביז ער האט זיך געמוזט אונטערגעבן און איז מיט זיי ארויפגעגאנגען צו זיין שטוב זיך אהנלאנען אויף זיין בעט, און בשעת ער איז מיט זיי ארויפגעגאנגען האט ער זיי געזאגט בתמימות מיט א קרעכץ בזה הלשון, ״דאס ביסעלע עולם הזה וואס איך האב נאך געהאט, האט עטס מיר אויך צוגענומען״. דאס הייסט אין אנדערע וועלטער אז דאס אהנלאנען זיך נאכמיטאג אויף די באנק אין בית המדרש און כאפן א דרימל איז געווען זיין גאנצע עולם הזה, הפלא ופלא.

און אז מען רעדט פון א זאך וואס די גבאים האבן געוואלט ער זאל טוישן נאכדעם ווי ער איז געווארן רבי, האב איך מיך דערמאנט פון נאך אזא זאך, און דאס איז וואס ער פלעגט יעדן פרייטאג נאכמיטאג אריינלייגן אין אלע בית הכסא׳ס פון הויז געשניטענע פאפיר, אז מען זאל האבן אויף שבת געשניטענע פאפיר. מיט דעם האט ער געטוהן צוויי זאכן, קודם האט ער געטוהן א חסד מיט׳ן עולם מען וועט האבן פאפיר (די וועלט דערציילט אז דער הייליגער חוזה פון לובלין האט אויך ליב געהאט צו טוהן אזא מין חסד מיט׳ן עולם ער פלעגט ער״ש טיילן קעמעלעך אין די מקוה), און נאבדעם האט ער נאך דערמיט מונע געווען פון חילול שבת. אבער די גבאים האבן אים דאס אויך נישט געוואלט לאזן טוהן, זיי האבן גע׳טענה׳ט אז דאס פאסט אויך נישט פאר א רבי׳ן. אבער ביי דעם האט ער זיך שוין נישט געלאזט, ער האט זיי געזאגט מיט א ווערטל אז דאס איז דברים שבצנעא, און דברים שבצנעא מעג א רבי אויך טוהן, און ער האט דאס נאך ווייטער געטוהן א פאהר יאהר זי״ע.

אינגאנצן אויסגעטרוקענט, אז עס איז אוממעגליך געווען צו דערקענען אז ער איז געווען אין מקוה. בערך נאך א שעה וואַרטן האט מען געעפנט די טיהר, און מיין ברודער ר׳ משה שליט״א איז אריינגעגאנגען צו ר׳ יענקעלע׳ן. וועז ער איז אריינגעקומען אין שטוב אריין, האט אים ר׳ יענקעלע זעהר שיין אויפגענומען, ער האט אים געזאגט, ״אה ברוך הבא ר׳ משה״, און ער האט אהנגעהויבן צו רעדן פון זיידען ר׳ נפתלי הערש זצ״ל. ער האט אים געזאגט בזה הלשון, ״אוי האסטו געהאט א זיידען!״ און ער האט ממשיך געווען, ״דאס ערשטע מאהל וואס איך האב געזעהן דיין זיידען ר׳ נפתלי הערש׳ן איז געווען אין צאנז אין טאג פון די צאנזער יאהרצייט, ער איז געשטאנען אין געשמועסט מיט זיין ברודער ר׳ **יצחק אלעזר** ז״ל און מיט נאך איינעם. דיין זיידע האט מיר זעהר געפעלן, עס האט מיך אנגעכאפט א חשק צו כאפן מיט אים א שמועס, נו, וואס מיינסטו האב איך געטוהן? איך בין קודם געגאנגען אין מקוה אריין! און כ׳האב מיך געטובל׳ט! און נאכדעם בין איך צו אים צוגעגאנגען און מיט אים געכאפט א שמועס וואס איז געווען אזוינס און אזעלעכס״ (וואס דער שמועס איז געווען האט ער אים נישט געזאגט).

וועז מיין ברודער ר׳ משה האט דאס געהערט איז ער געווארן וויס ווי די וואנט, ער איז ארויס פון די כלים, ווייל ער האט שוין געהאט געערעדט מיט ר׳ יענקעלע׳ן ז״ל ממש הונדערטער הונדערטער מאהל, און ר׳ יענקעלע האט אים נאך קיינמאהל נישט דערציילט די מעשה. נאר יעצט וועז ער האט מרגיש געווען ברוח קדשו אז ער איז געגאנגען אין מקוה אריין איידער ער איז געקומען מיט אים רעדן, יעצט האט אים ר׳ יענקעלע ז״ל דערציילט די מעשה, וואס האט געמיינט צו זאגן אז ער איז אמאהל געגאנגען אין מקוה אריין איידער ער איז געגאנגען רעדן מיט זיין זיידען ר׳ נפתלי הערש ז״ל. עכ״פ מיר קענען זהען פון די מעשה ווי גרויס דער זיידע ר׳ נפתלי הערש זי״ע איז געווען, אז איידער ר׳ יענקעלע ז״ל האט מיט אים געוואלט רעדן איז ער קודם געגאנגען אין מקוה אריין, זכותם יגן עלינו. אי״ה שפעטער וועל איך באשרייבן דעם זיידען הרה״צ ר׳ נפתלי הערש זצ״ל והי״ד אין א באזונדערן פרק.

ס פ ר

שאלות ותשובות

דברי חיים

חלק ראשון

אשר אספתי ולקטתי את אשר נמצא אצלי מהתשובות
שהשבתי ופלפלתי עם גדולי חכמי דורינו

אבני הצעיר והחיל בישראל בקראי שמי

חיים הרב דק' צאנז

הוגה ע"י הרבנים נכדי המחבר שליט"א

נדפס פ"א בחיי המחבר וצוקלה"ה בשנת תרל"ה ועתה נדפס שנית
בהספמות ותקונים רבות ע"י הרבנים החסידים המופלגים הרה"ש הרב

מוה' שמואל הלברשטאם נ"י
בהרב הגו' המפורסם דפ"ק שליט"א.

ונכד הרב מוה' נפתלי צבי אונגר נ"י חתן הרב הגו"ל.

בארדיאב בשנת תרס"ב

בדפוס מכובני מוה' יוסף מאיר בלייער נ"י נמכובני מסחדיד ומ"י פוסי

פנחס בלייער זיל מטונקאטש.

Druck von M. BLAYER BARTFELD, 1901

דאס איז א קאפיע פונעם שער בלאט פונעם צווייטען דרוק פון דברי חיים
וואס דער זיידע ר' נפתלי הערש זצ"ל האט געדרוקט נאך בחייו פון זיין שווער
הרה"ק ר' משה מבארדיוב זי"ע וואס האט אים איבערגעגעבן דעם זכות ההדפסה
בתורת נדוניא

ק״ג) יעצט וועלן מיר צוריק גיין קיין דאראהאי, וואו מיר זענען נישט געווען מער ווי 4 אדער 5 וואכן, ווייל אין דאראהאי האט דער טאטע נישט געזעהן קיין שום תכלית. דאראהאי איז געווען א קליין שטעטל און ער האט נישט געזעהן ווי אזוי ער וועט דארט קענען צוקומען צו עפעס. אזוי אז ער האט באשלאסן צו פארן אין א גרויסע שטאט אריין, ער האט באשלאסן צו פארן קיין טעמעשוואר וואס איז געווען א גרויסע שטאט מיט א שיינעם קיבוץ היימישע אידן, און אין א גרויסע שטאט מיט א שיינעם קיבוץ פון היימישע אידן איז בעסער סיי פאר גשמיות און סיי פאר רוחניות. כאטש בוקארעסט איז געווען א גרעסערע שטאט און דער קיבוץ אידן אין בוקארעסט איז אויך געווען גרעסער, פונדעסטווייניגן האט דער טאטע באשלאסן צו פארן קיין טעמעשוואר, ערשטנס ווייל ער האט געהערט אז אין טעמעשוואר איז דער עולם מער היימישער ווי אין בוקארעסט, אין בוקארעסט איז מער א צוזאמגעלאפענער עולם. צווייטנס ווייל אין טעמעשוואר האבן מיר געהאט נאנטע משפחה, און אין בוקארעסט האבן מיר קיינעם נישט געהאט. אין טעמעשוואר האט די מאמע געהאט א פעטער ה״ה הרה״צ וכו׳ מו״ה ר׳ **ארון לייב לייפער זצ״ל**, וועלכער איז באקאנט געווען אלס **טעמעשוואר רבי**, זיין רביצין די מומע רחל פערל ע״ה, איז געווען א שוועסטער פון די באבע שפרינצא מירל ע״ה (די מאמע׳ס מאמע), זיי זענען געווען טעכטער פון דעם עלטער זיידען הרה״צ וכו׳ מו״ה ר׳ **אלעזר אלימלך וואלדמאן זצ״ל**, און זיי האבן אונז טאקע אויפגענומען מיט ביידע הענט.

דער טאטע האט דארט אויך געהאט א נאנטן קרוב, א גארליצער אייניקל, ה״ה הרה״צ וכו׳ מו״ה ר׳ **חיים שלמה הורוויץ זצ״ל פון סטריזוב**. עס פארשטייט זיך אז עס האט מער געצויגן צו א פלאץ ווי מען האט נאנטע משפחה ווי צו א פלאץ וואס מען האט נישט קיין משפחה. בקיצור, דער טאטע האט באשלאסן צו פארן קיין טעמעשוואר, און אין צווישן צייט איז אהנגעקומען קיין דאראהאי דער **בערהאמעטער רב** הרה״צ וכו׳ וכו׳ מו״ה ר׳ **שמעון דאבנער** ז״ל מיט זיינע צוויי קליינע קינדער, און זיין ברודער דער **באניער רב** הרה״צ **המפורסם** וכו׳ וכו׳ מו״ה ר׳ **ישכר בער דאבנער** ז״ל און זיי האבן אויך באשלאסן צו פארן קיין טעמעשוואר. וועו

דער טאטע איז פון דעם געוואויר געווארן, האט ער זיך מחיה געווען אז ער וועט שוין מער נישט דארפן פארן אליין אזא רייזע, ער האט זיך מיט זיי אהנגעשמועסט אז מען וועט פארן צוזאמען, און ביז א קורצע צייט איז מען טאקע געפארן.

ויסעו מדראהאי ויחנו בטעמעשוואר

ק"ד) מיר האבן זיך געזעגנט מיט דראהאי און מיר זענען געפארן קיין טעמעשוואר צוזאם מיט'ן בערהאמעטער רב און מיט'ן באניער רב און זייער שוועסטער וואס איז נאכדעם געווארן די רביצין פון הגה"ק ר' משה אריה פריינד זי"ע, גאב"ד ירושלים עיה"ק. דאכט זיך מיר אז נאך עפעס א משפחה איז מיט אונז מיטגעפארן. מיר זענען געפארן מיט די באן, וואס האט נישט געהאט קיין פאסאזשיר וואגענען נאר לאסט וואגענען, אזוי אז מיר זענען געפארן אין א לאסט וואגאן. ענג איז צופעליג נישט געווען, ווייל מיר אידן האבן באקומען א גאנצן וואגאן, און מיר זענען אינגאנצן געווען 12 אדער 13 נפשות, אזוי אז מיר האבן געהאט גענוג פלאץ אין וואגאן, אבער פונדעסטוועגן איז די נסיעה געווען א שווערע נסיעה, ווייל זי האט זעהר לאנג געדויערט, זי האט געדויערט צוויי וואכן. די באן איז אסאך מאהל געפארן 20 - 30 קילאמעטער, און אינמיטן האט זי געמוזט צוריקפארן און שטיין אין א סטאנציע א לענגערע צייט.

דער טעם דערפון איז געווען, ווייל פאר די מלחמה האט יעדע שטרעקע געהאט צוויי פאהר שינעס, איין פאהר אויף אהין און איין פאהר אויף צוריק, למשל איין פאהר ממזרח למערב און איין פאהר ממערב למזרח, און אין די מלחמה האט מען ביידע פאהר שינעס באמבאדירט ווייל די דייטשן האבן געפירט זייער מיליטער אויף די שינעס, און ווען מיר זענען אין יאהרע 45' קורץ נאך די מלחמה געפארן קיין טעמעשוואר, האט מען נאכנישט געהאט פארראכטן ביידע פאהר שינעס, מען האט

נאר געהאט פאררראכטן איין פאהר שינעס, אזוי אז מען האט נאר געקענט פארן איין וועג אדער ממזרח למערב אדער ממערב למזרח, און אויב מיר האבן געדארפט פארן ממזרח למערב און עס איז פונקט געקומען א באן ממערב למזרח, האט אונזער באן געדארפט ווארטן אין א סטאנציע ווי עס איז געווען אסאך פאהר שינעס, ביז די באן פון מערב למזרח איז אהנגעקומען און עס איז פריי געווארן די שינעס צו פארן ממזרח למערב, און אסאך מאהל האט מען געמוזט לאנג ווארטן, און טייל מאהל האט געווארט אין א סטאנציע צוויי באנען איינע וואס האט געדארפט פארן ממזרח למערב אזוי ווי אונז, און איינע וואס האט געדארפט פארן ממערב למזרח און האט געמוזט ווארטן ווייל עס האט געדארפט קומען נאך א באן ממזרח למערב.

און וועגן דעם איז פאר אונזער באן אסאך מאהל אויסגעקומען צו שטיין אין איין סטאנציע מיט די באנען וואס האבן געפירט דייטשע געפאנגענע סאלדאטן פון די אייראפעאישע שלאכטפעלדער קיין רוסלאנד דהיינו ממערב למזרח, ווייל זייער באן האט אויך אסאך מאהל געדארפט ווארטן, ווייל אויף די שינעס וואס זיי האבן געדארפט פארן ממערב למזרח איז אקעגן געקומען אן אנדערע באן ממזרח למערב. און ווי געזאגט האט אונזער באן אויך אסאך מאהל געדארפט ווארטן, ווייל אויף די שינעס וואס מיר האבן געדארפט פארן ממזרח למערב איז אקעגן געקומען אן אנדערע באן ממערב למזרח, און אסאך מאהל איז אויסגעקומען אז מיר האבן געווארט אין די זעלבע סטאנציע אין די זעלבע צייט, און נאך מער אסאך מאהל זענען אונזערע באנען געשטאנען ממש איינע נעבן די אנדערע. זייערע באנען זענען אייביג געווען פארשלאסן און באוואכט פון רוסישע סאלדאטן, זיי האבן נאר געקענט ארויסקוקן און שעפן לופט פון צוויי קליינע פענסטערלעך וואס זייערע וואגאנען האבן געהאט, און אויף די פענסטערלעך זענען געווען אייזערנע ראטשעס (געיט״ס) אז זיי זאלן נישט קענען אנטלויפן, אבער אונזער באן איז נישט געווען פארשלאסן מיר האבן אייביג געקענט עפענען די טיהר.

און ווען אונזערע באנען זענען געשטאנען איינע נעבן די אנדערע, פלעגט דער טאטע עפענען די טיהר פון אונזער באן, און ער האט זיך מיט

זיי גערייצט. ער האט זיי געפרעגט הויך אויפ׳ן קול, ״וואו איז ענקער היטלער? וואורום העלפט ער אייך נישט?״ ווייל וועז זיי זענען געווען ביי די מאכט פלעגן זיי זיך מיט אונז צו רייצן, זיי פלעגן אונז צו פרעגן מיט א חוזק, ״וואו איז ענקער גא-ט, וואורום העלפט ער אייך נישט?״ האט דער טאטע יעצט געוואלט אין זיי נקמה נעמען און זיך מיט זיי רייצן. איינמאהל זענען די דייטשן געגאנגען און זיי האבן געזומען דעם פייער-עקסטינגווישער (דאס איז אזא שפריצער - דהיינו אזא כלי פול מיט וואסער) וואס ליגט אין יעדן וואגאן אז טאמער עס וועט אויסברעכן א שטיקל פייער זאל מען עס קענען מיט דעם אויסלעשן, און פון זייער קליין פענסטערל האבן זיי אהנגעהויבן אריין צו שפריצן מיט דעם שפריצער אין אונזער וואגאן אריין. איז געגאנגען דער טאטע און ער האט געזומען דעם שפריצער וואס איז געלעגן אין אונזער וואגאן, און ער האט זיי געוואלט צוריק שפריצן, אבער עס האבן זיך באלד אריינגעמישט די רוסישע וועכטער, וואס האבן באוואכט די דייטשע געפאנגענע, און זיי האבן אלעס אפגעשטעלט. און זייט דעמאלסט וועז אונזער באן האט זיך געטראפן מיט זייער׳ס א באן האבן די רוסן אונזער באן אויך פארשלאסן.

בקיצור מיר זענען געפארן אפשר צוויי וואכן ביז מיר זענען אהנגעקומען קיין טעמעשוואר, וועלכע איז געווען א גרויסע שטאט און אן אלטע שטאט. דער שפתי חכמים אויף מסכת מגילה ברענגט אין זיין פתיחה, אז מען זאגט אז טעמעשוואר און פראג זענען געווען מוקפות חומה מימות יהושע בן נון.

טעמעשוואר האט געהאט עטליכע בעצירקן, איין בעצירק האט געהייסן די ״יאזעף שטאט״ וואו עס איז געווען דער הויפט באנהויף וואו אהין מיר זענען אהנגעקומען. איין בעצירק האט געהייסן די ״אינערן שטאט״, און איין בעצירק האט געהייסן די ״פאבריק שטאט״, וואס איז געווען בערך א האלבע שעה פון די באן, און אין די פאבריק שטאט האט געוואוינט דער היימישער עולם. וועז מיר זענען אהנגעקומען קיין טעמעשוואר אויף דעם הויפט באנהויף האבן מיר געמוזט נעמען א פערד מיט א וואגען צו פארן צו די פאבריק שטאט, וואו דער היימישער עולם

- ובתוכם דער פעטער דער טעמעשווארער רבי זצ״ל - צו וועמען מיר זענען געפארן האט געוואוינט.

אזוי ווי דער וואגען איז אריינגעקומען אין די פאבריק שטאט, איז דעם טאטען און די מאמע׳ן לעכטיג געווארן פאר די אויגן. זיי האבן דאס ערשטע מאהל זייט זיי זענען אוועק פון באדיוב געזעהן גיין אין די גאסן חסיד׳ישע אידן מיט בערד און פיאות, און אסאך אפילו מיט ביבער היטן. ווייבער מיט שייטלען און א טייל נאר מיט טיכלעך, יונגלעך מיט געקרייזעלטע פיאות, און מיידלעך מיט לאנגע צעפּ. בקיצור, זיי האבן געמיינט אז זיי זענען צוריק אין באדיוב, זיי האבן זיך געפיהלט ווי געכאפטע פיש וואס מען האט צוריק געלייגט אין וואסער אריין.

דער טאטע האט געבעטן דעם בעל עגלה ער זאל אביסל שטאטער פארן, כדאי אז ער זאל קענען בעסער באטראכטן דאס וואס ער זעהט. דער בעל עגלה האט אים געהארכט ער איז געפארן שטאטער ביז ער איז אהנגעקומען צום הויז פון אונזער פעטער דעם טעמעשווארער רבי הרהגה״צ ר׳ **ארון ארי׳ לייפער** זצ״ל. אזוי ווי מיר זענען אהנגעקומען צום הויז פון פעטער זצ״ל, איז ער מיט זיין רביצין, די מומע רחל פעריל ע״ה, און די קינדער ארויסגעקומען און אונז אויפגענומען מיט גרויס ליבשאפט. זיי האבן אונז אריינגענומען אין הויז אריין און אונז געגעבן א באזונדערע שטוב, און געזאגט אז מיר בלייבן דערווייל ביי זיי וואוינען. ווען דער טאטע האט אביסל באטראכט דאס הויז פון פעטער זצ״ל, האט ער געזעהן אז אין דעם הויז איז אחוץ די שטוב וואס ער האט אונז געגעבן, נישטא מער ווי נאך א שטוב און א קאך, מיט נאך א שטוב וואס איז געווען דאס בית המדרש, און דער פעטער האט געהאט 8 קינדער וואס דאס יונגסטע איז דאכט זיך שוין אלט געווען 15 יאהר. האט דער טאטע געפרעגט דעם פעטער זצ״ל וואו זיינע קינדער וועלן שלאפן נאכדעם ווי ער האט אונז אוועק געגעבן א שטוב. האט דער פעטער זצ״ל געענטפערט אז ער זאל זיך נישט זארגן, א פאהר וועלן שלאפן אין בית המדרש, און א פאהר וועלן שלאפן אין די סוכה וואס איז געשטאנען אין הויף א גאנץ יאר. בקיצור מען וועט זיך שוין אן עצה געבן.

אבער דעם טאטען האט עס ווי מען זאגט ״נישט באקומען״, אז

וועגן אים זאלן זיך די קינדער מוטשען. ער האט אבער נישט געהאט קיין אנדערע בריה, ער האט געמוזט נעמען די שטוב וואס דער פעטער האט אים געגעבן. אבער ער האט באלד אנגעהויבן צו זוכן א דירה, ווי מיר וועלן ווייטער דערציילן. אבער דערווייל וועלן מיר אביסל באשרייבן די שטאט טעמעשוואר.

ק"ה) והנה, איך מיין אז באלד נאך די מלחמה איז טעמעשוואר געווען די שענסטע אידישע שטאט פון גאנץ אייראפע. קודם כל האט טעמעשוואר געהאט איינעם פון די שענסטע רבנים אלס איהר רב, און דאס איז געווען הרהגה"צ ר' יצחק צבי סופר ז"ל. ער איז געווען א פארצייטישער רב פון חתם סופר"ס חדר, א גדול בישראל, און כאטש ער איז געווען אן אשכנזי'שער רב און די שטאט איז געווען בעיקר א חסידי'שע שטאט (עס דאכט זיך מיר אז עס האט דעמאלסט אין שנת תש"ה געוואוינט אין טעמעשוואר בערך א 100 שטריימל אידן), פונדעסטוועגן איז ער געווען זעהר שטארק אהנגענומען ביי די גאנצע שטאט[כג]. טעמעשוואר האט געהאט א הערליכע שוהל וואו מען האט געדאוונט אשכנזי'ש, און נעבן די שוהל

[כג] ואגב איך געדענק, אז דער "זשוינט" האט געשיקט פון אמעריקא מצות פאר אלע אידן פון טעמעשוואר, און עס פארשטייט זיך אז די מצות זענען געווען מאשין מצות זיי זענען געווען פון די פירמא הורוויץ-מארגארעטן. מיר האבן אויך באקומען א פאהר שאכטלן פון די מצות, אבער דער טאטע האט נישט געוואוסט וואס צו טוהן מיט זיי. עס אים נאך קיינמאהל נישט פארגעקומען אזא שאלה, ווייל ביז דעמאלסט האט ער נאך אפילו נישט געהאט געזעהן קיין מאשין מצות. אזוי אז ער האט נישט געוואוסט וואס צו טוהן מיט זיי. פון עסן די מצות אין פסח איז נישט געווען א הוה אמינא, ער איז נאר מסופק געווען צי ער דארף זיי פארקויפן אין חמץ אריין צי נישט. איז ער געגאנגען פרעגן דעם טעמעשוואערער רב וואס ער זאל טוהן. האט אים דער טעמעשוואערער רב געזאגט אז אזוי ווי דער טאטע איז א צאנזער אייניקל, און ער שטאמט פון די געגנט ווי מען האט געהאלטן מאשין מצות פאר חמץ גמור, וואלט גלייך געווען אז ער זאל זיי פארקויפן אין חמץ אריין. אזוי האט ער טאקע געטוהן, ער האט זיי פארקויפט אין חמץ אריין (ודרך אגב וויל איך דא באמערקן, אז ווען איך בין געקומען קיין טעמעשוואר בין איך אלט געווען פינף און א האלב יאהר, און ווען איך בין אוועק געפארן פון טעמעשוואר, בין איך אלט געווען ניין און א האלב יאהר, אזוי אז רוב זאכן וועגן טעמעשוואר שרייב איך פון וואס איך געדענק פון מיינע קינדעריישע יאהרן, אזוי אז להלכה זאל מען זיך אויף מיין שרייבן נישט פארלאזן).

איז געווען א גרויס בית המדרש וואס מען האט דעמאלסט געהאט ניי געבויט ווייל אין אלטן בית המדרש איז מער נישט געווען קיין פלאץ. אין דעם בית המדרש האט מען געדאווענט ספרדי׳ש, און חוץ דעם האט נאך דער פעטער דער טעמעשווארער רבי הרהגה״צ ר׳ ארון לייב לייפער זצ״ל געהאט אן אייגן בית המדרש, און דער סטריזובער רבי הרהגה״צ ר׳ חיים שלמה הורוויץ זצ״ל האט אויך געהאט אן אייגן בית המדרש[כד].

אין שוהל הויף איז געווען א מקוה און דער בור ווי מען האט זיך געטובל׳ט איז געווען זעהר טיף (עס זעהט אויס אז עס איז געווען א מעין מקוה). מען האט געמוזט אראפגיין א שיינע פאהר שטיגען ביז מען איז צוגעקומען צום וואסער, אבער פאר די יונגלעך איז עס געווען א מעלה ווייל זיי האבן געקענט אראפשפרונגען אין וואסער אריין. ואגב איך געדענק אז דער **טשימפער רב** ז״ל דער מחבר פון ספר **תפארת אדם**, איז אמאהל געווען אין טעמעשוואר, און ערב שבת ווען ער האט זיך געטובל׳ט אונטער׳ן וואסער, איז א יונגל וואס האט אים נישט באמערקט אראפגעשפרונגען, און ער איז געפאלן אזוי נאנט צום טשימפער רב, אז ער האט אים אהנגעירט און דער טשימפער רב האט גע׳חלש׳ט. מען האט זיך זעהר דערשראקן, אבער עס איז אים ב״ה ע״פ נס גארנישט געשעהן. זייט דעמאלסט האט מען פארבאטן פאר די יונגלעך צו שפרינגען. אין שוהל הויף איז אויך געווען א שחט שטיבל ווי צוויי חסיד׳ישע שוחטים מיט ביבער היטן האבן גע׳שחט׳ן.

ווי אויך האט טעמעשוואר דעמאלסט געהאט א הערליכע תלמוד תורה מיט 5 כתות, און אלע קינדער פון די תלמוד תורה זענען געגאנגען

כד) ודרך אגב איז אינטערעסאנט צו דערציילן אז אין טעמעשוואר איז געווען א נעאלאגן שוהל אויך (אין די אינערען שטאט), און אין חדר האט מען געשמועסט אז אויף דעם דאך פון די נעאלאגישע שוהל זענען באהאלטן קליינע צלמים׳לעך. עכ״פ, דאס האט יעדער געוואוסט, אז טאמער מען דארף אדורכגיין די גאס ווי די נעאלאגישע שוהל איז, זאל מען נישט גיין אויף די זייט פון די נעאלאגישע שוהל, נאר מען זאל אריבערגיין אויף די אנדערע זייט. איך האב אמאהל צו דעם צו געברענגט א מאמר חז״ל וואס זאגט, אז אברהם אבינו האט געהייסן עברי ווייל כל העולם היה מעבר זה והוא היה מעבר זה.

מיט לאנגע פיאות. אלע זענען געווען פון אונגארישן אפשטאם און אלע האבן געקענט אונגאריש. אבער אין חדר האט מען נאר געדארפט און געלערנט אין אידיש, נאר אינדערהיים האבן זיי געדארפט אונגאריש. און אזוי ווי איך פלעג אסאך מאהל גיין צו מיינע חברים אהיים זיך שפילן, האב איך מיך אויסגעלערנט אונגאריש וואס איך קען נאך אביסל עד היום הזה[כה]. די מלמדים פון די תלמוד תורה זענען געווען חסידישע אידן, דריי פון זיי געדענק איך נאך עד היום הזה. איינער האט געהייסן ר׳ יהושע, און איינער האט געהייסן ר׳ שמואל, און איינער האט געהייסן

[כה] ודרך אגב וועל איך דא ברענגען א ווערטל וואס איך האב געזאגט פאר אן עלטערן אונגארישן אידן, וואס האט מיך געהערט רעדן אונגאריש, און ער האט מיך געפרעגט פון וואו איך קען אונגאריש, איך שטאם דאך פון גאליציע, דער טאטע׳ס טאטע איז דורות פון דאמבראווא, און די מאמע׳ס טאטע איז דורות פון שינאווא, נו ווי קומט צו מיר אונגאריש? האב איך אים געזאגט מיט א ווערטל, אז איך קען אונגאריש מכח א קל-וחומר, ״מה-דאך אז די אונגארישע קעפ קענען אונגאריש, דארפן דאך מיר פוילישע קעפ אודאי קענען אונגאריש!״ האט ער מיר געזאגט, אז ער האט שוין לאנג געוואוסט אז די פוילישע זענען חכמים, נאר אזוינע גרויסע חכמים אז זיי זאלן זיך קענען אויסלערנען אונגאריש פון א קל-וחומר האט ער נישט געוואוסט. און ער האט מוסיף געווען אז איך האב אים דערמאנט פון א ווערטל וואס פלעגט זיך ארומדרייען אין דער אלטער היים, מען פלעגט זאגן אז דאס פראנצויזישע פאלק מוז זיין זעהר א געלערנט און שטודירט פאלק, ווייל אין אלע לענדער האט קיינער נישט געקענט רעדן פראנצויזיש נאר א הויך געלערנטער און הויך שטודירטער מענטש, און אין פראנקרייך קענען אפילו די הויז-מייסטערס און די גאסן-קערערס אויך רעדן פראנצויזיש, אזוי אז עס מוז זיין אז אין פראנקרייך איז יעדער געלערנט און שטודירט.

און אז מען רעדט פון שפראכן, וועל איך דא דערציילן א ווערטל וואס האט זיך ארומגעדרייט אין דער אלטער היים אין בארדיוב. מען האט געזאגט, אז עס איז אמאהל געקומען קיין בארדיוב אן אמעריקאנער איד, איז צו אים צוגעגאנגען א בארדיובער איד, און ער האט אים געזאגט אז ער קען אויך ענגליש. זאגט אים דער אמעריקאנער, ״דו קענסט ענגליש? נו לאמיר הערן. יו ספיק אינגליש?״ ענטפערט אים דער בארדיובער איד, ״דַא!״ זאגט אים דער אמעריקאנער איד, דאס איז דאך נישט ענגליש דאס איז דאך רוסיש, ״אזוי״ - זאגט דער בארדיובער איד - ״דאס איז רוסיש, איך האב גארנישט געוואוסט אז איך קען רוסיש אויך״.

ר׳ יואל הערש קטינא. טעמעשוואר האט אויך געהאט א ישיבה וועלכע הרה״ג ר׳ אשר יונה וויינבערגער ז״ל האט אהנגעפירט.

ק״ו) אין טעמעשוואר איז געווען א סופר אויך, עס דאכט זיך מיר אז ער האט געהייסן אויף זיין משפחה נאמען גליקמאן. ער איז געווען א חסיד׳ישער איד ער האט געוואוינט פונקט אקעגן די תלמוד תורה, און ער פלעגט אונז אסאך מאהל צורופן און אונז געזאגט מוסר וכדומה. איינמאהל האבן מיר יונגלעך געשפילט אין די גאס פאר זיין הויז ״באל״ (דהיינו ׳פוטבאל׳ וואס הייסט אויף ענגליש SOCCER), האט ער אונז צוגערופן און ער האט אונז געזאגט אז עס איז נישט שיין אז אידישע יונגלעך זאלן שפילן פוטבאל. ער האט מוסיף געווען, אז עס ווערט געברענגט אין חז״ל, אז אלכסנדר מוקדון האט זיך ארויפגעזעצט אויף אן אדלער, און ער איז מיט אים ארויפגעפלויגן אזוי הויך ביז ער האט געזעהן אז די וועלט איז אזוי ווי א באל, און וועגן דעם האט מען נאכדעם געמאכט א באל פאר אן עבודה זרה, אזוי אז א באל איז לכאורה אן עבודה זרה, און מיר שפילן זיך מיט אן עבודה זרה.

האט זיך א יונגל אהנגערופן, אז דער שפיל וואס מיר שפילן מיט די באל, איז נישט צו גלעטן און צו לעקן די באל, נאר דער שפיל איז צו שטויסן די באל, און צו שטויסן אן עבודה זרה איז מסתמא נישט קיין עבירה. וועז דער סופר האט געהערט די ווערטער פון דעם יונגל איז ער אביסל צומישט געווארן און ער האט זיך פרובירט צו פארטיידיגען. ער האט אונז געזאגט אז דער ״קאפאש״ (וואס הייסט אויף ענגליש דער ״באל קיעפער״), דהיינו דער וואס שטייט ביי דעם טויער אכטונג צו געבן די באל זאל נישט אריין אין טויער אריין, דער שטויסט דאך נישט די באל, דער כאפט נאר די באל, און צו כאפן אן עבודה זרה איז יא אן עבירה. האט זיך אן אנדער יונגל אהנגערופן, אז דער ״קאפאש״ דארף נישט כאפן די באל, ער דארף נאר נישט צולאזן אז די באל זאל אריין אין טויער אריין, און נישט אריין צולאזן אן עבודה זרה אין טויער אריין איז מסתמא אויך נישט קיין עבירה. בקיצור, דער סופר האט געזעהן אז ער וועט מיט אונז נישט פערטיג ווערן, האט ער געגעבן א דריי צוריק און ער האט אונז געזאגט אז עס קען טאקע זיין אז ביים שפילן באל איז נישטא קיין חשש

פון עבודה זרה, און דאס וואס ער האט קודם געזאגט אז עס איז יא דא דערביי א חשש פון עבודה זרה איז ווייל ער האט נישט געווואוסט ווי אזוי דער שפיל גייט, ער האט נישט געווואוסט אז דער שפיל גייט בעיקר מיט שטויסן די באל, אבער פונדעסטוועגן האט ער אונז געזאגט, איז נישט שיין פאר אידישע יונגלעך צו שפילן באל, ווייל דאס איז א שפיל וואס די שקצים שפילן.

עס האט זיך אבער פונקט געטראפן צווישן אונז יונגלעך א יונגל א למדן, וואס האט פונקט געהאט געלערנט אין תוספות ביצה י״ב אז מען מעג אפילו יו״ט שפילן באל. האט ער געטענה׳ט צום סופר אז לויט דעם מעג מען דאך אין דער וואכן אודאי שפילן באל. האט אים דער סופר געזאגט אז אין תוספות צייטן האבן די גוים נאך נישט געמאכט דערפון א גאנצן טראסק, אבער היינט אז זיי האבן געמאכט דערפון א גאנצן טראסק, יעדע שטאט און יעדע מדינה האט זייער אייגענע גרופע (וואס הייסט אויף ענגליש א TEAM) מיט שפילערס, און נאכדעם פארמעסטן זיך די גרופעס איינע קעגן די אנדערע אין גרויסע סטאדיומס צו ווייזן ווער עס קען בעסער, און דאס ברענגט גרויס אינטערעס פאר טויזנטער מענטשן וואס קומען צוקוקן די שפילן און ווערן משוגע פאר זיי, און אויב מיר וועלן שפילן באל קען דאס ברענגען אז מיר זאלן אויך באקומען אינטערעס אין זייערע פארמעסטן, און דאס וועט שטערן דאס לערנען, ווייל דער קאפ וועט ליגן אין זיי און נישט אין לערנען, און ווער ווייס צו וואס נאך דאס קען ברענגען. אבער אזוי ווי מיר זענען נאך געווען קליינע נארישע קינדער, האבן מיר דאס נאך נישט פארשטאנען און מיר האבן גע׳טענה׳ט אז מיר וועלן נישט לאזן אז עס זאל אונז שטערן דאס לערנען. צום סוף איז געבליבן אז מען וועט גיין פרעגן דעם רב, אבער איך געדענק נישט צי מען איז טאקע געגאנגען. נאר איין זאך געדענק איך, אז ווען מיר זענען א ביסל עלטער געווארן האבן מיר געזעהן אז דער סופר איז געוועכט, ווייל דאס יונגל וואס האט אסאך געשפילט ׳פוטבאל׳, איז טאקע אינטערעסירט געווארן אין די שטאטישע און אין די נאציאנאלע TEAMS וואס האט אים אסאך געשטערט דאס לערנען.

דער ראש הקהל פון טעמעשוואר איז געווען ר׳ **אברהם שעהנברון ע״ה**

ער איז געווען א היימישער איד און ער האט געפירט די קהילה אויפ׳ן היימישן דרך. ער איז געווען א בעל צדקה אויך, ר׳ חיים שלמה פריעדמאן ע״ה שרייבט אין זיין ספר וואס הייסט ״איך וועל זיי איבערלעבן״, אז ער איז געווען אין טעמעשוואר נאך די מלחמה צוזאמנעמען געלט חתונה צו מאכן יתומים מיט יתומות, און ר׳ אברהם שעהנברון ע״ה האט אים געגעבן א האלב מיליאן לעי וואס איז געווען א סכום עצום. כאטש ער איז געווען א פרעמדער פון וועמען ער האט נאך קיינמאהל נישט געהערט און אים נישט געזעהן.

ק״ז) ובאמת זענען געווען אין טעמעשוואר נאך אסאך חשוב׳ע אידן און אסאך חשוב׳ע משפחות וואס האבן אסאך ארויסגעהאלפן די פליטים וואס זענען געקומען קיין טעמעשוואר נאך די מלחמה, און בכלל געטוהן אסאך טובות פאר אידן. א טייל פון זיי וועלכע איך געדענק נאך פון אלס קינד וועל איך דא אויסרעכענען, און איך וועל אנהייבן מיט אונזער קרוב דער סטריזובער רבי הרה״צ ר׳ חיים שלמה הורוויץ זצ״ל וואס האט אונז אויך זעהר שיין אויפגענומען, און נישט נאר אונז וואס מיר זענען געווען קרובים האט ער שיין אויפגענומען, נאר פרעמדע מענטשן האט ער אויך שיין אויפגענומען. אסאך אידן האבן זיך ביי אים דערקוויקט דאס הארץ. מיך האט ער ספעציעל ליב געהאט, ער פלעגט מיר אייביג געבן גוטע זאכן, א ׳קענדי׳ וכדומה. ער האט געזאגט אז ווען איך וועל אויפוואקסן, און משיח וועט שוין האבן געקומען, וועל איך זיין אן אפיציר אין משיח׳ס ארמיי. ער האט געהאט אן אייגן מנין ווי דער טאטע פלעגט אסאך מאהל דאוונענען. יהא זכרו ברוך.

און יעצט וועל איך גיין לויט דעם אל״ף בי״ת, אין די גאס ווי דער סטריזובער רבי האט געוואוינט וואס דאס איז די גאס ווי דער שוהל און דאס בית המדרש זענען געווען, האט געוואוינט ר׳ אברהם׳לע ווערצבערגער ע״ה, וועמען דער אויבן דערמאנטער ר׳ חיים שלמה פריעדמאן ז״ל לויבט אויך זעהר שטארק אין זיין ספר ״איך וועל זיי איבערלעבן״. ואגב האב איך מיך דערמאנט אז איך בין צופעליג געווען אויף די חתונה וואס ער האט געמאכט פאר זיין טאכטער מיט ר׳ יקותיא-ל הערש ווערצבערגער. די חתונה איז געווען אין זיין הויז, און דער טאטע ע״ה האט אויף די

חתונה געזאגט בדחנות פון וואס דער עולם האט שטארק הנאה געהאט. איך בין נאך דעמאלסט געווען א קליין יונגעלע בערך 6 יאהר, נאר אזוי ווי דאס איז געווען די ערשטע חתונה וואס איך האב געזעהן אין מיין לעבן, געדענק איך זי נאך. א פאהר הייזער פון אים האט געוואוינט ר' **בערצי שפירא ע"ה**. פון ר' בערצי שפירא'ן ע"ה געדענק איך זעהר א שיינע זאך, אבער כדי צו פארשטיין דאס שיינקייט פון די זאך, מוז איך מקדים זיין א קליינע הקדמה וואס איז פאר זיך אליין אויך אינטערעסאנט. ווייל מען קען פון איהר זעהן זאכן וואס מען האט אמאהל פאר זיי מורא געהאט, און היינט קען מען אפילו נישט פארשטיין ווי אזוי דאס איז מעגליך געווען.

והנה, אין רומעניען איז געווען א געזעץ אז קיינער טאר נישט האבן אין זיין באזיץ דאלער'ס אדער גאלד-שטיקלעך דהיינו גאלדענע מטבעות. טאמער האט איינער באקומען פון אויסלאנד אדער בירושה דאלערס אדער גאלד-שטיקלעך האט ער זיי באלד געדארפט גיין איינטוישן ביי די רומענישע רעגירונג, און דער רומענישער רעגירונג האט אים פאר זיי געגעבן א פאהר ווערטלאזע לעי. עס פארשטייט זיך אז קיינער האט נישט אויסגעפאלגט דאס געזעץ, און קיינער איז נישט געגאנגען איינטוישן זיינע דאלער און זיינע גאלד שטיקלעך ביי די רומענישע רעגירונג, נאר עס האט זיך געמאכט א שווארצער-מארק אויף וועלכן עס זענען געווען סוחרים וואס האבן געגעבן פאר די דאלער און די גאלד-שטיקלעך 20 אדער 30 מאהל מער ווי די רומענישע רעגירונג האט געגעבן. עס פארשטייט זיך אז יעדער איינער וואס האט געהאט דאלער אדער גאלד שטיקלעך איז זיי געגאנגען איינטוישן ביי די שווארצע סוחרים און נישט ביי די רומענישע רעגירונג. און אזוי ווי די רומענישע רעגירונג איז געוואויר געווארן אז עס האט זיך געמאכט א שווארצער-מארק, האבן זיי זיך גענומען עוקר זיין דעם שווארצן מארק צוזאם מיט די סוחרים, זיי האבן אריינגעשיקט געהיים-אגענטן אין די אידישע גאסן פארשטעלט אלס גאסן קערערס וכדומה. וועלכע האבן געווארפן זייערע אויגן אויף אלע זייטן צו כאפן די וואס פארקויפן און די וואס קויפן די דאלערס און די גאלד-שטיקלעך. אבער זיי האבן קיינעם נישט געכאפט, ווייל די אידן זענען געווען קלוגער פון זיי, די אידן האבן נישט געהאנדלט אין די גאס,

זיי האבן נאר געהאנדלט אינדערהיים.

אבער די רומענישע געהיים-אגענטן זענען אויך נישט געווען קיין בטלנים, און ווען זיי האבן געזעהן אז זיי האבן נאך קיינעם נישט געכאפט האנדלן מיט דאלער און גאלד-שטיקלעך אין די גאס, האבן זיי פארשטאנען אז עס מוז זיין אז מען האנדלט מיט די דאלער און גאלד-שטיקלעך אינדערהיים און זיי האבן אנגעהויבן זיך אריינצוכאפן אין די היימען אריין. זיי האבן זיך פארדינגען פאר די אידן אלס ארבייטער, זיי האבן געטראכט אז דורכדעם וועלן זיי קענען אויסגעפונען ווער עס האנדלט מיט דאלער און גאלד-שטיקלעך. אבער דאס איז זיי אויך נישט געלונגען, ווייל די אידן האבן זיך אינדערהיים אויך געהיטן צו האנדלן מיט דאלער און גאלד-שטיקלעך אין געגנווארט פון פרעמדע, זיי האבן זיך אפילו געהיטן צו דערמאנען דאס ווארט "דאלער" אדער "גאלד-שטיקל" אין געגנווארט פון פרעמדע.

אפילו אויפ'ן טעלעפאן האבן זיי זיך געהיטן צו דערמאנען דאס ווארט "דאלער" אדער "גאלד-שטיקל", ווייל זיי זענען געווען זיכער אז די געהיים-פאליציי הערט אונטער זייערע טעלעפאנען, און אויב זיי וועלן הערן דאס ווארט דאלער אדער גאלד-שטיקל, וועלן זיי באלד אריבערקומען און מאכן א הויז אונטערזוכונג, און אויב זיי וועלן עפעס טרעפן - אפילו נאר איין דאלער - וועט שוין זיין ביטער, ווייל זיי וועלן אים ארויפנעמען אויף די פאליציי און זיי וועלן אים אהנהייבן צו פארשן פון וועמען ער האט דעם דאלער אדער דאס גאלד שטיקל. און זייער פארשן איז נישט געווען פשוט, נאר עס איז געווען באגלייט מיט פיניגען און מיט מכות רצח. זיי האבן זייערע קרבנות אזוי שטארק געפיניגט און געשלאגען, אז אסאך פון די קרבנות זענען ל"ע געבליבן בעלי מומין אויף זייער גאנץ לעבן. און אפילו זיי וואלטן גארנישט געטראפן, וואלטן זיי אים אויך ארויפגענומען צו די פאליציי און אים געפארשט וואס ער האט געמיינט מיט דעם ווארט דאלער, אדער מיט דעם ווארט גאלד שטיקל וואס ער האט דערמאנט, אזוי אז מען האט זיך אויף דעם טעלעפאן אויך געהיטן צו דערמאנען דאס ווארט דאלער אדער גאלד שטיקל.

און טאמער מען האט יא געדארפט צו דערמאנען דאלער'ס אדער

גאלד שטיקלעך, האט מען זיי נאר דערמאנט ברמז, למשל דאלער׳ס האט מען געזאגט "לאקשן" ווייל די דאלער׳ס זענען לאנג און שמאהל ווי לאקשן. און גאלד שטיקלעך זענען געווען פארשידענע, עס איז געווען גאלד שטיקלעך וואס ס׳איז געווען אויף זיי אויסגעקריצט א קאפ פון עפעס א פרעזידענט וואס האט געענדעלט צו א קאפ פון א חזיר, האט מען די גאלד-שטיקלעך גערופן ׳חזיר׳לעך׳! דאן איז געווען גאלד-שטיקלעך וואס עס איז אויף זיי געווען אויסגעקריצט די צורה פון נאפאלעאן, האט מען זיי גערופן די נפל׳ער וכדומה. אבער מען האט קיינמאהל נישט גערופן א דאלער אדער א גאלד שטיקל ביי זייער אמת׳דיגען נאמען, אזוי אז די רומענישע געהיים-אגענטן וואס האבן זיך אריינגעכאפט און אידישע שטיבער אדער האבן אונטערגעהערט די טעלעפאנען האבן אסאך נישט אויסגעפונען (ודרך אגב איז אינטערעסאנט צו דערציילן, אז צוליב דעם וואס מען האט געמאכט אזא עסק פון דעם דאלער, איז דער דאלער געווארן אזוי חשוב ווי אן אויג אין קאפ. מען האט אכטונג געגעבן אז מען זאל נישט אריינרייסן אין דעם דאלער אפילו א משהו. א דאלער וואס האט געהאט א קליין ריסל איז שוין געווען 10% וויניגער ווערט. און אפילו עס האט נאר געהאט א קליין לעכעלע איז עס אויך שוין געווען מיט א 5% וויניגער ווערט, און אויב עס האט געהאט צוויי לעכעלעך איז עס שוין געווען מיט 10% וויניגער ווערט. איך געדענק ווי מען פלעגט אויפצוהייבן דעם דאלער קעגן די זון צו זעהן צי עס האט נישט א לעכל, און טאמער האט נאך געפעלט פון דעם דאלער אן עק אדער סתם א שטיקל, איז ער שוין ווערט געווען מיט 25% וויניגער).

און יעצט וועלן מיר גיין צו ר׳ **בערצי שפירא ע״ה**. דהנה אין טעמעשוואר האט דעמאלסט נאך כמעט קיינער נישט געהאט א טעלעפאן אחוץ א פאהר מענטשן, און טאמער עמיצער האט געדארפט ערגעץ וויכטיג צו טעלעפאנירן האט ער געמוזט גיין צו איינעם פון די פאהר מענטשן וואס האט יא געהאט א טעלעפאן און בעטן ער זאל אים לאזן טעלעפאנירן. אבער רוב מענטשן האבן זיך פרובירט ארויסצודרייען פון לאזן יענעם טעלעפאנירן אויף זייער טעלעפאן, ווייל זיי האבן מורא געהאט אז יענער וועט דערמאנען דאס וואלט דאלער אדער גאלד-שטיקל, וואס איז ווי געזאגט געווען א גרויסע סכנה, ובאמת זענען זיי דערמיט געלעכט געווען. איינמאהל א שטיקל צייט נאכדעם וואס מיר זענען געקומען

קיין טעמעשוואר האט זיך געמאכט אז די מאמע האט געדארפט מאכן א טעלעפאן. דער טאטע איז געווען אין בוקארעסט (צו ערלעדיגען אן 'אויפענהאלט', דאס הייסט א פאפיר אז מיר מעגן זיך אויפהאלטן אין רומעניען) און ער האט געשיקט א טעלעגראם פאר די מאמע'ן זי זאל אים דרינגענד טעלעפאנירן קיין בוקארעסט אויף די און די נומער (ער האט געדארפט די מאמע זאל אים שיקן עטליכע דאקומענטן און דורך א טעלעגראם איז געווען שווער מפרש צו זיין וועלכע דאקומענטן ער דארף און וואו זיי ליגן), און מיר האבן דעמאלסט נאך נישט געהאט א טעלעפאן אזוי אז זי האט געמוזט גיין צו עמיצן טעלעפאנירן.

אבער צו וועמען גייט מען. קיינער וועט זי דאך נישט לאזן מאכן א טעלעפאן. יעדער האט דאך מורא געהאט, און דערצו איז זי נאך דעמאלסט געווען א פרעמדע, קיינער האט זי נישט געקענט און זי האט קיינעם נישט געקענט. זי האט אפילו נישט געוואוסט ווער עס האט א טעלעפאן, אבער וואס זאל זי טוהן, זי מוז דאך טעלעפאנירן דעם טאטען. איז זי קודם געגאנגען צו א שכינה און געפרעגט ווער עס האט א טעלעפאן, האט איהר די שכינה אויסגערעכנט עטליכע מענטשן וואס האבן א טעלעפאן, און דער ערשטער וואס זי האט אויסגערעכנט איז געווען ר' בערצי שפירא. איז זי צוערשט געגאנגען צו ר' בערצי שפירא'ן, זי האט מיך מיט מיין ברודער משה'ן מיטגענומען ווייל צו טעלעפאנירן פון טעמעשוואר קיין בוקארעסט האט געקענט נעמען לאנגע שעות. מען האט קודם געדארפט טעלעפאנירן דעם 'אפערעיטאר' און אים געבן די נומערען וואס מען וויל רופן, און ווען דער אפערעיטאר האט געהאט א פרייע ליניע, האט ער צוריק גערופן און דאס האט אסאך מאהל געקענט דויערן א שיינע פאהר שעה, און אויף אזוי לאנג האט זי נישט געהאט מיט וועם אונז איבערצולאזן.

בקיצור זי איז געגאנגען צו ר' בערצי שפירא'ן, זי האט אים געוויזן דעם טעלעגראם וואס זי האט באקומען פון טאטען, אז זי זאל אים דרינגענד טעלעפאנירן, און זי האט אים געפרעגט צי זי מעג טעלעפאנירן אויף זיין טעלעפאן. זי האט זיך געראכטן אז ער וועט זיך פרובירן ארויסצודרייען, אבער צו איהר איבערראשונג האט ער קיין איין מינוט

נישט אריינגעטראכט, נאר ער האט באלד געזאגט "יא". ער האט זיך נאר אויסגענומען א תנאי, אז זי זאל נישט רעדן פון פרעמדע וואלוטן וכדומה, און ער האט מוסיף געווען אז ער וועט אונטערהערן דעם טעלעפאן (פון זיין טעלעפאן האט זיך געצויגן א דראטל אויף וועלכן עס איז געווען א הערער, פון וואו ער האט געקענט אונטערהערן דעם טעלעפאן). ער האט געזאגט אז ער איז נישט נייגעריג צו וויסן וואס זיי רעדן, ער הערט נאר אונטער כדי ער זאל קענען אפהאקן דעם טעלעפאן טאמער מען וועט אנהייבן צו רעדן פון פרעמדע וואלוטן. עס פארשטייט זיך אז די מאמע האט באלד מסכים געווען צו דעם תנאי, און זי האט אהנגערופן דעם טאטען וואס האט איהר פונקטליך מפרש געווען וועלכע דאקומענטן ער דארף זי זאל אים שיקן און וואו זיי ליגן. די מאמע האט באלד אלעס געטראפן און באלד אלעס אווען געשיקט קיין בוקארעסט, און דער טאטע האט געקענט אלעס ערלעדיגען. וען דער טאטע איז אהיימגעקומען, האט ער ר׳ בערצי שפירא׳ן שטארק באדאנקט פאר די גרויסע טובה וואס ער האט אונז געטוהן, יהא זכרו ברוך.

און אקעגן איבער ר׳ בערצי שפירא אין דעם זעלבן הויז ווי עס האט געוואוינט הרה״צ ר׳ חיים שלמה הורוויץ זצ״ל מטריזוב, האט געוואוינט ר׳ שמעון לויפער ע״ה מיט זיינע קינדער, דאן האט געוואוינט אין טעמעשוואר דער באזיאשער שוחט ר׳ אייזיק ראטה ז״ל דער פאטער פון הרה״ג ר׳ יחזקאל ראטה שליט״א אב״ד קארלסבורג מיט זיינע קינדער. דאן האט דארט געוואוינט דער סעמיקלאער שוחט מיט זיינע קינדער. דאן האט דארט געוואוינט ר׳ משה פישער ע״ה מיט זיינע קינדער, און ר׳ יעקב ראזענבערג ע״ה מיט זיינע קינדער, און ר׳ משה ראזענבערג ע״ה מיט זיינע קינדער, ר׳ ישראל׳טשע קליין ע״ה מיט זיינע קינדער, ר׳ פישל וויזעל ע״ה מיט זיינע קינדער. משפחת לעוו, משפחת פרוכטער, משפחת פאלאטשעק, משפחת גרינבערגער, משפחת איינהארן, משפחת האפמאן, משפחת בייגעלמאן, משפחת דאסקאל, דער פאטער פון ר׳ אפרים משה פריעדמאן ע״ה מיט זייערע קינדער, ר׳ יחזקאל לעפקאוויטש ע״ה מיט זיינע קינדער, משפחת גאנז ע״ה, ר׳ נתן פריעד ואחיו ר׳ בנימין פריעד נ״י, משפחת אבראמזאהן, משפחת שוואריץ, משפחת העללער און נאך

און נאך.

ווי אויך האט דארט געוואוינט א איד א זקן וואס האט געהייסן ר' **מרדכי קאהן ע"ה**, און ער האט נאך געקענט דעם הייליגן **צאנזער רב זי"ע**. דאס איז געווען דער איינציגסטער איד וואס איך האב געקענט, וואס האט נאך געקענט דעם צאנזער רב זי"ע, דאס איז א טיילווייזע רשימה פון די טעמעשווארער אידן.

ק"ח) און יעצט וועלן מיר צוריקגיין וואו מיר האבן געהאלטן. מיר זענען אין א גוטע שעה אהנגעקומען קיין טעמעשוואר און מיר זענען גלייך צוגעפארן צו אונזער פעטער דער טעמעשווארער רבי זצ"ל וואס האט אונז זעהר וואַרעם אויפגענומען און אונז איבערגעגעבן א שטוב וואו צו וואוינען אויף דערווייל, אבער ווי געזאגט האט עס דעם טאטען נישט באקומען, ווייל זיינע קינדער האבן געמוזט גיין דורך אונז ערגעץ אנדערש שלאפן, אזוי אז דער טאטע האט באלד זיך געזוכט צו דינגען עפעס א דירה'לע. און פונקט האט זיך געטראפן צו דינגען א קליין הייזקעלע נישט ווייט פון פעטער, האט דער טאטע דאס הייזקעלע געדינגען, קיין סאך דירה-געלט האט מען פאר דעם הייזקעלע נישט געבעטן, ווייל דאס הייזקעלע איז נישט ווערט געווען קיין סאך, עס איז נישט געווען גרעסער ווי א גענץ, עס איז דאכט זיך געווען דאס קלענסטע הייזקעלע פון טעמעשוואר. עס האט געהאט א קליין קעכל און צוויי קליינע שטיבלעך און א קליין הויפעלע. עס איז אומגעפער געווען אזא הייזקעלע וואס מען טרעפט אין די מעשה ביכלעך ווי די ל"ו צדיקים האבן אמאהל געוואוינט. אבער דער טאטע און די מאמע זענען געווען גליקליך מיט דעם קליינעם הייזקעלע, ווייל זיי וועלן זיין ביי זיך און נישט ביי יענעם. דער טאטע און די מאמע פלעגן אייביג דערציילן אז אין טשערנאוויץ איז געווען א קליין הייזקעלע, און אויף דעם הייזקעלע איז געווען א גרויסער טאוול וואס איז אפשר געווען גרעסער פון דעם הייזקעלע, און אויף דעם טאוול איז געווען אויפגעשריבן אויף דייטש "<u>קליין **אבער** מיין</u>". דאס זעלבע האט דער טאטע און די מאמע געזאגט אויף דעם הייזקעלע "קליין **אבער** מיין".

קיין בית הכסא האט דאס הייזקעלע נישט געהאט, נאר אין דעם

קליינעם הויפעלע איז געווען א קליין קעמערל פון ברעטער, און אין דעם קעמערל איז געווען א גרוב, און אויף דעם גרוב איז געווען א האלצערנע באנק אין וועלכן עס איז געווען א לאך און דאס איז געווען דאס בית הכסא. יעדן חודש זענען געקומען פון די שטאט בית הכסא פוצערס, וואס האבן אויסגעלייגט דעם גרוב און אלע גרובער פון די גאס און אלעס ארויפגעלייגט אויף א וואגען און אוועק געפירט. און א פאהר שעה נאכדעם האט מען נישט געקענט אריינקומען אין די גאס אריין. א וואסער לייטונג דהיינו א סינק האבן מיר אויך נישט געהאט, נאר אין עק פון די גאס איז געווען א וואסער ׳פאמפ׳ מיט וועלכע מען האט מיט די הענט ארויף געפאמפט וואסער פון א קוואל וואס איז געווען אונטער די פאמפ, און מיט דעם אלעם זענען זיי געווען גליקליכער מיט דעם קליינעם הייזקעלע מער ווי מיר זענען היינט מיט אונזערע גרויסע פאלאצן. בקיצור זיי האבן געדונגען דאס הייזקעלע, און נאכדעם זענען זיי געגאנגען קויפן א פאהר שטרוי זעק. דאס זענען אזיינע גרויסע זעק וואס זענען געווען לאנג און ברייט ווי די מאס פון א בעט זיי זענען געווען פארמאכט ארום און ארום, נאר אינמיטן איז געווען אן עפענונג דורך ווי מען האט אריגעלייגט שטרוי. דאס זענען אמאהל געווען די מאטראצן, מען האט זיי ארויפגעלייגט אויף די בעטן, און אויף זיי איז מען געשלאפן. מיר האבן אבער נאכנישט געהאט קיין בעטן, האט מען אראפגעלייגט א פאהר ברעטער אויף דער ערד, און אויף זיי ארויפגעלייגט די שטרוי-זעק און אזוי זענען מיר פון אנהייב געשלאפן.

בקיצור אויף וואס צו שלאפן האבן מיר אויף דערווייל שוין געהאט. יעצט האט מען נאך געדארפט א טיש מיט בענקלעך. בענקלעך איז נישט געווען אזא גרויס פראבלעם, ווייל די גוים פלעגן צו מאכן אזיינע ׳האקערלעך׳ פון האלץ, דאס זענען אזיינע בענקלעך אהן אן אהנלאן, און זיי פלעגן דאס ארום טראגן צו פארקויפן. האט דער טאטע געקויפט א פאהר אזיינע ׳האקערלעך׳, אזוי אז מען האט שוין געהאט אויף וואס צו זיצן אויך. אבער א טיש האט מען נאך נישט געהאט. דער טאטע איז אבער נישט געווען א בטלן, ער פלעגט זיך תמיד אן עצה געבן, און ער האט זיך יעצט אויך אן עצה געגעבן. אין הויף נעבן דעם בית הכסא איז געווען א האלצערנע קאמער וואו מען האט ווינטער געהאלטן דאס האלץ

צום הייצן וכדומה, און דער קאמער האט געהאט א האלצערנע טיהר. איז געגאנגען דער טאטע און ער האט אראפגענומען די האלצערנע טיהר, און נאכדעם האט ער ענומען א גרויסן "קארב" דאס איז אזא גרויסער קויש אין וועלכן מיר האבן געברענגט אונזערע זאכן פון טשערנאוויץ (אמאהל האט מען אנשטאט האלצערנע קאסטענס - וואס זענען געווען זעהר טייער און אויך זעהר שווער - געוועזט אזיינע גרויסע קוישן וואס זענען געווען בערך 125 צענטימעטער לאנג, 70 אדער 75 צענטימעטער בריים, און 70 אדער 75 צענטימעטער הויך, און פון אויבן האבן זיי געהאט טיהרען מיט וועלכע מען האט זיי צוגעמאכט, און אין די זייטן האבן זיי געהאט אנכאפערס דורך וועלכע 2 מענטשן האבן זיי געטראגן, ווייל וועז זיי זענען געווען פול זענען זיי געווען שוועד). בקיצור, דער טאטע האט געמען די טיהר און ארויפגעלייגט אויף דעם קארב און מיר האבן שוין ב"ה געהאט א טיש אויך. און אזוי ווי מיר האבן שוין געהאט אין די דירה מטה כסא ושלחן, האבן מיר זיך אין איהר אריינגעצויגן.

אזוי ווי מיר האבן זיך אין איהר אריינגעצויגן, האט די מאמע זיך ענומען פירן אן אייגענע ווירטשאפט. זי האט אויסגעפאקט דאס געשיהר וואס זי האט מיטגעברענגט פון טשערנאוויץ, און זי האט אהנגעהויבן אליין צו קאכן און באקן. דאס ערשטע קאכן און באקן איז געווען לכבוד שבת, און וועז זי איז פערטיג געווארן מיט'ן קאכן און באקן, האט זי אויפגערוימט די דירה און געדעקט דעם טיש, און ארויפגעלייגט די מעשענע לייכטערלעך, וואס מיר האבן מיטגעברענגט פון טשערנאוויץ, און דער טאטע האט אהנגעטריפט די לעכט, און זי האט זיך אהנגעטוהן איהר ווייסן שירצל און איהר ווייסן טיכל און געגאנגען "לעכט צינדן" לכבוד שבת.

והנה, דאס לעכט צינדן לכבוד שבת איז אייביג געווען ביי די אידישע מאמעס א גרויסע און א געהויבענע זאך. ביי לעכט צינדן גיסן זיי זיך אויס זייער הארץ פאר השי"ת, זיי דאנקן אים פאר דעם עבר, און בעטן פאר דעם עתיד, ובעיקר בעטן זיי דעמאלסט אויף זייערע קינדער אז זיי זאלן אויסוואקסן ערליכע אידן און גרויסע תלמידי חכמים. ימים טרערן זענען שוין פארגאסן געווארן ביי די אידישע מאמעס ביי זייער לעכט

צינדן לכבוד שבת, און אין די ימים טרערן וואס פליסן זיכער פאר׳ן כסא הכבוד געפינען זיך צענדליגע צענדליגע קאנען טרערן פון די מאמע ע״ה, וואס זי האט פארגאסן ביי איהרע לעכט צינדעכצער. זי פלעגט צוגיין צו די לעכט מיט א שמחה און זי האט זיי אהנגעצונדן, און דערנאך האט זי ארויפגעלייגט די הענט אויף איהר פנים און געמאכט די ברכה און באלד אויסגעבראכן אין א געוויין. זי פלעגט קיינמאהל נישט ווייגען אויפ׳ן קול מחמת רוב צניעותה. וועז זי פלעגט ווייגען פלעגט זי ווייגען שטילערהייט אין זיך, און מיר פלעגן נאר הערן א קול דממה דקה און געזעהן ווי עס גיסן זיך פון איהר די טרערן. זי פלעגט שטיין ביי די לעכט א פינף-צעהן מינוט, ביז זי האט אראפגענומען איהרע הענט פון איהר אויסגעווישט פנים און געזאגט מיט א שמחה א גוט שבת.

אבער דאס מאהל דהיינו דאס ערשטע מאהל וואס זי האט געצונדן לעכט אין טעמעשוואר האט זי די הענט נישט אזוי שנעל אראפגענומען, נאר זי האט זיי ווייטער געהאלטן אויף איהר פנים און געווישט. זי האט זיך זיכער דערמאנט פון די אלע לעכט צינדעכצער וואס זי האט געצינדן אונטער די דייטשן און אונטער די רוסן אין פחד און אין שרעק, און וועז מען דערמאנט זיך פון אזיינע לעכט צינדעכצער איז טאקע דא אויף וואס צו ווייגען און אויף וואס צו בעטן. זי האט זיכער געבעטן אז זי זאל שוין מער נישט דארפן צינדן לעכט אונטער אזיינע אומשטענדן, און נישט נאר אויף זיך האט זי געבעטן נאר זי האט זיכער געבעטן פאר איהרע קינדער און איהרע קינד׳ס קינדער אז זיי זאלן אויך קיינמאהל נישט דארפן צינדן לעכט אונטער אזיינע אומשטענדן ווי זי האט געצינדן אונטער די דייטשן און אונטער די רוסן. זי האט זיכער געבעטן אז זי זאל שוין האבן אהנגעקומען מיט איהרע פחדים און מיט איהרע שרעק פאר אונז קינדער און קינד׳ס קינדער עד סוף כל הדורות.

והנה, דער טאטע ע״ה פלעגט יעדעס מאהל ווארטן ביז די מאמע האט געענדיגט לעכט-צינדן, און דערנאך פלעגט ער נעמען די לעכט און צוטראגן אין אלע שטיבער אריין, אבער דאס מאהל האט ער דאס נישט געקענט טוהן, ווייל די מאמע איז נישט פערטיג געווארן, און דערווייל איז געווארן שפעט און ער האט געמוזט גיין דאוונען. האט ער מיך און מיין

ברודער געגומען ביי די הענט, און געגאנגען דאוונען איבערלאזענדיג די מאמע ביי די לעכט, און וואן מיר זענען אהיימגעקומען פון דאוונען איז שוין די מאמע געווען פערטיג מיט איהרע תפלות און בקשות און זי האט אונז שוין אויפגענומען מיט א פרייליכן "גוט שבת". דער טאטע איז באלד צוגעגאנגען צום טיש און אנגעהויבן שלום עליכם וכו', און געמאכט קידוש אויפ'ן קול, ער האט מער נישט מורא געהאט אז מען וועט ארויסהערן אין די גאס אריין. דערנאך האט ער זיך געוואשן און געגעסן די סעודה און געזונגען די זמירות, אבער דאס זינגען איז עפעס נישט אזוי געגאנגען ער האט זיך אינמיטן זינגען געהאלטן אין איין פארטראכטן.

זיינע געדאנקען זענען יעדע פאהר מינוט ערגעץ אוועק געפלויגן, און מען האט נישט געדארפט זיין א נביא צו וויסן וואו אהין זיי זענען געפלויגן, ווייל אפילו אזא קליין יונגעלע, ווי איך בין דעמאלסט געווען, האט אויך פארשטאנען אז זיינע געדאנקען זענען זיכער אוועק געפלויגן צו זיין טאטען און צו זיינע ברודער און צו זיינע שוועסטער און צו די גאנצע משפחה, טראכטנדיג צי איינער פון זיי זינגט נאך ערגעץ זמירות אויף דער וועלט, אדער אלע זאגן שוין שירה צוזאמען מיט די מלאכים אויף יענע וועלט. אזוי איז אדורך געגאנגען דער גאנצער שבת, פון איין זייט האט מען זיך זעהר געפרייט אז מען זיצט שוין ביים אייגענעם שבת טיש אהן פחד און אהן שרעק, און פון די אנדערע זייט האט מען זיך געהאלטן אין איין דערמאנען פון די ברידער און פון די שוועסטערס, וואס מען האט נאך נישט געווארטעט אויף זיכער צי זענען זיי נאך אויף דער וועלט, אדער זענען זיי שוין אין הימל.

ק"ט) בקיצור דער שבת איז אדורכגעגאנגען און מען האט געמוזט אנהייבן צו טראכטן וועגן פרנסה. אבער דער טאטע האט פון גארנישט געקענט טראכטן, ער האט נאר געטראכט פון זיין משפחה. ער האט קודם געמוזט אויסגעפונען וואס עס איז מיט זיי געשעהן. אזוי אז ער האט א גאנצן טאג גארנישט געטוהן, נאר ארום געגאנגען פרעגן צי עמיצער האט נישט עפעס געהערט פון בארדיוב, אבער קיינער האט גארנישט געהערט. אזוי איז אריבער געגאנגען איין טאג נאכ'ן אנדערן און ער האט נאך גארנישט אויסגעפונען.

אבער פלוצים אין א שיינעם טאג איז אהנגעקומען צום פעטער הרה"צ וכו' וכו' מו"ה ר' **ארון לייב לייפער זצ"ל** פון טעמעשוואר א טעלעגראם פון בארדיוב, אין וועלכן עס איז געשטאנען בערך בזה הלשון, "**שמענו שאחינו היקר ברוך אברהם חתן גיסכם ומשפחתו נשארו בחיים, ואם אמת נא להודיענו תיכף ומיד, ואם אתם יודעים היכן הם נא למסור לו שישלח תיכף טעלעגראם לבארדיוב לאחיו שנשארו בחיים**" חיים יוסף, ישראל אהרן, זלמן לייב, וליבא ורחל'ע (בנות חיים יוסף), ופיגא וטאבע (בנות חיה רבקה)". מיר וועלן עס איבערזעצן אויף אידיש, "מיר האבן געהערט אז אונזער טייערער ברודער **ברוך אברהם**, דער איידעם פון ענקער שוואגער מיט זיין משפחה זענען געבליבן לעבן. אויב עס איז אמת ביטע אונז שוין מודיע זיין, און אויב עטס ווייסט וואו זיי געפינען זיך ביטע אים איבערגעבן, אז ער זאל זאפארט שיקן א טעלעגראם קיין בארדיוב צו זיינע ברידער וואס זענען געבליבן לעבן, חיים יוסף, ישראל אהרן, זלמן לייב, און ליבא און רחל'ע (די טעכטער פון חיים יוסף) און פיגא און טויבא (די טעכטער פון די שוועסטער חיה רבקה).

והנה, עס פארשטייט זיך, אז אזוי ווי דער פעטער דער טעמעשווארער רבי זצ"ל האט באקומען דעם טעלעגראם, האט ער עס באלד אריבערגעשיקט צום טאטען, און ווען דער טאטע האט דעם טעלעגראם אדורכגעלייענט איז ער ווי פארגליווערט געווארן. אלע זיינע חושים האבן זיך אים אפגעשטעלט. פון איין זייט האט ער זיך געוואלט פרייען ווייל ער האט זיך דאך געהאט געראכטן אויפ'ן ערגסטן... און יעצט איז ער געוואויר געווארן אז דריי ברידער לעבן נאך ב"ה, אבער פון די אנדערע זייט ווי קען ער זיך פרייען, דער טעלעגראם האט דאך באשטעטיגט אז זיין טאטע און זיינע אנדערע ברידער מיט זייערע ווייבער און קינדער, און זיינע שוועסטערס מיט זייערע מענער און קינדער, זענען נעבעך יא אומגעקומען. בקיצור דער טאטע איז נעבעך אינגאנצן צומישט געווארן, דאס איז געווען איינע פון די שטורמישסטע מינוטן פון זיין לעבן. אבער אזוי צומישטערהייט איז ער באלד געלאפן צו די פאסט און צוריקגעשיקט א טעלעגראם, אז ער איז טאקע בחסדי השם געבליבן לעבן מיט זיין משפחה, און ער בעט זיי אז זיי זאלן אים שיקן א טעלעפאן נומער ווי

אהין ער קען זיי רופן ווייל ער ווייל הערן זייער קול.

עס האט נישט לאנג געדויערט, עס איז באלד צוריקגעקומען א טעלעגראם מיט א טעלעפאן נומער וואו אהין ער קען זיי רופן, און אזוי ווי ער האט באקומען א טעלעפאן נומער איז ער באלד געגאנגען זוכן א איד וואס האט א טעלעפאן און אים בעטן ער זאל אים לאזן טעלעפאנירן קיין בארדיוב. צו טרעפן אזא איד וואס זאל לאזן א פרעמדן טעלעפאנירן אויף זיין טעלעפאן איז נישט געווען א לייכטע זאך, ווייל ווי געזאגט האט יעדער געציטערט צו לאזן א פרעמדן רעדן אויף זיין טעלעפאן איבערהויפט קיין אויסלאנד. אבער אידן זענען דאך גוטע, און עס האט זיך באלד געטראפן א איד וואס האט אים געלאזט טעלעפאנירן און ער האט באלד טעלעפאנירט.

ער האט אהנגערופן דעם אפערעיטאר, און געבעטן מען זאל אים פארבינדן מיט דעם נומער וואס ער האט באקומען פון די ברידער. נאך א פאהר שעה האט דער אפערעיטאר געפונען אז ער איז פארבינדעט און ער קען רעדן... אויף יענע זייט האט אויפגעהויבן דעם טעלעפאן דער פעטער ישראל אהרן, און אזוי ווי דער פעטער האט געהערט דאס קול פון טאטען ווי ער זאגט, "האללא", האט ער געגעבן א געשריי, "ברוך, דו ביזט דאס?" און ער האט אויסגעבראכן אין א געוויין און נישט געקענט ווייטער רעדן. דער טאטע ווייטער האט נאך באווירן צו פרעגן, "וואס הערט זיך מיט אונזער טאטען?" און ער האט אויך אויסגעבראכן מיט א געוויין, און אזוי האבן זיי ביידע א פאהר מינוט געווויינט נישט רעדנדיג קיין ווארט, ביז דער פעטער ישראל אהרן האט אים געענטפערט, אז זייער טאטע איז שוין אין גן עדן, "וואו ער בעט זיכער פאר אונז אלע", און זיי האבן ווייטער אנגעהויבן צו ווויינען. נאכדעם האט דער פעטער דאס ערשטע געפרעגט דעם טאטען, "ברוך ביזט געבליבן גאנץ אהן א מום?" (ווייל ליידער זענען אסאך אידן געבליבן בעלי מומים פון די רשעים) דער טאטע האט אים געענטפערט, "איך מיט מלכה'ן מיט די קינדער זעמער ב"ה געבליבן גאנץ אהן א מום", און מיט דעם האט זיך דאס געשפרעך געענדיגט, ווייל די פארבינדונג איז איבערגעהאקט געווארן, און מען האט זי בשום אופן נישט געקענט צוריק באקומען.

והנה, יעדעס יאהר וועז מיר לייענען אין די פרשה פון ויגש, ווי יוסף האט געפונען זיינע ברודער פארטראכטן מיר זיך און מיר שטעלן זיך אביסל פאהר וואס עס האט זיך דעמאלסט אפגעשפילט אין יוסף׳ס הארץ. און אויב מיר קענען זיך אביסל פאהרשטעלן וואס עס האט זיך אפגעטוהן אין יוסף׳ס הארץ מיט איבער דריי טויזנט יאהר צוריק, וועז ער האט געפונען זיינע ברידער, קענען מיר זיך דאך אודאי אביסל פאהרשטעלן וואס עס האט זיך אפגעשפילט אין טאטנ׳ס הארץ מיט פופציג יאהר צוריק וועז ער האט געפונען זיינע ברידער. ובאמת איז ביים טאטען אפשר געווען נאך מער ווי ביי יוסף׳ן, ווייל יוסף האט געוואוסט אז זיינע ברידער לעבן ער האט נאר נישט געוואוסט וואס עס הערט זיך ביי זיי, אבער דער טאטע האט דאך אפילו נישט געוואוסט צי זיינע ברידער לעבן בכלל, און ממילא איז דאס געפינען די ברודער ביים טאטען געווען נאך אפשר מער.

ק״י) והנה, עס איז זעלבסטפארשטענדליך אז דאס זעלבע וואס האט זיך אפגעשפילט אין טאטנ׳ס הארץ ביים טרעפן די ברידער, האט זיך אנגעשפילט אין די ברידער׳ס הערצער ביים טרעפן דעם טאטען. אזוי אז עס פאדערט זיך אז מיר זאלן אביסל באשרייבן ווי אזוי די ברודער האבן געטראפן דעם טאטען. אבער קודם וויל איך אביסל באשרייבן בקיצור נמרץ ווי און ווי אזוי די ברידער פון טאטען האבן בכלל איבערגעלעבט די מלחמה.

והנה, אלע דריי ברידער פון טאטען וואס האבן איבערגעלעבט די מלחמה האבן איבערגעלעבט די מלחמה אין טשעכאסלאוואקאי גופא. דער פעטער **חיים יוסף ע״ה** מיט זיין טאכטער **ליבא תחי׳** וואס האט נאכדעם חתונה געהאט מיט דעם נייטערער רב׳ס זוהן הרה״ח ר׳ **יעקב יצחק אונגאר ע״ה** זענען געווען באהאלטן אין נייטרא אין א בונקער מיט נאך עטליכע אידן ביז זיי זענען באפרייט געווארן. זיין יונגערע טאכטער **רחל פיגא תחי׳**, וואס האט נאכדעם חתונה געהאט מיט הרה״ח ר׳ **יעקב יצחק פרענקל ע״ה**, איז פארשיקט געווארן קיין אוישוויץ אין זי איז דארט באפרייט געווארן [ודרך אגב איז אינטערעסאנט ווי אזוי דער פעטער חיים יוסף איז געווארן געווארן אז די טאכטער איז געבליבן לעבן. דהנה, ווי געזאגט איז זי באפרייט געווארן אין אוישוויץ, און באלד נאך די באפרייאונג איז זי מיט

נאך א גרופע מיידלעך פון טשעכן געבראנגט געווארן קיין פרעשבורג .....].
דער פעטער **ישראל אהרן** ז"ל, דער שפעטערדיגער קאשויער דיין, איז
אויך ערגעץ אין טשעכן געווען באהאלטן.

דער פעטער **זלמן לייב** (**שיחי'**) [ז"ל] האט איבערגעלעבט די מלחמה
אין בארדיוב אליין. ער האט זיך געוואלגערט פון איין באהעלטעניש
צו אן אנדערן באהעלטעניש, ביז עס איז אים געלונגען צו מאכן ערגעץ
אין א הויף פון א שכן א קונסטליכן בונקער, אין וועלכן ער איז נעבעך
געלעגן ניין אדער צעהן חדשים ביז צום סוף פון די מלחמה. אין דעם
בונקער זענען פון אנהייב אריינגעגאנגען בערך 8 אדער 10 מענטשן,
אבער נאך עטליכע וואכן האבן א טייל פון זיי אנגעהויבן ארויסצוגיין. זיי
האבן נעבעך נישט געקענט מער אויסהאלטן אין דעם בונקער וואס איז
געווען א טיפער גרוב אין די ערד, זענען זיי זיך געגאנגען זוכן לייכטערע
באהעלטענישן, אבער עס זעהט אויס אז זיי האבן נישט געטראפן, ווייל
מען האט פון זיי מער נישט געהערט. מען האט זיי מסתמא געכאפט און
געהרג'עט אויף קידוש השם הי"ד.

געבליבן אינ'ם בונקער ביז צום סוף פון די מלחמה, זענען נאר
געבליבן 4 מענטשן. דער פעטער מיט די מומע און איהר שוועסטער
מיט'ן מאן ר' **אברהם** קורץ ע"ה. וועז די מלחמה האט זיך געענדיגט
און זיי זענען ארויסגעקומען פון דעם בונקער, האבן זיי געמיינט אז זיי
זענען די איינציגע איבערגעבליבענע פון בארדיוב, ווייל זיי האבן נעבעך
קיינעם נישט געטראפן אין בארדיוב. אבער נאך א פאהר טאג האבן
אהנגעהויבן צוריק צו קומען קיין בארדיוב א פאהר יחידים, און צווישן
די פאהר יחידים איז געווען דער פעטער **חיים יוסף** ע"ה מיט זיין טאכטער
ליבא תחי', וועלכע זענען געווען פארשטעקט אין א בונקער אין נייטרא.
באלד נאכדעם איז אהנגעקומען דער פעטער **ישראל אהרן** ע"ה און מיר
קענען זיך פארשטעלן די סצענעס וואס האבן זיך אפגעשפילט וועז די
ברידער האבן זיך געטראפן.

אינצווישן זענען אהנגעקומען נאך א פאהר יחידים, ווי למשל דער
בארדיובער רב הרה"צ ר' **יקותיאל יהודה הלברשטאם** ז"ל, וואס האט

נאכדעם געוואוינט אין אמעריקא, און נאך א פאהר יחידים. און יעדער האט געברענגט עפעס ידיעות און שמועות איבער דעם און איבער יענעם, אהין אדער אהער, אבער פון אונז האט קיינער נישט געהאט קיין שום ידיעה און קיין שום שמועה. אזוי איז אדורכגעגאנגען נאך א טאג און נאך א טאג, און עס האט זיך אונטערגערוקט א שבת. מען האט זיך אנגעהויבן צו דערמאנען פון אזיינע זאכן ווי באקן חלות אויף שבת, און אהנגרייטן א הינדל אויף שבת, זאכן וואס זענען שוין געווען אזוי ווייט און אזוי פרעמד, ווייל עס איז שוין אדורכגעגאנגען א פאהר יאהר וואס מען האט אפילו נישט גע׳חלומ׳ט פון אזיינע זאכן. אבער ישראל קדושים, אידישע קינדערלעך פארגעסן נישט פון אזיינע הייליגע זאכן, און אזוי ווי מען האט נאר געקענט צוריק אהנהייבן צו באקן חלות אויף שבת, האט מען זיך שוין פארשאפט מעהל, און די עזרת נשים וואס זענען געבליבן לעבן האבן זיך געזומען צום קנעטן א טייג אויף שבת. וועז זיי זענען פערטיג געווארן מיט׳ן קנעטן, האבן זיי געמאכט א ברכה און געזומען חלה. עס פארשטייט זיך אז די ערשטע פאהר מאהל איז דאס חלה נעמען נישט געווען אזוי לייכט, ווייל מען האט זיך דערמאנט פון די מאמעס ווי אזוי זיי זענען צוגעגאנגען חלה נעמען בקדושה ובטהרה מיט צוגעמאכטע אויגן און אפענע הערצער, און יעצט זענען זיי שוין נישט דא. און וועז מען האט נאכדעם געזומען דאס שטיקעלע חלה און אריינגעווארפן אין פייער אריין ווי דער דין איז, האט דאס הארץ נאך מער אהנגעהויבן צו טריפן, ווייל מען האט זיך דערמאנט אז אזוי האט מען נעבעך אונזערע מאמע׳ס אריינגעווארפן אין פייער אריין, ווי זיי זענען פארברענט געווארן על קידוש השם.

תם ולא נשלם שלאב״ע

וחבל על דאבדין ולא משתכחין

הוספות אויף דעם ערשטען חלק

והנה נאכדעם ווי עס איז ארויסגעקומען דאס ערשטע חלק האב איך דערויף ב"ה באקומען אסך גוטע גרוסען מען האט דערפון שטארק הנאה געהאט און מען האט מיר מוסיף געווען עטליכע חשוב'ע זאכען וואס א טייל פון זיי וועל איך דא ברענגען.

א) אין אות ט"ז האב איך געברענגט אז דער טאטע אין די מאמע האבען אמאהל געהאט א פלפול דער טאטע האט געהאלטען אז די מאמע איז אסך מעהר פון איהם, און די מאמע האט געהאלטען פארקערט, די מאמע האט געהאלטען אז דער טאטע איז אסך מעהר פון איהר, און אויף דעם ארויף האט א גרויסער ת"ח נאכגעזאגט א וואורט פין ערשטען בעלזער רב דער שר שלום זי"ע וואס פון דעם קומט אויס אז אברהם אבינו און שרה אמנו האבען אויך געהאט אין דעם א פלפול.

דהנה דער בעלזער רב זי"ע האט מפרש געווען-דאס וואס די תורה דערציילט אונז אין פרשת וירא אז אברהם אבינו איז געזעסען ביי די טיר פין געצעלט "והוא יושב פתח האהל"-מיט א הקדמה פון נועם אלימלך וואס זאגט אין די ליקוטים אז אמת'דיגע צדיקים וואס מעהר זיי טוהען אין עבודת השם ווערען זיי ביי זיך קלענער און זיי האלטען אז זיי האבען נאך גארנישט געטוהן זיי האלטען אז זיי שטייען נאך פאר א צוגעמאכטע טיר פון עבודת השם, און מיט דעם טייטשט דער הייליגער נועם אלימלך דעם פסוק פון "פתחו לי שערי צדק אבוא בם--זה השער לה' צדיקים יבואו בו" דהיינו די וואס האלטען נאך ביי "פתחו לי" די האלטען שוין באמת ביים אריינגיין און טויער פון די צדיקים ווייל מיט דעם וואס מען האלט אז מען שטייט הערשט ביי די טיר מיט דעם איז מען שוין אין "שער" וואס "צדיקים יבואו בו" דהיינו אין דעם טויער וואס אמת'דיגע צדיקים קומען אריין.

און דאס זאגט דער בעלזער רב זי"ע דערציילט אונז דא די תורה,

די תורה דערציילט אונז אז אברהם אבינו איז געווען א צדיק אמת ווייל אפילו נאכדעם וואס ער האט געטוהן אזיין געוואלדיגע זאך ווי זיך צו מאלערען האט ער נאך געהאלטען אז ער שטייט הערשט ביי די טיר דהיינו "והוא יושב פתח האוהל" בקיצור אברהם אבינו האט געהאלטען אז ער האט נאך גארנישט געטוהן, ער איז נאך נישט אין אוהל נאר ביי די טיר פון אוהל, אבער פון שרה'ן האט ער געהאלטען מעהר ווי פון זיך, "שרה" האט ער געהאלטען שטייט שוין נישט ביי די טיר נאר זי איז שוין אין אוהל, אזוי ווי ער האט געזאגט פאר די מלאכים "הנה באוהל", אבער שרה אליין האט געהאלטען פארקערט שרה האט געהאלטען אז זי איז נאך ביי די טיר פון אהל אזוי ווי עס שטייט דארט "ושרה שומעת פתח האוהל" שרה האט געהערט ביים פתח פון אוהל ווייל זי האט געהאלטען אז זי שטייט הערשט ביים פתח האוהל, אבער "והוא" ער דהיינו אברהם "אחריו" אברהם האט זי געהאלטען איז שוין "אחריו" נאך דעם פתח דהיינו ער איז שוין אינעווייניג אין אוהל ודפח"ח, בקיצור לויט דעם בעלזער רב האט זיך אברהם מיט שרה'ן געקריגט, ער האט געהאלטען אז ער איז הערשט ביי פתח האוהל, און זי איז שוין באוהל, און זי האט געהאלטען פארקערט זי האט געהאלטען אז זי איז הערשט ביי פתח האוהל און ער איז שוין באוהל, דהיינו "והוא" און ער (אברהם) איז שוין "אחריו" אברהם איז שוין נאך די טיר דהיינו ער איז שוין אינעוועגדיג.

ב) אין אות ז' ברענג איך א פאהר קלוגע ווערטער פון **בעלזער רב הגה"ק מהרי"ד זי"ע**, און יעצט האב איך מיך דערמאנט נאך א קלוג ווארט וואס איך האב געהערט פון **הגה"ק האדמו"ר מהר"י מפשעווארסק זי"ע** ער האט דערציילט אז א איד האט אמאהל געברענגט צום בעלזער רב זי"ע זיינ'ס א זוהן א בחור פון א 25 יאהר וואס איז שוין געווען אנגעזאפט מיט השכלה און ציוניזם האט איהם דער בעלזער רב זי"ע געפרעגט צו ער לערענט עפעס האט ער געענטפערט יא! פרעגט איהם דער בעלזער רב וואס ? האט ער געענטפערט דקדוק ! ווען דער בעלזער רב האט דאס געהערט האט דער בעלזער רב באלד געזעהן מיט וועם ער האט דא צו טוהן ער האט געזעהן אז ער האט דא צו טוהן מיט א משכיל אדער א ציוני (ווייל די משכילים און די ציונים זענען נאר געווען אינטרעסירט אין די שפראך אבער נישט אין די תורה גופא וממילא האבען

זיי נאר געלערענט דקדוק) האט איהם דער בעלזער רב געזאגט נו אויב די לערענסט דקדוק וועל איך דיך פרעגען א קשיא אין דקדוק, דער חכם פון די הגדה זאגט "מה העבודה הזאת אשר צוה השם אלוקינו אתכם" און ער איז א חכם, און דער רשע זאגט כמעט דאס זעלבע לשון ער זאגט "מה העבודה הזאת לכם" און ער איז א רשע, וואס איז דער חילוק ? האט דער בחור געענטפערט אז ער ווייסט טאקע נישט, האט איהם דער בעלזער רב זי"ע געזאגט נו אויב אזוי וועל איך דיר זאגען דעם חילוק, דער חכם קען דאך נישט קיין דקדוק ווייל ער איז נאר געווען אינטרעסירט אין די תורה גופא נישט אין די שפראך (וכידוע פלעג מען טאקע אמאהל ביי חסידים נישט לערנען דקדוק) וממילא אז ער האט געזאגט אתכם האט ער גארנישט געמיינט דערמיט נאר פשוט ער קען נישט דקדוק, אבער דער רשע קען דאך יא דקדוק און אויב ער האט געזאגט לכם האט ער טאקען געמיינט לכם ולא לו, און וועגען דעם איז ער א רשע.

הוספות אויף דעם צווייטען חלק

והנה נאכדעם ווי דאס צווייטע חלק איז ארויסגעקומען האב איך דערויף אויך בעקומען אסך גיטע גריסען אזוי ווי איך האב בעקומען אויף דעם ערשטען חלק, און מ'האט מיר אויפ'ן צווייטען חלק אויך מוסיף געווען עטליכע חשוב'ע זאכען וואס א טייל פון זיי וועל איך דא ברענגען, אבער קודם וויל איך נאך ברענגען איין הוספה אויף דעם ערשטען חלק.

א) והנה אין אות מ"ד באשרייב אין אביסעל די גרויסקייט פון די **אלטע באבוב'ער רביצען ע"ה** האט מיר אויף דעם דערציילט א יונגערמאן זייער א אינטרעסאנטע זאך, ער האט מיר דערציילט אז ער האט געזעהן און באשרייבונג פין א עלטערע אידענע א תלמידה פון שרה שנירער וואס איז מיטגעפארען מיט שרה שנירער קיין באבוב וועז זי איז געפארען בעטען א הסכמה אויף איהר בית יעקב פון באבוב'ער רב זי"ע (ודרך אגב, האט מיר דער יונגערמאן דערציילט אז זי שרייבט אז צום סוף האבען זיי דעמאלסט נישט באקומען פון איהם א הסכמה) און זיי זענען

געבליבען איבער שבת און באבוב , פרייטיג צו נאכט איז די תלמידה פון שרה שנירער געגאנגען העלפין אנגרייטען דעם טיש (פון די ווייבער) צו די סעודה, האט זי געזען אז אויף דעם טיש איז געלעגען א פאק מיט לעפעל און א פאק מיט גאפלען איז זי געגאנגען און זי האט שיין אויסגעלייגט ארום דעם טיש אומגעפער צו יעדען פלאץ א לעפעל מיט א גאפעל, און פלוצים איז אריינגעקומען די באבוב'ער רביצען און זי האט דאס געזעהן האט זי איהר געהייסען צוריק צוזאמווארפין די לעפעל און די גאפעל אזוי ווי זיי זענען געלעגען ביז יעצט, און זי האט איהר מסביר געווען פארוואס עס איז בעסער נישט אויסצולייגען די לעפעל מיט די גאפעל וויל טאמער מען לייגט אויס די לעפעל מיט די גאפעל דעמאלסט באגרענעצט מען דעם צאהל מענטשען וואס קענען מיט-עסען צו דעם צאהל לעפעל און גאפעל וואס מען האט אויסגעלייגט וויל אויב מען האט למשל נאר אויסגעלייגט 20 סעטס דעמאלסט וועלען זיך צוזעצען צום טיש 20 מענטשען אין אויב עס וועט זיין א 21טער מענטש וועט דער מענטש זיך נישט צוזעצען וויל פאר א 21טער מענטש האט מען דאך נישט צו-טיש-געגרייט און דער מענטש וועט בלייבען הינגעריג. אבער אז מען לייגט נישט אויס די לעפעל מיט די גאפעל נאר מען לאזט זיי צוזאמען איז דאך נישט צו-טיש-געגרייט פאר א באגרענעצטע צאהל אליין, וממילא וועט זיך יעדער קענען צוזעצען און קיינער וועט נישט בלייבען הינגעריג, אט דאס איז א גאונות אין הכנסת אורחים וואס פאסט פאר א צאנזער איינקעל ווי זי איז געווען.

ב) אין אות ס"ב שרייב איך אז מיין טאטע ע"ה האט מיר אמאהל געזאגט אז טאמער איך וויל נעמען א ברכה פון א צדיק זאל איך זהען צו נעמען די ברכה וועז דער צדיק איז בשמחה וויל א ברכה וואס א צדיק גיט וועז ער איז בשמחה איז גאנץ עפעס אנדערש, און אויף דעם האט מיר א גרויסער ת"ח געוויזען אז אזוי שטייט שוין אין **חת"ס** אין פרשת תולדות, דער חת"ס זאגט דארט אין פרשת תולדות בד"ה ויהי עשו איש יודע ציד וכו' אז השי"ת דער מסבב כל הסבות האט אזוי געפירט אז יצחק אבינו זאל נישט וויסען ווער עשו איז, כדי ער זאל נישט זיין טרויעריג און צוגעלייגט און אויב ער וועט נישט זיין טרויעריג און צוגעלייגט וועט ער קענען ממשיך זיין די ברכות פאר יעקב אבינו'ן פון געהעריגען פלאץ

און דורך די געהעריגע צנורות, אבער וועז יצחק אבינו וואלט יא געוויסט אז עשו איז ארויס לתרבות רעה וואלט ער דאך אייביג געווען טרויעריג און צוגעלייגט אז ער האט א זוהן וואס איז ארויס לתרבות רעה ר"ל, און אויב ער וואלט אייביג געווען טרויעריג און צוגעלייגט וואלט ער דאך אזוי געווען בשעת ער וואלט געגעבען די ברכות פאר יעקב אבינו'ן אויך, און אויב ער וואלט אזוי געווען בשעת ער האט געגעבען די ברכות פאר יעקב אבינו וואלט ער די ברכות נישט געקענט ממשיך זיין פון דעם געהעריגען פלאץ און דורך די געהעריגע צנורות, ווייל ברכות וואס מען גיט שלא בשעת שמחה קען מען נישט ממשיך זיין פון דעם געהעריגען פלאץ און דורך די געהעריגע צנורות, על כן האט השי"ת געמאכט אז יצחק אבינו זאל נישט ויסען וועז עשו איז, כדי ער זאל זיין שטענדיג זיין בשמחה און אויב ער וועט שטענדיג זיין בשמחה וועט ער דאך אויך זיין בשמחה בשעת ער וועט בענטשען יעקב אבינו'ן וממילא וועט ער ממשיך זיין די ברכות

ג) אין אות ע"א האב איך געשריבען אז באלד אין דעם ערשטען טאג וואס די דייטשען ימ"ש זענען אריינגעקומען קיין טשערנאוויץ האבען זיי שוין ארויסגעוויזען זייער גרויס אכזריות, און וועז איך האב נאכדעם דערפון גערעדט מיט מיין פעטער הרה"ח ר' זלמן גלאנץ שליט"א האט ער מיר דערציילט נאך א מורא'דיג אכזריות וואס זיי האבען געטוהן דעם ערשטען טאג פון זייער אריינקומען קיין טשערנאוויץ ער האט דערציילט אז זיי האבען געכאפט דעם אויבער ראבינער פון טשערנאוויץ וואס האט געהייסען **ראבינער מארק** אין זיי האבען איהם געפירט צו א טשערנאוויצער האטעל וואס האט געהאט א עלעוועיטער און זיי האבען ארויף געפירט דעם עלעוועיטער צום ערשטען שטאק און נאכדעם זענען זיי אראפף געגאנגען אויף דעם גראנד פלאהר און זיי האבען דארט געעפענט די טיר וואס פירט צום אריינגאנג פון עלעוועיטער און זיי האבען דארט אריינגעשטופט דעם ראבינער מארק און נאכדעם זענען זיי מיט דעם עלעוועיטער אסך מאהל אראף געפארען ביז זיי האבען נעבעך דעם ראבינער מארק צוקוועטשט אויף טויט הי"ד.

מעשה מזקינינו הרה"ק ר' משה מבארדיוב זי"ע,

און עס איז כדאי צוצוענדיגען דעם ספר בכי טוב מיט א מופת פון אונזער זיידען **הרה"ק ר' משה מבארדיוב זי"ע**, וואס דער טאטע ז"ל האט נאך אליין אפגעשריבן וועו ער האט דאס געהערט פונ'ם בעל המעשה אליין.

עס איז אינטערעסאנט צו צוגעבן, אז וועו דער טאטע ז"ל האט געהערט די מעשה איז דאס געווען ביי אים אזא שמחה ממש כמוצא שלל רב. ער האט דאס געהערט אין יו"ט, און תיכף נאך יו"ט האט ער אונז ארויפגענומען צו דעם איד כדי אז מיר זאלן עס אליין הערן פונ'ם בעל המעשה אליין.

דער טאטע ז"ל האט דעמאלסט צוגעלייגט, אז די מעשה האט ביי אים א ספעציעלע חשיבות, ווייל אזוי ווי דער בארדיובער זיידע איז ל"ע יונג אוועק, איז נישט אזוי באקאנט פון אים קיין מופתים, אמיינסטענם איז ער באוואוסט מיט זיין גדלות בתורה, וואס ווי באקאנט איז ער געווען דער שענסטער צאנזער אייניקל, און וועו דער צאנזער זיידע זי"ע האט געהאט עפעס א חידוש וואס איז אים איינגעפאלן, האט ער באלד אריינגערופן זיין אייניקל דעם בארדיובער זיידען, און אים איבערגעזאגט דעם חידוש כדי ער זאל עס נישט פארגעסן. אבער מופתים איז נישט אזוי באקאנט פון אים, און דא דערציילט אונז א איד א מעשה פלא, און נישט סתם א מעשה, נאר ממש א בעל שם'סקע מעשה, אין וואס דער איד אליין איז גאר דער מופת פון די מעשה.

אזוי אז די מעשה איז געווען זעהר חשוב ביים טאטען ז"ל, און ווי געזאגט האט ער דאס נאך אליין אפגעשריבן, ווי אויך מיט'ן קעפל פון "הכרת הטוב", מחמת דעם געוואלדיגן לימוד וואס מען לערנט ארוים פון די מעשה.

הכרת הטוב

אין ויען וואוינט א איד וואס הייסט ר' משה **פאשקעס** (נ"י) [ז"ל], וועלכער האט פאר די מלחמה געוואוינט אין מאקעווע. דער איד איז זעהר א חשוב'ער איד, ער איז שוין קע"ה א זקן מופלג טיף אין די ניינציגער ביז 120 יאהר. דער איד איז א גרויסער תלמיד חכם און א גרויסער עושר, ער האט ערשט מיט א פאהר יאהר צוריק געגעבן א האלבן מיליאן דאלער פאר די סאטמארער מוסדות אין בני ברק. דער איד האט דא אין אנטווערפן א פלימעניק, און אזוי ווי מיט א צען-פופצן יאהר צוריק איז נפטר געווארן זיין ווייב, און זיי האבן נעבעך נישט געהאט קיין קינדער, קומט ער זייט דעמאלסט יעדעס יאהר אויף פסח קיין אנטווערפן צו זיין פלימעניק. ער דאוועט געוועהנליך אין סאטמארער בית המדרש אין אנטווערפן, און ער דאוועט נעבן מיר.

מיט א פאהר יאהר צוריק איז **הרב בערנפעלד זצ"ל פון בני ברק**, אויך געקומען אויף פסח קיין אנטווערפן צו א טאכטער. און דער הרב בערנפעלד האט אויך געדאוועט אין סאטמאר פונקט א קענן-איבער דעם ר' משה פאשקעס נ"י. איינמאהל האט אים דער הרב בערנפעלד געפרעגט צי ער איז טאקע געבוירן אין מאקעווע, האט ער געזאגט אז ניין, ער האט געזאגט אז געבוירן איז ער אין עפעס א שטעטל אין סלאוואקיי וואס הייסט "בארדיוב", ווייל זיין מאמע איז געווען א בארדיובער און איהר חתונה איז געווען אין בארדיוב. נאר שפעטער ווען ער איז אלט געווען 5 יאהר האבן זיי זיך אוועק געצויגן קיין מאקעווע מחמת פרנסה.

ווען איך האב געהערט דאס ווארט "**בארדיוב**", בין איך געווארן זעהר איבערראשט, און נאכ'ן דאוועגן בין איך צו אים צוגעגאנגען, און אים געפרעגט ווי אזוי זיין מאמע'ס משפחה פון בארדיוב האט געהייסן. ווען ער האט געהערט מיין שאלה האט ער מיך געפרעגט וואס איך האב מיט בארדיוב. האב איך אים געזאגט אז איך בין דעם בארדיובער רב'ס אן

אייניקל, "איך בין ר' משה'לע בארדיובער'ס אן אייניקל" (דער בארדיובער רב איז געווען א זוהן פון גארליצער רב און אן עכטער אייניקל פונ'ם צאנזער רב זי"ע, און די מוטער פון בארדיובער רב איז געווען א טאכטער פון סיגעטער רב דער ייטב לב זי"ע, אזוי אז ער איז אויך געווען פון דעם סיגעטער רב - דהיינו פון דעם ייטב לב - אן עכטער אייניקל). וועז דער ר' משה פאשקעס האט געהערט אז איך בין ר' משה'לע בארדיובערס אן אייניקל, האט ער געגעבן א שפרונג אויף און געגעבן א געשריי, "וואס, דו ביסט ר' משה'לע בארדיובערס אן אייניקל? איך הייס דאך נאך ר' משה'לע בארדיובער!!!" ער כאפט מיך ארום, און ער בעט מיך איך זאל מיך זעצן וועט ער מיר דערציילן פארוואס ער הייסט נאך ר' משה'לע בארדיובער.

ער האט מיר דערציילט בזה הלשון בערך:

מיין מאמע ע"ה איז געבוירן און אויפגעצויגן געווארן אין בארדיוב, און זי האט געוואוינט נישט ווייט פון דעם בארדיובער רב ר' משה'לען זי"ע, וואס איז די לעצטע פאהר יאהר פון זיין לעבן געווען שטארק קראנק, ער איז ל"ע געווען געלעמט, און זיין רביצין איז געווען מיט אים פארנומען כמעט א גאנצן טאג, זי האט אים געדארפט באדינען. דערווייל איז די שטוב געווארן אביסל פארלאזט, ווייל זי האט נישט געקענט טוהן ביידע זאכן, דהיינו באדינען דעם רב און נאך קאכן און באקן און רוימען אויך, און אזוי ווי די מאמע האט געוואוינט נישט ווייט פון רב פלעגט זי אסאך אסאך מאהל אריינגיין אביסל העלפן. זי פלעגט אמאהל שיילן קארטאפל און אמאהל אנוואשן דאס געשיר און אמאהל אויפרוימען די שטוב. זי האט דאס געטוהן ווען זי איז נאך געווען א מיידל, און אינצווישן האט זי חתונה געהאט אבער זי פלעגט ווייטער אריינגיין צום רב עפעס צו העלפן אין שטוב. זי האט אזוי געטוהן ביז דער בארדיובער רב איז נפטר געווארן - בערך מיט איבער 90 יאהר צוריק.

א פאר חדשים נאכדעם וואס דער בארדיובער רב איז נפטר געווארן - דערציילט ר' משה פאשקעס ווייטער - איז די מאמע פארשוואנגעט און זי האט עס געהאט זעהר שווער, זי האט געמוזט די גאנצע צייט ליגן אין בעט, און מיט דעם אלעם האבן די דאקטוירים געזאגט אז עס

איז כמעט נישט מעגליך אז זי זאל דאס קינד אויסטראגן. וועז זי האט שוין געהאלטן ביים סוף פונ׳ם פינפטן חודש, האט זי גע׳חלומ׳ט אז דער בארדיובער רב איז געקומען פון יענע וועלט, און ער האט איר געזאגט אז ער איז איר שולדיג א הכרת הטוב פאר דעם וואס זי האט אסאך געהאלפן פאר די רביצין און פאר די גאנצע שטוב, און ער וויל איר דאס באצאלן מיט א טובה, על כן זאל זי אים זאגן צי זי דארף עפעס א טובה. האט זי אים געזאגט אז עס פעלט איר גארנישט, נאר איין זאך אז זי איז אין די חדשים און זי האט עס זעהר שווער, און די דאקטוירים זאגן אז זי וועט דאס קינד נישט אויסטראגן, און אז דער רבי וועט איר צוזאגן אז זי וועט דאס קינד יא אויסטראגן וועט עס זיין פאר איר די גרעסטע טובה. האט דער בארדיובער רב איר געזאגט, אז זי זאל זיך נישט זארגן זי וועט אי״ה דאס קינד אויסטראגן, און זי וועט האבן א געזונט לעבעדיג קינד וואס וועט מאריך ימים זיין... און זי האט זיך אויפגעווקט!

אזוי ווי זי האט זיך אויפגעווקט, איז זי ארויס פון בעט און געזאגט פאר איר מאן, ״איך דארף שוין מער נישט ליגן, איך האב א הבטחה פונ׳ם בארדיובער רב אז איך וועל דאס קינד אויסטראגן!״ און פון דעם חלום און ווייטער, דאס הייסט פונם פינפטן חודש און ווייטער, איז זי מער נישט געלעגן, נאר זי האט געקאכט און געבאקן, געפוצט און גערוימט, און ביים סוף פון ניינטן חודש האט זי טאקע געבוירן א געזונט לעבעדיג יונגעלע אזוי ווי דער בארדיובער רב האט איר צוגעזאגט. פאר דעם ברית האט זי געזאגט פאר איר מאן אז אזוי ווי דאס קינד איז דאך א קלארער מופת קינד פונ׳ם בארדיובער רב, וויל זי אים געבן דעם נאמען ״משה״ נאך דעם בארדיובער רב וואס האט געהייסן ״משה״. האט איר דער מאן געזאגט אז ער האט אויך אזוי געקלערט און מען האט טאקע דאס קינד א נאמען געגעבן ״משה״.

יעצט איבער ניינציג יאר שפעטער, האט ר׳ משה פאשקעס זאל לעבן מסיים געווען און געזאגט, ״יעצט קוק מיך אן, איך בין טאקע דער ״משה״ וואס איז געבוירן געווארן מיט איבער ניינציג יאר צוריק פון דעם בארדיובער רב׳ס הבטחה, און איך הייס טאקע ״משה״ נאכ׳ן בארדיובער רב זי״ע.

פון די מעשה קענען מיר זיך לערנען צוויי וויכטיגע זאכן: ערשטנס קען מען זיך לערנען ווי גרויס עס איז דאס ענין פון הכרת הטוב, אז דער בארדיובער רב איז געקומען פון יענע וועלט מכיר טובה זיין פאר דעם וואס האט אים געטון א טובה אויף דער וועלט.

צווייטנס, קען מען זיך פון די מעשה ארויסלערנען ווי גרויס עס איז דער ענין פון ארויסהעלפן א שכן אפי׳ מיט פשוט׳ע שטוב-ארבעט וכדומה, וועז דער שכן נויטיגט זיך אין אזא מין הילף. מיר קענען זען וואספארא שכר מען באקומט דערפאר, און מען זאל נישט מיינען אז צו העלפן א בארדיובער רב איז טאקע א גרויסע מצוה אבער א פשוט׳ער איד איז נישט אזא גרויסע מצוה, ניין דאס זאל מען נישט זאגן ווייל יעדע מצוה איז די זעלבע, אז איינער גיט צוריק אן אבידה פאר א רבי׳ן און גיט צוריק אן אבידה פאר א פשוט׳ן מענטש, האט ער מקיים געווען די זעלבע מצוה. נאר דער חילוק איז אין דעם מקבל, דאס הייסט אין דעם פאר וועמען מען האט עס צוריק געגעבן אדער געהאלפן, דהיינו אז מען העלפט א בארדיובער רב קומט ער אליין צוריק באצאלן ווייל ער האט א זכי׳ צו באצאלן זיינע חובות. און אז מען העלפט א פשוט׳ן איד קומט ער נישט אליין באצאלן זיינע חובות, ווייל ער האט נישט קיין זכי׳ אליין צו באצאלן זיינע חובות. אבער דעמאלסט באצאלט דער אויבערשטער זיינע חובות, אבער באצאלן באצאלט מען דעם וואס טוט יענעם א טובה מיט אלע גוטע זאכן.

מפתח השמות

מפתח השמות

האותיות הן האותיות בהספר

והמסומן בכוכב כזה * מורה על ההערה מתחת לקו על האות

רבי אברהם הורוויץ משענדישוב ..... ג

רבי אברהם יהושע העשל גלאנץ ...דף טו, ב, ג, ח, כ, לד, לה, מג*, מז, נו, נח, ס, סג,סט, עא, פה צ, צא, צד

רבי אברהם יהושע פרענקל (מבארדיוב) ..... ק

רבי אברהם שלום מסטראפקוב ..... כ, כא, כב, כג, כד, כה, כ, לב

רבי אהרן מבעלזא ..... ח, נט

רבי איציק'ל מפשעווארסק ..... ח, כ, ס, סא

רבי אלחנן הייליפרין (אב"ד התקה"ח בלאנדאן) ..... יג, כה

רבי אליעזר מוויזניץ (הדמשק אליעזר) ..... פד*

רבי אליער זוסיא מסקולען ..... עג*, פו, צ

רבי אלעזר אלימלך וואלדמאן ..... לד, נו, נז, נח, ס, פד, קג

רבי ארון לייב לייפער (מטעמעשוואר) ..... קג, קד, קט

רבי ארי' ליבוש הלברשטאם מטארנא ..... כב

רבי בן ציון הלברשטאם מבאבוב (קדושת ציון) ..... ה, י, יא, יב, יג

רבי בנימין חיים שטיינער (בירורי השיטות) ..... צז*

הבעש"ט הקדוש ..... יב

רבי בערל גלאנץ משינאווא ..... לה

רבי ברוך מגארליץ ..... ג, כא*, סד

רבי דוד דייטש ..... לט
רבי דוד מדינוב ..... נז
רבי העניך פרענקל (מדארהאי) ..... ק
רבי זונדל רוקח (בנו של השר שלום) ..... לה
רבי חיים הלברשטאם מצאנז (הדברי חיים) ..... כה, מד, נ*, נז, סד
רבי חיים פינטער (אב"ד בוקאווסק) ..... כו
רבי חיים שלמה הורוויץ (מסטריזוב) ..... קג, קז
החוזה מלובלין ..... קב*
החפץ חיים ..... סא
החת"ם סופר ..... טז, לט
הרב מטשימפא (תפארת אדם) ..... לא, קה
רבי יואל טייטלבוים מסאטמאר ..... כא*, כה, ל, מג*, סב, סג, סד
רבי יחזקאל שרגא הלברשטאם משינאווא (דברי יחזקאל) ..... כב, לב
רבי יחזקאל שרגא ליפשיץ- הלברשטאם (מסטראפקוב ירושלים) ..... לב
רבי יחיאל נתן הלברשטאם (אבד"ק בארדיוב) ..... יט, מג*
רבי יעקב לייזער מפשעווארסק ..... ח, דף קטו, סד, צ*, קא, קב
רבי יצחק אלעזר אונגער (מדאמבראווא) ..... קב
רבי יצחק זאב מאיער (מהרש"א הארוך) ..... כז, צו
רבי יצחק צבי סופר (אב"ד טעמעשוואר) ..... קה
רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם (מבארדיוב - ווילימסבורג) ..... דף טו, קי
רבי ישכר בער דאכנער (הרב מבאניע) ..... ה*, נו, נז, סד, פו, צה, קג, קד
רבי ישכר דוב מבעלזא ..... ג, ד, ה, ו, ז, ח
רבי ישעי' מטשחויב ..... כה
רבי ישראל אהרן אונגער (מקאשוי-מאנטראעל) ..... כא, פב, קט, קי

רבי ישראל מוויזניץ (אהבת ישראל) ..... מט
רבי ישראל המגיד מקאזניץ (עבודת ישראל) ..... מה*
רבי ישראל מרוזין ..... לו
רבי מאיר אריק (אבד"ק טארנא) ..... יג
המהר"ם א"ש ..... לט
רבי מיכאל בער ווייסמאנדל (מנייטרא) ..... כז, לג, לט, נב, נט, פו*, דף רמ
רבי מנחם מונדערער (מקאסוב) ..... פו
רבי מנחם מענדל מסטראפקוב ..... כו*, כז, כח, כט, ל, לא, לב
המנחת אלעזר ..... נ*, נז
רבי מנחם מענדל מרימנוב ..... נז
רבי מרדכי בעק (ר"י תפארת משה) ..... כט
רבי משה ארי' פריינד (גאב"ד ירושלים) ..... יב, קד
רבי משה הלברשטאם (אבד"ק בארדיוב) ..... א, צ*
רבי משה הלברשטאם משינאווא ..... כב
רבי משה הלברשטאם (אבד"ק באבוב אנטווערפן) ..... ב, עט, פד, פה, קב
רבי משה מבאיאן ..... מח*
רבי משה מקאזניץ (הבאר משה) ..... מה*
רבי משה'לע קאננער ..... צה
רבי נפתלי הערש אונגער (מבארדיוב - דאמבראווא) .... א, ב*, ג, ד, י, כ, נו, נח, פד, קא, קב
רבי נפתלי צבי מראפשיץ ..... נה
רבי עקיבא איגר ..... צח
רבי עקיבא יפה-שלעזינגער (אב"ד שטראסבורג) ..... עז*
רבי פינחס יוסף דאכנער (אב"ד בעראמעטה) ..... נו, צה

רבי פרץ ראזענבערגער (הרב מסוליצא) ..... סג
רבי צבי אלימלך מדינוב (הבני יששכר) ..... נז
הקדושת יו"ט ..... כה
רבי רפאל הורוויץ (מסטריזוב) ..... פו
רבי שלום מבעלזא (השר שלום) ..... לה, לו
רבי שלום אליעזר הלברשטאם מראצפערט ..... מד
רבי שלום משה אונגאר (אבד"ק נייטרא) ..... כג, סא
רבי שלמה איגר ..... צח
רבי שלמה הלברשטאם (השני) מבאבוב ..... י, יב, מד, נז
רבי שמואל אלטער (ליקוטי בתר ליקוטי) ..... לג
רבי שמואל שפירא (אב"ד פרעמיסלא, בן הבני יששכר) ..... נז
רבי שמחה ישכר בער הלברשטאם מציעשינוב (דברי שמחה) ..... כב
רבי שמעון דאכנער (מבעראמעטה) ..... סג, פו, קג, קד
רבי שמעלקא פינטער (אב"ד בוקאווסק-לאנדאן) ..... כו

האדמו"ר מנאדבורנא - טשערנאוויטץ ..... עג*
האדמו"ר מסאוועראן - טשערנאוויטץ ..... עב

* * *

הרבנית חי' פראדל (אשת הקדושת ציון מבאבוב) ..... מד
הרבנית טאבע'לע (אשת רבי משולם זלמן פרענקל) ..... לה, לו
הרבנית טאבע ריזל (אשת הרה"צ ר' פרץ ראזענבערגער שליט"א
הרבנית ליבא אונגאר (אשת הרה"ח ר' יעקב ז"ל) ..... קט, קי

הרבנית מלכה (אשת השר שלום מבעלז) ..... לד, לו
הרבנית מלכה דבורה נחמה (אשת הרה"ח ר' ברוך אברהם הלברשטאם) ח,טז,
כה, לג, לד, לה, לו,לז, לח, מ, מב, מג, מה, נז, סו, סז, סט,
ע, עג, עד, עה, עז, עח, עט, פ, פד, צט, ק, קג, קד, קז
הרבנית מלכה ריזל (אשת הרה"צ ר' רפאל הורוויץ מסטריזוב) ..... פו
הרבנית רבקה (ב"ר שמואל שפירא מפרעמיסלא אשת הרה"צ ר' ישראל
שמעון מאיר וואלדמאן) .....נז
הרבנית רבקה גלאנץ (אשת הרה"ח ר' זלמן שליט"א).....ק*
הרבנית רחל פרענקל (אשת הרה"ח ר' יעקב יצחק ז"ל) .....קט, קי
הרבנית רחל פיגא (אשת הרה"ק ר' משה מבארדיוב) ..... יד
הרבנית רחל פעריל (אשת הרה"צ ר' ארון לייב לייפער) .....קג, קד
הרבנית שפרינצא מירל (אשת הרה"צ ר' אלעזר אלימלך וואלדמאן).... לד, לה,
לו, פו, קג
הרבנית שרה (אשת הרה"צ ר' נפתלי הערש אונגער) .....א, יד, נו

* * *

אאמו"ר ז"ל .....כא, כו*, מא, דף קטו, נב, נד, נה, נט,
סג, סד, סו, סט, ע, עד, עה, עז, עח, עט, פ, פא, פד, פו, צו, צח, קה*, קז
ר' אברהם קורץ .....קי
ר' אברהם שעהנברון .....קו
ר' אברהם'לע וועצבערגער.....קז
רבי אהרן ראטטער (בעל שערי אהרן) .....צג
הילד אלי' בצלאל אונגער ..... פב

ר' אלימלך אלעזר עהרנבערג ..... יב
ר' אפרים צוויבל ..... י
ר' אשר שוועבל ..... לג, צו
ר' ברוך אברהם הלברשטאם ..... א, ב, ג, ד, ה, ו, י, יא, יב, יג,
יד, טו, טז, כ, כא, כה, כח, לג,
דף קטז, נז, נח, סא, סב, סג, סד, סה, סו, סז, סח, סט, עא, עב, עג, עד, עה,
עו, עט, פ, פג, פד, פה, פו, פז, צ, צב, צג, צד, צט, ק, קא, קג, קד, קה*, קז, קח, קט, קי
ר' בעריש ריינמאן (מבארדיוב) ..... טו, טז, יז, יח, יט
ר' בערצי שפירא ..... קז
ר' בצלאל שטערן (מלאנדאן) ..... טז
ר' גדלי' רייכמאן ..... ט
ר' הערשל גלאנץ ..... לה
ר' וואלף בלויגרונד ..... טו
ר' זלמן גלאנץ ..... נד, נו, נז, סט, עא, עו, צד, ק*
ר' זלמן לייב אונגער ..... קט, קי
ר' זלמן מרגליות ..... טז
ר' חיים יוסף אונגער ..... דף טו, י, כא*, סג, קט, קי
ר' חיים נטע כ"ץ (מלאנדאן) ..... ו
ר' חיים שלמה פרידמאן ..... ט, קו, קז
החזן ר' יאסעלע ראזענבלאט ..... יב
ר' יואל הערש קטינא ..... קה
ר' יודל מעלבער (מדובעצק) ..... ט
ר' יונה הערצאג ..... כא*
ר' יוסף אשכנזי ..... סג

ר' יוסף חיים גלאנץ ..... נו, סט
ר' יוסף מרגליות ..... טז
ר' יעקב אונגאר ..... סג, קי
ר' יעקב הערש הורוויץ ..... פו
ר' יעקב הערש וואלדמאן ..... פו
ר' יעק'ל פוקס ..... מט
ר' יעקב יצחק פרענקל ..... קי
ר' יקותיאל הערש וועראצבערגער ..... קז
ר' ישעי' ווייסמאן ..... פח
ר' ישראל זופניק ..... סג
ר' ליפא געליס ..... כז
ר' מיכל ליעבער ..... מד
ר' מרדכי גאלד (מוויעליטשקע ..... י
ר' מרדכי קאהן (טעמעשוואר) ..... קז
ר' משה פאשקעס (מוויען) ..... שלה
הילד נפתלי צבי הלברשטאם ..... כח
ר' פינחס פרידמאן ..... ט
ר' פלטיאל שיף ..... ח
ר' שאול הוטערער ..... ה*, דף רמג
ר' שמואל גרינפעלד ..... ט
ר' שמואל דארנבוש (מפשעמישל) ..... ד, ח
ר' שמואל קוואדראט (מאושפיצין) ..... ה
ד"ר דרעסלער ..... ס
ד"ר וויזניצער ..... פא
ד"ר ראזענטאל ..... עח

כתוב זאת זכרון בספר

נשמת זקינתינו האשה החשובה הצנועה והחסודה
נודעה בשערים מעשיה, אשה יראת ה'
מרת רחל גראס ע"ה
בת הרה"ח ר' זאב וואלף מוטצען ע"ה
שו"ב בק"ק אראד
ואח"כ בירושלים

אשת חיל עטרת בעלה
זקינינו הרה"ח מו"ה ר' אברהם שמואל גראס שליט"א
מאנטווערפען

עלתה נשמתה בת פ"ג לחי'
בעש"ק פר' תבא י"ז אלול שנת תשס"ז לפ"ק
תנצב"ה

לטוב יזכר כאן

איש תם וישר ידיד משפחתינו
אוד מוצל מאש ה"ה הרה"ח ת"ח וצנוע
מו"ה דוב ב"ר חיים יוסף בייגעלמאן ע"ה
נפטר ביום עש"ק כ"ט סיון תשס"ז לפ"ק ונקבר בו ביום
תנצב"ה

יזכור לעד לעולם

נשמת דו"ז הרהגה"ח המפורסם

מו"ה ר' חיים יוסף אונגער ז"ל

בנו של זקינינו הרה"צ ר' **נפתלי הערש** זצ"ל הי"ד

נפטר בש"ט ביום כ"ב אלול שנת תשל"ג

הניח אחריו דורות ישרים ומבורכים מרביצי תורה ות"ח

הונצח ע"י בתו האשה החשובה
מרת רחל פרענקעל שיחי' לאיו"ט

על הטוב יזכר כאן

הרבני החסיד המפורסם, הנגיד המרומם, רודף צדקה וחסד, ראש וראשון לכל דבר
שבקדושה, מקים עולמות של תורה נשיא כולל בית יחיאל מיכל
ורב דקהל מנחת חינוך טארטיקוב ולאחרונה הקים ויסד מפעל התורה
"מכון מנחת חינוך" אשר על ידה נתרבה הלימוד בספר הקדוש "מנחת חינוך"
ואלפי ת"ח די בכל אתר ואתר הוגים בתורת המנחת חינוך ה"ה ש"ב בנש"ק

מו"ה ר' חיים יהושע העשל באב"ד שליט"א

חתנו של דו"ז הרה"ח מו"ה ר' זלמן גלאנץ שליט"א

וידיד עוז של להבחל"ח אאמו"ר ז"ל בעל המחבר ספרא הדין

שעזר וסייע להוצאות הספר

י-ה זכות אבות יגן עליו ועלינו ועוד יזכה להרבות פעלים לתורה ולזכות את הרבים
בפעולותיו הכבירים למען תורתינו הק' ולומדיה, עדי נזכה לביאת משיח צדקנו בב"א